

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şeref KARAKAYA

SOSYAL BİLİMLERDE GÖZLEM ÖNERMELERİ SORUNUNUN QUINE'İN
DOĞALLAŞTIRILMIŞ EPİSTEMOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Felsefe Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Şeref KARAKAYA

SOSYAL BİLİMLERDE GÖZLEM ÖNERMELERİ SORUNUNUN QUINE'IN
DOĞALLAŞTIRILMIŞ EPİSTEMOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Danışman

Doç. Dr. Ekin KAYNAK ILTAR

Felsefe Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Şeref KARAKAYA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hasan ASLAN (İmza)

Üye (Danışman) : Doç. Dr. Ekin KAYNAK İLTAR (İmza)

Üye : Doç. Dr. Eray YAĞANAK (İmza)

Üye : Doç. Dr. Süleyman Ertan TAĞMAN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Dinçer ÇEVİK (İmza)

Tez Başlığı: SOSYAL BİLİMLERDE GÖZLEM ÖNERMELERİ SORUNUNUN
QUINE'IN DOĞALLAŞTIRILMIŞ EPİSTEMOLOJİSİ
PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 16/07/2024

Mezuniyet Tarihi : 22/08/2024

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “SOSYAL BİLİMLERDE GÖZLEM ÖNERMELERİ SORUNUNUN QUINE’IN DOĞALLAŞTIRILMIŞ EPİSTEMOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Şeref KARAKAYA

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

11/08/2024

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Şeref KARAKAYA
Öğrenci Numarası	20185232002
Anabilim Dalı	Felsefe Anabilim Dalı
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr., Ekin KAYNAK İLTAR
Doktora Tez Başlığı	Sosyal Bilimlerde Gözlem Önergeleri Sorununun Quine'in Doğallaştırılmış Epistemolojisi Perspektifinden Analizi
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2399487517
Rapor Tarihi	11/08/2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 1 Alıntılar dahil: % 2
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 187 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ekin KAYNAK İLTAR İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
ÖZ	v
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLERDE GÖZLEM ÖNERMELERİ SORUNU VE GÖZLEMİN UNSURLARI

1.1. Sosyal Bilimlerde Gözlem Yönteminin Epistemolojik Analizi: Bilimsel Realizm Perspektifinden Değerlendirme	13
1.1.1. Sosyal Bilimlerde Gözlemlenenler Olarak Sosyal Gerçeklik Kavramı	27
1.1.2. Sosyal Bilimlerde Gözlemleyen Olarak Gözlemci Kavramı	43
1.1.3. Sosyal Bilimler Epistemolojisi: Sosyal Gerçekliğe Ulaşmak İçin Sosyal Bilimler..	48
1.1.4. Sosyal Bilimlerde Açıklama Sorunu ve Açıklama Modelleri	56
1.1.5. Sosyal Bilimlerde Yöntem Sorunları ve Yöntem Sorunlarının Epistemolojik Analizi	62
1.2. Sosyal Bilimlerde Gözlem Önergeleri Sorunu	64

İKİNCİ BÖLÜM

QUINE FELSEFESİNDE UYARIMLARDAN BİLİME GİDEN YOL OLARAK EPİSTEMOLOJİNİN NATURALİZASYONU ANLAYIŞI

2.1. Quine'ın Dil Üzerine Düşünceleri	74
2.1.1. Dilin Edinilme Sürecinde Sözcük Öğrenimi	76
2.1.2. Algısal Benzerliklerden Dilsel Standartlara	81
2.1.3. Quine'ın Gözlem Cümleleri.....	84
2.1.4. Quine'da Dil ve Bilim İlişkisi: Gözlem Cümlelerinden Gözlem Kategorilerine	90
2.2. Quine'ın Doğallaştırılmış Epistemoloji Anlayışı	92
2.2.1. Epistemoloji Tarihinde Geleneksel Epistemoloji	101
2.2.2. Geleneksel Epistemolojinin Bilgi Anlayışından Doğallaştırılmış Epistemolojinin Bilgi Anlayışına	104
2.2.3. Kuram Yüklülük ve Doğallaştırılmış Epistemoloji	108
2.3. Quine'ın Doğallaştırılmış Epistemoloji Anlayışına Eleştiriler.....	114
2.3.1. Doğallaştırılmış Epistemolojide Epistemoloji ve Bilim İlişkisi	115
2.3.2. Doğallaştırılmış Epistemolojiye Normatiflik Eleştirileri.....	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLER İÇİN ALTERNATİF PERSPEKTİF OLARAK DOĞALLAŞTIRILMIŞ EPİSTEMOLOJİ

3.1. Sosyal Bilimlerde Gözlemler ve Gözlemlerden Teorik Bilgiye Uzanan Süreç	122
3.1.1. Sosyal Bilimlerde Duyu Verileri ve Gözlem Aracılığıyla Hipotez Oluşturma	128
3.1.2. Sosyal Bilimlerde Hipotezlerden Teori Oluşturma	133
3.1.3. Sosyal Bilimlerde Teoriler ve Teorilere Dayalı Açıklama	138
3.2. Sosyal Bilimlerde Teorik Bilginin Oluşum Sürecini Doğallaştırılmış Epistemoloji ile Tasarlamak.....	141
3.2.1. Quine’ın Duyu Verileri Anlayışı ve Sosyal Bilimlerde Kavramların Oluşturulması	144
3.2.2. Quine’ın Gözlem Cümleleri ve Sosyal Bilimlerde Gözlem Önermelerinin Kurulumu	150
3.2.3. Quine’ın Ontolojik Görelilik Anlayışı ve Sosyal Bilimlerde Teorilerin Ontolojisi	153
3.2.4. Quine’ın Duyusal Uyarımlardan Bilimsel Bilgiye Uzanan Sürece Yönelik Düşünceleri Işığında Sosyal Bilim Teorilerinin Analizi.....	157
3.3. Sosyal Bilimlerde Doğallaştırılmış Epistemoloji Kullanımını Gerekçelendirme	160
SONUÇ VE ÖNERİLER	165
KAYNAKÇA.....	175
ÖZGEÇMİŞ.....	186

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Özne ve Nesne.....	44
Şekil 1.2 Özne ve Nesne.....	45
Şekil 1.3 Özne ve Nesne.....	46

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Naturalizm, Konstrüktivizm ve Bilimsel Realizmin Temel Sayıltıları	33
--	----

ÖZ

Bilimler, nesnel bilgi iddiasındadırlar. Nesnel bilgi iddiası mutlak anlamda nesnellikten ziyade yaklaşık bir nesnellik olmaktadır. Nesnellik söz konusu olduğunda doğa bilimlerinde bu ideale sosyal bilimlere göre daha fazla yaklaşılmaktadır. Sosyal bilimler, araştırmacılarının aynı zamanda araştırma nesnesi içerisinde bulunması ve insan faktörünün değişkenliği gibi nedenlerden dolayı nesnellik konusunda eleştirilmektedir. Bu eleştiriler sosyal bilim araştırmalarında üretilen bilgiye öznelliğin sızacağı yönünde yapılsa da sosyoloji gibi bilimlerde bu hususun gözetilmediği yaklaşımlarda olmuştur.

Bilimsel bilgi, hâkim paradigmaya uygun olarak bu paradigmanın metodolojik sayıltıları içerisindeki yöntem ve teknikler seti ile üretilirler. Bu yöntem ve teknikler gözleme dayanmaktadır çünkü araştırmacı insan olma noktasında beş duyu organıyla bu bilgiye yönelmektedir. Sosyal bilim araştırmacıları, insan eylemlerine dayanan sosyal gerçekliğe yönelirler. Dolayısıyla sosyal gerçekliğin açıklanması, insan eylemlerinin açıklanmasından bağımsız olmamaktadır. İnsan eylemleriyse doğrudan gözleme konu edilemeyecek içsel süreçler ile ilişkilidir. Sosyal gerçekliğin bilgisinde nesnellik sorunu, bu bilginin insan inşası olması ve içsel süreçlere uzanması nedenleriyle ortaya çıkmaktadır.

Quine, epistemolojinin doğallaştırılması projesiyle, bilimlerde gözlemler ve teoriler arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Quine, gözlemlerimizin cılız girdiler olduğunu ve bu cılız girdilerden yoğun çıktılar olarak teoriler ürettiğimizi ifade etmektedir. Sosyal bilim araştırmalarında daha özel olarak sosyoloji araştırmalarında yapılan gözlemler cılız girdiler ve bu gözlemlerden oluşturulan teoriler yoğun çıktılar olarak ele alınırsa bu süreç içerisinde gözlem verilerine eklemlenen şeylerin ne olduğu sorunu ortaya çıkmaktadır. Duyusal girdilerimize eklemlenen şeyler, veriler arasındaki mantıksal ilişkilere dayalı çıkarımlar olabileceği gibi bilimsel bilginin nesnellik idealini zedeleyecek olan kuram-yüklülüğe dayalı ideolojiler, inançlar, kültüre özgü ontolojiler vd. gibi bilgiler de olabilmektedir. Doğa bilimleri de benzer sorunlardan azade değildir.

Bu çalışma, merkezi ve özel olarak sosyoloji araştırma süreçlerine ve bazı kısımlarda sosyal bilim araştırma süreçlerine temas ederek, kuram-yüklülüğünden kaynaklanan ve bilimsel

bilgilerimize eklemlenen şeylerin açığa çıkarılmasını sağlayacak olan ve Quine'ın bilim felsefesine dayanan metodolojik bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilimler, Quine, doğallaştırılmış epistemoloji, paradigma, metodoloji.

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE PROBLEM OF OBSERVATION PROPOSITIONS IN SOCIAL SCIENCES FROM THE PERSPECTIVE OF QUINE'S NATURALIZED EPISTEMOLOGY

Sciences claim to have objective knowledge. The claim of objective knowledge is an approximate objectivity rather than an absolute objectivity. When it comes to objectivity, natural sciences approach this ideal more than social sciences. Social sciences are criticised for objectivity due to reasons such as the presence of researchers in the research object and the variability of the human factor. Although these criticisms are made in the sense that subjectivity will infiltrate the knowledge produced in social science research, there have been approaches in sciences such as sociology where this issue is not taken into consideration.

Scientific knowledge is produced in accordance with the dominant paradigm with a set of methods and techniques within the methodological assumptions of this paradigm. These methods and techniques can ultimately be based on observation. At the point of being human, the researcher is orientated towards this information with his five sense organs. This situation is more complex for social science researchers than natural science researchers. Social science researchers are orientated towards social reality based on human actions. Therefore, the explanation of social reality is not independent from the explanation of human actions. Human actions are related to internal processes that cannot be directly observed. This makes the knowledge of social reality controversial in terms of objectivity.

With his project of naturalising epistemology, Quine focuses on the relations between observations and theories in the sciences. Quine argues that our observations are rudimentary inputs and from these rudimentary inputs we construct theories as dense outputs. If the observations made in social science research, and more specifically in sociological research, are considered as rickety inputs and the theories constructed from these observations as dense outputs, the problem of what is articulated to the observation data in this process arises. The things that are added to our sensory inputs may be inferences based on logical relationships between data, or they may be ideologies, beliefs, culture-specific ontologies, etc., which may undermine the ideal of objectivity of scientific knowledge and are based on theory-loadedness.

This paper presents a methodological framework, based on Quine's philosophy of science, which, by touching centrally and specifically on sociological research processes and, in some parts, on social science research processes, will enable us to uncover what arises from theory-burdenedness and what is embedded in our scientific knowledge.

Key Words: Social sciences, Quine, naturalized epistemology, paradigm, methodology.

TEŞEKKÜR

Doktora sürecim boyunca desteklerini esirgemeyen, çalışma sürecimizi fiziksel mesafelere rağmen takip eden; yakınlıklarını hep hissettiğim, Sayın Prof. Dr. Hasan ASLAN hocam ve Sayın Prof. Dr. Şahin FİLİZ hocama en içten teşekkürlerimi borç bilirim. Samimi ve insancıl yaklaşımı ile ders dönemimde farklı perspektifler kazanmamı sağlayan Sayın Doç. Dr. Şahin ÖZÇINAR hocama teşekkürlerimi borç bilirim.

Doğrudan derslerini alma şansım olmasa da tez izleme komitelerinde adeta ders niteliğinde tavsiyeler veren ve çalışmamın şekillenmesinde çok büyük katkıları olan Sayın Doç. Dr. Eray YAĞANAK hocama ve Sayın Doç. Dr. Süleyman Ertan TAĞMAN hocama ayrıca çalışmamızı defaatle okuyarak katkılar sunan Doç. Dr. Dinçer ÇEVİK hocama teşekkürlerimi borç bilirim.

Sabır ve insanüstü çabalarıyla, öğrencilerine bir şeyler öğretebilmenin ve birlikte üretebilmenin imkanlarını arayan; öğrencilerine değer veren ve verdiği değeri öğrencilerine de hissettiren; üreten bir akademisyen olmanın ötesinde aynı zamanda iyi bir öğretmen de olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Ekin KAYNAK İLTAR'a ve Onu yetiştiren kıymetli ailesi ile Onun yetiştirdiği kıymetli ailesine teşekkürlerimi borç bilirim.

Bu çalışma yalnızca doktora sürecimin değil bir bütün olarak yaşantımın bir ürünüdür. Öncelikle varlık sebebim olan ve bu varlığımı geliştirme imkanları sunan aileme; yaşantımı zenginleştiren herkese, yaşanılan her şeye teşekkürlerimi sunarım.

ÖNSÖZ

Sosyal bilim paradigmaları, belirli bir zamana ve zemine özgü açıklamalar sunan - bazen bu zaman ve zemini aşan- ve ilgili oldukları döneme çıpalanmış paradigmalar olduğu gibi bu paradigmaların ontolojik zemininde yer alan sosyal gerçekliğin dönüşmesi ile dönüşen ve ilerleyen; aktüel ve dinamik bir yapıdadır. Sosyal bilim paradigmalarının aktüelliği, açıklamaya yöneldikleri sosyal gerçekliğin güncel bilgisini sunmasıyla ilişkilidir. Dinamizmi ise hem insan faktörüne hem de çevre faktörüne bağlı olarak değişkenlerin çeşitliliği ile ilişkilidir. Sosyal bilimlerdeki bu çeşitlilik araştırma alanlarına yansımış, sosyal gerçeklik farklı bilimler ile soruşturulmuştur. Anthony Giddens'in bir örneğine göre bir fincan kahvenin sosyolojik bakış açılarıyla¹ analiz edilmesi ile kahvenin birbiriyle ilişkili birçok yönü ortaya konulur (Giddens, 2012: s. 38-41). Kahvenin üretim süreçleri, bu süreçlere ilişkin bürokratik süreçler, kahvenin gündelik yaşantı içerisindeki anlamı vd., her biri sosyal bilimlerin farklı perspektiflerince ele alınır. Dolayısıyla sosyal bilimlerde kazanılan her bir perspektif, sosyal olay ve olgulara ilişkin değerlendirmelerde derinlik imkânı sunar. Sosyal gerçekliğe ilişkin bu perspektifler, her ne kadar gerçekliği olduğu haliyle ele alma gayesinde olsa da bilimsel düşünüş içerisinde bu gerçekliğe, bir takım öznel yargılar da sızabilmektedir. Unutulmamalıdır ki sosyal bilim araştırmacıları, sosyalizasyon² süreci ile araştırmış olduğu sosyal gerçekliğin içerisinde yer alan bireyler olmaktadır. Sosyal gerçekliğe ilişkin bu sızıntılar, nesnellik ideali konusunda sosyal bilimlere dezavantajlı duruma sokuyor görünebilir. Bu durumda sosyal bilimlerde nesnellik ideali bir idealden öteye geçememekte midir?

Sosyal bilimlerde nesnellik idealine yönelik sorunlar, birden fazla alt sorunla analiz edilmektedir (kuram-yüklülük, gözlemci etkisi, ceteris paribus tartışmaları vd.). Bu sorunlar, sosyal bilimlerin kendileri içerisinde değil meta bir etkinlik olarak bilim felsefesi içerisinde soruşturulmaktadır. Bu tartışmalar içerisinde en geniş tartışılan husus, kuram-yüklülük

¹ Sosyoloji, toplumla ilişkili olan her şeyi soruşturma konusu yapmaktadır. Dolayısıyla toplumla temas eden her sosyal bilim, sosyoloji ile de kesişmektedir. Bundan dolayı çalışma içerisinde hâkim perspektif sosyolojik perspektif olup yer yer sosyolojiyi de kapsayacak şekilde sosyal bilimler kavramı da kullanılmıştır.

² Sosyalizasyon, biyolojik bir canlı olarak insanın, içerisinde yaşamış olduğu toplumun kültürünü alımlayarak bu topluma uyum süreci ve bu süreç sonrasında toplumsal bir canlı olarak birey olma süreci olarak açıklanabilir. Sosyalizasyon ile ilgili psikanalist yaklaşım, davranışçı yaklaşım vd. gibi birçok yaklaşım bulunmaktadır. Her bir yaklaşım birey ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkide bireyin toplumsal normları, kültüre özgü şeyleri alımlaması üzerinde çeşitli düşünceler öne sürmektedir.

tartışmalarıdır. Kuram-yüklülük tartışmaları söz konusu olduğunda teorilerimizin testinde teorilerin bir bütün olarak işe koşulması gerektiğini salık veren Duhem-Quine Tezi akıllara gelmektedir. Literatürde tekil bir tez olarak ifade edilen Duhem-Quine tezi aslında Pierre Duhem'in tezini Willard Van Orman Quine'ın bir adım daha ileriye götürmesinden oluşmaktadır. Burada Quine, gözlem ve teori arasındaki ilişkiye odaklanarak ikisi arasındaki sınırları belirsizleştirmiştir. Gözlem ve teori arasındaki sınırların belirsizleşmesi ile test edilen teorilerin bir bütün halinde test edilmesi yalnızca teorik bilginin değil bu teorik bilgiyle ilişkili olan birçok bilginin de (gündelik bilgi, ideolojiler, kültüre özgü birtakım bilgiler vd.) dikkate alınmasını gerektirmiştir. Tüm bu tartışmalar içerisinde, sosyal bilimlerde gözlemlerden teoriye uzanan sürece dikkat edildiğinde sosyal bilim teorilerinin gözlem verilerini aşan bilgiler ortaya koyduğu görülür. Örneğin bir arkeolog olan Gordon Childe, Kendini Yaratan İnsan isimli çalışmasında, tarım devrimi olarak nitelenen insanın tarımla iştigal etmesini Buz Çağının bitimiyle açıklayan bir teori öne sürmüştür (Childe, 2006: 46-68). Bir diğer örnek Émile Durkheim'ın İntihar isimli çalışmasıdır. Durkheim, bu çalışmasında Avrupa ülkelerindeki intihar olaylarının sayılarını alarak çeşitli faktörler açısından bu intihar olaylarını analiz etmiştir (Durkheim, 2021). Durkheim bu analizlerinde intihar tipleri belirlemiş ve bu intihar tiplerini istatistiki verilere dayandırmıştır. Bu iki örnekte de görüleceği üzere, teorisyenlerin oluşturdukları teoriler, dayandırılmış oldukları verileri aşan bilgiler sunmaktadırlar. Teorilere, dayandırılmış oldukları verilerin dışında eklenen şeyler kuram-yüklülük ile ilişkilidir. O halde kuram-yüklülükten kaynaklanarak gözlem ile elde edilen verilere eklenen ve teorilerimizi biçimlendiren bilgiler, bilimsel bilginin nesnellik ideali ile çelişmekte midir sorusu sorulabilir. Bu sorunun cevabına yönelik en uygun isim, Quine olmaktadır. Zira Quine bilgi anlayışını, klasik bilgi tanımı olarak bilinen gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak bilgi anlamında ele almadığı gibi bilgiyi inançlar bağlamında ve bir bütün olarak ele almaktadır. Quine'ın bilgide önemseydiği şey bu bilginin gözleme dayalı kanıtlarla desteklenmesi, bilginin ağ modeli ile analizi, bilgide hiyerarşiye yer vermemesi ve a priori bilginin reddi olmaktadır. Quine'ın genel olarak tüm felsefesi ve özel olarak doğallaştırılmış epistemolojisi, felsefe ve bilim arasında bağlantılar kurmak, gözlem ve teori arasındaki ilişkiye odaklanmak üzerinden yürütülmektedir. Çalışmamız içerisinde sosyal bilimlerde gözlem önermeleri sorunu adı verilen sorun ise tam olarak bu durumu ifade etmektedir. Gözlem önermeleri hem bir gözleyen hem de bir gözlenenin varlığını gerektirmektedir. Sosyal bilimlerde gözlem önermeleri sorunu, gözlenen nesne dizgesi yönünden araştırma nesneleri olan bireylerin içsel süreçlerinin gözleme konu edilip,

edilemeyeceği; bu içsel süreçlerin gözleme konu edilmesi durumunda elde edilen bilginin nesnellik ile olan ilişkisini tartışmaktadır. Gözlemleyen araştırmacı yönünden ise sosyal bilim araştırmacısının kendi içsel süreçlerinin kuram-yüklülük ie ilişkili olarak araştırma konusu olan sosyal gerçekliğin bilgisi ile olan ilişkisini tartışmaktadır.

Üç bölümden ibaret olan bu çalışmada, sosyal ontoloji ve gözlem sorunu ile ilgili ilk bölümde sosyal gerçeklik kavramından neyi anlamamız gerektiği, sosyal gerçekliğin doğası üzerine tartışmalara yer verilmiş ve sonrasında gözlem, unsurlarına ayrıştırılarak analiz edilmiştir. İkinci bölümde Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisi, tüm felsefesi ile kurduğu bağlantılar üzerinden açıklanmıştır. Quine felsefesi bu bölümde gözlemsel süreçler ekseninde ele alınmıştır. Son bölümde ise sosyal bilim epistemolojisi olarak Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisi anlayışının kullanımına odaklanılmış ve metodolojik çerçeve sunulmuştur.

GİRİŞ

Bilimin amacının (amaçlarının) ne olduğu sorusu, olguları *açıklamak*, *betimlemek* ve *öngörmek* olarak yanıtlanabilir. Olgular en genel ifadeyle doğadaki düzenlilikler olarak tanımlanabilir. Bilime ve olgulara yönelik bu tanım, bilim tarihi ve felsefesindeki ana perspektiflerden biri olan pozitivist bilim anlayışının bilime bakışı olarak düşünülebilir. Bu bakışa göre bilim, doğaya yönelik açıklama, betimleme ve öngörme faaliyetleri olarak görülür. Pozitivizm dışında bilimin neliğine yönelik tanımlar getiren farklı perspektiflerde (pozitivizm, realizm, deneycilik, konvansiyonalizm, eleştirel realizm vd.) bulunmaktadır. Bu perspektifler, aralarındaki benzerliklere ve farklılıklara rağmen, bilimin ne olduğuna, bir diğer deyişle ne olmadığına yönelik kendi tanımlarını getirmektedirler. Bilimin tanımına yönelik bu perspektiflerden her birinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik boyutları bulunmaktadır. Bilimin tanımı konusundaki perspektif farklılığı, dönemin hâkim paradigma anlayışı ve bu paradigma anlayışı ile ilişkili olarak her bir bilim insanının ontolojik, epistemolojik ve metodolojik arka plan bilgileri, kabulleriyle ilişkilidir. Tam da bu sav üzerinden her bir bilim perspektifinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik boyutlarıyla farklı yaklaşımları ifade ettikleri çıkarsanır. Bilim perspektifleri ontolojik, epistemolojik ve metodolojik açılardan birbirlerinden farklılaşırlar da her bir perspektifin kavramsal olarak “*bilim*” kavramını kullandıkları görülür. Bu ortak kullanımın arkasında ilgili perspektiflerin bilim anlayışlarındaki ortak noktaların bulunduğu söylenebilir. Bu ortak noktalara rağmen her bir perspektifi diğerinden ayıran farklılıkların bulunduğu da bir gerçektir. Bilim kavramı hakkında bilim felsefesi perspektiflerinin en temel ortak noktalarının “*bilimin olgusallığı*” olduğu söylenebilir. Bilim felsefesi içerisinde soruşturulan tüm bilim felsefesi perspektiflerinin olgusallığa yöneldiği dolayısıyla olgusal olduğu ifade edilebilir. Kavramsal olarak *olgusallık* neyi ifade etmektedir ve farklı bilim felsefesi perspektiflerinin üzerinde uzlaştıkları bir *olgusallık* kavramı tanımı bulunmakta mıdır?

Bilim felsefesi içerisinde, bilimin neliğine yönelik farklı yaklaşımlar bulunduğu gibi olgusallığın ne olduğu ve olgusallık kavramının neleri içerimlediği konusunda da farklı yaklaşımlar bulunur. Bu farklılıklara rağmen yine ortak noktalar dikkate alınarak en genel ifadeyle olgusallık kavramı *doğadaki düzenlilikler* olarak tanımlanabilir. Bu tanıma bağlı olarak doğanın ne olduğu, doğadaki düzenliliklerin ne olduğu, doğa kavramının neleri içerdiği ve neleri dışarıda bıraktığı ya da düzenlilik kavramının neleri içerdiği ve neleri dışarıda bıraktığına yönelik tartışmalarda bulunur. Bilimden olgusallığa doğru giden bu tartışmalar ontolojik boyutta yürütülür. Her bir ontolojik tartışma farklı bir ontolojik perspektif üzerinden

yürütülür. Olgusallığa yönelik bu ontolojik yaklaşımlar, doğada bir düzenliliğin var olup olmadığı hususlarında farklılaşırlar. Tüm bu yaklaşımlar en genel ifadeyle iki ortak noktayı paylaşmaktadırlar. Bunlar; (1) olgusallık kavramı ile düzenlilikler ifade edilmektedir, (2) bu düzenlilikler doğa içerisinde cereyan eden fiziksel ve/veya sosyal olaylardan müteşekkil bir bütündür. Bu ortak noktaların ikincisinde geçen doğa kavramının içerdiği şeyler ile ilgili yine iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Bu iki farklı yaklaşım, bilimlerin araştırma nesnelerinin ne olduğuna yönelik ontolojik yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlara göre doğa kavramı iki çevre kategorisi ile ele alınır. Bu çevrelerden ilki *fiziksel çevre* diğeri ise *sosyal çevredir*. Bilimler eğer fiziksel çevreye yönelik araştırmalar içeriyorlar ise fizik bilimlerinin-doğa bilimlerinin,³ sosyal çevreye yönelik araştırmalar içeriyorlar ise sosyal bilimlerin araştırma alanına girmektedirler. Fiziksel ve sosyal çevre arasında yürütülen bu ayrımın izleri Antik Yunan'ın *theoria-historia*⁴ karşıtlığına kadar geri götürülmektedir.

Elisabeth Ströker, bilimler arasındaki ayrımların, bilimlerin araştırma nesnelerini ayırt etme konusunda işlevsel olduklarını ancak aralarındaki karşıtlıkların keskinlikleri ölçüsünde bilimler arasındaki ortak noktaları görmemizi engellediğini ifade etmektedir (Ströker, 2005: 18). Bilimler arasındaki ayrım söz konusu olduğunda, bilimlerin araştırma nesnelerini baz alan doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin ayrımına alternatif olan bir diğer görüş *kesin bilimler* (*exact sciences*) ve *özel bilimler* (*special sciences*) olarak yapılan ayrımdır. Descartes, Leibniz ve Kant gibi birçok modern filozof için *Arşimet Noktası* olan ve nesnellik ile rasyonelliğin paradigması olarak görülen matematik, optik, astronomi ve fizik gibi bilimler *kesin bilimler* (*exact sciences*) olarak değerlendirilmiştir. Kesin bilimler konusundaki bu düşünceler mantıksal pozitivizmle birlikte metafiziğin elenmesine hizmet etmiştir. Mantıksal pozitivizmin *bilimcilik* üzerinden eleştirilmesiyle de bu bilimler artık Arşimet Noktası olmaktan çıkmış yerini ise her biri kendi açıklamalarını sunan özel bilimler almıştır (Friedman, 1992: 84).

³ İnsan ve toplum bilimlerinin konusu salt sosyal ilişkilerle ilgili değildir. Doğa ve insan arasındaki ilişkilerde bu bilimlerin konusunu oluşturur. Bu bilimlerin insanın doğayla olan ilişkisini oluşturdukları gibi bu ilişkileri gerektiğinde yeniden kurmanın yollarını ararlar (Özcan, 2023: 82).

⁴ Theoria-Historia karşıtlığı Antik Yunan düşünce sistemini şekillendiren temel düşünüş şekillerinden biri olmuştur. Antik Yunan'da evren, ontolojik olarak "*cosmos*" ile bir düzen içerisinde cereyan eden ve değişmeden kalan bir bütün olarak görülürken epistemolojik olarak bu bütünün bilgisine deneyim yolu ile değil *theoria etkinliği* ile ulaşılacağına dair bir düşünce bulunmaktadır. Cosmos'un bilgisi değişmeyen, kalıcı olan şeylerin bilgisi olarak *episteme*'ye karşılık gelirken *historia* ise *historein* kavramıyla ontolojik olarak cosmos'un bilgisinden ziyade insan yapıp-etmelerinin ürünü olan şeyleri kaydetme etkinliği olarak görülürken epistemolojik olarak da değişken şeylerin bilgisi olarak yani *doxa* olarak görülmüştür. Bu düşünüş Platon ve Aristoteles felsefelerine yön vermiştir (Şenol, 2012: 28-30).

Doğa kavramının içerimlediği şeylere yönelik soruşturmalara dönüldüğünde, eğer doğa kavramı fiziksel ve sosyal çevreyi imleyecek şekilde bir bütün olarak ifade edilirse - Willard Van Orman Quine'ın felsefesindeki gibi- ontolojik olarak bilim kavramı ile yalnızca doğa bilimleri ifade edilmiş olmaz ve sosyal düzenlilikler olarak ifade edilen sosyal olgularda, olgusalılık kavramının içerisine *doğalcı (naturalism)* anlayış ile bilimlere dâhil edilir. Böylelikle Elisabeth Ströker'in ifade ettiği gibi bilimler arasındaki karşıtlıkların keskinlikleri nasıl ki bilimler arasındaki ortak noktaları görmemizi engelliyorsa sosyal olgular ve doğa olgularını aynı doğa kavramı altında ele alınması ile bilimler arasındaki ortak noktalar daha da görünür hale gelmektedir ki böylelikle bilimlerin sınırları belirgin hale gelmekte ve bilimlerin kendi araştırma nesneleri konusunda sınır ihlalleri söz konusu olmamaktadır.

Sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında bir ayrımın yapılmaması *bilimin birliği tezi (The Unity of Science)* olarak bilinmektedir (Kayalığıl, 2019: 108). Doğa kavramını geniş anlamda ele alan bu yaklaşım, insana göre biçimlendirilmiş olan ve bu yüzden yapay bir ayrım olarak değerlendirilen sosyal çevre ve fiziksel çevre arasındaki ayrımı belirsizleştirerek her iki çevreyi holistik-doğalcı; bir diğer deyişle olduğu gibi bir bakış ile alır. Çalışmamızın ikinci bölümünde bahsedilen Willard Van Orman Quine'ın bilim anlayışı böyle bir bakış üzerinden soruşturmalarını yürütmüştür. Bilimin birliği tezinden farklı olan bir diğer yaklaşım ise fiziksel çevrenin ve sosyal çevrenin ontolojik olarak farklılaştıklarını dolayısıyla her iki alana yönelik soruşturmaların farklı bilimlerce ifade edilmeleri gerektiğini her iki alanın farklı gerçeklik alanları olduğunu savlayan görüştür. Bu görüşün de farklı varyasyonları bulunmaktadır. Bunlardan biri doğa bilimlerini bilim olarak kabul eden ancak sosyal bilimleri bilim olarak kabul etmeyen görüştür ki bilimi dar anlamda empirik içerikleri üzerinden ele alan bu yaklaşım yine kökenleri Antik Yunan'a kadar geri götürülebilecek olan *theoria-historia* karşıtlığına dayanmaktadır.

Fiziksel ve sosyal çevre arasındaki ayrım yerine her iki çevreyi de bir ve aynı çevreye ait olarak gören doğalcı bakışa göre, sosyal bilimlerin atomları olarak nitelendirebileceğimiz bireyler, son kertede insan olmaları münasebetiyle doğanın unsurlarıdır. Dolayısıyla doğalcı bakış, doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde olgusalılığı açıklama, betimleme ve öngörmenin yine doğanın kendisi ile yürütülebileceğini savlamaktadır. Burada sosyal bilimlerin açıklama ve betimleme faaliyetlerinin doğanın kendisiyle yürütülebilmesi olarak ifade edilen şey, insan yapıp etmelerinin ürünü olan ve doğallığı hususu tartışmalı olan sosyal olayların, sosyal olguların, sosyal kurumların, -ideoloji, din, kültürel normlar vs.- bilimsel açıklama ve betimleme faaliyetinde araştırma nesnesi olarak ele alınması ve

araştırma nesnesi olarak ele alınan sosyal gerçekliğe, araştırmacının belirli bir mesafeden bakabilmesinin gerekliliğidir. Bu düşünce, araştırma nesnesi olan sosyal gerçeklik ile araştırmacı olan ve kendisi de sosyal gerçekliğin bir unsuru olan araştırmacı-birey arasındaki ilişkiyi, dikotomik olarak çatmakta⁵ ve sosyal gerçekliği araştırmacının bilgi ve değerlerinden⁶ soyutlayarak ele almakta, sosyal gerçekliğin failleri olan bireyleri, kendi tekillikleri içerisinde değerlendirmektedir. Bu bakış, sosyal gerçekliği araştıran araştırmacının aynı zamanda sosyal gerçekliğin içerisinde yer alması nedeniyle sorunlu bir bakış olarak görülmektedir. Kendisi aynı zamanda bir birey olan bilim insanının, kendi tekilliği içerisinde, kendi anlam dünyasına göre sosyal olgulara yaklaşması durumunda, birey-bilim insanının bu tavrı ile bilimin nesnel bilgi idealinin çatışabileceği hususu göz ardı edilmemelidir. Bundan dolayı araştırmacının, araştırma nesnesi ile arasına mesafe koyması gerekir. Araştırmacı, araştırma nesnesine Max Weber'in "*aksiyolojik yansızlık*" olarak ifade ettiği şekilde yaklaşmalıdır. Bu yalnızca sosyal bilimlerde değil genel olarak tüm bilimlerde bilim insanı ve olgular arasındaki mesafeyi ifade etmektedir. Yalnızca olgular ve bilim insanı arasına mesafe konulması ile ilgili olan aksiyolojik yansızlık ilkesine yönelik bir üst tartışma bulunmaktadır. Bu tartışma ise bilimsel yöntem ve düşünüş üzerine refleksiyonlu düşünme noktasında ortaya çıkmaktadır. Aksiyolojik yansızlık hususu katmanlı olarak değerlendirilirse (1) birinci katman olarak araştırmacının insan olması dolayısıyla ve sosyal insan yani birey olması nedeniyle araştırma nesnesi ile aynı sosyal dünyayı paylaştığı katmandır. (2) İkinci katman ise bilim insanı olarak araştırmacının bilimsel perspektif ile sosyal olguyu açıklama niyetiyle yöneldiğinde olgu ve kendisi arasına koyduğu mesafedir. (3) Üçüncü katman, bilimsel açıklamanın da açıklamasını yapmaya yönelme ediminden ortaya çıkan bir katmandır. Bu katman aslında bilim üzerine bir düşünüş olarak bilimi bilim ile açıklamak ya da bilimi felsefeyle açıklamak noktasında çatallaşmaktadır (Ströker, 2005: 14-15). Birinci ve ikinci katman arasındaki bağlantılar söz konusu olduğunda birinci katmandan ikinciye yönelik sızmalar olabileceği yönündeki tartışmalara ek olarak, bilim üzerine refleksiyonlu düşünmede

⁵ Sosyal bilim araştırmacısı ve sosyal gerçeklik arasındaki ilişki, araştırmacının ve araştırma nesnesinin birbiriyle etkileşim halinde olduğu diyalojik bir ilişkidir. Bu anlayışa karşıt olarak araştırmacı ve sosyal gerçeklik arasındaki ilişkiyi dikotomik olarak gören yaklaşımlarda bulunmaktadır. Örneğin sosyolojide Émile Durkheim'in sosyal gerçekliği araştırmacıdan bağımsız olarak "şeylermiş" gibi ele alması böyle bir yaklaşımdır (Durkheim, 2004: 71).

⁶ Değerden arınık bilim tartışmaları konusunda Panu Raatikainen, bu tartışmaların Antik Yunan'a uzandığını ifade etmektedir. Raatikainen, değerden arınlık konusunu, Platon'un sofistlerin göreliliğe karşı yaklaşımından, Francis Bacon'ın bilimsel araştırmayı saptırabilecek olan "putlar" tasnifine ve 19. yüzyılda da ideoloji kavramının bilimin nesnellğine yönelik tehdit olduğuna uzanan bir süreç olarak görmüştür (Raatikainen, 2006: 323). Dolayısıyla değer söz konusu olduğunda geniş anlamda nesnellik idealine zarar verebilecek öznelikle ilişkili olan her şey örnek olarak verilebilir.

birinci ve ikinci katmandan üçüncü katmana olan sızmalar konusunda tartışmalar yürütülmektedir. Çalışmamızın ana sayıltılarından birisi olan ve bilim-felsefe ilişkisinde her ikisini de birbirinden yararlanan, Quine'ın metaforuyla “*Neurath'ın teknesi*” olarak ifade edilen bilim ve felsefeyi birbirlerinden yararlanan ve at başı ilerleyen anlayışın üçüncü bir katman olduğu ifade edilebilir. Bu katman bilimsel yöntem üzerine -bilimin yapamadığı-refleksiyonlu bir düşünmedir (Ströker, 2005: 16). Aksiyolojik yansızlık, yalnızca araştırma nesnesi ve araştırmacı arasında değil bilim üzerine refleksiyonlu düşünmede de işe koşulmalıdır. Zira refleksiyonlu düşünmede nesnelleştirilen bilim, eğer her türlü nesnelleştirme (*objectivation*), nesne ve bu nesneyi açıklamaya yönelen özne arasında bir mesafeyi varsayıyorsa bu durum bilimsel yöntemin, bilimin açıklanmasında kullanılacağı anlamına gelmektedir (Ströker, 2005: 17). Aksiyolojik yansızlığın üç katmanı şu şekilde ifade edilebilir;

- (1) İnsan ve Sosyal Olay
- (2) Bilim İnsanı ve Sosyal Olgu
- (3) Bilim Felsefesi ve Bilim İnsanı ile Sosyal Olgu

Yukarıda ifade edilen bu üç katmanlı yapıda üçüncü katmanda bilim insanı ve sosyal olgu arasındaki ilişkiyi soruşturan bilim felsefesinin yürütülebilmesi için ikinci katman olan bilim insanı ve sosyal olgu hususunda bilgiye sahip olunması gereklidir. Ströker ise (2005: 17) bu hususta çalışmamızda üçüncü katman olarak yer verdiğimiz soruşturma edimini *bilim kuramı* olarak adlandırır ve bir bilim kuramcısının özel bir bilim alanının bilgisine sahip olmasını kaçınılmaz bir koşul olarak görür.

Sosyal bilimler, sosyal olguları açıklamaya ve anlamaya çalışır. Sosyal olgulara yönelik tartışmalar son kertede bu olguların, sosyal yapı ve sosyal ilişkilerden mürekkep bir bütün olduğu hususunda düğümlenir. Sosyal yapı olarak adlandırılan kavram, niceliksel olarak makro ölçekte bir bütün halinde toplumu, mezo ölçekte sosyal grupları (aile, örgüt, dernek vd.) ve mikro ölçekte bireyleri ifade ederken sosyal ilişkiler birey-grup-toplum kombinasyonundaki eylem ve anlam ile ilişkilidir. Sosyal bilimlerde açıklama ve anlama edimi söz konusu olduğunda açıklama ve anlama edimlerinin yöneldiği sosyal olgular, sosyal yapı ve/veya sosyal ilişkilere başvurularak açıklanabilir. Bir bilim olarak sosyal bilimler bu yönüyle rasyonel bir etkinliktir. Rasyonel bir etkinlik olarak sosyal bilimler, -tartışmalı da olsa- normların, değerlerin askıya alınmasını gerektirir. Örneğin feminist bilim felsefesi, bilme süreci ve bilim pratiğinin erkek egemen bir perspektiften yürütüldüğünü dolayısıyla bilimsel bilginin ve hatta metodolojinin bile eril içerimler taşıdığı konusunda eleştiriler

sunmaktadır (Çevik, 2023: 575, 579). İdealize edilen bu durumun pratikteki imkânı tartışmalıdır. Bu tartışma değerden arınık bilimin imkânı üzerinden yürütülür. Burada Hans Reichenbach ile anılan ve Larry Laudan'ın 17. ve 18. yüzyıllara geri götürerek ele aldığı *keşif bağlamı* (*discovery of context*) ve *gerekçelendirme bağlamı* (*justification of context*) tartışmalarından bahsedilmelidir. Laudan'e göre keşif bağlamı doğaya ilişkin faydalı olgu ve teorileri keşfedebilmemiz için gerekli olan kurallar seti olarak değerlendirilir (Laudan, 1981: 183). Öte yandan dünya hakkındaki iddialarımız için sağlam bir gerekçenin nasıl bulunacağına yönelik epistemolojik bir sorun ortaya çıkmaktadır ki bu sorun gerekçelendirme bağlamı tartışmalarına konu edilmiştir (Laudan, 1981: 183). Laudan, 17. ve 18. yüzyıllarda keşif ve gerekçelendirme bağlamı arasında bir ayrıma gidilmemiş olduğunu, bu düşüncesinin keşif bağlamının aynı zamanda dünyaya ilişkin bilgilerimizi sağlam gerekçelendirmelere dayandıracağı yönünde bir inanca dayandığını ifade etmektedir (Laudan, 1981: 184). Keşif bağlamı ve gerekçelendirme bağlamı daha çok Reichenbach ile anıldığına değinilmiştir. Reichenbach, *Experience and Prediction* isimli çalışmasında epistemolojinin betimleyici olma, bilgi sistemini geçerlilik ve güvenilirlik açılarından eleştirme ve üçüncü görevi olarak tavsiyelerde bulunma görevleri olduğundan bahsetmektedir (Reichenbach, 1961: 3-16). Bu üç görevden ilki olan betimleyici olması konusunda Reichenbach, bilgiyi içsel ve dışsal unsurları yönünden ele alarak sosyolojinin bilginin içsel yönüyle daha az ilişkili olduğu daha çok dışsal yönüyle ilişkili olduğu çıkarımında bulunur (Reichenbach, 1961: 4). Reichenbach daha sonra psikoloji ve epistemoloji arasındaki ilişkiye odaklanan Buna göre düşünme süreçlerine ilişkin psikolojik işlemler psikolojinin konusu olurlarken epistemolojik süreçler bu işlemlerin mantıksal düzenlenişi ile ilgilidirler ki bu düzenleniş *rasyonel yeniden yapılandırma* (*rational reconstruction*) olarak adlandırılır (Reichenbach, 1961: 5). Rasyonel yeniden yapılandırma ise düşünme süreçlerinin öznelliğinden ziyade başkalarına aktarıldığı biçime işaret etmektedir. Bu, bir düşünürün teoremler bulması ve bulduğu teoremleri başkalarına aktarabilmesi olarak da ifade edilebilir (Reichenbach, 1961: 6). İşte bu ayrım Reichenbach'ın keşif bağlamı ve gerekçelendirme bağlamı ayrımını ifade etmektedir ve epistemoloji bu ayrımında gerekçelendirme bağlamının inşasında yer almaktadır (Reichenbach, 1961: 7)

Tüm bu tartışmalara rağmen, bilimde olguların, değerlerle açıklanamayacağı yönünde dikkate alınması gereken bir realite vardır. Bu realite doğa bilimlerinde olduğu gibi değerle ilişkili olan insan unsurunun, sosyal bilimlerdeki başat rolü nedeniyle sosyal bilimlerde yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Bilim bu yönüyle doğa ve insan arasındaki ilişkiyi insana göre değil doğaya göre sunmaya çalışmaktadır. Bu husustaki tartışmalar pozitivism ve pozitivism

sonrası paradigmlar içerisinde sıklıkla yürütölmüştür. Her bir paradigma *sui generis* olarak ontolojik, epistemolojik ve metodolojik boyutlarıyla bu hususları tartışmışlardır. Tüm bu paradigmlar son kertede iki farklı ana perspektif üzerinden günümüze kadar süregelmiştir. Bunlar sosyal bilimlerin pozitivist ve anlamacı paradigmlarıdır. Pozitivist ve anlamacı paradigmlar, birbirlerine ontolojik, epistemolojik ve metodolojik açıdan taban tabana karşıttırlar. Ancak bu iki paradigmanın içerisindeki belirli sayıltıları alan ve üçüncü yol bir paradigma olarak kabul edilen bir paradigma daha bulunmaktadır ki bu paradigma *bilimsel realizm* olarak ifade edilmektedir. Her bir paradigma ontolojik ve epistemolojik sayıltıları üzerinden kendilerine özgü metotlar oluşturmaktadır. Bu metotlar bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerini içeren süreçleridir. Bu süreç sonunda elde edilen bilgi ise bilimsel bilgi statüsünü kazanmaktadır⁷.

Bilimsel bilgi bir süreç dahilinde ele alınırsa bu sürecin bir yöntem dâhilinde sürdüröldüğü görülür. Bu yönüyle bilimsel bilginin ortaya konulma süreci, bilimsel yöntem ve teknikleri içermektedir. Bilimsel yöntem ve teknikler, araştırmacı-olgu arasındaki bağlantı(lar)ın kurulmasında işe koşulan araçlar bütünüdür. Bu araçları belirleyen şey ise bilim insanının/bilim topluluğunun önce ontolojik sonra ise epistemolojik kabulleridir. Bu kabullere dayanarak farklı bilimsel yöntemlerden ve bu yöntemlerle ilişkili farklı tekniklerden bahsedilebilir. Bilim insanı, araştıracak olduğı olguya yönelik bu yaklaşımlardan en uygun olan(lar)ı seçerek araştırmalarını yürütür. Araştırmacının olguya yönelik yaklaşım seçimi, onun ontolojik ve epistemolojik kabulleriyle ilişkilidir. Araştırmacı tekil bir bilim insanı olabileceğı gibi bilim insanları topluluğundan oluşabilir.

Araştırmacı ya da araştırmacılar topluluğunun unsurları insan(lar)dır. Dolayısıyla nesnel-bilimsel bilgi ideali bizi insan ve olgu arasındaki ilişkiyi tartışmaya götürür. İnsan ve olgu arasındaki ilişkiye yönelik bu tartışmalardan birini dolaylı yoldan Willard Van Orman Quine yürütmüştür. Quine, bu tartışmayı, bilim ve felsefe arasındaki ilişkiye uzanan kabulleriyle ontolojik, epistemolojik ve metodolojik düzlemde sürdürmüştür. Quine'ın bilim ve felsefe arasındaki ilişkiye dair en önemli yaklaşımının “*Doğallaştırılmış Epistemoloji*” (*Epistemology Naturalized*) adını verdiğ, çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak ele alınan epistemolojinin naturalizasyonu projesi olduğı söylenebilir. Bu projede Quine bilim ve felsefeyi, iki ayrı etkinlik olarak ele almamakta ya da felsefe-bilim ilişkisini birinin bir

⁷ Bilimsel araştırma sürecine ilişkin olan bu ifade ile bilim pratiğinin bilimsel bilgiye önsel olduğunu düşünölmemelidir. Bilim pratiğı, bilimsel süreci şekillendirmektedir. Burada bilimsel araştırma süreci açıklanmaktadır.

diğerine önceliği/üstünlüğü ilişkisi içerisinde değerlendirmemektedir. Ona göre bilim ve felsefe at başı giden ve birlikte ilerleyen bir süreçtir.

Quine, 20. yy. felsefesinde sıklıkla görülen temalardan biri olan doğallaştırmanın izini sürmektedir. Dolayısıyla onun epistemoloji anlayışı kendi ifadesiyle doğallaştırılmış bir epistemoloji anlayışıdır. Burada epistemolojinin doğallaştırılması düşüncesi ile Quine, a priori bilginin-ilk felsefenin reddi ve her duysal verinin değil yine kendi ifadesiyle gözlem cümleleri ile çerçevelenmiş duysal verilerin bilimsel bilgiyi oluşturabileceği kastedilmektedir. Quine'ın bu düşünceleri insan-olgu ilişkisinde, olguları anlama sürecini, insanın duysal verilerine kadar geri götürmektedir. Quine bunu uyarılardan bilime giden yol olarak görmektedir. Quine'ın birbirini dışarıda bırakan ancak epistemoloji anlayışı içerisinde mezc edilen bu iki düşüncesinden anlaşılan; eğer bilgilerimiz gözlem cümleleri ile çerçevelenmiş duysal algılara kadar geri götürülüyorsa a priori bilginin reddinin gerekmekte olduğu ya da a priori bilgi mümkünse bilginin salt duysal algılara indirgenemeyeceğidir. Her iki düşüncede ortak olan şey ise Quine felsefesinde gözleminin üstlendiği roldür. Gözlem ile ilgili olarak bilimsel yöntem ve tekniklere bakıldığında tüm bilimsel yöntemlerin son kerte de gözlem yöntemine dayandığı ifade edilebilir. Quine felsefesindeki gözlemi ile bilimsel yöntem ve tekniklerde ifade edilen gözlem tekniği arasında Quine felsefesi açısından bakılacak olursa bir fark bulunmamaktadır ancak genel olarak bilim paradigmlarında daha özel olarak sosyal bilim paradigmlarında gözlem, bir veri toplama tekniği olarak görülmektedir. Quine felsefesinin kendine özgü gözlem anlayışına göre, gündelik yaşantı içerisinde yürütülen gözlem ile bir bilim insanının yürüttüğü gözlem aynı bilişsel süreçlere dayanmaktadır. Bu anlayış Quine'ın natüralizmi ile de ilişkilidir.

Doğayı açıklamaya ve anlamaya yönelik araştırmacılar, duysal yetileri ile dışarıdan gelen verileri alımlayarak bilimsel faaliyette bulunmaktadır. Araştırmacının dışarıdan gelen verileri alımlama süreci teknik olarak gözlemi ifade etmektedir. Bilimsel faaliyetin bir diğer boyutu elde edilen verilerin dil ile ifadesidir. Araştırmacı dışarıdan aldığı veriyi, bir takım bilişsel ve bilimsel süreçlerden sonra önermelerle ifade etmek durumundadır. Önermeler yargı bildiren tümcelerdir. Bildirdikleri yargılar, bilimsel verilerin dil aracılığıyla ifade edilmesidir. Bilimler *-sui generis-* bir üst dil *-bilim dili-* kullanırlar. Bilim, bu dil vasıtasıyla kavramlar oluşturur ve önermeler kurar. Önermeler kendi içerisinde yapılarına göre basit önermeler ya da bileşik önermeler olarak; anlamlarına göre olumlu önermeler ya da olumsuz önermeler olarak ya da öznelerinin kapsamlarına göre tümel önermeler ya da tikel önermeler olarak sınıflandırılır. Önermelerin kurulumundan sonra bir diğer husus ifade ettiği yargıların alacağı

doğruluk değerleridir. Önergeler yargı bildiren tümceler olarak doğada karşılık bulup bulmamalarına göre ya da doğruluk değerinin önemi olmaksızın sunduğu etki/fayda ile ilişkili olup olmamasına göre (correspondance theory, pragmatism vs.) yargılarla eşleştirilirler yani doğruluk değerleri alırlar-sınanırlar ki bu konu da epistemolojinin farklı yaklaşımlarınca tartışılmaktadır. Dolayısıyla bilimsel yöntem ve teknikler ile elde edilen veriler, bilimsel önergeler ile ifade edilmektedirler. Gözlem bu tekniklerden biridir ve gözlem neticesinde kurulan önergeler *gözlem önergeleri (observation propostions)* olarak ifade edilmektedirler. Quine, naturalistik anlayışı ile paralel olarak bilimsel bilginin oluşum sürecini gündelik yaşantı içerisinde edinilen bilgi süreci ile aynı temele dayanarak görmektedir. Bu düşünceleri ile ilişkili olarak gözlem önergeleri kavramını kullanmayıp *gözlem cümleleri (observation sentences)* ifadesini kullanmaktadır. Bilimsel literatürde gözlem önergeleri olarak ifade edilen şey Quine felsefesinde gözlem cümlelerine dayanılarak kurulan üst önergelerdir.

Bu çalışma içerisinde üç temel konu ele alınmaktadır. Bunlar, ontolojik olarak sosyal gerçeklik, epistemolojik olarak sosyal bilimlerin epistemolojisi ve metodolojik olarak sosyal bilim yöntemleridir. Bu üç ana konu iki ana damar olan pozitivist ve yorumlamacı perspektiflerden değil de günümüz bilme yolları üzerine çeşitliliği salık veren *metodolojik çoğulculuğa (methodological pluralism)* ve Quine felsefesine paralel olan *bilimsel realizm* perspektifinden ele alınmaktadır. Bilimsel realizm⁸ her iki ana damar içerisinde uğrak yerleri yani temel sayıltıları bulunan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bazen pozitivist bazen de yorumlamacı yaklaşımların temel sayıltılarını mezc eden eklektik bir yaklaşım olarak görülebilir. Realist bilim felsefesi, ontolojik açıdan araştırmacıdan bağımsız bir dış dünyanın olduğu ve dış dünyanın olduğu gibi kendini sunduğu, araştırmacının dış dünyanın bilgisini edinebildiği kabullerine dayanmaktadır. Bu perspektif epistemolojik açıdan *mütekabiliyet teorisi (correspondance theory)* ile uyumludur dolayısıyla önergeler, gözlem verileriyle karşılaştırılarak doğrulanabilir ya da yanlışlanabilirler. Gözlem verileriyle doğru ya da yanlış yargısına varılan yalın önermelere *gözlem önermesi* adı verilir. Gözlem önergeleri, doğada bulunan fiziksel-dışsal şeylerin gözlemlenerek gözlem verilerinin önergeler ile ifade edilmesi üzerinden sorunsuz kurulabiliyorken insan yapıp etmelerine kadar geri götürülebilen ve bu

⁸ Bilimsel realizm, çalışma içerisinde Anjan Chakravartty'nin ontolojik, semantik ve epistemolojik yönlerden açıklandığı anlamları ile kullanılmıştır. Burada Chakravartty, bilimsel realizmin ontolojik anlamda araştırmacının zihninden bağımsız bir dış dünyanın varlığını kabul ettiğini, semantik açıdan ise dünyaya ilişkin bilgilerimizin doğru ya da yanlış doğruluk değerleri olmasına bakmaksızın yorumlarına bağlı olduğunu, epistemolojik açıdan ise gözlemlenebilir olanlar ve gözlemlenemez olanlar arasında bir ayrımı gitmeden doğru veya yaklaşık doğrular verdiğini ifade eder (Chakravartty, 2017). Bu üç boyut ile ilgili olarak çeşitli tartışmalar yürütülmekte ve bu tartışmalara dayanarak bilimsel realizm içerisinde farklı yaklaşımlarda ortaya çıkmaktadır.

yapıp etmelerin arka planlarındaki içsel süreçlerle ilgilenen sosyal bilimler söz konusu olduğunda gözlem önermeleri konusunda tartışmalar yürütülmüştür. Rudolf Carnap, Otto Neurath ve Karl Popper üzerinden Quine'a kadar uzanan bu tartışmalar, pozitivist-naturalist çizgide yürütülmüştür. Sosyal gerçekliği dil ile ilişkisi içerisinde yorumlamacı bir yaklaşımla ele alan düşünce hattı söz konusu olduğunda gözlem önermeleri hususu daha karmaşık hale gelmektedir. Gözlem önermelerinin sosyal bilimlerdeki imkânı ile ilgili bu sorun, çalışmamız içerisinde sosyal bilimlerde gözlem önermeleri sorunu olarak ele alınmıştır.

Gözlem önermeleri olarak ifade ettiğimiz bu önermelerin Quine felsefesinde yaklaşık olarak karşılığı, onun kategorik gözlem olarak bahsettiği önermelerdir. Quine'a göre kategorik gözlemler, *gözlem cümlelerinden (observation sentences)* oluşurlar ve bir yargı bildirirler. Gözlem cümleleri, Quine'da, başka bir cümleden çıkarsanmadan doğrudan gözlemiyle elde edilmiş duyu verilerinin dolayimsız ifadesi olarak görülür. Quine'a göre bilimsel bilgilerimiz kategorik gözlemlerimiz ile ilerler, kategorik gözlemlerimizi oluşturan ise gözlem cümleleridir. O halde Quine'a göre gözlem cümleleri, bilimsel teorilerin yapıtaşları olarak kritik önemdedir. Gözlem cümleleri ve kategorik gözlemler ile elde edilen bilgilerimiz bir ağa benzetilmektedir. Bilgiye yönelik ağ modeline Quine, *inanç ağı (the web of belief)* adını vermektedir. Bilgilerimiz ağ içerisinde hareket halindedir, dinamiktir. Bilgilerimiz gerekçelendirilmelerini, ağ içerisinde bulunan diğer bilgiler ve ağın bütünü ile olan bağlantıları üzerinden sağlamaktadır.

Quine, sosyal bilimler ve doğa bilimleri ayırımına gitmeden genel olarak bilim anlayışını doğallaştırılmış epistemoloji anlayışı ile tartışır. Quine'ın bilimlere olan yaklaşımındaki bu perspektifi holistiktir ve düşünceleri realist bilim felsefesi perspektifinin bilim anlayışı ile uyumludur. Quine'ın bilimlere yönelik bu holistik yaklaşımı ve bilim anlayışında ortaya koymuş olduğu doğallaştırılmış epistemoloji anlayışı, genel olarak bilim-felsefe ilişkisine yönelik birtakım tartışmalar içerir. Bu tartışmalar daha çok doğa bilimleri özelinde yürütülmüştür. Konu sosyal bilimler olduğunda, doğallaştırılmış epistemolojiye dayanan sosyal bilimler anlayışında belirsiz ve değişken bir alan karşımıza çıkar. Doğa bilimlerinde gözlemlerden teoriye giden süreç doğallaştırılmış epistemoloji ile belirgin bir şekilde ortaya konulabiliyorken sosyal bilimlerde doğallaştırılmış epistemoloji ile gözlemlerden teorilere giden süreç doğa bilimlerine göre belirgin bir şekilde ortaya konulamamıştır. Bu durumun sosyal bilimlerin atomları olan bireylerin dolayısıyla insan unsurunun değişken doğasından ve yine insan yapıp etmelerinin ürünü olan sosyal dünyanın

içsel süreçlere uzanan doğasından kaynaklandığı düşünülmüştür. Doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki bu karşılıklık iki gözlem önermesi üzerinden ele alındığında;

(1) a metalinin ısıtılırsa genleşeceğine ilişkin gözlem önermesi deney yöntemiyle doğrulanabilir veya yanlışlanabilir,

(2) x bölümü öğrencilerine burs desteği verilirse akademik başarıları artar veya azalır, önermesi, gözlem önermesi nitelendirilmesini karşılamakta mıdır, eğer karşılıyorsa bu önermenin doğrulanması ya da yanlışlanması nasıl olmalıdır?

Örnek 1’de bulunan gözlem önermesi evrenin herhangi bir m yerinde t zamanında ya da $[t_1, t_2]$ zaman aralığında uygulanan deney yöntemiyle doğrulanabilir ya da yanlışlanabilirken, örnek 2’de bulunan gözlem önermesi evrenin herhangi bir m yerinde t zamanında ya da $[t_1, t_2]$ zaman aralığında doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir olması konusunda örnek 1’dekinden derece olarak farklıdır. Kaldı ki ikinci örnekteki tümcenin gözlem önermesi olup/olmadığı hususu tartışmalıdır. Quine’ın bakış açısına göre doğallaştırılmış epistemoloji örnek 1’de yer alan gözlemlerden teoriye giden süreçle ilişkin bir çerçeve sunarken örnek 2’de yer alan gözlemlerden teoriye giden süreç örnek 1’den farklılık arz etmektedir dolayısıyla bu durum doğallaştırılmış epistemolojinin sosyal bilimlerde tartışılmasını gerektirmektedir. Zira örnek 2’de bulunan gözlem önermesi salt gözlem yöntemiyle doğrulansa ya da yanlışlansa bile doğa bilimlerindeki kadar kesinlik ifade etmediği gibi bir derece farkından bahsedilebilir. Doğa bilimleri kapalı bir sistem içerisinde diğer değişkenlerden yalıtılmış olarak deneysel bir yöntemle gözlem önermesini oluştururken, sosyal bilimlerde toplumsal sistemin kapalı bir sistem olmaması ve ayrıca sistem içerisinde diğer değişkenleri sabit tutma imkânının olmaması nedenleriyle aynı belirginlik ve kesinlikte bilgi üretememektedir. Şu hâlde doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlerde gözlem önermelerinin kurulması ve bu önermelerin doğrulanması birbirlerinden farklılıklar arz etmektedir.

Quine’ın doğallaştırılmış epistemolojisi üzerine düşünceleri, sosyal bilimlerde gözlem önermelerinin kurulumunda ve sınanmasında; gözlemlerden teoriye uzanan süreçte diğer perspektiflerden farklı olarak ne(ler) getirmektedir? Bu çalışma ana sorun olarak bu sorununun tartışılmasını ve bu sorun ile ilintili olarak alt sorunların tartışılmasını sunmaktadır. Bu tartışmanın sunulabilmesi için öncelikle sosyal bilimin ne olduğu ve neleri içerimlediği, sosyal gerçeklik kavramının ne olduğu ve neleri içerimlediği, sosyal bilimlerde açıklama modellerinin neler olduğu, gözleminin unsurlarının neler olduğu, gözlem önermelerinin ne olduğu ve sosyal bilimlerde gözlem önermeleri sorununun tam olarak nasıl bir sorun olduğu

konusunda açıklamalar yapılmasını gerektirmektedir. Çalışmanın birinci bölümü bu tartışmalara ayrılmıştır. Bu bölümde bilim felsefesinde, spesifik olarak sosyal bilim felsefesinde kullanılan gözlem yöntemi, epistemolojik, ontolojik ve metodolojik açılardan soruşturularak kavramsal ve teorik zemin kurulmuştur. İkinci kısımda Quine'ın doğallaştırılmış epistemoloji anlayışı serimlenerek onun gözlem cümleleri ve gözlem cümlelerinden oluşan kategorik gözlem, kategorik gözlemlerden oluşan teoriler arasında kurduğu bağlantıları, bilgide ağ modeli ve doğallaştırılmış epistemoloji anlayışı ve bu anlayışına yönelik eleştiriler ortaya konulmuştur. Üçüncü kısımda sosyal bilimlerde kavramlardan teorilere doğru işletilen yöntemsel süreç, gözlem önermelerinin Quine'ın gözlem cümleleri-kategorik gözlem anlayışı ile ele alınıp alınamayacağı hususu ekseninde tartışılmıştır. Bu tartışma ile Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisi anlayışının sosyal bilimlerde işe koşulmasına ilişkin yöntemsel bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha genel ifadelerle çalışmamız bir sosyal bilim paradigmasının ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak üç parçalı yapıdan müteşekkil bir bütün olduğu düşüncesine dayanır. Bu parçalar arasındaki ilişkiyi, ontolojinin alt belirlenim ilişkisi ile epistemolojiyi belirlediği, epistemolojinin ise metodolojiyi belirlediğini sayılırlar. Bu iki sayılıtdan hareketle, Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisine dayanan bir sosyal bilim paradigmasının⁹, metodolojik imkânını tartışır. Çalışmanın ilk bölümünde sosyal bilim paradigmalarına yer verilerek bu paradigmaların ontolojilerine ilişkin bir çerçeve sunulmuştur ki sunulan bu çerçevenin Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisini belirleyen fizikalist ontolojisiyle olan ilişkisine değinilmiştir. İkinci bölümünde Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisi, Quine'ın tüm felsefesi ile ilişkisi içerisinde açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise sosyal bilim paradigmalarının ontolojik ve epistemolojik katmanlar ile belirlenen metodolojik katmanı, metodolojik süreçler üzerinden tartışılmıştır. Bu tartışma ile amaçlanan, temelleri Viyana Çevresinin, bilimsel bilgilerin metafizikten arındırılması düşüncesine (Hanh vd., 2021: 97) kadar geri götürülebilen anlayışına, bilimsel bilgilerin bilimsel olmayan verilerden ayrılması hususuna benzer şekilde sosyal bilimlerle elde edilen bilgilerin, bu bilgileri oluşturan saf veriler -ki burada saf veri olarak ifade edilen, verilerin, kuram yüklülük, değerden arınıklık gibi faktörlerden alabildiğine soyutlanmış hali- olarak sunulabilmesinin imkânını ortaya koymaktır.

⁹ Sosyal bilim paradigmalarının pozitivist ve anlamacı paradigmalar arasında çeşitlendiğine değinilmiştir. Çalışmanın genel amaçlarından birisi de Quine'ın epistemolojisine dayanması noktasında diğer paradigmalardan farklılaşan bir sosyal bilim paradigmasının imkânının tartışılmasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLERDE GÖZLEM ÖNERMELERİ SORUNU VE GÖZLEMİN UNSURLARI

1.1. Sosyal Bilimlerde Gözlem Yönteminin Epistemolojik Analizi: Bilimsel Realizm Perspektifinden Değerlendirme

Bilim felsefesi perspektifleri içerisinde gözlemine yönelik farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan pozitivistin gözlem yöntemine olan yaklaşımını, olguları duyuşal olana indirgeme olarak değerdendirebiliriz. Pozitivist perspektifin olguları duyuşal olana indirgemesi, temel olarak duyuşların ele alınmasına ve duyuşal alanın dışındaki şeylerin ise anlamsız olarak görölmesine neden olduğu söylenebilir. Pozitivist perspektifin¹⁰ bu tutumu ile ilişkili olarak metafizik karşıtlıkları¹¹ ve yöntemsel olarak doğrulamaya verdikleri önem ile ilişkilidir. Pozitivist perspektifin metafizik karşıtlığı ve doğrulamaya verdikleri önem, doğrulamada kullandıkları yöntem olarak duyuşal olana indirgeme düşünceleri, bu perspektifin kuramsal ve gözlenemez varlıklara karşı durmasına neden olmuştur. Pozitivizmin gözlemlenebilir olanlar ve gözlemlenemez olanlar olarak yapmış olduğu ayırım, onu diğerd bilim felsefesi perspektiflerinden ayırmaktadır. Öyle ki post-pozitivist bilim felsefesi perspektifi olan realist bilim felsefesi ile pozitivism arasındaki farklılık tam da bu noktada yani gözlemlenemez olan varlıkların neleri içerdilediğı hususunda ortaya çıkmaktadır (Yazıcı, 2004: 90).

Pozitivist felsefenin sosyal bilimler içerisindeki en büyük etkisinin, doğa bilimlerinde kullanılan yöntem ve tekniklerin sosyal bilimlerde kullanılabileceğı yönündeki inanç olduğu söylenebilir. Pozitivist felsefeye göre sosyal bilimlerin konusu olan şeyler, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi dış dünyada keşfedilmeyi beklemektedir. Sosyal gerçekliğı ilişkin olgular tıpkı doğa olguları gibi açıklanabilir olgulardır. Pozitivizmin temel savlarından biri olarak sosyal gerçekliğın doğa olguları gibi açıklanabilmesi düşüncesi, beraberinde birçok sorunu getirmiştir. Bu sorunlara yönelik eleştirilerden birisi, değerdlerin duyuşlara

¹⁰ Pozitivizmin tekil bir pozitivismi ifade etmediğı, çeşitli veçhelerinin olduğu ifade edilmelidir. Auguste Comte ile başlayan süreçten günümüze kadar olan sürece kadar çeşitli pozitivismlerden bahsedilebilir. Ancak bir bölümlenmeyle pozitivismi, ilk dönem Comte'un ele aldığı şekilde pozitivism ve ikinci dönem pozitivism olarak Viyana Çevresi başlıkları altında değerdendirebiliriz. İlk dönem pozitivisminin yöntemsel olarak doğrulamaya önem verdiği ifade edilse de mantıksal pozitivismin yanlışlamaya da önem verdiği unutulmamalıdır.

¹¹ Pozitivizmin metafizik karşıtlığı, metafiziğın anlamsızlığı üzerinden okunmalıdır. Metafizik anlamsızdır çünkü duyuşal olarak bir karşıtlığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla anlamsızlık olarak görölün metafizik ifadeler anlaşılammaktadır. Anlaşılmmayan şey ise bilgiye konu edilemez.

indirgenememesidir. Sosyal gerçeklik, son kertede insan edimleriyle üretilen bir gerçeklik olduğundan, insan edimleri ise değerden arınık olmadığından ayrıca insanın daima değer ürettiğinden bahisle pozitivist perspektif, sosyal gerçekliği, doğal olgular gibi açıklama hususunda eleştirilmiştir. Pozitivist sosyal bilimlere göre sosyal gerçeklik eğer duyumlara indirgenebiliyor, doğrulanabiliyor ya da yanlışlanabiliyor ise bilimsel bilgi olabilir aksi durumda anlamsız şeyler olur ve bilimsel niteliği bulunmaz. Bilimselliğin ölçütü pozitivist perspektifte duyumlardır. Duyumlar söz konusu olduğunda en zengin veriyi sağlayan araç/teknik ise gözlem olmaktadır. Burada gözlem, kritik bir yöntem/teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizler şeyleri, gözlem tekniği ile yani duyusal alıcılarımız ile algılar ve onlardan bilgiler devşiririz. Pozitivizmin gözleme yönelik bu bakışının dışında deneyci bilim felsefesinin (*empirisizm*) kendine özgü bir bakışı bulunmaktadır. Bu bakış, duyumlara verilen önem ve gözlemlenemeyenlere ilişkin karışıklıkları noktasında pozitivismle örtüşmektedir. Deneyci bilim felsefesi ontolojik olarak insan zihninden bağımsız bir dış dünyadan bahsedilemeyeceğini savlar, epistemolojik olarak ise insanın dış dünyaya ilişkin bilgiyi deneyimle ve gözlemlerle edinebileceği ancak bu bilginin edinilmesi sürecinin insanın bilişsel süreçleriyle ilişkili olduğunu savunur (Yazıcı, 2004: 90). Realist bilim felsefesi ise deneyci bilim felsefesinin odaklandığı insanın bilişsel süreçleri yerine dünyaya ilişkin bilginin insan bağımsız olduğunu savunur. Deneyci bilim felsefesinin, pozitivist felsefe ve realist bilim felsefesi ile ortak noktası dış dünyanın bilgisinin edinilebilir olduğu yönündeki kabuldür. Deneycilere göre gözlem, deneyimlemenin bir aracı olarak dış dünya hakkında veri toplama edimi olarak görülür. Sosyal bilimlerde gözlem, -deneyci perspektife göre- sosyal gerçekliğin edinilmesinde bir yöntem ve teknik olarak görülür. Ancak deneyci perspektif, araştırmacının zihinsel işlemleri ile ilgili olması nedeniyle sosyal bilim araştırmacısının bilişsel faaliyetlerini araştırma sürecinden soyutlamaz. Bu durum deneyci perspektifin güçlü yanı olarak görülebilir. Realist perspektif ve deneyci perspektif arasındaki görüş ayrılığı yine gözlemlenebilir olanlar ve gözlemlenemez olanlar konusunda var olduğu ileri sürülen epistemolojik ve ontolojik ayırmada ortaya çıkar (Yazıcı, 2004: 91). Bu durum realist bilim felsefesindeki açmazlardan biri olarak görülebilir. Bu açmaz neyin gözlemlenebilir neyin gözlemlenemez olduğu ile ilgili ölçütlerdir. Bu sorun gözlenebilir ve gözlenemez varlıklarla ilgili, *eksik belirlenim (underdetermination)* sorunu üzerinden şu şekilde açıklanabilir; gözlemlenemezlere ilişkin aynı fenomeni açıklayan iki farklı kuramdan bahsedildiğinde, burada kuramların aynı fenomeni açıkladığı konusunda bir kabul olduğu fakat bu açıklamalardan hangi açıklamanın doğru olduğu konusunda uzlaşımın olmadığı görülür.

Ortada aynı fenomeni açıklayan iki rakip teori bulunmaktadır. Dolayısıyla ikisinin aynı anda doğru kabul edilmesi mümkün görünmemektedir (Yazıcı, 2004: 91). Eksik belirlenim sorunu ise teorilerimizin elimizdeki kanıtlar ne kadar çok olursa olsun yetersiz belirlediği yönündeki sorundur. Bu durumlar bir arada düşünüldüğünde elimizde iki rakip teori bulunmaktadır. Bu iki rakip teori gözlemlenebilenler ve gözlemlenemeyenler ekseninde değerlendirildiğinde gözlemlenemeyenler konusunda birbirlerinden uzaklaşabilen açıklamalar sundukları ancak gözlemlenebilir olanlar konusunda birbirlerine yakın açıklamalar sundukları görülebilir (Park, 2009: 115). Bu görüşe göre, gözlemin sağladığı verinin yoğunluğu ile bilimsel açıklamalardaki rakip kuramlar arasında şöyle bir ilişki kurulabilir; kuramların dayandığı gözlem verisi ne kadar yoğun ise bu kuramların birbirine yakın açıklamalar sundukları savunulur. Yani gözlemlenemeyenler söz konusu olduğunda eksik-belirlenim sorunundan gözlemlenemeyenlere göre daha fazla söz edilebilir. Realist bilim felsefesinin eksik belirlenim sorunu konusundaki önerilerinden biri, aynı fenomeni açıklayan iki kuramdan birinin diğerinden daha çok kanıta sahip olması durumunda daha çok kanıta sahip olan kuramın tercih edilmesidir. Burada kanıt hususunu gözlem verisi olarak değerlendirebiliriz. Yani realist bilim felsefesi perspektifine göre daha çok gözlem verisi ile desteklenen kuram daha az gözlem verisi ile desteklenen kurama tercih edilmelidir. Bu anlayışa göre sosyal bilim kuramları değerlendirildiğinde, doğa bilimlerine göre çok paradigmatlı olan ve fenomenleri doğrudan gözlemleyebilmenin mümkün olmadığı sosyal bilimlerde rakip teoriler arasında belirlenebilme-dışılık sorunundan daha çok söz edilebileceği çıkarsanır. Sosyal bilimlerin üzerinde uzlaştığı noktalardan biri problematiklerindeki çeşitlilik iken bir diğeri rakip kuramların çokluğudur (Özcan, 2012: 145). Rakip kuramlardaki bu çokluk ile eksik belirlenim sorunu birlikte düşünüldüğünde aynı fenomenleri açıklayan sosyal bilim paradigmalarından hangisinin tercih edilmesi gerektiği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu konuda realist bilim felsefesinin rakip teoriler arasında daha çok gözlem verisine dayanan kuramın tercih edileceği salık verilse de sosyal bilimlerde sosyal gerçekliğin doğa bilimlerindeki gibi doğrudan gözlemlenen bir gerçeklik olmadığı, dolaylı gözlem ile elde edilen verilerin ise bağlamsal veriler olduğu düşünüldüğünde sosyal bilimlerin bir bütünlükten ziyade parçalanmışlık içerisinde olduğu çıkarılabilir.

Sosyal bilimlerde doğrudan gözlemlenmeye konu olan tek şey davranışlar olmaktadır (Özcan, 2012: 139). Sosyal gerçekliği anlamak için doğrudan gözleme konu olan şey davranışlar olsa da bu davranışları gözlemleyen ve gözlemlerden açıklamaya doğru giden sürecin aktörünün yine insan olmasından hareketle, sosyal gerçekliğin ve sosyal gerçekliğin

bilgisinin inşa edilen bir gerçeklik olduğu dolayısıyla insan bağımlı olduğu yönünde bir kabul bulunur. Burada insan bağımlılıktan kastedilen şey, sosyal gerçekliğin insan edimlerinden, insan inşasından oluştuğu gerçeğidir. Realist bilim felsefesi perspektifine göre sosyal gerçekliğin bilgisi gözlemiyle edinilebilmektedir. Realist bilim felsefesine göre gözlem, dış dünyanın bilgisini kesin ya da yaklaşık-kesin olarak verir. Realist perspektifin bu tutumu kapsayıcı bir tutum olarak gözlenebilir olanlar ve gözlemlenemeyenler arasındaki ayrımı reddeder. Bu ayrımın reddedilmesiyle sosyal gerçekliğin dolaylı gözleme konu olan olguları için bir alan açılır. Bilimsel realist Grover Maxwell gibi düşünürler, gözlemlenebilir olanı gözlemlenemez olandan ayırmak için gerekli olan a priori bir kriterin olmadığını belirtir (Maxwell, 1962: 11). Dolayısıyla bilimsel realizm, pozitivizm ve deneyci bilim felsefesi perspektiflerinin dayandığı ayrımlardan biri olan gözlemlenebilir olanlar ve gözlemlenebilir olmayanlar arasında yapılan ayrımı reddederek sosyal gerçekliğin gözlemle ulaşılabilen bilgisine kapı aralar. Diğer perspektiflerden deneyci perspektifin gözlenebilir olanlar ve gözlemlenemez olanlar olarak yapmış olduğu ayrım, sosyal bilimlerde gözlemlenemez olarak değerlendirilen sosyal gerçekliğe ilişkin olgular konusunda sorun teşkil ederken aynı şekilde pozitivist bilim felsefesi, duyusal olana indirgenemeyeceği düşüncesiyle -çalışmamızda daha sonra değinileceği üzere- insanın içsel süreçlerinin gözlem önermeleri ile ifadesi hususunda tartışmalar yürütmüştür. Realist perspektif ise böyle bir ayrıma gitmediğinden dolayı sosyal bilimleri, gözlenebilir ve gözlemlenemez olarak belirtilen şeyleri kapsar biçimde ele almaktadır. Bundan dolayı realist perspektif gözlemini geniş anlamda ele alarak deneyci bilim felsefesi perspektifinin gözlemlenebilir olmayan olarak değerlendirdiği şeyleri içerir anlamda kullanmaktadır. James Ladyman, *Understanding Philosophy of Science* isimli çalışmasında, çağdaş genetik ve beyin biliminin insan davranışlarını açıklamada umut verici görüldüğünü, genler, virüsler, atomlar gibi modern bilimin varsaydığı çoğu varlığın doğrudan gözleme konu edilemeyeceğini, bilimsel realizmin ise en iyi bilimsel teorilerimiz tarafından varsayılan nesnelere inanmamız gerektiği görüşü olduğunu ifade etmektedir (Ladyman, 2002: 143). Çalışmamız içerisinde gözlem hususu, realist bilim felsefesi perspektifi yaklaşımıyla ele alınmıştır.

Realist bilim felsefesi perspektifinden bilimsel gözlem analiz edildiğinde, bilimsel gözlem, duyu organları vasıtasıyla doğrudan ya da dolaylı olarak, olgulara yönelik verileri alımlama süreci olarak tanımlanabilir. Gözlemin bu tanımı, bilimsel yöntem ve/veya teknik olarak gözlemi ifade etmektedir. Bu ifade ile gözlemin iki ana parçalı yapıdan ibaret olduğu savlanabilir. Gözleme yönelik bu düşünceler, algının epistemolojisine yönelik düşünceler ile

paralellik gösterir. Algının epistemolojisi ile ilgili olarak Robert Audi, görünüşte algıda en az dört unsurun var olduğunu ve bu unsurların (1) algılayan, yani ben; (2) nesne, algıladığım şey; (3) duyuşal deneyim, renkler ve şekillerle ilgili görsel deneyimim gibi ve (4) özne ile nesne arasındaki ilişki, genellikle nesnenin algılayanda yarattığı duyuşal deneyimden dolayı oluşan nedensel ilişki olduğunu ifade eder (Audi, 2018: 17). Gözlem yönteminin parçalı yapısıyla algının parçalı yapısı neredeyse bir ve aynıdır ancak algı ile gözlemi birbirinden ayıran temel birtakım noktalar bulunur. Bunlardan ilki algının, istem dışılığı ile ilgilidir. İnsan istem dışı olarak içsel ve dışsal uyarınları sürekli alımlarken gözlem istemli olan dolayısıyla yönü olan bir etkinliktir. Gözlemin istemli olması yöneldiği amaç ile ilişkilidir. Sosyal bilimlerde doğrudan gözlem ile elde edilebilecek tek veri kaynağının davranış(lar) olmaktadır. Davranış(lar) ile ilgili olarak iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar mekanik ve ereksel açıklamalardır. Davranışa yönelik mekanik açıklamaya göre insan davranışı etki-tepki mekanizması ile ilişkilidir bu yaklaşım psikolojist bir açıklamadır, ereksel açıklama ise davranışın belirli bir amaca yönelik olduğunu bu amacın insanın içsel süreçleriyle ilgisi olduğunu savunmaktadır (Özcan, 2012: 140-141). Gözlemcinin amacı davranışa yönelik erekselci açıklamaya konu edilebilir çünkü gözlemci belirli bir amaç dahilinde gözlemlediği dizgeye yönelmektedir. Algı ve gözlem arasındaki temel farklardan birinin gözleme yönelik erekselci anlayışın olduğu ifade edilebilir. Algı, yönsüzdür ancak gözlem belirli bir yönü olan etkinliktir. Audi'nin algının unsurlarından dördüncü olarak ifade ettiği şey, algılanan şey ile onu algılayan arasında bir tür nedensel ilişki olduğu ve tam da o noktada algılanan nesnenin algılayanda duyuşal bir deneyim oluşturduğu yaklaşımıdır. Bu yaklaşım her ne kadar algının ne olduğunu bize kesin bir biçimde söylemese de akla yatkın, sağduyuya dayalı ve önemli bir noktadır. Audi (2018: 39), bu noktayı kendisine dahil eden herhangi bir algı teorisini “*nedensel algı teorisi*” olarak adlandırır ve algı teorilerinin birçoğunun nedensel algı teorisi olduğunu ifade eder. Algıya yönelik nedenselci bu yaklaşım psikolojist bir yaklaşımdan ziyade deterministik-fiziksel bir yaklaşımdır. Algının doğasına ilişkin bir açıklama sunmayan bu yaklaşım, algılanan ve algılayan arasındaki nedensel ilişkiye odaklanmaktadır.

Algı ve zihin durumları arasındaki bağlantılar ile ilgili birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birisi Quine'ın da takip ettiği ve çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilen Donald Davidson'ın *anormal monistik* yaklaşımıdır. Özetle bu yaklaşım, zihinsel süreçler ve fiziksel süreçler arasındaki bağlantı konusunda zihinsel olan her şeyin aynı zamanda fiziksel olduğunu savunmasıdır. Davidson'a göre algı, fiziksel olandan zihinsel olana doğru ilerlemeyi göstermektedir. Eğer biri bir geminin yaklaştığını algılıyorsa o zaman yaklaşan bir gemi onun

bir geminin yaklaştığına inanmasına neden olmuştur. Davidson buna nedensel etkileşim ilkesi adını vermektedir (Davidson, 2002: 208). Quine'ın algıya yönelik yaklaşımı Audi'nin kategorizasyonu ile *nedensel algı teorileri* arasında görülebilir. Quine, duyuşal uyarımları bir neden, bu uyarımların insan üzerinde olan etkilerini ise sonuç olarak görmektedir. Quine epistemolojisi bu anlayış üzerinden şekillenir.

Algı ve gözlem arasındaki farklar ile ilgili olarak Ströker (2005: 37), algı ve gözlem kavramlarını birbirinden ayırmış, algı önermeleri ve gözlem önermelerinin aynı şey olmadığını ifade etmiştir. Algılar, olguların tekillikleriyle ilgiliyken gözlem, tekilliklerden örülü bir düzenliliği işaret eder. Dolayısıyla gözlem önermeleri algı önermelerinden müteşekkil bir bütün olarak görülür.

Gözleminin analizine gelindiğinde, gözlem, (1) gözlemleyenler ve (2) gözlemlenenler olarak tasnif edilebilir. Gözlemleyenler ise (i) gözlemci ve (ii) gözlem aracını kapsar. Gözlemlenenler, (i) gözlemlenen α nesne dizgesi, (ii) gözlemlemenin yapıldığı t zaman anı veya $[t_1, t_2]$ zaman aralığı, (iii) gözlemlenen u yeri (uzay noktası veya bölgesi), (iv) dolaysız olarak gözlenen gözlem verileri, (v) dolaylı olarak gözlemlenen gözlem sonucunu kapsar (Grunberg ve Grunberg, 2011: 27). Bu kavramlardan gözlemleyen, duyu organları vasıtasıyla ele aldığı verileri zihinsel süreçlerden geçirerek işleyen araştırmacı ya da araştırmacı topluluğu olarak tanımlanabilir. Gözlemi ise gözlemleyen kullandığı araca göre doğrudan ya da dolaylı olarak yapılabilmesi üzerinden doğrudan gözlem ya da dolaylı gözlem olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan gözlem, gözlemleyen herhangi bir araç vasıtası olmaksızın, algı eşikleri sınırlarında yapmış olduğu gözlemi ifade etmektedir. Gözlemleyen algı eşikleri dışında bulunan şeyleri, bir takım gözlem aygıtları vasıtasıyla algı eşikleri içerisinde değerlendirmesi ise dolaylı gözlem olarak ifade edilebilir. Bilimsel gözlemin bir diğer ana unsuru gözlemlenen şey(ler)dir ki bu şey(ler) gözlemleyen yöneldiği şeyleri ifade etmektedir. Bilimlerde gözlemlenen şeyler *nesne dizgeleri* olarak adlandırılırlar. Nesne dizgeleri, gözlemlenen şeyin diğer değişkenlerden soyutlanmış halini ifade etmektedir. Doğa bilimlerinden biri olan astronomi için bir yıldızın gözlemlenmesinde yıldızın kendisi nesne dizgesiyken sosyal bilimlerde gözlemlenen herhangi bir etnik grup ya da değişkenler arası ilişkilerde diğer değişkenlerden yalıtılarak ele alınan değişkenler nesne dizgesi olarak kabul edilir. Doğa bilimlerinde de soyutlamalara, yalıtımlara başvurulsa da sosyal bilimlerdeki nesne dizgeleri, doğa bilimlerindeki nesne dizgelerinden dönüşüm ve değişim açısından farklı olduğundan dolayı sosyal bilimlerde -görece- daha sık başvurulmaktadır.

Nesne dizgeleri ya bir zaman anında (t) ya da bir zaman aralığında $[t_1, t_2]$ gözlemlenir ki zaman unsuru, bu dizgelerin gözlemlenen zaman anındaki ya da aralığındaki algılanışları ile ilgilidir. Örneğin ışığın ilerlemesine göre ölçü birimi olarak ışık yılı kullanılmaktadır. Astronomide gözlemlenen yıldızlar, uzun ışık yılları ile dünyaya ulaşmaktadır. Bu durum, ilgili nesne dizgesinin eş zamanlı olarak gözlemlenemediği anlamına gelir. Yaşanan bu gecikme neticesinde uzayda görülen yıldızların aslında geçmiş hallerinin görülmekte olduğu çıkarılır. Bu durumda gözlemlenen yıldız gözlem anında belki de yok olmuş bir yıldız olabilir. Dolayısıyla gözlemleyen, gözlemlediği nesne dizgesini hangi zaman anında ya da aralığında gözlemlediğine ilişkin vurgusu, gözlemlenen nesne dizgesinin gözlem anındaki neliği-kimliği açısından önem kazanmaktadır. Doğa bilimlerinde gözlemler ile elde edilmesi istenilen bilgi, Antik Yunan'dan bugüne bütünlüklü bir kavrama ideale yönelik olmuştur. Dolayısıyla doğa bilimleri, teoriler, gözlemler ile bütünün bilgisine ulaşmayı hedeflemiştir. Bu nedenle doğa bilimlerindeki gözlemler bu yönde şekillenirken sosyal bilimlerde insan faktörünün değişken doğası nedeniyle gözlemine ilişkin zaman vurgusu, vurgulanan zaman içerisindeki sosyal gerçekliğin bilgisini vermektedir. Bu nedenle sosyal bilimlerde zaman vurgusu önem kazanmaktadır.

Quine, "*Identity, Ostension and Hypostasis*" (1963: 65) isimli çalışmasında, şeylerin maddi tözünün değişim karşısında nasıl kendisi olarak kalabildiği sorunu üzerinden bu şeylerin zaman ve kimlikleri ile olan ilişkisini soruşturmuştur. Bu çalışmasında zamanın nesnelerin kimliği konusundaki ontolojik öneminden bahsetmiş ve Herakleitos'un ırmak metaforundaki ırmağı evrelere bölümlenmiş ve bu evrelere dayanarak nesnelerin kimlikleri ve zaman arasındaki ilişkisini soruşturmuştur. Bu çalışmaya göre aynı ırmakta iki kez bulunulabilir ancak aynı nehir aşamasında bulunmak mümkün değildir (Quine, 1963: 65). Bu hususu bilimsel çalışmalar açısından değerlendirecek olursak gözlemlenen nesne dizgelerinin, t bir zaman anında mı yoksa $[t_1, t_2]$ zaman aralığında mı gözlemlendiği hususu, gözlemlenen nesne dizgesinin neliği-kimliği açısından önemli bir husustur. Sosyal bilimlerde gözlemlenen nesne dizgesinin sosyal dünyaya ait olması, sosyal dünyanın atomlarının bireyler dolayısıyla insan olması nedeniyle nesne dizgelerini *dinamik nesne dizgeleri* olarak değerlendirebiliriz. Sosyal dünyadaki bu dinamizmin bir sonucu olarak gözlemlenen nesne dizgesi, zamana göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu değişkenliğin ortaya konulması açısından zamanın belirgin şekilde ifade edilmesi önem kazanmaktadır. Örneğin, demokratik seçimler ile ilgili tutum araştırması yapan bir sosyal bilim araştırmacısı için yapılan araştırmanın zamanı ve/veya zaman aralığı, ilgili tutumun ilgili zamandaki gerçekliğini ifade etmesi bakımından

kritik önemdedir zira insanların tutumları başka değişkenler ile etkileşimlerine göre kısa zamanda değişebilmektedir. Gözlemlenen şeye ilişkin zaman unsurunun dışında bir diğer unsur olarak zemin unsuru yani nesne dizgesinin uzayda kapladığı nokta veya bölge gelmektedir. Gözlemlenen şeyin konumuna ilişkin bilgi, bu gözlemin dolaylı gözlem ile mi yoksa doğrudan gözlem ile mi yapılacağı konusunda önemli olarak görülmektedir. Bu husus ile ilgili süreç şu şekilde ilerlemektedir; gözlemlenen şey gözlemleyenin algı eşikleri içerisinde mi konumlanmıştır yoksa algı eşikleri dışında mı konumlanmıştır; eğer algı eşikleri içerisinde konumlanmış ise doğrudan gözlem ile gözlemlenen şeye ilişkin veriler toplanabilmekte iken gözlemleyenin algı eşikleri dışında ise dolaylı yoldan gözlem ile gözlemlenen şeye ilişkin veriler toplanabilmektedir. Dolaylı gözlemlerde bir diğer tartışma olarak gözlem aracının, gözlemlenen şeyin gerçekliğini ne kadar gözlemleyene aktarabildiği sorunu gelmektedir. Örneğin mikroskop ve teleskop gibi gözlem araçlarının, gözlemlenen nesne dizgelerinin ontolojileri hakkında vermiş oldukları bilgiler tartışılmaktadır. Paul Montgomery Churchland (1985: 40), gözlemcinin uzamsal olarak konumunu değiştirebileceğini bundan dolayı uzamsal olarak kendinden uzakta olan nesne dizgelerine gözlemcinin gidebileceğini, fizik kanunlarının gözleme ilişkin bu durumlara sınırlamalar getirdiğini ifade etmektedir. Teleskop için uzağa giderek gözlem aracı olmadan herhangi bir yıldızı gözlemlene şansımız olsa da mikroskobik canlılar için böyle bir şeyin mümkün olamayacağı aşikardır. Ancak bu durum, mikroskobik canlıların gerçekliği ile ilgili yargıya varmamızda ölçüt olarak kullanılamasa da bir derece farkından bahsedilebilir. Sara Vollmer (2000: 364-365), bu hususta, Van Frassen'in gözlemlenebilir olan ile gözlemlenemez olan arasında ayrıma gittiğini ve bu ayrıma dayanarak doğrudan gözleme konu edilemeyen atom vb. şeylerin şekli, uzamı ve hacmi olmadığı dolayısıyla sıradan nesnelerden farklı epistemolojik tutumla ele alınmaları gerektiği düşüncelerine yönelik eleştirisinde gözlemlenebilir olan ve gözlemlenemez olan arasında doğrudan gözlem ve gözlem aracı yapılarak yapılan gözlem ayrımına dayanılarak bir ayrım yapılamayacağını zira gözlem aracı kullanılarak yapılan gözlem ile doğrudan yapılan gözlem arasında görmenin fiziksel süreçleri açısından bir farklılık olmadığını belirtmiştir. Sosyal bilimlerde gözlem konumu ile ilgili olarak söylenebilecek olan ise sosyal dünyalar arasındaki farklılıklardır. İnşa edilen bir gerçeklik alanı olarak sosyal dünya, aktörlerinin insan olması nedeniyle değişkenliklerini sadece zamanda değil farklı zeminlerde de göstermektedir. Dolayısıyla araştırmaya konu olan zemin bilgisinin vurgulanması önem taşımaktadır. Yine bir gözlem aracı olup/olmadığı hususu tartışmalı olan sosyal gerçekliğin, sanal araçlar dolayısıyla araştırılması hususu

tartışılabilir. Sanal araçlar ile ifade edilen, fiziksel gerçekliği olmayan ancak bilişim teknolojileri dolayısıyla içerisinde işlemler yürütüldüğü araçlardır. Sosyal bilim araştırmaları bir takım ekonomik nedenlerden dolayı yalnızca fiziksel uzamda değil fiziksel olmayan sanal araçlarla da yürütülmektedir. Sanal araçlar, sosyal medya araçları sosyal gerçekliğe ulaşmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu hususta sanal mecralar olarak ifade edilen sosyal medya araçları, sosyal gerçekliğin dolaylı olarak gözlemlenebildiği gözlem araçları olarak değerlendirilebilir mi ya da bu mecralar gözlem alanı olarak görülebilir mi soruları sorulabilir. Sosyal yaşantı içerisinde bir topluluğa ilişkin, bu topluluğun sosyal medya gruplarından gözlem ile veri elde edilebilir mi ve elde edilen bu veriler, sosyal medya aracını dolaylı gözlem aracı yapar mı hususları tartışılabilir. Güncel sosyal bilim çalışmalarına bakıldığında sosyal medya üzerinden ve/veya sosyal medya aracılığıyla yapılan çalışmalara rastlamaktayız. Dolayısıyla bugün bir diğer alan olarak sosyal medya ve sosyal bilim araştırmaları karşımıza çıkmaktadır.

Gözleme ilişkin yukarıda ifade edilen süreçler özetlenirse; gözlemleyen gözlemine ilişkin verileri alımlar, alımlanan bu veriler, saf gözlem verilerinden farklı olarak gözlemleyen zihinsel süreçleri ile düzenlenirler. Düzenlenmiş olan bu veriler, saf gözlem verilerinden farklı olarak empirik veriler olarak ifade edilebilir. Saf gözlem verileri ve empirik veriler arasındaki fark şu şekilde ifade edilebilir; saf veriler olgulara ilişkin ham veriler sunarlarken empirik verilerimiz, olguların ham halinin verileri değildir (Gordon, 2015: 690). Empirik veriler, saf verilerin içerisinde bir takım bilişsel süreçlerle oluşturulmuşlardır. Şu hâlde empirik veriler, saf gözlem verileri içerisinde bir takım bilişsel süreçlerle alımlanan verileri ifade etmektedir. Burada değinilmesi gereken nokta, gözlemi ile bilimsel gözlem arasındaki farka ilişkin Ströker'in yorumudur. Gözlem ile ilgili olarak Ströker (2005: 37), gündelik yaşantımız içerisindeki gözlem ile bilimsel gözlemi birbirinden ayırmaktadır. Bu ayrım bilimsel gözlemin, tekrarlayan algıların arkasında bir yasalılık ya da düzenlilik olup olmadığına yönelik araştırma ilgisi ve tutumunun bilimsel gözlemi ifade ettiğidir. Burada saf gözlem verileri algılara daha yakın olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla saf gözlem verileri aslında algıların tekrarına ilişkin saf veriler sunarlarken bilimsel gözlem ise tekrarlayan algıların arkasındaki düzenliliklere yönelik ilgi ve tutum olarak değerlendirilir. Bilim insanı gözlem verisini elde ederken bilimsel perspektifi dâhilinde elde ettiği verileri alımlar, gözlemiyle ilgisi olmayan verileri dışarıda bırakır. Bir diğer deyişle bilim insanı neyi gözlemleyeceğini ve nasıl gözlemleyeceğini bilir. Bilim insanının bu durumu “*kuram-yüklülük*” (*theory-ladenness*) tartışmalarına konu olmaktadır. Genellikle üzerinde uzlaşılan

görüŖe göre gözlemlerimiz kuram-yüklüdür. Gözlemlerimizin kuram-yüklü olmasıyla ilgili kısım diğ er bölümlerde detaylı olarak ele alınmıştır.

Gözlemin yukarıda ifade edilen gözlemleyen ve gözlemlenenden müteş ekkil iki parçal ı tanım ı, bilimsel olarak gözlemi yani bir yöntem ve/veya bir teknik olarak gözlemi ifade etmektedir. Bu yaklaş ım bilim felsefesi içerisindeki temel yaklaşımlardan biri olan bilimsel realizm içerisinde değ erlendirilebilir. Bilimsel realizme göre ontolojik olarak insan zihni dışında bir gerçeklik vardır ve bu gerçekliğ e epistemolojik olarak eriş ilmesi mümkündür zira insan zihni dışında olan gerçeklik, bilginin kaynağı konumundadır. Gerçeklik varsa bu gerçekliğin bilgisi vardır. Bilimsel realistlerin çoğunluğu, doğruluk kavram ı söz konusu olduğ unda *müt ekabiliyet teorisini (correspondance theory)* kabul etmektedirler. İnsan zihnine dış sal olan gerçekliğ e ilişkin bilgi, doğruluğunu, epistemolojik olarak bu gerçekliğ e tekabül etmesinden almaktadır. Gözleme ilişkin yukarıdaki yaklaş ımımız açısından bilimsel realist perspektifle örtüş en noktaları Ŗu şekilde sıralayabiliriz;

(1) Gözlemlenen Ŗey insan öznelliğ inden bağımsız olan dış arıdaki gerçekliktir bir diğ er deyiş le bilim insan ı için dış arıdaki hakikate ilişkin toplanabilecek veriler vardır.

(2) İnsan zihni kendisi dış ındaki bu gerçekliğ i alabilecek yeterliğ e sahiptir.

(3) İnsan zihni gerçekliğ e duyu araçlarıyla aç ılır yani duyu araçları gerçekliğ e ilişkin verileri toplar.

(4) İnsan zihni duyu araçlarıyla toplamış olduğ u verileri bir takım zihinsel süreçlerden geç irerek bilgi haline getirir. Burada verilerin alınması sonrasında zihinsel süreçlerin iş e koş ulduğ u varsayılır.

(5) İnsan bilgisinin doğruluğ u, dış arıdaki gerçeklikle olan tekabüliyet ilişkisi ile s ınanır. Gözleme ilişkin bu kabullerden -özellikle dördüncü kabulden- birbiriyle ilişkili iki sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlardan ilki gözlemleyeni yalnızca gerçekliğ e ilişkin duysal verileri alımlayan ve onları işleyen ancak onlar hakkında yorumları olmayan, dolayısıyla alabildiğ ine pasif bir konumda ele alması -ki burada gözlemleyenin alabildiğ ine pasifize edilmesi bir anlamda nesnel bilgiyi garanti altına alma ideali olarak değ erlendirilebilir-. Bir diğ er sorun ise kökeni Antik Yunan'a kadar geri götürülebilecek olan özne-nesne arasındaki nitelikler sorunudur ¹². Bu düşünüş, gözlemci ve gözlenen arasında da

¹² Demokritos ve Leukippos'un birincil ve ikincil niteliklere yönelik ayrımı ile başlayan ve Descartes felsefesinde sistemli şekilde ele alınmış olan özne-nesne sorunu, nesnenin bilgisinin ne kadarının özneye ne kadarının ise nesnenin kendisine ait olduğ u yönündeki tartışmalar olarak görülür. Bu tartışma gerek epistemolojide gerekse bilim felsefesinde Ŗeylerin bilgisine yönelik düşünüş olarak hala tartışılmaktadır.

gözlenenin bilgisinin ne kadarının gözlemciye ne kadarının ise gözlenene ait olduğu yönünde tartışmalar olarak ele alınabilir. İlk sorunla ilgili olarak bilimsel gözlemin amacının olguları açıklamak olduğu dolayısıyla bu amaca yönelik olarak gözlemin çerçevesinin yalnızca gözlemlenen nesne dizgesinden alınan veriler olması ve bu verilere dayanılarak çıkarımlar yapılması, bu çıkarımlar yapılırken de öznellikten alabildiğine kaçınılması gerektiği ifade edilebilir. Bu durum araştırmacının zihinsel süreçlerini kullanmayacağı anlamına gelmemektedir. Zira olgulara yönelen gözlemleyen, dış dünyanın uyarıcılarını alımlayan bir makine gibi olmayıp duyumlarını kontrol eden bir takım zihinsel süreçlere sahiptir. Nilgün Çelebi'ye göre (2004: 131), bilimsel yöntem bir yanı ile eylemsel, bir yanı ile zihinsel bir süreçtir. Zihinsel süreç olması aklın işleyiş kuralları ve akıl yürütme ile ilgisinden, eylemsel olması bir araştırma kuralları topluluğu olmasından kaynaklanır. Çelebi'nin zihinsel süreçler olarak ifade ettiği şey bilimsel yöntemde verileri toplama ve işleme işlemlerine karşılık gelmektedir. Cemal Yıldırım ise gözlemin olgu bulma işleminden ziyade olgu toplama işlemi olduğunu, olgu toplama işlemindeki toplama kavramının ise örtük olarak *arama, ayırt etme, seçme* gibi zihinsel süreçleri içerdiğini ifade ederek (Yıldırım, 2016: 110) açıklamaktadır. Yıldırım'ın belirttiği gibi gözlemleyen zihinsel süreçleriyle, gözlemleyeceği şeye yönelmekte, bu şeylerde olguları aramakta, gözlemlediği şey içerisindeki olguları fark etmekte ve olguyu bularak açıklamaktadır. Burada tehlikeli olan şey gözlem verilerinden teorilere uzanan süreçte, verilerden akıl yürütmelere dayanarak çıkarımlar yapılması esnasında etik, estetik ve ideolojik birtakım yargıların araştırma verilerine sızdırılmasıdır. Yargıların sızdırılmaması konusunda gözlemcinin rolü büyük önemdedir. Bu durum bilimsel gözlemde, gözlemleyen konumunun analizini gerekli kılmaktadır. Gözlemleyen, tüm bu zihinsel süreçleri nasıl kullanacağını bilen eğitilmiş bir gözdür. Bu iddianın arkasında gözlemleyen, gözlemlenen şeye olan yöneliminde ve gözlem sürecinde kendisinden izler taşıyabileceği ihtimalinin olduğu sayılısı bulunmaktadır. Kuram-yüklülük tartışmaları bu noktada yürütülmektedir. Gözlemlerimiz kuram-yüklüdür. Bu durumla ilgili olarak Karl Raymond Popper'da gözlemi, araştırmacı tarafından verilerin pasif olarak alımlanmadığı bir süreç olarak görmektedir (Popper, 1989: 46). Popper, öğrencilerine “gözlemleyin!” sorusunu sorar ve aynı zamanda bu sorunun saçmalığından bahseder. Popper'ın öğrencileri için “gözlemleyin!” isteminde sorular yanıtlanmış değildir; gözlemlenecek olan nedir soruları bu istem ile yanıt bulmuş sorular değildir. Dolayısıyla gözlem için gerekli olan şeyler, yalnızca gözlemleyen ve gözlemi değil gözlemleyen yönelmiş olduğu nesne ve bu nesneye ilişkin birtakım sorulardır. Bu yüzden Popper'a göre

gözlem her zaman seçicidir, amaçlıdır; bir ilgi, perspektif ve probleme muhtaçtır. Hayvanlar nasıl ihtiyaçları yönünde nesnelere yönelirlerse ve davranırlarsa bilim insanları da teorik ilgi alanları, araştırılan problemler, varsayımlar ve öngörüler, arka plan teorileri, referans çevresi ve beklentileri çerçevesinde gözlemde bulunurlar (Popper, 1989: 46-47). Aynı minvalde değerlendirilebilecek olan Ströker'in (2005: 19) ifade ettiği araştırmacı-özne ve araştırılan-nesne arasındaki ilişkide özne, konuya yönelmektedir dolayısıyla konu aslında bir bakıma öznenin belli bir ilgi ufkuna girmektedir. Öznenin ilgi ufku ise onun belirli ilgiler ve bakış açıları ile donanmış olmasını, kuram-yüklülüğünü gerektirmektedir. Bu ilgi ve bakış açıları, öznenin sahip olduğu imkânlar çerçevesinde olmaktadır. Bu durum araştırmacı-öznenin, araştırılan-nesne karşısındaki konumunun pasif olmadığını göstermektedir. Gözlemi etkileyen bu değişkenlerden gözlemleyen ile ilgili olanlar şu soruyu akıllara getirmektedir; saf gözlem verileri mümkün müdür bir diğer deyişle gözlemi, gözlemleyenin öznelliğinin sızmadığı verileri sunabilen bir yöntem olarak görülebilir mi? Bu soruya bağlı olarak bir başka tartışma konusu olan yalın olgunun imkânı tartışması yürütülmektedir.

Duhem-Quine¹³ tezi, Pierre Duhem'in fiziksel dünyaya ilişkin önermelerin birbirlerine zorunlu olarak bağlı olduğu ve birbirlerinden izole şekilde sınanamayacağına yönelik düşüncesini, Quine'ın genişleterek insan bilgisinin tümüne uygulaması olarak ifade edilebilir (Nweke ve Asiegbu, 2022: 14-16). İnsan bilgisinin tümü söz konusu olduğunda doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde, etikte ve siyasette, olguyla değer adeta birbirlerinden ayrılamayacak düzeyde iç içe geçtiğine yönelik bir sonucun çıkarıldığı ifade edilir (Turan, 2006: 88). Bu teze göre yalın olgu mümkün olmayıp değerden arınık değildir. Hipotezlerimiz sınanırken bir bütün halinde sınanır ki hipotezlerin bütünlüğü ile ifade edilen hipotezleri oluşturan arka plan bilgilerimiz ve bu bilgilerimizin kendi sistematikliğidir.

Değerden arınıklık söz konusu olduğunda değerler kavramı ile sosyal ve etik değerleri kastettiğini ifade eden Heather Douglas, bilimde sosyal ve etik değerlerin dikkate alınması gerektiren en az üç karar noktası olduğunu bu noktaların, hangi bilginin peşinden gidileceğine karar verme, bu bilginin nasıl takip edileceğine karar verme ve kişinin bilimsel çıkarımları

¹³ Duhem-Quine Tezi olarak ifade edilen tezin aslında Pierre Duhem ve Willard Van Orman Quine'in tezlerinin iki ayrı tez olduğu ancak bu iki tezin ortak noktaları bulunduğu hususu göz ardı edilmemelidir. Duhem, bilimsel bir hipotezin tek başına ve yalıtılmış olarak sınanamayacağına yönelik düşüncesini Quine, biraz daha geliştirerek bilimsel önermelerin ve hatta önermelerin diğer önermelerden yalıtılmış halde doğrulamanın ya da yanlışlamanın mümkün olmadığını göstermiştir. Quine'a göre dünya ile karşı karşıya gelen şey bizim tek bir önermemiz değil inanç ağımızın tamamıdır (Quine ve Ullian, 2001). İki tezin ortak noktası ise hipotezlerimizin diğer şeylerden yalıtılmış halde sınanamayacak olması düşüncesidir (Aslan, 2006: 754). Quine'ın inanç ağı, bilgi anlayışını şekillendiren bağdaşımçı gerekçelendirmeye-sınamaya dayalı bir bilgi anlayışıdır.

desteklemek için elde ettiği kanıtların yeterli olup olmadığına karar verme olduğunu belirtmektedir (Douglas, 2023). Değerden arınık bilimin imkânı konusunda çalışmalar yapan Kevin C. Elliott, *A Tapestry of Values: An Introduction to Values in Science* isimli çalışmasında değerlerin bilimsel çalışmalarda olumlu ve olumsuz etkisinin olduğunu, olumlu etkileri konusunda ifade etmektedir. Değerden arınık bilimin imkânı konusunda değerleri, bilimsel akıl yürütmenin dışında tutmanın bilimsel gelişimi ciddi şekilde zayıflattığını ve üzerinde düşünülmemiş olan bir takım gizli değerlerin etkilerine açık hale getirdiğini, değerlerin bilimden dışlanması bıçakların insanları yaralayabileceği ihtimalinden korkarak mutfağa sokulmamasını iddia etmeye benzediğini ifade etmektedir (Elliott, 2017: 8).

Emanuele Ratti ve Federica Russo, *Science and Values: A Two-Way Direction* isimli çalışmalarında bilim ve değerler arasındaki ilişkiyi karşılıklı etkileşim ilişkisiyle ele almışlardır. İlk olarak değerlerden bilime doğru ilişki üzerine analizlerde bulunulmuş ve *tümevarımsal riskten* (inductive risk) bahsedilmiştir (Ratti ve Russo, 2022: 5-6). Tümevarımsal risk, Douglas'a göre ilk olarak Hempel tarafından kullanılmıştır ve bilimsel bir hipotezi kabul ederken ya da reddederken yanılma olasılığını ifade etmektedir (Douglas, 2000: 561). Tümevarımsal risk ile bilimsel hipoteze yönelik yanılma olasılığında, epistemik değerler ve epistemik olmayan değerlerin rolüne odaklanılmıştır. Ratti ve Russo'nun çalışmasına dönüldüğünde ikinci husus olarak feminist bilim felsefesinde değerlerden bilime yönelik ilişki ile ilgili bolca örneğin bulunduğunu ifade etmektedir (Ratti ve Russo, 2022: 6).

İkinci bir yön olarak bilimden değerlere doğru bir etki söz konusu olduğunda bilimde kullanılan kavram ve yöntemlere ilişkin tercihlerin hangi değerleri destekleyip, desteklemeyeceği hususu tartışılmaktadır (Ratti ve Russo, 2022: 6). Özetle değerden arınık bilimin imkânı konusunda yapılan tartışmaların değerler ve bilimler arasındaki ilişkilere, bu ilişkilerin boyutlarına uzandığı görülmektedir. Genel kabul ise değerden arınık bilimin söz konusu olmadığıdır. Olguya giden bir süreç olarak gözlemlerimiz de bu durumda değerden arınık olarak ele alınamazlar. Değerden arınık olmayan gözlemin aktörü son kerte insan olması hasebiyle gözlemleyen kendisidir. Gözlemleyen, belirli bir perspektif dâhilinde gözlemini gerçekleştirmektedir. Gözlemleyen perspektifi, onun arka plan teorileri, geçmiş deneyimleri, değer yargıları, beklentileri vs. gibi şeylerle ilişkili olarak düşünülebilir. Tüm bunlardan arınık olan bir zihin, pratikte imkânsız olduğu gibi bilimsel bilgi edinme sürecinde de imkânsızdır. Zira gözlem sürecinde duyu verileri, geçmiş deneyimlerden etkilenmektedir, bu durum yalnızca gündelik yaşantımız içerisinde değil aynı zamanda bilimsel etkinlik olarak gözlem sürecinde de böyledir (Yıldırım, 2016: 111-112). Dolayısıyla yalın olgu denilen şey

pratikte değil belki ama idealize edilmiş yalınlık olarak değerlendirilebilir. Bu duruma sosyal bilimler özelinden bakılacak olursa durumun doğa bilimlerinden daha da karmaşık olduğu görülür çünkü doğa bilimlerinde araştırmacı kapalı bir sistem içerisinde bulunan ve aynı değişkenler ile aynı sonuçların ortaya çıktığı doğadaki düzenliliklere yönelmişken, sosyal bilimlerde kendisi de aynı sistemin bir parçası olan ve açık bir sistem olarak değerlendirilebilecek olan sosyal yaşantı içerisindeki düzenliliklere, dinamik nesne dizgelerine yönelmiştir. Araştırmacının kendisi, yöneldiği bu açık sistemin bir parçası olup bu açık sistemi¹⁴ etkileyen değişkenler tarafından etkilenmekte ya da kendisi bir değişkenin unsuru olarak açık sistemi etkilemektedir¹⁵. Bu soruna yönelik olarak bilimsel bilgide nesnel bilgiyi garanti altına alma ideali metotlara aksetmiştir. Değerden arınık sosyal bilim olgularının imkânı üzerine tartışmalar devam etmekte ise de sosyal bilimlerde hâkim olan düşünce, sosyal bilimsel yöntemin, yöntemsel çoğulculuk ile yürütülmesi gerektiği yönündeki kanıdır. Yöntemsel çoğulculuk, sosyal bilimlerin iki ana damarı olan pozitivist perspektif ve yorumlayıcı perspektifin bilimsel yöntemlerini bir arada kullanan dolayısıyla bir yanda yalnızca duyumlara, somut verilere yer veren verileri bir yanda ise sosyal olgular üzerine anlamaya yönelik yorumların yer aldığı verileri birlikte yürüten yöntemler seti olarak görülebilir¹⁶. Burada pozitivist bilim felsefesi içerisinde yer alan Ernst Mach'ın düşüncelerine dayanan ve olguları duyumlara indirgeyen bakış açısı ile bu bakış açısına yönelik bir eleştiri olarak Max Weber'in anlamacı bakış açısı, bir arada işe koşulmaktadır. Bu ikisi arasındaki geçiş perspektiflerinden biri olarak da post-pozitivist tartışmalardan biri olan ve pozitivistizme en büyük darbeyi vuran değerden arınık bilimin imkânı tartışması ve aynı minvalde konuşlandırılacak bir tartışma olan kuram-yüklülük tartışması gelmektedir ki kuram yüklülük, olgunun bilgisi ve bilim insanının kendi teorik arka planının girift halde bulunması

¹⁴ Sosyal bilimlerde açık ve kapalı sistemler, incelenen sosyal olgunun bir sistem olduğu sayılışıyla bu sistemin kendi dışındaki unsurlarla etkileşim içerisinde olup olmamasına göre yapılan tasniftir. Eleştirel realizme göre gerçeklik, bu gerçekliği üreten mekanizmaların bir ürünüdür bu mekanizmalar ise kendi iç işleyişi dışında başka mekanizmalar ile ilişki içerisindeyse açık sistemlerden değilse kapalı sistemlerden söz edilir (Danermark, Ekström, Jakobsen, ve Karlsson, 2018: 115). Doğa bilimleri açısından bakıldığında da doğanın kendisinin kapalı sistem üretmediği, doğal olarak kapalı sistemin olmadığı dolayısıyla açık ve kapalı sistem anlayışının bir derece meselesi olduğu ifade edilir (Danermark, Ekström, Jakobsen, ve Karlsson, 2018: 116).

¹⁵ Benzer etkileşim ilişkilerine doğa bilimlerinde de rastlanmaktadır. Gözlemci etkisi (observer effect) olarak adlandırılan bu durum, bir durumu veya olguyu gözlemlemenin zorunlu olarak bu durum ve olguyu değiştirdiği düşüncesidir. Gözlemci etkisinden modern kuantum mekaniği üzerine tartışmalarla birlikte fizik alanında sıkça bahsedilmektedir (Baclawski, 2018: 83).

¹⁶ Carl Hoefer, *Scientific Realism without the Quantum* isimli çalışmada bilimsel realizm üzerine yapmış olduğu çalışmalarından dersler öğrendiğini ifade etmektedir. Bu derslerden birinin ise, bilimlerde uygulanan ve bizi kaçınılmaz olarak gerçeğe götüren ya da gerçeğe gittikçe yaklaştıran “bilimsel yöntem” fikrinden vazgeçtiğini, bilimsel olarak sayılabilecek çok farklı yöntem olduğunu, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde çeşitli bilimsel yöntemlerin kullanıldığı olduğunu ifade etmektedir (Hoefer, 2020: 20).

durumu olarak ifade edilir (Gordon, 2015: 662). Burada bilim insanının değerler gibi belirli bir kuramsal hinterlanda sahip olmasının bilimsel araştırmayı nasıl etkilediği üzerine odaklanılır.

Yukarıda genel hatları çizilen gözlem yöntemine ilişkin çerçevede gözlem yöntemi unsurlarına ayrılarak realist bilim felsefesi perspektifinden analiz edilmiştir. Bu unsurlardan biri olarak sosyal bilimlerde gözlemlenen nesne dizgesinin karşılığı, *sosyal gerçeklik (social reality)* kavramı ile karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde gözlemleyen, neyi gözlemlemeye yönelmektedir sorusunun cevabı olarak sosyal gerçeklik kavramı öne sürülebilir. Sosyal gerçeklik kavramına ilişkin farklı sosyal bilim ontolojilerinin farklı tanımları olsa da bu farklı tanımlar için ortak bir nokta olarak sosyal gerçeklik ile sosyal olgu kavramlarının yakın anlamda kullanıldığı görülür.

1.1.1. Sosyal Bilimlerde Gözlemlenenler Olarak Sosyal Gerçeklik Kavramı

Bilimi devrimlerle ilerleyen bir süreç olarak gören Thomas Samuel Kuhn ile *paradigma* kavramı alanyazına girmiştir. Kuhn, paradigmayı, yerleşik kullanımıyla kabul görmüş olan bir model ya da örnek olarak ifade eder (Kuhn, 2021: 96). Kavramın içerisinde geçen kabul görmüş olma durumu, bilim topluluğu tarafından onaylanmış olmayı -bilimin sosyal yönünü- ifade etmekte; model ya da örnek olması da bu model ya da örneklerden bilimsel bilgiler türetebilmeyi ifade etmektedir. Çalışmamızın devam eden kısımlarında paradigma kavramı Kuhn'un ifade ettiği anlamında kullanılmaktadır¹⁷.

Bilimsel paradigma kavramının ne olduğu ve neleri içerimlediğine yönelik yapılan soruşturma ile paradigmaların birbirleriyle ilişkili olan üç boyutundan bahsedilebilir. Bu boyutlar bilimsel paradigmalarımızın ontolojik, epistemolojik ve metodolojik boyutlarıdır. Paradigmalarımızın ontolojik boyutu, bilimsel araştırma içerisinde araştırılan şeyin ontolojisiyle ilgili olan kısmıdır. Konu doğa bilimleri olduğunda neyi araştırdığımız somut bir şekilde belirliken sosyal bilimlerde neyi araştırdığımız hususu doğa bilimlerindeki kadar somut ve belirgin değildir. Bu durum beraberinde birçok farklı yaklaşımı getirmiştir. Örneğin, sosyal bilimlerde kullanılan etnisite, sosyal sınıf, toplumsal cinsiyet gibi kategorilerin bir gerçekliği var mıdır sorusu üzerinden çeşitli yaklaşımlar ya da bu gerçekliği yadsıyan ve insanı tek gerçeklik olarak kabul eden, bu kategorilerin ise insan ürünü şeyler

¹⁷ Paradigma kavramına yönelik yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalardan birisi Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* isimli çalışmasında paradigma kavramını çok anlamlı olarak ele alınması yönündeki eleştirilerdir. Bu hususta Vasso Kindi, terimin çok anlamlılığının sorundan ziyade farklı anlamlarının farklı işlevleri yansıttığı yönünde işlevsel olduğuna değinmiştir (Kindi, 2012: 105).

olduğunu savlayan “*yöntembilimsel bireycilik*” adı verilen yaklaşımlar gibi çeşitli ontolojik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Porta ve Keating, 2015: 40-41). Sosyal bilimlerde farklı perspektifler, araştırma konusu olan şey(ler)in ne olduğu üzerine farklı tartışmalarda bulunmuşlardır. Örneğin yapısalcılık, işlevselcilik, çatışmacı yaklaşım, sembolik etkileşimcilik olarak bilinen yaklaşımlar sosyal bilimlerin araştırma konusu olan şeyleri yani sosyal gerçekliği farklı perspektiflerden ele almışlardır. Ancak bu yaklaşımlar sosyal bilimlerin araştırma konusu olan şeyin ne olması gerektiği ya da ne olduğu üzerinden normatif perspektifler sunan yaklaşımlar olmuşlardır. Bu yaklaşımlar çalışmamız içerisinde karışıklığa yer vermemek için -sosyal gerçekliğe ilişkin felsefi yaklaşımlardan farklı olarak- sosyal bilimlerin normatif perspektifleri kavramsallaştırmasıyla kullanılmaktadır.

Bilimsel paradigmaların ontolojik temeli, sosyal gerçekliğe ilişkin düşüncelerimizle ilgilidir. Paradigmaların üç boyutundan bahsedilmiştir. Bu boyutlardan ilki gerçekliğe ilişkin ontolojik boyut, ikincisi epistemolojik boyut ve sonuncusu metodolojik boyuttur. Paradigmaların üç boyutu arasında katmanlı bir ilişki vardır. Paradigmaların ontolojik boyutu, epistemolojik ve metodolojik boyutları için bir temel durumundadır. Sosyal gerçeklik kavramının ontolojik temeli, sosyal gerçekliğin epistemolojik ve metodolojik boyutlarını biçimlendirmektedir. Dolayısıyla bilimsel paradigmaların ontolojik boyutu bilimsel araştırmaların nesnesi olan şeylere ilişkin perspektif sunarken epistemolojik boyutu bu nesnelerin bilgisine yönelik bir perspektif sunmaktadır. Metodolojik boyut ise bu bilgiyi nasıl edinebileceğimiz üzerine yöntem ve teknikler seti ortaya koymaktadır. Yani bilimsel paradigmalar, araştırma nesnesinden araştıran özneye doğru bağlantılar kuran, üç katmandan oluşan bir yapı gibi düşünülebilir. Bu katmanlar, bilim insanının ya da bilim topluluğunun sayıltıları olarak da düşünülebilir. Bilimsel paradigmaların katmanlara dayanan bu varsayımla ele alınmasının arkasında eleştirel realizmin, gerçekliğe yönelik yaklaşımında bu gerçekliği katmanlar ile ilişkilendirmesi düşüncesi yer alır. Paradigma bir bütün olarak ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıltıları olan yapı olarak görülmelidir. Paradigmaların ontolojik katmanı, araştırılan nesne dizgelerinin doğasına yönelik soruşturmalar içerdiği gibi neyin araştırılacağı yönünde bir model de sunarlar. Epistemolojik katman, ontolojik katmanın alt-belirlenim ilişkisi ile belirlediği bir katman olup, neyin araştırılacağı hususundaki ontolojik katmana bağlı olan sayıltılardır. Ontolojik ve epistemolojik katmanın alt-belirlenim ilişkisi ile metodolojik katmanı belirlemesi ise nasıl araştırılacağı yönünde normatif sayıltıların içerildiği katmandır. Örneğin bir sosyal bilim paradigması olarak Marksizm -her ne kadar çeşitli veçheleri olsa da- ontolojik katmanında toplumu, üretim ilişkileri ve

ekonomik alt-yapı ilişkilerinden oluşan bir bütün olarak görür dolayısıyla epistemolojik olarak toplumu açıklamak için üretim ilişkileri ve ekonomik alt-yapıya bağlı kalınması gerektiğini salık verir. Marksizm, iktidar, devlet, aile gibi kavramları bu ontolojik sayıltılarına dayanarak açıklar. Metodolojik olarak da yine üretim ilişkilerini ve ekonomik alt-yapıyı açıklayacak yöntem ve tekniklerin kullanılmasını salık verir.

Sosyal bilimlerde ontolojik sayıltıların epistemolojik sayıltılar ile ilişkisi doğru yöntem oluşturulabilmek için elzemdir. Bu hususta sosyal gerçekliğe ilişkin ontolojik sayıltılar, farklı paradigmlar nedeniyle çeşitlilik arz etmektedir. Sosyal gerçekliğe ilişkin ontolojilerden biri, bilim felsefesi paradigmlarından biri olan realist bilim felsefesinin yaklaşımıdır. Öyle ki realist bilim felsefesine göre dünyanın doğası gözlemcinin onun hakkındaki fikirlerinden büyük ölçüde bağımsızdır (Sayer, 2019: 11). Örneğin toplumsal cinsiyet kategorileri realist bilim felsefesine göre bu kategorileri gözlemleyen gözlemcinin inşası değildir, bu kategoriler gözlemci dışında gerçekliklerdir¹⁸. Realist bilim felsefesine göre gözlemci dünyanın doğasına ilişkin kusursuz bir gözlem verisi elde edemez. Yine bir diğer bilim felsefesi yaklaşımı olan eleştirel realizme göre dünya açıktır ve nitel değişimler, çeşitlenme ve farklı derecelerdeki düzensizlikte normaldir (Sayer, 2019: 10). Eleştirel realizm, realist bilim felsefesinden, gözlemcinin dışında kalan nesnelere ilişkin yaklaşımında açıklık, değişim, çeşitlenme ve düzensizliklere yer açmış olması ile farklılaşmaktadır. Eleştirel realizmin insan tasavvuru, iki anlayış üzerinden farklılaşır. Bunlardan birincisi fail olarak insan ki fail insan dış dünyada yapıp etmelere, üretmelere odaklanan insandır. Bir diğeri ise anlam üretici olarak insandır ki anlam üreten insan dünyaya sayısız biçimde yorum ekleyen insandır (Sayer, 2019: 13). Eleştirel realizmin bu iki insan tasavvuru Sayer (2019: 13) tarafından eksik olarak görülür ve Sayer üçüncü insan tasavvurundan bahseder: Biyolojik insan. İnsan fail ya da anlam üreticisi olmasının yanında kendi doğasından kaynaklanan birtakım ihtiyaçları olan biyolojik bir varlıktır. Öyle ki bu ihtiyaçlar tatmin olunması gereken ve tatmin olunmadığı durumlarda gerilimler yaratabilen ihtiyaçlardır. Dolayısıyla insanın biyolojik doğası, fail olarak insan ve kültür üreten insana ek olarak üçüncü bir boyut sunmaktadır. Bu üçüncü boyut, insanın hem içsel hem de dışsal olan doğal etki ve etkileri ile ilgilidir. Dolayısıyla bilim felsefesi perspektiflerinin insan tasavvurları da birbirlerinden farklılık gösterebilmektedir. Bilim felsefeleri arasındaki bu yaklaşım farklılıkları, insan

¹⁸ Burada feminist bilim felsefesinin epistemik kavramlar olan nesnellik, rasyonalite, evrensellik gibi kavramların erkek egemen perspektiften belirlendiğine yönelik eleştiriler içerdiği, bilim pratiğinin patriyarki ile ilişkili olduğunun ifade edildiği hatırlanmalıdır (Çevik, 2023: 575).

tasavvurlarından araştırma nesnelere yönelik birçok noktada farklılaştığından dolayı “doğru yöntem” -ki böyle bir yöntem var ise- arayışı daima olmuştur.

Jonathan W. Moses ve Torbjørn L. Knutsen (2020: 24) sosyal bilim araştırmacılarına doğru yöntem konusunda, bilgiye dair daha geniş ve çoğulcu bir yaklaşımı benimsemeyi salık vermektedirler. Bu önerinin arkasında ise sosyal bilim araştırmacılarının farklı bilgi biçimlerinin olabileceğine ve bilginin her zaman tarafsız olmayabileceğine yönelik bir kabulün olması gerektiğini ifade etmektedirler. Moses ve Knutsen, salık vermiş oldukları metodolojik çoğulculuğu, sosyal bilim paradigmalarını öncelikle naturalizm ve konstrüktivizm olarak iki ana perspektife ayırarak soruşturur. Naturalizm paradigma olarak pozitivizm, empirizm ve davranışçılık gibi yaklaşımlarla (Moses ve Knutsen, 2020: 26) ilişkili olarak görülürken konstrüktivizm; yorumculuk, hermenötik (Moses ve Knutsen, 2020: 28) gibi yaklaşımlarla ilişkili olarak ele alınır. Moses ve Knutsen naturalizm ve konstrüktivizm arasındaki metodolojik dikotomiden yola çıkarak naturalizmin ve konstrüktivizmin sayılıtlarını sentezleyen bir akım olarak “*üçüncü yol*” yaklaşım sunmuşlardır. Bu yaklaşım ise transandantal gerçekçilik, ilişkisel gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik ya da bilimsel realizm adını alan yaklaşım olmuştur (Moses ve Knutsen, 2020: 31). Tablo 1’de karşılaştırmalı olarak üç yaklaşımın sayılıtları verilmiştir. Bu yaklaşımların içerisinde bilimsel realizm, diğer yaklaşımların bazı sayılıtlarını alırken bazı sayılıtlarını dışarıda bırakmıştır.

Sosyal bilimlerin konusu olan ve sosyal gerçeklik adı verilen kavramın neliği üzerine, sosyal bilimlerin normatif perspektifleri (yapısalcılık, işlevselcilik, postmodern kuram vd.) ontolojik sorgulamalarda bulunmamışlardır. Sosyal gerçeklik üzerine yapılan bu sorgulamalar yani felsefi soruşturmalar “*sosyal ontoloji*” kavramı üzerinden yürütülmektedir. Dolayısıyla sosyal ontolojiye yönelik farklı yaklaşımlar sosyal gerçekliğin neliği üzerine farklı anlayışlar sunmaktadırlar. Sosyal ontoloji, dil ve dil ile ilişkili zihin temelli görüşlerden sosyal gerçekliğin neliğini ortaya koymaya çalışmaktadır (Ünlüsoy, 2017: 76). Gerhard Preyer ve Georg Peter (2017: x) ise sosyal ontolojinin geniş anlamda hem sosyal gerçekliğin doğasına ilişkin bir soruşturmayı içerdiğini hem de en iyi açıklayıcı sosyal bilim teorilerinin varsayılan ontolojilerinde başvurması gereken şeylerin neler olduğuna ilişkin bir alan olduğundan bahsetmektedir. Bu çalışmamızda Preyer ve Peter’in bu görüşünden ikincisi olan sosyal ontolojinin daha çok açıklayıcı sosyal bilim teorilerinin varsayılan ontolojilerinde başvurması gereken şeylerin neler olduğuna ilişkin bir alan olma niteliği yani referans olma niteliği üzerinde durulmaktadır. Sosyal ontolojiyle ilgili bu görüşlerin dışında John Rogers Searle, dil

ve sosyal gerçeklik arasındaki bağlantıları ortaya koymuştur (Searle J. R., 2005). Eleştirel realizmin kurucusu olan Roy Bhaskar'da sosyal dünyanın ontolojisi hakkında eleştirel realizmin sosyal olayların ve söylemlerin gerçekliğini kabul ettiğini ancak bu söylem ve olayları üreten yapıların olduğu, sosyal dünyanın bu yapılar üzerinden anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir (Bhaskar, 2015: 23). Bu çalışmada sosyal ontolojinin doğasına yönelik düşüncelerin dil ile olan ilişkisi konusunda Searle'ün düşünceleri başat olarak takip edilmiştir. Searle, insandan bağımsız dünyanın mevcut olduğu sayılına *dışsal realizm* adını verir ve dışsal realizmi benimsediğini ifade eder (Searle, 2016: 14-15). Searle, bu düşünceleriyle Quine'in kendine özgü fizikalist perspektifi ile dış dünyanın gerçekliği bağlamında Quine ile paralel düşüncelere sahiptir¹⁹. Searle, insan beynini biyolojik bir organ ve bilinci biyolojik bir süreç olarak görmektedir (Searle, 2016: 48). Quine' ise bilinci tözsel olarak değil bedeninin bir durumu olarak değerlendirmektedir (Quine, 1985: 5)²⁰. Her iki düşünürde bilinçli olma paydasında birleşmektedirler. Searle, -çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer verildiği üzere- bilinçten yola çıkarak, niyetlilik adını verdiği kavramı açıklar. Niyetlilik zihinsel olan ile fiziksel olan arasındaki boşluğu açıklamanın bir yolu olarak görülür (Searle, 2016: 84). Zihinlerimiz, dünya ile nedensellik temelinde temas halindedir ve niyetlilik, nedensellik ile iç içe geçmiştir (Searle, 2016: 92). Searle, herhangi bir canlı türünün niyetlilikten kolektif niyetliliğe geçiş yapabileceğini ifade eder (Searle, 2016: 119). Kolektif niyetlilik sonrasında canlılar toplumsal gerçekliğe sahip olurlar (Searle, 2016: 119). İnsanlar ise diğer canlılardan farklı olarak kolektif niyetlilikleri temelinde kurumsal olgular inşa ederler (Searle, 2016: 106). Böylelikle de toplumsal gerçeklik inşa edilebilir bir gerçeklik olarak ortaya çıkar. Searle'e göre dil temel insani bir kurum olarak diğer kurumsal olgulara muhtaç olmayan ancak bu kurumsal olguların inşasında önemli bir işleve sahip olan özel bir kurumsal olgudur (Searle, 2016: 134-136). Searle'ün bu düşünceleri Quine'in fizikalist ve naturalist düşünceleriyle uyumludur. Bundan dolayı çalışmada epistemolojik olarak Quine benimsendiğinden dolayı ontolojik olarak Searle takip edilmiştir.

Searle, bu düşünceleriyle Moses ve Knutsen'in (2020: 32-33) bilimsel paradigma sınıflandırmasında "*sosyal ontoloji*" yönünden konstrüktivist safta yer almaktadır. Bilimsel realizmde ontolojik olarak sosyal gerçeklik, bu gerçekliğin inşa edilebilirliğinden dolayı

¹⁹ Quine'in kendine özgü fizikalizmi yalnızca fiziksel nesnelerin varlığını değil kümelerinde varlığını kabul eden bir anlayışa dayanır (Quine, 1982: 13-14).

²⁰ Owen J. Flanagan, Quine'in bilinçli olmayı reddetmediğini ancak tözsel bir bilinç kavramını reddettiğini ifade etmektedir. Flanagan'a göre bilinç konusunda fizikalist olunmalıdır çünkü Quine bunun mümkün olduğunu söylemektedir (Flanagan, 1993: 34)

birtakım tartışmalara yol açmaktadır. Bu tartışmalarla ilgili olarak Willam E. Stempsey, *Social Constructivism vs. Scientific Realism* isimli çalışmasında, realizmin dünyanın bizim tasavvurlarımızın ötesinde bir gerçekliğe sahip olduğu yönünde ontolojik sayılıtının, dünyayı teorileştirmemize direnç gösterdiğini benzer şekilde inşacı düşüncelerinde belirli bir dünya görüşü perspektifinden dünyaya olan bakışımızın, dünyayı teorileştirmelerimize direnç gösterdiğini savunur (Stempsey, 2000: 9). İki düşünce arasında uzlaşma noktası arayan Stempsey, değer-bağımlı realist (*the value-dependent realist*) kavramını kullanır. Değer bağımlı realist, nesnel bir gerçekliği önemli görür ancak bu gerçekliği şekillendiren bir unsur olarak değerlerin etkisini yadsımaz. Chakravartty ise sosyal inşacılığın anti realist olduğunu savunur (Chakravartty, 2017). Sosyal inşacılığın anti-realist olmasını ise insan ürünü olan sosyal faktörlerin bilimsel açıklamada kullanılması ile realizmin zihinden bağımsız bir gerçeklik sunması iddiasının zıt konumlarda olduğunu öne sürerek savunur (Chakravartty, 2017). Bilimsel realizm ve sosyal inşacılık konusunda Searle ve Quine perspektifleri kullanılarak yapılabilecek bir uzlaşma denemesi sosyal bilimler açısından şu şekilde olabilir: Quine, dili öğrenme sürecinde konuşanların açık davranışlarından başka bir veri olmadığından bahseder (Quine, 1969: 28). Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylarına değinileceği üzere Quine, dili öğrenme sürecimizle bilimsel bilgiyi öğrenme sürecimizin aynı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla içsel süreçler konusunda elimizde tek veri yine açık davranışlar olmaktadır. Searle ise benzer şekilde sosyal gerçekliği oluşturan kurumsal olguların dil ile oluştuğunu savunur (Searle, 2016: 134-136). Dolayısıyla sosyal gerçekliği açıklamanın yolu olarak davranışlar önem kazanmaktadır. Davranışlar, biri içsel bir diğeri dışsal olmak üzere iki unsura ayrıştırıldığında davranışların içsel yönünün niyetlilik ile ilişkili olduğu dışsal yönünün ise bu niyetliliğin somut olarak dışarıya yansıyan yönü olduğu savunulabilir. Davranışlar bize bilimsel açıklamada sorulan iki sorunun yanıtını verirler. Bu sorular, içerisinde bir niyetlilik taşıyan “*niçin*” sorusu ve bir diğeri “*nasıl*” sorusudur. Bu iki sorudan niçin sorusu bize niyetlilik ve içsel süreçler hakkında bilgi verirken, nasıl sorusunun yanıtı ise davranışların arkasında yatan ilişkilerin serimlenmesini amaçlamaktadır. Hem inşa edilebilirlik noktasında “niçin” sorusunun yanıtını arayan hem de insan zihninden bağımsız bir gerçeklik olarak realist perspektiften “nasıl” sorusunun yanıtını arayan araştırmacılar için davranış tek somut veri kaynağı olarak görülebilir. Searle ve Quine arasındaki bağlantı ile Bilimsel realizm ve sosyal inşacılık arasındaki bağlantılar diller ve davranışlar üzerinden kurulabilir.

Tablo 1.1. *Naturalizm, Konstrüktivizm ve Bilimsel Realizmin Temel Sayıtları (Moses ve Knutsen, 2020: 26-33)*

Naturalizm	Konstrüktivizm	Bilimsel Realizm
Doğada gözlemciden bağımsız olarak düzenlilikler ya da örüntüler vardır.	Dünya, toplumsal olguları da içerir ve incelenen dünya biricik değildir, gözlemciden bağımsızda değildir.	Doğada gözlemciden bağımsız olarak düzenlilikler ve örüntüler vardır ancak insan kendi ördüğü anlam ağlarıyla sarılmış bir hayvandır. Gerçeklik katmanlıdır.
Doğadaki örüntüler deneyimlenebilir (gözlemlenebilir) ve gözlemler nesnel olarak betimlenebilir.	Gözlem ve deneyimler, araştırmacının bakış açısına göre değişkenlik gösterir; tarafsız ve tüm araştırmacılar için aynı değildir.	İnsani mübadelelerin açık uçluluğu kabul edilebilirdir.
Temelinde bahsi geçen düzenlilikler bulunan gözlemsel ya da deneyimsel ifadeler, empirik bir şekilde, yanlışlanabilirlik ilkesi ve doğruluğun uygunluk kuramına göre sınanabilirler.	Gözlemsel ifadeler yanlış olabilir ve farklı şekillerde anlaşılabilir.	Yanlışlanabilirlik ilkesi ve bilim ile bilim olmayan arasındaki ayrım eleştirilir.
Değer yüklü ifadeleri olgusal ifadelerden ayırmak mümkündür.	Olgusal ifadeler dahi değer yüklüdür.	Değer yüklülük hem doğa hem de sosyal bilimlerde mümkündür.
Bilimsel projeler, tikel (idiyografik) olan pahasına genel (nomotetik) olana ulaşmayı amaçlamalıdır.	Kendine özgü bir araştırma sonucunda elde edilen her bilgi kendi başına değerlendirilir (daha geniş nomotetik bir projenin parçası olarak değil).	Evrensel yasalar ve hipotetik-tümdengelsel açıklamalara mesafeli olunmalıdır.
İnsan bilgisi hem bireysel hem de kümülatiftir.	Anlama işlemi değer barındırır, dolayısıyla birden fazla anlama biçimi olabilir.	Henüz işlerlik kazanmamış güçlerin de bulunabileceği ihtimali gözardı edilmemelidir.

Sosyal gerçeklik kavramının doğasını anlayabilmek ve sosyal gerçekliğin doğal gerçeklik karşısındaki konumunu görebilmek için ontolojik olarak konstrüktivist safta değerlendirilen Searle'ün, toplumsal gerçekliğe yönelik düşüncelerine bakıldığında en özcü ifadeyle Searle'ün toplumsal gerçekliğin inşa edilebilir bir gerçeklik olduğunu, toplumsal gerçekliği inşa edenlerin ise bireyler olduğunu düşündüğü savlanabilir. Dolayısıyla toplumsal gerçeklik bireylerin inşa ettiği gerçeklik olarak bireyin olduğu her zamanda ve her zeminedir. Toplumsal gerçeklik bireyler tarafından inşa edildiği gibi yine bireyler tarafından alınılanı, yeniden üretilir. Searle (2005: 19) bu durumu, toplumsal gerçekliğin karmaşık bir yapıda olması, karmaşık yapıda olmasına rağmen bu gerçekliği taşıyabilmemizin nedeninin

bu gerçekliğin hafif ve görünmez olmasından kaynaklandığını belirterek ifade eder. Çünkü bizler sosyal gerçekliğin içerisinde yaşıntılarına devam eden ve bu gerçekliği yeniden üretip aktaran bireylerizdir. Searle, toplumsal gerçekliğin hafif ve görünmez olmasıyla belirli bir toplum içerisinde doğan çocuğun, bu topluma ait toplumsal gerçekliği basitçe alabileceği bir kültürün içerisinde yetiştiğini; arabaların, evlerin, paranın, okulların kendi ontolojik özelliklerini düşünmeden ve toplumsal gerçekliğin bu şeylerinin özel bir ontolojiye sahip olduklarının farkına varmadan algılayarak bunları öğrendiğini ve kullandığını belirterek ifade eder. Sosyal bilimlerde açıklanan sosyalizasyon süreciyle Searle’ün düşünceleri paralellik göstermektedir. Searle’ün sosyal gerçekliğe yönelik bu yaklaşımı gerçekliğin insan edimiyle şekillenmesi nedeniyle öznellik ve nesnellik sorununu beraberinde getirmektedir. Searle bu sorunu öznellik ve nesnellik kavramlarını açımlayarak sunmaktadır. Ona göre (2005: 23) öznellik-nesnellik dikotomisinin epistemolojik ve ontolojik anlamları birbirlerinden farklıdır. Epistemolojik olarak öznellik-nesnellik durumu, yargıların yüklemeleridirler. Doğrulukları ya da yanlışlıkları nesnel olarak ortaya konulamayan yargılar öznel yargılardır. Bu yargılar, yargıda bulunanın algı, his ve zihinsel durumlarından etkilenirler. Yargıda bulunanın algı, his ve zihinsel durumlarından etkilenmeyen yargılar ise nesnel yargılardır. Searle (2005: 24), öznel-nesnel ayrımının bilgiye dair anlamına ek olarak ontolojik anlamının da olduğunu ifade eder. Ontolojik anlamda “*nesnel*” ve “*öznel*” durumlar varlıkların yüklemeleri ve onların türleridirler; bu halleriyle de varlıkların tarzlarını belirlerler. Örneğin acılar, ontolojik anlamda öznel varlıklardır çünkü var oluş tarzları öznelin hissetmelerine bağlı olan bir şeydir. Fakat örneğin dağlar, acıların tersine ontolojik olarak nesneldirler ve herhangi bir öznenin hissetmesine bağlı olarak değil birinin algılamasına ya da herhangi bir zihinsel durumuna bağlı olmaksızın var olurlar. Searle’ün bu düşüncesinde gerek epistemolojik gerekse ontolojik açıdan öznellik ve nesnellik tanımlarının gözlemci ve gözlemlenen etrafında şekillenen kavramlar olduğu görülür. Dolayısıyla bizler içerisinde yaşadığımız dünyayı gözlemciye bağlı özellikleri ve gözlemciye bağlı olmayan özellikleri ekseninde değerlendirebiliriz. Dünyamızda gözlemciye bağlı olmayan özellikler maddi ve somut olarak vardır. Örneğin bir dağ, taş ya da bir ağaç maddi ve somut olarak gözlemciye bağlı olmaksızın vardır. Ancak gözlemciye bağlı olan özelliklerin varlığı ise maddi ve somut olarak var olmadığından dolayı Searle’e göre (2005: 25-26), gerçekliğe ontolojik olarak herhangi bir maddi nesne eklemeyiz. Fakat dünyanın sözü edilen özelliklerinin, gözlemciye ve kullanıcıya bağlı olduğu yerde gerçekliğe, bilgiye dair yani epistemolojik olarak nesnel özellikler katar. Örneğin bir nesne olarak tornavidayı düşünelim. Bu nesnenin tornavida

olması sadece gözlemciler ve kullanıcılara bağlı olarak var olur ve dolayısıyla bu özellik ontolojik olarak özeldir. Burada tornavida olarak belirtilen nesne, tasarlanmış, mülkiyet hakkına ve bu nesneyle ilintili *niyetliliğe (intentionality)* konu olmuş bir nesne olarak betimlenir. Buradan hareketle Searle (2005: 26), öznellik ve nesnellik dikotomisinde şu çıkarımlarda bulunur;

(1) Fiziksel nesnelerin varlıkları, onları gözlemleyen gözlemcinin varlığından etkilenmezler. Bu nesneler orada ve vardır. Searle'ün bu düşüncesi bilimsel realizmin ontolojik sayılması olan bilim insanının dışında bir gerçekliğin olduğu kabulü ile de örtüşmektedir.

(2) Nesne(ler), gözlemci ya da kullanıcıların tutumundan bağımsızlıkları anlamında pek çok içkin özelliğe sahiptir ki bunlar belirli bir kütleye sahip olma, belirli bir kimyasal bileşime sahip olma gibi... Bunlar aslında nesnelerin birincil nitelikleri olarak da ifade edilebilirler. Bu nitelikler John Locke'un felsefesinde nesnelerin sahip oldukları birincil niteliklere benzemektedirler. Bilindiği üzere Locke nitelikler arasındaki ayrımı varlığı deneyimleyen özneye bağlı olanlar ve varlığı deneyimlenen nesneye bağlı olanlar ayrımı üzerinden ele almıştır. Bu düşünüş Searle'de nesnelerin içkin özellikleri olarak karşılık bulmuştur.

(3) Nesneler, yalnızca öznelin göreceli niyetlilikleriyle var olan başka özelliklere sahiplerdir. Tornavida örneğinde olduğu gibi bu özelliklere Searle, "*gözlemciye-göreceli*" özellikler adı vermekte ve bu özellikleri ontolojik olarak öznel kabul etmektedir. Bu noktada Searle'ün gözlemciye göreceli olarak ifade ettiği özellikler yukarıda ifade edilen Locke felsefesinin ikincil niteliklerinden oldukça farklıdır. Locke ikincil nitelikleri maddi şeyler olarak ele alırken Searle bunu niyetlilik gibi maddi olmayan şeyler üzerinden ele almaktadır.

(4) Ontolojik olarak öznel olan bu özelliklerin bazıları epistemolojik açıdan nesneldirler. Örneğin tornavidanın tornavida olması sadece gözlemcinin görüşü ve değerlendirmesi olmayıp bu nesnenin tornavida olması nesnel olarak doğrulanabilir bir olgu meselesidir. Searle bu düşünceleriyle nesnellik anlayışını, epistemolojik nesnellik olarak öznelarasılık anlamında ele almıştır.

Searle'ün öznellik-nesnellik dikotomisi çerçevesinde, bireyler tarafından inşa edilmiş olan sosyal gerçekliği nasıl konumlandığına bakıldığında, Searle'ün düşüncelerinden en genel anlamda sosyal gerçekliğin epistemolojik olarak nesnel olduğu ancak ontolojik açıdan öznel olduğu çıkarılır. Sosyal gerçeklik bireyler tarafından inşa edilmelerine göre ontolojik açıdan özeldirler ancak öznelarası alanda bu gerçeklik uzlaşımsal olarak kabul

gördüğünden dolayı epistemolojik olarak nesneldirler. Bireyler ontolojik olarak sosyal gerçekliği inşa ederlerken bu gerçekliğe işlevler yüklerler. Searle'e göre işlevler, fenomenlere gözlemci ve kullanıcı tarafından bilinçli olarak atfedilmiş şeylerdir. Yani işlevler şeylere içkin değil gözlemciye görelidir. Doğanın kendisinde işlevlerden bahsedilemez ancak sosyal gerçeklik söz konusu olduğunda bu gerçekliği anlayabilmek için şeylerin işlevsel yönü üzerine düşünülmelidir. Sosyal gerçekliğe ilişkin sosyal bilimlerin normatif perspektiflerinden biri olarak değerlendirdiğimiz düşünceleri ile Durkheim, sosyal gerçekliği toplumun, toplumsal kurumların işlevleri üzerine odaklanarak açıklamaya çalışmış ve sosyal bilimlerde *işlevselcilik (functionalism)* adı verilen yaklaşımın öncüsü olmuştur. Durkheim sonrasında Talcott Parsons gibi sosyologlarca işlevselci kuram geliştirilerek kullanılmıştır. Burada Searle'ün sosyal gerçekliğin işlevsellik kavramıyla yapmış olduğu çözümlemeleri, sosyal bilimlerde işlevselci olarak adlandırılan kuramcılarının düşüncelerinden farklıdır. Bu farkın Durkheim ve Parsons'ta araştırma nesnesine odaklanan ve toplumu çözümleme konusunda işlevlere odaklanılmasını salık veren normatif bir anlayışa karşı Searle'ün toplumsal gerçekliğin ontolojisine odaklandığı bir fark olduğu söylenebilir. Searle işlevsellik üzerine düşüncelerini iki önerme üzerinden soruşturur (Searle, 2005: 31). Bu önermelere göre

- (i) Kalp kan pompalar.
- (ii) Kalbin işlevi kan pompalamaktır.

İlk önermede (i) doğaya içkin olan bir durum betimleyici şekilde sunulmuştur. Bu önerme içerisinde açık ya da örtük olarak gözlemcinin herhangi bir tutumu, yargısı bulunmamaktadır ancak ikinci önermede (ii) gözlemcinin değer sistemi, kuram-yüklülüğü gibi gözlemciye göreli birçok durum açık ve/veya örtük olarak barındırılmaktadır. Örneğin ikinci önerme kalp organının bir işlevi olduğu sayılışına dayanmaktadır. Bu durum ilgili organa işlevsel bir bakış açısından yaklaşıldığını göstermektedir. Bu bakış açısı örtük olarak teleolojik bakış açısını da içerebilir. İşlevsellik ile ilgili olarak bazı sosyal bilimcilerin açık işlev ya da gizil işlev olarak bahsettiği şeyi Searle, açık işlevleri failli işlevler, gizil işlevleri ise failsiz işlevler olarak ele alır (Searle, 2005: 40-41). İşlevler şeylere atfedilmesi yönünden bir atfeden faili gerekli kılar. Birey fail olarak sosyal bilimlerde işlevler atfeden atomlardır ki bu işlevler açık işlevler-failli işlevler olarak adlandırılırlar. Bu işlevlerin görünür olmayan bir başka işlevleri de karşılıyor olması gizil işlevler-failsiz işlevlerdir.

Searle toplumsal gerçeklik kavramını işlevsellik kavramı ile kolektif niyetlilik kavramını kullanarak ele alır. Ona göre toplumsal olgu kavramı, kolektif niyetlilik adını verdiği bir diğer kavramı içeren herhangi bir olguya gönderme yapmak şartıyla

kullanılmalıdır (Searle, 2005: 46). Kolektif niyetlilik ise bireylerin tekil olarak kendi niyetliliklerinden farklı olarak bir başka bireyle inanç, istek ve niyetleri paylaşma durumu olarak tanımlanır (Searle, 2005: 42). Örneğin bir orkestranın kemancısı, orkestra ile aynı isteği paylaşarak keman çalmaktadır. Bu ortak istek, kolektif niyetlilik olarak değerlendirilir. Toplumsal olgu kavramına gelindiğinde ise Searle, toplumsal olgu içerisinde kolektif niyetliliğinde içerildiğini belirtmektedir. Toplumsal olguların bir alt sınıfı kurumsal olgulardır (Searle, 2005: 46). Searle'ün kurumsal olgular adını verdiği şey yaklaşık olarak sosyal bilimlerde yazındaki sosyal kurumları içermektedir. Olgulara yönelik bu ayrım Searle'de iki kategori üzerinden yapılır. Olgular, kaba ve toplumsal olgulardır. Kaba olgular dünyaya ve bilgiye dair alımladığımız şeylerin kendi tekillikleri içerisindeki halleridir ve böyle olmaklıkları yönünden insan kurumlarından bağımsız olarak vardır. Kaba olgular dilden bağımsız olarak var olurlar. Örneğin, “dünya ve güneş arasında bir uzaklık vardır” önermesi kaba olgu olup dilden bağımsızdır. Ancak “dünya ve güneş arasındaki mesafe doksan üç milyon mil olarak ölçülür” önermesi mil ve ölçüm gibi bir takım kurumsal sistemleri gerektirmektedir (Searle, 2005: 46-47).

Tüm bu açıklama ve kavramlar üzerinden Searle, toplumsal gerçekliğin görünür özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır (Searle, 2005: 52-58);

1.) Çoğu toplumsal kavram *kendinden referanslıdır (self-referentiality)*. Örneğin para kavramı, toplum içerisindeki bireylerin inançlarıyla, kullanımı ve kabulleriyle para kavramı haline gelmektedir. Bireylerin inançları, kullanımı ve kabulleri olmaksızın para kavramından bahsedemeyiz. Aynı şekilde aile kavramı da toplum içerisindeki bireylerin inançları, kullanımı ve kabulleriyle şekillenen bir kavramdır. Toplumsal kavramların kendinden referanslı olması bir anlamda toplum içerisindeki uzlaşımları ile de ilgilidir.

2.) Kurumsal olguların yaratılmasında *icra edici dile dökme (performative utterances)* kullanılır. Aile kurumu evlilik adı verilen edim ile kurulur gibi bir sözcelem, performatif olarak aile, evlilik gibi sosyal kurumları yeniden üretir.

3.) Kaba olgular, kurumsal olgular karşısında mantıksal olarak önceliklidir. Kaba olgular dış dünyanın kendi tekilliği içerisinde olan olgular olması nedeniyle dilden bağımsızdırlar. Dil, kaba olguları düzenleyen ve onlardan kurumsal olgular yaratan üst bir kurumdur.

4.) Kurumsal olgular arasında sistematik ilişkiler bulunur. Kurumsal olgu, bir bütün olarak sosyal yaşantının parçaları olarak birbirleriyle ilişki içerisinde var olurlar. Örneğin

politika kurumunu, ülkenin toprak unsurundan, millet unsurundan, ekonomik sisteminden ayrı düşünemeyiz.

5.) Toplumsal edimler toplumsal nesneler karşısında ve toplumsal süreçler ise sonuçlar karşısında önceliklidir. Toplumsal nesneleri, doğal nesnelerden ayıran toplumsal gerçekliğin bu özelliği, önce toplumsal edimin sonrasında toplumsal nesnenin yaratıldığını ifade eder. Örneğin para ile yaptığımız ödemeler toplumsal bir nesne olarak para kurumuna önceldir.

6.) Çoğu toplumsal olgunun dilsel bileşenleri vardır. Diller kendisi de bir kurum olarak toplumsal olguların hem taşıyıcıları hem de bu olguların kurucu unsurlarıdır.

Searle, toplumsal gerçeklik kavramını sosyal ontolojisiinde kendi kavram setleriyle dil ile ilişkisi içerisinde ele alır ve ona göre bu gerçeklik doğal gerçeklikten farklı olarak inşa edilmiş gerçekliktir. Bu durumda doğal gerçekliğin olguları verili olgular ancak sosyal gerçekliğin olguları inşa edilmiş olgular olma noktasında birbirlerinden ayrılmaktadır. Gerçekten de sosyal olgular ve doğal olgular birbirinden ayrıksı gerçeklik alanları olarak ele alınmalı mıdır yoksa her iki gerçeklikte birbirleriyle etkileşim halinde midir sorusu sorulabilir. Burada bir diğer tartışma, sosyal olguların, doğa olgularıyla olan ilişkisi üzerinden yürütülmektedir. Doğa olguları ve sosyal olgular şeklinde yapılan ayrımın elbette doğanın kendisinde bir karşılığı bulunmamaktadır bu ayrımlar insana göreli ayrımlardır. Doğa için, sosyal olanın bir önemi yoktur. Her iki olgunun da birbirinden izole edilmiş halde ele alınması doğanın kendisine aykırı bir tutumdur. Ancak doğa olgularının sosyal olgular ile olan ilişkisini tüm boyutlarıyla serimlemeye çalışmakta imkânsız görünmektedir. Dolayısıyla çoğu zaman gerek sosyal olgular gerekse doğa olguları soyutlama yoluyla ve diğer değişkenlerin sabit kabul edildiği (*ceteris paribus*) bir yöntemle analiz edilirler. Ancak bu analiz tartışmalıdır. Bununla ilgili olarak oluş halinde olanın bilgisinin edinilemeyeceği, insan ve toplum bilimlerinin, insana ilişkin bir bilgi ortaya koymaları gerekiyorsa bunu insanın kendisinden ayırarak gerçekleştirmeleri gerektiği ifade edilmektedir (Özcan, 2023: 80). Soyutlama²¹ bir bakıma oluş halinde olanı belirli bir zaman ve zemin bilgisi içerisinde dondurmaya gerektirirken bu bilimlerde devinim devam etmekte, dolayısıyla bilgi yeniden üretilmektedir. Diğer değişkenlerin sabit kabul edilmesi ise insan ve toplum bilimlerindeki bilgiyi yalnızca belirli değişkenler aralığında ele alırken diğer değişkenler görmezden gelir,

²¹ Levy ve Bechel, *soyutlama (abstraction)* kavramını ayrıntıların ihmal edilerek konunun yalnızca belirli bir kısmının içerilmesidir ve soyutlama bir derece meselesi olarak görmektedir (Levy ve Bechtel, 2013: 242). Soyutlama ve idealleştirme birbirlerinden farklıdır. İdealleştirme geniş anlamda araştırılan olguyu tam olarak tanımlamadığı bilinen ancak yine de analizi ve anlamayı hızlandırdığı için teorik modellere dahil edilen şeylerdir (Levy ve Bechtel, 2013: 243).

sosyal dünya ise tüm değişkenlerin etkileşim içerisinde olduğu girift bir bütündür. Ceteris paribus yasalar ile ilgili tartışmalara bakıldığında, Jim Woodward'ın özel bilimlerdeki genellemelerin ceteris paribus yasalar olarak ele alınmalarına karşı çıktığı, bu karşı çıkışın arkasında özel bilimlerdeki genellemelerin yasa olarak kabul edilmesindeki ölçütlerin neler olduğu belirtilmemiş olmasına rağmen bazı zamanlarda ve uygun koşullarda ceteris paribus yasalar olarak bu genellemelerin kabul edilebileceği düşüncesi yer almaktadır (Woodward, 2002: 303-304). Bu hususla ilgili Dinçer Çevik, Ceteris Paribus genellemelerin bilimsel yasalar yönünden yapılan eleştiriler bir kenara bırakılsa bile bu genellemelerin sınanmalarının zor olduğunu ve bu genellemelerde hangi koşulların sabit hangilerinin dışarıda bırakılacağı hususlarına yönelik ölçütler koymanın zor olduğunu ifade etmiştir (Çevik, 2021: 186). Yine bir başka tartışma olarak, ceteris paribus yasalarının doğada bir karşılığı olmamasına rağmen özel bilimlerde stratejik olarak kullanılabileceğine ilişkin görüşlerin olduğu görülmektedir (Earman vd. 2002:297).

Sosyal olguların doğa olgularıyla olan ilişkisinde her iki olgunun da farklı ontolojik temellere sahip olduğu bir gerçektir. Bu gerçeğin bir sonucu olarak sosyal olgular ve doğa olgularının bilgisinin edinilmesi ve bu bilginin önermeler ile ifadesi konusunun tartışılması gerekmektedir. Searle'e göre (2005: 54), toplumsal kavramlar, doğaya ait kavramlardan farklıdırlar. Doğaya ait kavramlar bu kavramı düşünen-gözlemleyenden bağımsız olarak vardır ancak toplumsal olgular açısından toplumsal fenomenlere karşı takındığımız tutum bu görüngülerin kısmi birer kurucusu anlamına da gelmektedir. Dil toplumsal gerçekliğin dolayısıyla toplumsal olguların kurucu aracıdır. Toplumsal gerçekliğin bireylerce inşası dil dolayımıyla olmaktadır. Searle'ün olgu anlayışının kaba olgular ve kurumsal olgular arasında bir ayrım üzerine bina edildiğine değinilmişti, ona göre kurumsal olgular ise toplumsal olguların bir alt sınıfı olarak görülmektedir (Searle, 2005: 60). Toplumsal olgular, kolektif niyetlilik içeren olgular olarak tanımlanmıştır. Ancak burada toplumsal olgular olarak sırtlanların aslan avlaması ya da kongrenin yasa geçirmesi toplumsal olgu olarak görülürken sadece kongrenin yasa geçirmesi kurumsal bir olgu olarak görülmektedir. Burada hayvan davranışlarının toplumsal olgu kategorisinde değerlendirilmesi Searle'ün kolektif niyetlilik kavramıyla ilintilidir. Searle'e göre (2005: 59) kolektif niyetlilik doğuştan getirdiğimiz bir özelliktir ve bu özellik hayvanlarda da bulunmaktadır ancak kurumsallaşma yalnızca insana özgü bir özellik olup kurumsal olgular yalnızca insan kurumlarıyla ilişkilidir. İşte Searle'ün kurumsal olgu anlayışı sosyal bilimlerdeki sosyal olgulara-sosyal kurumlara karşılık gelmektedir. Sosyal olgu Searle'de kurumsallaşmış olgular olarak ifade edilmişti. Burada

sosyal olguların yani kurumsal olguların nasıl oluştuğu sorusu sorulabilir. Searle'ün kurumsallaşmış olgu adını verdiği şey dil dolayımıyla kurulan ve kurumsallaşan yapıları ifade etmektedir. Örneğin aile kavramı resmi bir evlilik sözleşmesi sonrası kurulan bir kurumsallaşmış olgudur. Burada aile kurumunun oluşabilmesi için resmi olma, sözleşme gibi bir dizi alt kurumsallaşmış olguların işe koşulması gerekmektedir. Yine bu bir dizi alt kurumsallaşmış olguların dayandığı bir başka alt dizi kurumsal olgularda vardır. Örneğimizden hareketle sözleşme tarafları, sözleşmeyi onaylayan resmî kurumlarda alt kurumsallaşmış yapılardır. Tüm bunlar son kertede dil dolayımıyla kurulan yapılar olarak görülebilir. Ancak burada kurumsal olguların, dil dolayımıyla kurulabilmesi için bu kurumların tekil bir olayı imlememeleri, sosyal boyutlarının olması gereklidir. Sosyal boyutu olan olaylar ise artık tekil olay olmaktan çıkmış toplumsal bir olay halini almıştır. İşte bu toplumsal olayların artan frekansları geniş anlamda sosyal olgu kavramını bize vermektedir. Sosyal olgular ise son kertede insan edimlerine götürülebilecek olan fenomenlerdir. Sosyal gerçeklik bu haliyle sosyal alanda süre giden düzenlilikler olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla düzenlilik olarak tezahür eden şeylerin tekil olayları değil -küme teorisiyle ifade edilecek olursa- tekil olayların oluşturduğu bir kümeyi imlediği savunulabilir. Peter Winch bununla ilgili olarak düzenlilik adı verilen şeyin bir diğer deyişle tam benzerliğin aynı tür olayların sürekli yeniden ortaya çıkışı olduğunu ifade etmiştir (Winch, 2020: 119). Örneğin, aynı zaman aralığında $[t_1, t_2]$ ve aynı bölgede u meydana gelen x bireyinin y bireyine yönelik a türü eylemi tekil bir olayken yine aynı zaman aralığında ve aynı bölgede, meydana gelen x_1 bireyinin y_1 bireyine yönelik a_1 türü eylemi, x_2 bireyinin y_2 bireyine yönelik a_2 türü eylemi vs. gibi olaylardan örülü düzenliliklere sosyal olgu adı verilmektedir ki sosyal gerçeklik olarak ifade ettiğimiz şey de bu sosyal olgulardır. Bu örnek sosyal olguların epistemolojisi hakkında fikir vermektedir. Bu olguların ontolojisinin temellerinde dil bulunmaktadır. Sosyal olguların bir gerçeklik ifade edip etmediğine yönelik tartışmalar, son kertede sosyal bilimlerin bilim olup olmadığı sorununa kadar geri götürülmektedir. Searle'ün perspektifinden değerlendirildiğinde kurumsal olgularda kolektif niyetlilik ile sürdürülen benzer eylemlerin artan frekansı ile kurumsallaşmış olgular ifade edilmektedir. Dolayısıyla sosyal olgular ya da Searle'ün ifadesi ile kurumsal olgular, epistemolojik olarak benzer, tekil sosyal olayların kümesi olarak tanımlanabilir. Sosyal olgular, sosyal olayların kümülatif toplamının bir kümesi olarak tanımlandığında bu olayların frekansından diğer olaylar ile aralarındaki çapraz ilişkilerine kadar birçok husus, sosyal olguların açığa çıkarılmasında kullanılabilir. Bu durum olgusalılığın sonucu olarak matematiksel/istatistiksel önermelerin, doğa bilimlerinde olduğu

gibi sosyal bilimlerde kullanılabileceği anlamına gelmektedir. Bu durum olgusallığı ve bu olgusallığın matematiksel/istatistiksel önermelerle ifadesi noktasında sosyal olgulara ve doğa olgularına yönelik açıklamaları birbirine yakınlaştırır. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak sosyal olgular ve doğa olgularının tek bir dil olarak matematiksel önermelerle ifade edilmesi (Wilson, 2013: 428) tartışması gelmektedir. Böylesi bir yaklaşımda, sosyal bilimlerde matematiksel ifadelerin kullanılması gerektiği sonucuyla baş başa kalırız. Bu durum doğa bilimlerindeki olgular ile sosyal bilimlerdeki olguların eşdeğer olduğuna yönelik bir yanılsamaya uzanan tartışmayı da beraberinde getirmektedir; doğa bilimleri doğaları gereği yapısal olarak matematiksel ifadelere elverişlidirler çünkü onlar somut şeylere yöneliktir ancak sosyal bilimlerde olgular, somut olana içkin olduğu varsayılan içeriklerle açıklanmaktadır. Doğa bilimleri şeylere ilişkin olgularken sosyal bilimler içeriklere yönelik olgular sunarlar. Doğa bilimlerindeki olgular sosyal bilimlerdeki olgulardan farklı olarak araştırmacı öznenin dışında ve ona bağlı olmadan varlığını sürdürürken sosyal bilimler sosyal olayların oluşturduğu örüntülere yönelmektedirler. Sosyal olaylar ise insan faktörünün değişken doğasıyla ilişkilidir. Neyin sosyal olay olup, olmadığı konusunda perspektife muhtaçtır. Bu durum içeriklere yönelik olguların matematiksel ifadesini sorunlu hale getirmektedir. Sosyal olguların matematiksel/istatistiksel olarak ifade edilebilmesi için birtakım ön kabullere gereksinim duyulmaktadır. Bunlardan ilki, sosyal olguların sosyal olayların kümülatif toplamının bir kümesi olarak tanımlanması gerektiğidir. Yani sosyal olgular sosyal olaylar kümesinden çıkarsanmaktadır. Bu durum bir alt sorun olarak sosyal olayın ne olduğu sorusunu beraberinde getirmektedir. Sosyal olay, nerede başladığı ve nerede bittiği belli olan ve bir toplum içerisinde cereyan eden olaylardır. Dolayısıyla bir olayın sosyal olay olarak kabul edilmesi için iki temel şart öngörülmektedir. Bunlardan birincisi bu olayın ne zaman başladığı ve ne zaman bittiğinin belirli olması ikincisi ise bu olayın sosyal boyutunun olması yani bir toplum içerisinde meydana gelmiş, bir toplum ile etkileşim içerisinde olmasıdır. Searle perspektifinden sosyal olay, kolektif niyetlilik ve işlev yükleme kavramlarıyla ilgilidir. Fark edileceği üzere sosyal olaylar ve sosyal olguların çözümlemesi yapıldığında içerikleriyle olan ilişkisi göze çarpmaktadır. Buna sosyal içerik denilebilir. Sosyal içeriğin matematiksel/istatistiksel ifadesi tartışılmaktadır. Bilim insanları sosyal olayların sayısı, oranları, sıklıkları vs. üzerinden matematiksel/istatistiksel çıkarımlar yapabilirlerken bu olayların içeriklerine ilişkin herhangi bir bilgiyi matematiksel/istatistiksel olarak koyamamaktadırlar. A priori bir kabul olan bu görüşün sorunlu taraflarından biri sosyal içeriklerin matematiksel/istatistiksel açıklamalarının yetersizliği iken bir diğer sorunlu tarafı

da matematiksel/istatistiksel yöntem ve tekniklerin doğa bilimlerinde kullanılabilmesine olan mutlak güvenin sosyal bilimlerde aynı şekilde olabileceğine yönelik sayılıdır. Bu durum doğa olgularını sosyal olgular ile eşdeğer görmeye kadar giden bir dizi soruna yol açmaktadır. Matematiksel/istatistiksel yöntem ve teknikler elbette sosyal bilimlerde kullanılmalıdır ancak sosyal olguların ontolojik temellerini doğa bilimlerinin ontolojik temelleriyle bir ve aynı olduğuna yönelik arka plan bilgisiyle olmamalıdır çünkü sosyal olguların doğası doğal olgulardan oldukça farklıdır. Bu konuda Thomas P. Wilson (2013: 442) gibi düşünürlerin sosyal bilimlerde matematiğin işe koşulmasını tamamen reddetmemesi kabul edilebilir görünmektedir ki Wilson'ın reddettiği şey, matematiğin sosyal bilimlerdeki rolünün doğa bilimlerinde aynı olacağı iddiasıdır. Wilson aksine matematiksel modellerin²² toplumsal gerçekliğin karmaşık boyutlarını kavramada temel bir öneme sahip olduğunu ifade eder. Sosyal bilimlerde bir açıklama modeli olarak matematiğin kullanımının arkasında bu bilimlerdeki kesinlik arayışının izleri görülür. Bu kesinlik düşüncesi Galileo'dan gelen mekanistik ve matematiksel açıklama modelidir. Sosyal bilimlerde istatistik sosyal matematik olarak adlandırılmış ve Adolphe Quételet'nin başlatmış olduğu sosyal bilimlere uygulanmıştır (Özcan, 2023: 131).

Searle'e göre (2005: 63), fizikle toplum arasındaki köprünün merkezi halatı yani bir diğer anlamda doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki bağlantı noktası kolektif niyetlilik ve toplumsal gerçekliğin yaratılmasında bu köprüdeki/bağlantı noktasındaki kesinleştirici hareket, kendilerine bu işlevler yüklenmeden bunlara sahip olmayan varlıklara işlevin kolektif niyetli yüklenmesi hareketidir. Dolayısıyla kolektif niyetlilik, sosyal gerçekliği doğal gerçeklikten ayıran bir nokta olarak görülmelidir. Kolektif niyetlilik gibi içsel süreçlere uzanan kavramın matematiksel/istatistiksel olarak ifade edilmesi sorunlu olarak görülebilir.

Sonuç olarak sosyal gerçeklik kavramını şu şekilde çözümleyebiliriz: Sosyal gerçeklik, sosyal olguları kapsamaktadır, sosyal olgular ise belirli sosyal olayların kümülatif bir kümesine işaret etmektedir. Sosyal olaylar, nerede başladığı ve nerede bittiği belli olan ve bir toplum içerisinde meydana gelen olaylardır. Sosyal bilimlerde bilim insanının ulaşmaya çalıştığı bilgi sosyal gerçekliğe ilişkin bilgiyken bu gerçekliğe ulaşmada gözlemlediği şeyler sosyal olaylardır. Searle ise sosyal olayı kolektif niyetlilik ile açıklamaktadır ancak Searle kolektif niyetliliği yalnızca insanlar için değil hayvan davranışları için de kullanmaktadır.

²² Matematiğin sosyal ve davranışsal bilimlerdeki kullanımı 17. yüzyıla kadar uzansa da İkinci Dünya Savaşı sonrası bu yöndeki çalışmalar artmıştır (Simon, 1978: 159).

Searle için sosyal olay kavramı, kolektif niyet içerikli kurumsal olgular ile ilişkilidir. Bu olgular ise dil ile kurulmaktadır. Sosyal gerçekliğin benzer tekil sosyal olaylar kümesi olduğu ifade edilmiştir ve yine tekil sosyal olayların iki şartından birinin nerede başladığı ve nerede bittiğinin belli olması bir diğerinin ise belirli bir toplumda cereyan etmesi olduğu ifade edilmiştir. Şu durumda bir diğer sorun olarak sosyal gerçekliği araştıran gözlemleyenin konumunun soruşturulması gelmektedir. Searle'ün sosyal gerçeklik anlayışında bu gerçekliğin ontolojik olarak öznel, epistemolojik olarak nesnel olduğuna değinilmiştir. Kendisi de araştırma nesnesinin yani gözlemlenenin ontolojik-epistemolojik bir unsuru olan araştırmacı-gözlemcinin sosyal gerçeklik içerisindeki konumu nedir?

1.1.2. Sosyal Bilimlerde Gözlemleyen Olarak Gözlemci Kavramı

Sosyal bilimlerde gözlemleyen olan gözlemcinin konumunu iki katmanlı olarak değerlendirebiliriz. Birinci katman gözlemcinin sosyalizasyon süreciyle dahil olduğu toplumun bir üyesi olması nedeniyle toplumsal gerçekliği hem üreten hem de bu gerçekliği alımlayan konumudur. Gözlemcinin gözlemlediği sosyal olgu ile ilişkisindeki bu konumu kuram-yüklülük açısından değerlendirildiğinde bu katmanda kuram-yüklülük kavramı, değer-yüklülük, çıkar-yüklülük ve kültüre özgü ontolojilerle yüklülük üzerinden ele alınabilir. Kuram-yüklülük kategorileri ilerleyen kısımda detaylı olarak ele alınmıştır. Bu katmandan sonraki katman ise gözlemcinin sosyal bilim araştırmacısı olduğu katmandır ki bu katman öncelik-sonralık ilişkisinde diğer katman olan birey olma katmanından sonra gelir çünkü birey önce sosyalizasyon sürecini yaşar ve toplum içerisinde birey haline gelir sonrasında bilimsel perspektifi edinir ve bir bilim insanı haline gelir. Bilim insanı olarak sosyal bilim araştırmacısı olan bu katmanda da gözlemci teori-yüklülükten kaçınmaz burada da kavram-yüklülük ve hipotez-yüklülük gibi kuram-yüklülük kategorileri üzerinden araştırmasını yürütür. Her iki katman arasında geçişler söz konusu olabilir ancak ilk katman olan birey olma katmanındaki kuram-yüklülüğün bir üst katman olan sosyal bilim araştırmacısı olarak gözlemci katmanına sızması idealize edilir ki bu ideal, sosyal gerçekliğin epistemolojik olarak nesnel olduğu kabul edilen bilgisini açıklama ile ilgilidir. Yani bilim insanı-bireyin sosyalizasyon süreci ile edindiği öznelliklerin araştırma nesnesi ile aralarına mesafe koyması bilimsel bilginin ölçütlerinden biri olarak nesnellik ile sıkı bir ilişki içerisinde.

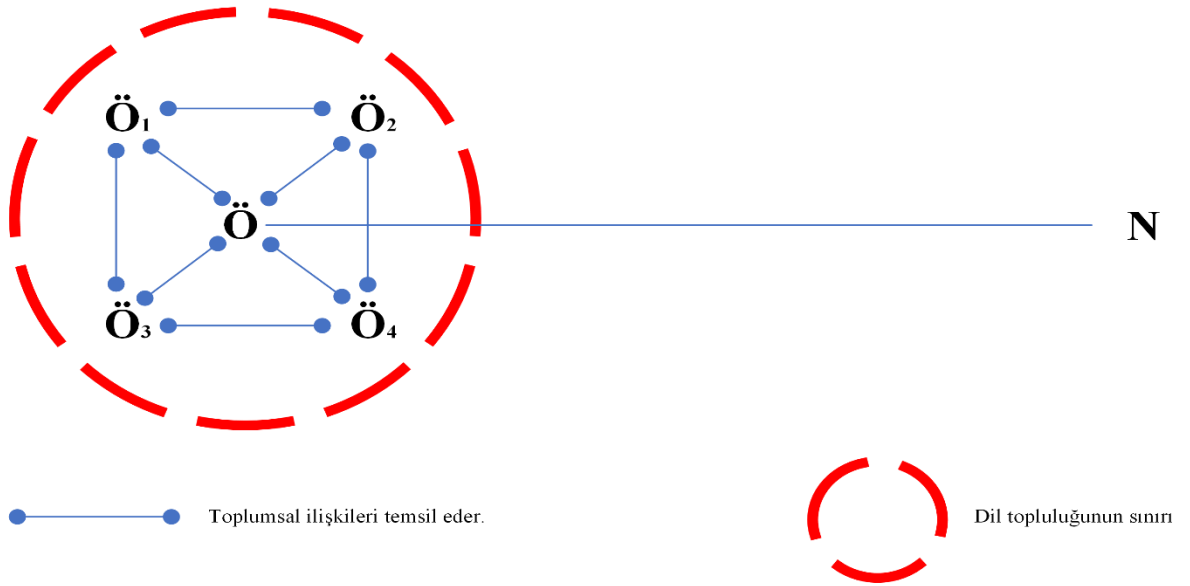
Sosyal gerçeklik karşısında gözlemcinin yukarıda izah edilen konumunu Andrew Sayer şu şekilde analiz eder (2019: 47), sosyal gerçekliğe ilişkin bilgi bağlam içerisinde bir bilgidir. Sayer'in bağlam içerisindeki bilgi olarak değerlendirdiği sosyal gerçeklik, Searle

perspektifinden bakıldığında toplumsal olgular ve bir alt kümesi olan kurumsal olgulara karşılık gelmektedir. Kurumsal olgular kendisi de bir kurumsal olgu olan dile kadar geri götürülebilmektedir. Dolayısıyla Sayer'in bağlam olarak ifade ettiği şey en üst katmanda cereyan eden sosyal gerçekliğin arka planı olan sosyal olgulardır. Bu karşılaştırmayı şu örnek üzerinden ele alabiliriz; x kişinin y kurumuna a eylemi nedeniyle b tepkisinde bulunması sosyal bir olaydır. Bu olayın x_1 kişinin y kurumuna a eylemi nedeniyle b tepkide bulunması ve artan frekansta x_n kişinin y kurumuna a eylemi nedeniyle b tepkide bulunması olaylarından örülü durumu sosyal gerçeklik olarak ifade edilebilir. Ancak bu gerçekliğin, içerisinde cereyan ettiği bir toplum-yapı bulunmaktadır. Bu yapı içerisinde kurum, a eylemi, b tepkisi gibi kavramların yani kurumların olması gereklidir ki bunlar bağlamın kendisidir. Tam da bu noktada gerek bağlam gerekse bağlam içerisinde cereyan eden sosyal olaylar son kertede insan edimlerine geri götürülür. Sayer, buradan hareketle sosyal gerçeklik ve sosyal gerçekliği açıklamaya çalışan bilim insanı arasındaki ilişkinin dikotomik bir özne-nesne ilişkisi olmadığını savunur. Ona göre bilim insanı yani gözlemci, özne ve bilmenin konusu olan şey yani sosyal gerçeklikte nesne olarak adlandırılrsa da bu durum iki niteliği göz ardı eder. Bunlardan birincisi öznenin aslında bilim insanını-gözlemciyi içerecek şekilde tümel olarak tüm gözlemleyenleri imlemesi bir diğeri ise öznenin aynı zamanda fail olarak özne olması yani yaratıcı, değişime yol açıcı niteliklerinin olmasıdır. Buradan hareketle de öznenin aslında nesnenin bilgisini edinirken, kendisinin de nesne ile ilişkisinde aynı değişkenlerden etkilenebileceği ki bu değişkenlerin öznenin çevresini (burada çevre hem fiziksel çevre hem de sosyal çevre anlamında kullanılmaktadır) oluşturduğu dolayısıyla çevrenin bilgisinden bağımsız olmayabileceğini savunmaktadır. Bunu şekillerle Sayer şu şekilde ifade eder,

Şekil 1.1 Özne ve Nesne

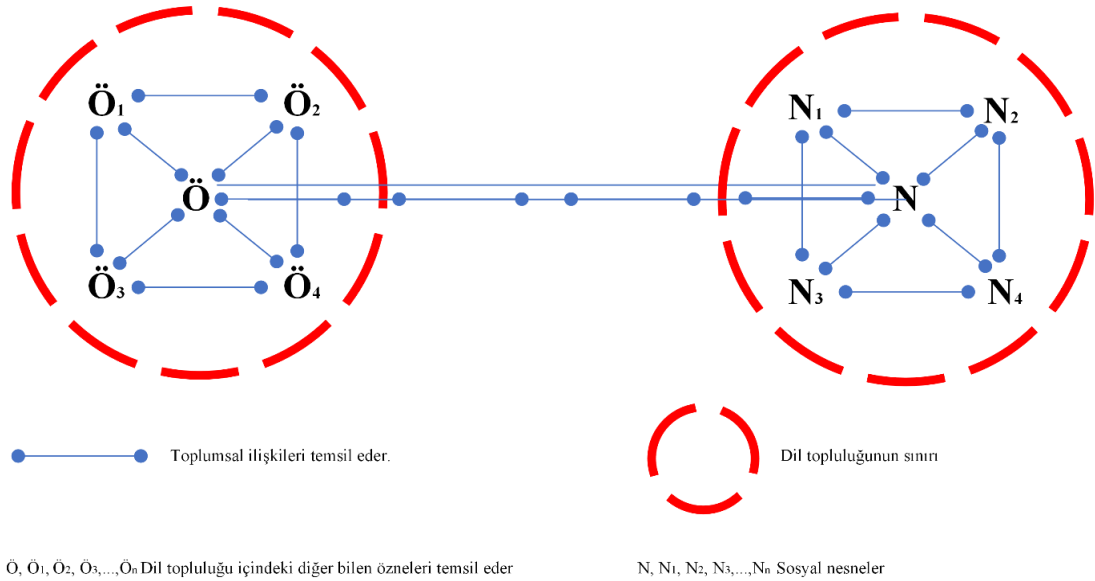
Şekil 1'de (Sayer, 2019: 49) özne ve nesne arasındaki ilişki hem öznenin hem de nesnenin çevresinden yalıtılmış bir şekilde sunulmuştur. Gerek doğa bilimlerinde gerekse sosyal bilimlerde özne ve nesne arasındaki ilişkinin bu biçimi çevresel faktörleri anlamamız açısından eksik bir model olarak görülebilir. Burada özne ve nesne arasında sadece tek bir bağlantı vardır ve özne nesne arasındaki bu ilişki diğer özne ve nesnelerden ayrıca diğer değişkenlerden soyutlanmıştır.

Ö, Ö₁, Ö₂, Ö₃,...,Ö_n Dil topluluğu içindeki diğer bilen özneleri temsil eder

Şekil 1.2 Özne ve Nesne

Şekil 2’de (Sayer, 2019: 50) ise özne, diğer öznelerle toplumsal ilişki içerisindeyken tüm özneleri kapsayan bir dilsel alan ile çerçelenmiştir. Burada özne nesnenin bilgisine yönelirken diğer özneler ile olan etkileşiminden ve dilsel alan ile çerçevelenmiş bir çevre içerisinde nesnenin bilgisine erişmeye çalışmasından söz edilmektedir. Bu model daha çok nesnesini çevre etmenlerinden yalıtılmış halde ele aldığı için doğa bilimlerine uygun olarak görülebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus gözlemcinin bir özne olarak diğer özneler ile olan ilişkisidir. Diğer öznelerin de birer gözlemci/bilim insanı olma durumu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla ilgili Winch (2020: 120), bilimsel bir araştırmada iki ilişki kümesinin hesaba katılması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi araştırmacının araştırma nesnesi ile olan ilişkisi olurken ikincisi, arkadaş ve diğer bilim insanları ile olan ilişkisidir. Gözlemci-özne, diğer özneler ile olan ilişkisi içerisinde gözlemde bulunur ve diğer gözlemci-özne(ler) içerisinde bulunan bilim insanı ya da bilim insanları topluluğu ile olan etkileşimi, gözlenen-nesne ile olan ilişkisini de etkiler.

Şekil 1.3 Özne ve Nesne

Şekil 3'te ise (Sayer, 2019: 52) nesne toplumun kendisidir. Burada özne ve nesne arasındaki ilişki bir özdeşlik ilişkisi içerisinde görülebilir ancak bu ilişki özdeşlikten ziyade diyalogik bir ilişkidir. Bununla ilgili sosyal bilimlerde çeşitli normatif perspektifler bulunmaktadır. Bu perspektiflerin ortak noktasının birey ve toplum ve bu ikisi arasındaki ilişkiler olarak üç parçalı halde görebiliriz. Bazı perspektifler nesne olarak toplumun kendisini ele alırken bazı perspektifler bireyi araştırma nesnesi olarak ele alır. Sayer'in bu şekilde toplumsal ilişkilerin de toplumsal yapının da dil topluluğunun sınırları ile çerçelendiği görülmektedir. Bu durum aslında Searle'ün sosyal gerçekliğin söz edimleri ile olan ilişkisi ile uyumlu görülmektedir. Yani Searle'e göre sosyal gerçeklik dil dolayımıyla inşa edilir ve Sayer'e göre de inşa edilen bu sosyal gerçeklik dilsel çerperler dahilinde cereyan eder, gözlemci ve gözlemlenen dilsel çerperlerin içerisinde. Bu minvalde Bhaskar'ın toplum üzerine düşüncelerine bakıldığında, Bhaskar, sosyal dünyanın gündelik yaşamda yeniden üretildiğini veya dönüştürüldüğünü ancak realist perspektife göre -iradeciliğin bir hatası olarak- toplumun bizlerce yaratılmadığını veya -şeyleştirme hatalarına göre- toplumun insan edimlerinden bağımsız olarak var olmadığını ifade etmektedir (Bhaskar, 2015: 25). Burada Bhaskar'ın iradeciler olarak ifade ettiği grup, toplumun bireylerin kararlarına göre yaratıldığına yönelik düşünceler olan Weber'in düşünceleri, şeyleştirme olarak da toplumu insan edimlerinden bağımsız bir yapı olarak gören Durkheim'cı perspektiftir. Buradan Bhaskar'ın konumlamasına göre gözlemcinin, sosyal dünyanın gündelik hayatı içerisinde sosyal gerçekliği üreten ya da dönüştüren olduğu çıkarsanır. Ströker (2005: 20) bu hususla ilgili olarak bilim insanının konumunu, onun somut bir yaşam içerisinde bulunduğu ve bu

yaşamın bilime öngeldiği düşüncesinden hareketle “yaşama evreni” kavramını kullanmaktadır. Yaşama evreninin ise bilim ile soruşturulamayacağını, sistematik bir felsefi çözümlemenin konusu olacağını ifade etmektedir. Ancak burada bir diğer sorun ise yaşama evrenini biçimleyen değişkenlerden birinin aynı zamanda bilimin kendisinin olmasıdır. İnsan ve toplum bilimlerinde araştırmacının konumuyla ilgili olarak Özcan’da (2023: 74-75), beş madde sıralamıştır. Bunlara göre;

1.) İnsan ve toplum bilimleri araştırmacısının araştırma objesi hem araştırmacıya dışsaldır hem de araştırmacının içindedir. Bundan dolayı dışsal olan araştırma objesini, kendi içerisinde bulunan araştırma objesiyle ilişkili şeyler arasında sızıntı olmamasına özen göstermelidir.

2.) Araştırma objesi, birtakım değerlerden ya da birtakım söylemlerden etkilenir. Örneğin, sanayileşmiş toplumların çevre ile olan ilişkilerine yönelik tepkiler, onların çevreci tutumlarla araştırmalar yapmasına neden olmuştur.

3.) İnsanın kendine yönelik gözlemleri ile dışarıya yönelik gözlemleri arasında bir fark bulunmaktadır. Gözlemcinin gözü asla yansız değildir.

4.) İnsan davranışı statik değildir.

5.) Araştırmacı, araştırma objesini zamansallık ile ilişkisi içerisinde sürdürmelidir. Obje algısı zamanda gerçekleşir.

Görüldüğü üzere gözlemcinin sosyal gerçeklik ile olan ilişkisinde çeşitli perspektifler bulunsa da ezcümle sosyal bilimlerde araştıran özne-gözlemci için şu çıkarımlarda bulunulabilir:

1.) Gözlemcinin doğası iki katmandan müteşekkildir. İlk katmanı birey olarak gözlemci, ikinci katmanı ise sosyal bilim insanı olarak gözlemci katmanıdır. İlk katmanda gözlemci sosyal gerçekliği alımlayan ve yaratan niteliğe sahipken ikinci katmanda bu gerçekliği açıklama misyonunu yüklenmiştir ancak bu katmanda da toplum üzerindeki dönüştürücü etkisi devam etmektedir. İki katman arasında geçişler söz konusu olabilir ve bu geçişler kuram-yüklülük ile ilişkilidir. Yani gözlemci kuram-yüklüdür.

2.) Sosyal gerçeklik dil çeperleri içerisinde cereyan eder. Dolayısıyla sosyal gerçekliğin dil ile olan ilişkisi dilin kurucu, aktarıcı ve yeniden üretici işlevleri üzerinden olmaktadır. Sosyal bilim araştırmacısı da araştırma konusu olan sosyal gerçeklik gibi dil çeperleri içerisinde bulunur.

3.) Sosyal bilim araştırmacısı olarak gözlemci, hem diğer özneler ile ilişki içerisinde hem de araştırma nesnesi olan sosyal gerçeklik ile ilişki içerisinde. Doğa

bilimlerindeki gibi araştırma nesnesiyle araştıran gözlemci arasında doğal bir mesafe vardır ancak sosyal bilim araştırmacısının sosyal gerçeklik ile arasına yapay bir mesafe koyması idealize edilir ki bu gerçekliğin nesnel bilgisi edinilebilsin.

Sosyal gerçeklik karşısında gözlemci-bilim insanının konumu kristalize edilmeye çalışılmıştır. Gözlemci-bilim insanının konumu belirginleştirildiğine göre bir diğer sorun aradaki bağlantının nasıl sağlanacağı yani sosyal gerçekliğin bilgisinin gözlemci-bilim insanı tarafından nasıl alımlanacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sorun sosyal bilimlerin epistemolojisi üzerine düşünceler ile ortaya konulmuştur.

1.1.3. Sosyal Bilimler Epistemolojisi: Sosyal Gerçekliğe Ulaşmak İçin Sosyal Bilimler

Genel kabule göre 18. ve 19. yüzyıla tarihlenen sosyal bilimler, insanın ve insan ile ilişkili olan olayların bilimsel olarak incelenmesi düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. Günümüzde şemsiye bir bilim kategorisi olarak insan ile ilişkili birçok bilimi altında toplamışsa da ortaya çıktığı dönemde sadece sosyolojiyi ifade etmiştir. Bu dönemde sosyolojinin bilim olarak kabul edilme motivasyonu, doğa bilimlerinin başarılarına öykünerek, sosyal bilimlerinde tıpkı doğa bilimlerinin ürettiği nitelikte bilgi üretebileceğine yönelik kabul olmuştur. Bu düşünce *bilimin birliği (The Unity of Science)* adı verilen ve doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında birlik olduğu kabulü olarak bilinen pozitivizm ile doğmuştur. Pozitivizm, Auguste Comte ile birlikte sosyal yaşantıyı doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerle ele alma çabası olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla pozitivizm ile birlikte sosyal gerçeklik, doğal gerçeklik gibi ele alınmıştır. Comte öncesinde bugün sosyal gerçeklik ve doğal gerçeklik olarak ifade ettiğimiz kategorilerin arasında bir farklılık olup olmadığına yönelik düşünceler, Antik Yunan'ın *theoria* ve *historia* karşıtlığına kadar geri götürülebilir. *Theoria-Historia* arasındaki bu karşıtlık Dilthey'de doğa bilimleri ve tin bilimleri ayrımına dönüşmüştür. Pozitivizm ile bu karşıtlık düşüncesi ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak bilimlerin birliği fikrine dönüşmüştür. Bu durum pozitivizmin ikinci dönemi olarak değerlendirilen mantıksal pozitivizm döneminde devam etmiştir. Viyana Çevresi döneminde bilimin birliği tezi, dilin mantıksal analizine dayanan bir yöntem ile düşünülmüştür (Özcan, 2021: 55). Bilimin birliği tezi Viyana Çevresinin manifestosunda (Hanh vd., 2021: 86) dünyayı bilimle kavramanın bir amacı olarak görülmüştür. Bilimlerin birliği tezinde, bilimin farklı alanlarında çalışan bilim insanlarının üretimlerinin bir ve aynı dünyaya ait olduğu vurgusu ile insanın bu dünyanın hakikatine nüfuz edebileceği sayılıları yatmaktadır. Dış dünya ve insan arasındaki bağlantılar bilimlerin birliği tezinin epistemolojik, ontolojik ve metodolojik anlamda birliğini de

gerektirmektedir. Metodolojik birlik fikri bilimlerin ortak bir epistemolojiyi ve ontolojiyi paylaşmaları ile ilgilidir. Gordon'a göre Viyana Çevresi pozitivistleri, bilimlerin ortak bir epistemolojiyi paylaşmaları gerektiğini savunmuştur (Gordon, 2015: 701). Hempel'de sosyal bilimlerin biricik tekrarlanmayan olayları araştırma konusu yapmasının, olasılıklara ve istatistiklere dayalı araştırmalar yapmasının, demografik olgularla ilgilenmesinin doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında epistemolojik bir farklılık yaratmadığını düşünmektedir (Gordon, 2015: 701; Hempel ve Oppenheim, 1948: 142). Hans Reichenbach'ta bu konuyla ilgili olarak sosyal bilimlerin tekrarlanamayan olayları konu ettiği, bu nedenle yasal ilişkiler oluşturmadığı argümanının fiziksel olgular içinde geçerli olduğunu ancak bunun yasa oluşturma konusunda, sosyal bilimlerin dezavantajı olmadığını ifade etmektedir. Örneğin bir günün doğa olayları ile bir sonraki günün doğa olayları özdeş değildirler (Reichenbach, 2019: 320) Dolayısıyla tekrarlanamayan olayları konu edinme noktasında fizik bilimlerinin ve sosyal bilimlerin arasında farklılığın bulunmadığı ifade edilebilir ancak bu durum Reichenbach'ın örneklendirdiği kadar basit değildir. Bilimlerin ortak bir ontolojiyi paylaşmaları gerektiği hususu fizikalist perspektif ile uyumlu olarak değerlendirilebilir. Post-pozitivist paradigmaların ise sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin ortak epistemoloji ve ortak ontolojiyi paylaşmaları hususunda farklı düşüncelere sahip olduğu bilinmektedir.

Bilimin birliği tezi ile ilgili olarak²³ Gordon, bilimin birliği öğretisinin hala yaygın olarak benimsendiğini ancak bunun sosyal sistemlerin kendine has özelliklerini kabul etmenin, sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında epistemolojik farklılık olduğunu kabul etmek anlamına gelmediğini ifade etmektedir (Gordon, 2015: 709). Gordon'un bu düşünceleri, Searle'ün sosyal gerçekliğe yönelik ontolojik ve epistemolojik değerlendirmeleri ile örtüşmektedir. Zira Searle'e göre sosyal gerçeklik ontolojik olarak öznel olsa da epistemolojik olarak nesneldir. Ancak bu nesnellik kesinlik anlamında bir nesnellik değil, idealize edilen anlamda bir nesnelliktir. Doğa bilimlerinin araştırma nesnesi ile sosyal sistemler arasında ontolojik farklılık olduğu açıktır ancak bu durum her iki alanın da epistemolojik anlamda farklı olduğunu kabul etmek için yeter-neden olarak görülemez.

²³ Tuomas E. Tahko'ya göre bilimin birliği tezi *indirgeme (reduction)* kavramıyla ilişkilidir ve bununla ilgili olarak ilk düşünce tüm bilimlerin tek bir teoride birleştirilebileceği düşüncesidir (Tahko, 2021: 2). İndirgemeci bilim birliği anlayışının kökeni, Viyana Çevresi'nin 1920'li ve 1930'lu yıllarda indirgeme hakkında yapılan çalışmalarına dayanmaktadır ki bu çalışmalar Carnap'ta yeni bir güçlü indirgeme biçimi olarak görülürken, Hempel'de dedüktif-nomolojik açıklama modeline uzanmaktadır; Neurath ise bilimlerin birliği düşüncesine pragmatik bir açıdan yaklaşmıştır (Tahko, 2021: 3).

Bilimin birliğine yönelik bu düşüncelerin dışında sosyal gerçeklik ve doğal gerçeklik arasında epistemolojik olarak farklılık olduğunu savunan düşünürlerde olmuştur. Peter Winch bunlardan biridir. Winch, toplumsal olguların bilimden ziyade felsefenin uğraş konusu olarak ele alınması gerektiğini ifade eder. Bunun içinde toplumsal olgulara yönelik kavramların analizinin yapılması gerektiğini öne sürer. Winch bilimlerin birliği tezini kabul etmez ve sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasındaki ayrımı sosyal bilimlerin deneysel olmaması üzerine temellendirir (Winch, 2020: 50). Winch aslında (2020: 34) bilim-felsefe ilişkisinde felsefenin bilimin bir muhafızı olduğunu, bu muhafızlığın bilimin, bilimi aşan taleplerine yönelik bilimi korumak olduğunu ifade etmektedir. Winch'in, dilin sosyal gerçekliği ifade etmesi düşüncesi ile Searle'ün sosyal gerçekliği dilin inşa ettiği düşüncelerinin paralel olduğu savlanabilir. Ancak Winch'in bu düşünceleri daha ziyade felsefenin enstrümantalist bir bakış açısıyla sosyal gerçekliğe ilişkin kavramların analizi üzerine işe koşulmasıyla ilgili görünürken Searle, dilin sosyal gerçekliği inşa edici işlevi üzerine odaklanır. Sosyallik kavramının tekil bireyden ziyade bireylerarası bir alanı imlediği açıktır. Dolayısıyla bireylerarası bağlantıların da dil ile kurulduğu açıktır. O halde sosyallik söz konusu olduğunda dile başvurulması elzem görünmektedir. Bu durum dilin bireylerarası alandaki bağlantı-iletişim işlevi ile ilgilidir. Sosyal gerçeklik katmanlı bir yapıda ele alınırsa dil bu katmanların en temel olanı olarak görülebilir. Bu katmandan sonra bir diğer katman olarak insan edimleri gelmektedir. Konu sosyal bilimler olduğunda sosyal gerçeklik insan edimlerine kadar geri götürülebilir. Burada insan edimlerini yönlendiren dışsal değişkenler bir şekilde ortaya konulabilirken bu edimleri yönlendiren zihinsel durumlar aynı şekilde ortaya konulamamaktadır. Dolayısıyla zihinsel durumların sosyal gerçekliği açıklamada kullanılıp kullanılamayacağına ilişkin üç farklı yaklaşımdan bahsedilmektedir; Gordon (2015: 712) bu üç yaklaşımı şu şekilde ele alır; (1) bilimsel açıklamada zihinsel durumların²⁴ kullanılabileceğini savunanlar, (2) bu duruma temkinli yaklaşanlar ve (3) bu duruma tamamen karşı çıkanlar²⁵. Bu sorunun merkezi problemi şu şekilde ifade edilebilir; güdüler ve inançlar gibi zihinsel durumlar, toplumsal olguların nedenleri olarak ele alınabilir mi? Eğer böyle bir gözlem mümkünse iç gözlem verileri toplumsal olguların nedenleri olarak ele alınabilir mi?

²⁴ Gordon, zihinsel durumları, inançlarımız, güdülerimiz, tercihlerimiz, amaçlarımız gibi içsel süreçleri ifade etmektedir. Gordon, bunu doğrudan gözleme konu edilemeyenler anlamında kullanmaktadır (Gordon, 2015: 656)

²⁵ Gordon, zihinsel durumların bilimsel açıklamada kullanılıp kullanılamayacağı tartışmasında Ernest Nagel'i Karl Popper ve A.F. MacKay'i bu zihinsel durumların bilimsel açıklamada kullanılabileceği safında, May Brodbeck'in bu hususa temkinli yaklaşanlar safında, Gustav Bergmann ve Alexander Rosenberg'i ise bu duruma karşı çıkanlar safında değerlendirerek örneklendirir (Gordon, 2015: 712)

Bu soru, sosyal gerçekliğin ontolojik olarak insan edimleri tarafından yaratıldığı sayılısından hareketle toplumunda organik bir bütün olduğu yani son kertede insan organizmalarından müteşekkil bir topluluk olduğu düşüncesi çıkarsanabilir. Ontolojik olarak insana kadar geri götürülebilen sosyal gerçeklik için insanın zihinsel durumları elbette değişken olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir zira sosyal gerçekliği insandan ve biyolojik-insandan soyutlanmış halde değerlendirmek bu gerçekliğin bilgisinden bizi uzaklaştırır. Örneğin edebiyat eleştirisi ekolü olan yapı-bozumculuk, bir metni okurken bu metnin yazarından soyutlanmış halde okumayı salık verir. Yapı-bozumculara göre metin adeta cansız bir varlık tarafından yazılmış gibi okunmalıdır (Gordon, 2015: 715). Yapı-bozumcuların bu düşüncesine karşı çıkış olarak bir metnin yazarından ne kadar bağımsız olabileceği sorusu akıllara gelmektedir. Benzer şekilde bir toplum, bu toplumu oluşturan bireylerin zihinsel durumlarından ne kadar bağımsız olabilir sorusu sorulabilir. Bu konuda Gordon, sosyal bilimler felsefesi için alternatif bir epistemoloji önerisinde bulunmaktadır. Bu epistemoloji *bilişsel araçsalcılıktır (cognitive instrumentalism)*. Bilişsel araçsalcılık, bilimlerin birliği tezinde ve iç gözlemlerin toplumsal olguları anlamakta kullanılabilecek olan epistemolojilerden biri olarak görülür. Gordon, bilişsel araçsalcılığın temel sayılıtlarını şu şekilde ifade eder; teoriler ve empirik veriler, araştırmanın mütemmim cüzleridir. Ancak bunun için iki kurala uyulmalıdır bunlardan ilki teorilerin tutarlı ve mantıksal açıdan sağlam olması ve diğeri de nesnel yollarla elde edilen ve uygun biçimde işlenen gözlemsel verilerle bunların ifade edilmesi gereklidir (Gordon, 2015: 704, 715). Gordon'un salık verdiği bilişsel araçsalcılığa göre uygun biçimde işlenen gözlemsel veriler içerisinde zihinsel durumlara ilişkin gözlemlerde girmektedir ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta bu verilerin uygun biçimde işlenmesidir. Gözlemsel verilerin uygun biçimde işlenmesi zihinsel durumlar açısından nasıl mümkündür sorusu sorulabilir. Gordon'un burada gözlemsel veriler olarak ifade ettiği şey içebakışa²⁶ benzemektedir. İçebakış ya da içgörü bir diğer ifadeyle de iç gözlem özellikle 19. yüzyılda kullanılmıştır. Bir yöntem olarak içe bakış deneyimlerimizin muhayyilesine dayanır ki deneyimlerimiz içerisinde zihinsel süreçlerde yer alır. Zihinsel süreçlerin içe bakış ile gözlemlenebileceğine ilişkin sayılı empiristler ve rasyonalistler arasında görüş ayrılığına neden olurken her iki empirizmin ve rasyonalizmin sentezinden

²⁶ Deneyimle elde edilmeyen yani tamamen zihinsel süreçlerle yürütülen bir gözlemin imkânı gibi bir soru ortaya atılabilir. Psikolojide kullanılan ve Wilhelm Wundt ile ortaya konulan içebakış ya da bazen içgözlem olarak ifade edilen yöntem ve bu yöntem üzerine yapılan araştırmalar nedeniyle böyle bir ifade kullanılmıştır (Danziger, 1980: 241).

deneysel psikoloji doğmuştur. Deneysel psikoloji, empirizmin duyumlara odaklanan kısmının rasyonalizmin ise akli süreçlere ilişkin kısmının sentezidir ve zihinsel süreçleri, duyumlar ve duyumlara ilişkin deneyimlerin tasvirlerinin karşılaştırmasıyla açıklamaya çalışır (Shook, 2021: 79-80).

Gordon'un önermiş olduğu epistemolojiye ek olarak sosyal bilimlerin epistemolojisinde farklı epistemolojilerde işe koşulabilir. Bu epistemolojiler sosyal bilimlerin bilgisi ile araştırmacı arasındaki bağlantılar üzerine odaklanır. Sosyal bilimlerin bilgisi ise sosyal gerçekliğin ontolojisiyle ilgilidir. Sosyal gerçekliğin ontolojisi söz konusu olduğunda sosyal bilim ve sosyal gerçeklik ilişkisini anlamak için öncelikle şu ayrımın yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ayrım düşünsel olan şeyler ve gerçek nesneler arasındaki ayrımdır (Sayer, 2019: 75). Doğa bilimlerinden örnek olarak dünyanın yuvarlak olduğu önermesinin aslında gerçekten dünyanın yuvarlak şekle sahip olmadığı olgusu arasındaki ilişki verilebilir. Sosyal bilimlerden örnek olarak da dikey hareketlilik adı verilen toplumsal tabakalar arasındaki geçişler verilebilir. Dikey hareketlilik adı verilen şey düşünce nesnesiyken gerçek yaşamda mutlak anlamda dikey hareketlilik kavramını tamamen kapsayacak fiziksel bir örneğin bulunmadığı ifade edilebilir. Bu durumla ilgili olarak Sayer (2019: 76-77), bu şematik temsillere direnen üç değişikliğin yapılması gerektiğinden bahseder. Bunlardan ilki bilişsel süreçlerin maddi yapılar tarafından belirlenmesidir. Bilgi, dilsel olduğu kadar fiziksel bir yöne de sahiptir. Bilişsel süreçlerimiz son kertede bu süreçlere verileri sağlayan maddi şeyler ile belirlenmektedir. Quine'ın bilgi-dil ve uyarımlar hakkındaki görüşleri de bu düşünceyle paralellik göstermektedir. Quine'a göre bilgi ve dil, fiziksel uyarımlar ile elde edilen veriler üzerinden oluşurlar ki bu uyarımları sağlayan maddi şeyler de bulunmaktadır. Bilgilerimiz dışarıdaki gerçekliğin uyarımlarıyla ortaya çıkmaktadır dolayısıyla bilgilerimiz bu uyarımların kaynağı olan maddi şeyler tarafından belirlenirler. Sosyal bilimlerin özelinden konu irdelendiğinde sosyal bilimlerde üretilen bilgiyi belirleyen maddi şey olarak sosyal gerçekliğin kendisi düşünülebilir. Buradaki maddi şey, zihinsel olanın dışındaki sosyal gerçekliği ifade etmektedir ki sosyal gerçekliğin bu maddi şeylerden çıkarsanan bir gerçeklik olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bununla ilgili Bhaskar'da toplumsal pratiklerin her ne kadar kavram bağımlı olsalar da bu pratiklerin kavramsal yönden ibaret olmadığını ve her zaman maddi boyutlarının olduğunu öne sürmüştür (Bhaskar, 2015: 26). İkincisi ise pratiktir. Pratik, düşünsel nesneler ve gerçek nesneler arasındaki bir bağlantıdır. Bir şeyin düşünsel alanda tahayyülü ile o şeyin deneyimlenmesi arasında bir fark vardır. Pratik, düşüncede olan ile deneyimlenen şey arasındaki bağlantıyı kurmaktadır. Bu durum her ne kadar düşünsel şeyler

ve gerçek nesneler arasındaki bağlantılar kursa da aralarındaki farklılığı ortadan kaldırmamaktadır. Sosyal bilimlerde sosyal olayların tekiliği deneyimlenen şey olurken bu tekilliklerden soyutlanarak oluşturulan ve sosyal olay tekillikleri kümesi olarak ifade edilen sosyal olgular düşünsel şeylerdir. İşte tam da burada dil, sosyal olay tekillikleri kümesini kavramsallaştırarak düşünsel şeyler ve gerçek nesneler arasındaki bağlantıyı ortaya koymakta, sosyal bilim insanının ihtiyaç duyduğu kavram setini oluşturmaktadır. Üçüncüsü ise sosyal fenomenlerin aktörlerden ya da öznelerden bağımsız olamasalar da genellikle onları inceleyen tekil bireyden bağımsız olarak bulunmasıdır. Bu husus aslında kendisi de sosyal bir dünyanın bireyi olan araştırmacının konumunu ortaya koymaktadır. Araştırmacının sosyal dünyaya ilişkin araştırmış olduğu şey, genellikle araştırmacının tekiliğinden bağımsızdır. Sayer'e göre bu üç durum düşünce nesneleri ve gerçek nesneler arasındaki ilişkiyi aralarındaki bağlantılar dolayısıyla açıklamaktadır. Sosyal gerçeklik söz konusu olduğunda sosyal bilim araştırmacısının, yöneldiği şeyin sosyal gerçeklik yani olgusalılık olduğu sayılıştısından hareketle, tekil olaylar kümesine yönelmesi gerekmektedir. Zira sosyal gerçekliğin atomları bireylerken molekülleri tekil olaylardır. Tekil olaylar kümesi ise bu olaylara ilişkin olguları vermektedir. Sayer'in bahsettiği üç durumdan ilki olan düşünsel şeylerin maddi yapılar tarafından belirlenmesi, sosyal gerçekliğin tekil olaylar tarafından belirlenmesine işaret etmektedir. Burada tekil olaylar maddi şeyler olarak değerlendirilmelidir. İkinci husus olarak ise düşünsel şeyler ve gerçek nesneler arasındaki pratiğe yönelik ilişkidir. Sosyal gerçekliğin molekülleri olarak tekil olaylar değerlendirildiğinde olayların pratik yönü bize ikinci durumu vermektedir. Sosyal gerçeklik pratik ile var olmaktadır. Pratik sosyal gerçekliğin dinamik ve aktüel yönünü ifade etmektedir. Üçüncü ve son husus ise araştırmacının konumu ile ilgilidir. Sosyal gerçekliği araştıran araştırmacı bu gerçekliğin cereyan ettiği toplumun/grubun/topluluğun bir parçası olabilir. Bu durum sosyal gerçekliğin araştırmacı ile ilişkili olan doğasını ortadan kaldırmasa da sosyal gerçekliği araştırmacının düşünsel nesnelere indirgemez zira bu gerçeklik araştırmacı ile birlikte araştırmacı dışında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlantılar üzerinden sosyal gerçekliğin bilgisi sosyal bilimlerle üretilmektedir. Sosyal bilimlerin sunduğu bilginin epistemolojik olarak nesnelliği bu üç nokta üzerinden kurulmaktadır. Sosyal bilimlerin sunmuş olduğu bilgilerin pratik bir yönü bulunmaktadır. Bu yön sosyal bilimlerin üretmiş olduğu bilgilerin reflektif olarak değerlendirilmesiyle ilgilidir. Newton'un, *Principia*'yı yayınlamasıyla gezegenlerin

yörüngeleri değişmemiştir ancak toplumsal olgular hakkındaki yeni bilgiler insan eylemlerini dolayısıyla sosyal gerçekliği etkileyebilir (Gordon, 2015: 721)²⁷. Refleksivite aslında bilginin sosyal doğası ile ilgilidir. Bireyler alternatif eylemler arasında seçim yaparken güdüler, beğenileri ve inançları doğrultusunda bu seçimleri yaparlar. Dolayısıyla bireyin güdüler, beğenileri ve inançları üzerinde manipülatif rol oynayan herhangi bir bilgi bireyin seçiminde etkilidir. Sosyal bilimlerde normatif bir perspektif olan rasyonel seçim teorisinin arkasında bu sayıltı bulunmaktadır.

Sosyal bilimler, benzer-tekil olaylar kümesine yönelmekte ve bu olaylar kümesi ise insan edimlerine, -Searle'e göre de- söz edimlerine kadar geri götürülebilmektedir. Winch, sosyal olaylar ile ilgili olarak yalnızca bu olayların değil bu olayların içerisinde cereyan ettiği sosyal bağlamın ve bu bağlamın içerisindeki kurallılık kavramının da öneminden bahsetmektedir (Winch, 2020: 122). Winch, bu konuyu sosyoloji üzerinden ele almaktadır. Ona göre bir sosyolog için, iki durumda yani şeyin meydana geldiğine yahut aynı eylemin yapıldığına kanaat getirirken kullanmış olduğu kavramların ve ölçütlerin, sosyolojik incelemenin tabi olduğu kuralla ilişki içerisinde anlaşılması gerekmektedir. Ancak bu incelemenin tabi olduğu kurallar sosyoloğun inceleme nesnesinin insan edimleri olmasından hareketle bu insan edimlerinin toplumsal kurallar içerisinde cereyan etmesi hususları göz önüne alınarak araştırma konusu edilmelidir.

Gordon (2015: 73-76), sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasındaki altı temel farklılığı vurgulamaktadır. Bunlardan birincisi doğa bilimlerinin nomolojik önermeler kurmaya daha elverişli olmasına rağmen sosyal bilimlerin nomolojik önermeler kurmaya doğa bilimlerine kıyasla daha elverişsiz olmasıdır. Nomolojik önermeler, bilimsel yasalar olarak ifade edilen önermeler olup Gordon bunları doğa bilimleri için gravitasyon yasası, sosyal bilimler için Michels'in demokrasinin tunç kanununu ifade ederek örneklendirir. Sosyal bilimlerin daha elverişsiz olmasını ise tekbiçimlilik sergileyen olguların nomolojik önermeler kurmaya elverişli olması üzerinden açıklamaktadır²⁸. İkinci farklılık olarak kontrollü deneyin sosyal

²⁷ Fizikte gözlemcinin varlığının gözlemlenenin davranışını etkileyebildiği durumlar vardır. Bu anlamda doğa bilimleri ile sosyal bilimler açısından bu açıdan bakıldığında en fazla kategorik değil bir derece farkından söz edilebilir.

²⁸ Daniel Little, sosyal bilim açıklamalarına yönelik yaklaşımları iki sınıfta analiz eder. Bunlardan ilkinde göre (1) sosyal bilim araştırmalarının görevi toplumsal süreçleri yöneten yasaları keşfetmek diğeri ise (2) toplumsal süreçleri yöneten yasaların olmadığı dolayısıyla nedensel açıklamanın sosyal bilimler için uygun olmadığını, her bir bilginin yerel, benzersiz ve tikel olduğunu savunan görüştür (Little, 1993: 183). Little bu iki görüşün dışında kendisinin sosyal düzenliliklerin keşfinin sosyal bilimlerin amacı olduğunu savunduğunu ancak bu düzenliliklerin doğal fenomenlerden önemli ölçüde zayıf olduğunu, bundan dolayı da sosyal düzenliliklerin belirli sosyal tanımlamalar bağlamında bireylerin eylemlerinden kaynaklanarak oluştuğunu ifade etmektedir.

bilimlerde uygulanması sorunudur. Gordon'a göre bilimsel yasalar için kontrollü deney ideal bir araç olsa da sosyal bilimlerde kontrollü deneyin uygulanması sınırlıdır. Üçüncü husus olarak doğa bilimlerinde deney imkânlarının sosyal bilimlerdeki deney imkânından daha geniş olmasının, doğa bilimleri ile uğraşan bilim insanlarını daha üretken kılmış olabileceği düşüncesidir. Dördüncü husus, sosyal bilimlerin doğa bilimlerine oranla daha fazla değerler ile ilişkili olmasıdır. Beşinci olarak sosyal bilimlerin insan davranışlarıyla ilgilenmesinin onu doğa bilimlerinden farklı kıldığı hususudur. Zira insan davranışları söz konusu olduğunda ortada bilinç adı verilen bir başka tartışma alanı çıkmaktadır. Son olarak toplumsal olgulardaki bütün-parça ilişkisinin doğa bilimlerindeki bütün-parça ilişkisinden farklı olduğudur. Toplumsal olgularda parçalar bireyler ya da gruplar olurken bütünler gruplar ya da toplumlar olabilir. Parçalar bütünü ne kadar temsil edebilirler ya da bütün parçaları ne kadar temsil edebilir? Gordon'un sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasındaki bu altı farklılık, "toplumsal gerçeklik ve doğal gerçeklik arasında ontolojik bir farklılık olsa da her iki gerçeklik alanında epistemolojik bir farklılık yoktur" sayılısıyla değerlendirildiğinde bu farklılıklardan ilki olan nomolojik önermeler konusunda şunlar söylenebilir; her ne kadar doğa bilimlerine kıyasla sosyal bilimler nomolojik önermeler kurulması konusunda elverişsiz olsalar da bu durum sosyal bilimlerde nomolojik önermeler kurulmadığı anlamına gelmemektedir. Kaldı ki Gordon'un bu sayılısının dayanağı ontolojiktir. Yani sosyal bilimlerin tekbiçimli olmaması üzerinden düşüncesini temellendirir. Gordon'un ikinci farklılığı, kontrollü deneyin uygulanamaması hususudur ki bu farklılıkta sosyal gerçekliğin ontolojisinden kaynaklanmaktadır. Zira doğa bilimlerinde değişkenler kontrol altında deneyler yapılabilir ancak sosyal bilimlerde değişkenleri kontrol altına alarak kontrollü deney yapmak çok daha zordur. Bu farklılıkta ontolojik bir farklılıktır. Üçüncü farklılık yine ontolojik bir farklılık olup doğa bilimlerinde kontrollü deney yapmanın sosyal bilimlerdeki araştırmalardan daha pratik olmasının bilim insanlarına sağladığı motivasyon ile ilişkilidir. Dördüncü farklılık, değerler ile ilişkili olan sosyal gerçeklik ile ilgili olup bu farklılık

(Little, 1993: 183-184). Little, bu düşünceleriyle doğal fenomenler ve sosyal düzenlilikler arasındaki farklılığı sosyal düzenliliğin bireysel eylemler ve belirli sosyal tanımlamalar bağlamında ortaya çıkması anlamında "bağlamsal bir bilgi" sunması üzerinden derecelendirmektedir. Little, sosyal bilim açıklamalarının yasa-benzeri genellemeler yerine nedensel açıklamalar ile yapılması gerektiğini salık vermektedir (Little, 1993: 184). Yasa-benzeri genellemeler ile ilgili olarak Nelson Goodman, yasa-benzeri genellemeleri (lawlike) iki örnek üzerinden açıklar (Goodman, 1983: 73). Birinci örnek yasa-benzeri bir ifadedir. Buna göre, herhangi bir bakır parçasının elektrik akımını iletmesi bir anlamda diğer bakır parçalarının da elektrik akımını ileteceği yönündeki güveni artırmaktadır. İkinci örnekte ise olumsal veya aktüel bir genellik ifade edilir. Bu örneğe görede bir odada bulunan herhangi bir kişinin ailesinin üçüncü oğlu olduğu yönündeki gerçeğin, odada bulunan diğer kişilerin üçüncü oğul oldukları yönündeki ifadelerin güvenilirliğini artırmamasıyla açıklar.

ontolojik farklılıktan ileri gelmektedir. Beşinci farklılık sosyal bilimlerin insan eylemlerini konu alması hususu olarak bu farklılıkta ontolojik farklılıktır. Son olarak parça bütün ilişkisinde sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin farklılıkları olduğu hususudur ki bu farklılıkta son kertede ontolojik bir farklılık olarak değerlendirilebilir. Şu hâlde Gordon'un ifade ettiği sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasındaki bu farklılıklar ontolojik farklılıklar olup Gordon, epistemolojik farklılıklardan bahsetmemiştir. Bilimler arasında epistemolojik farklılık olmaması, bilimlerin faillerinin de son kertede bir insan olması olgusuyla açıklanabilir. Unutulmaması gereken husus, açıklama ve anlama eyleminin faillerinin bilimlerde hep insan olduğudur.

Sonuç olarak sosyal bilimlerin epistemolojisine ilişkin, -çalışma özelinde- şu çıkarımlarda bulunulabilir;

- 1.) Sosyal bilimler ve doğa bilimleri epistemolojik olarak nesnel bilgi iddiasındadırlar.
- 2.) Sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında epistemolojik iddiaları açısından herhangi bir fark yoktur. Dolayısıyla bilimlerin birliği aslında ontolojik değil epistemolojik bir birlik olup ontolojik bir birlik değildir.
- 3.) Sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında epistemolojik farksızlık olduğuna yönelik kabul, metodolojik açıdan da her iki alanda birlik olduğuna yönelik kabulü gerektirir.
- 4.) Sosyal bilimler ve doğa bilimleri arasında araştırma nesnelerinin ontolojik anlamdaki farklılığı her iki araştırma nesnesi arasındaki etkileşimi engellememektedir. Dolayısıyla sosyal gerçeklik ve doğal gerçeklik arasındaki etkileşimin de gözetilmesi gerekmektedir.
- 5.) Sosyal bilimlerin üretmiş olduğu bilgi, sosyal bağlamından soyutlanmış bir bilgi değildir.
- 6.) Sosyal bilimlerin üretmiş olduğu bilgi refleksiftir.

1.1.4. Sosyal Bilimlerde Açıklama Sorunu ve Açıklama Modelleri

Sosyal bilimlerde epistemolojilerimiz ontolojik sayıltılarımız ile şekillenirken bir yerden de metodolojik sayıltılarımızı şekillendirir. Sosyal bilimlerde epistemoloji, sosyal gerçeklik ile araştırmacı arasındaki bağlantının nasıl kurulduğu hususunu soruşturur, bu bağlantı sonucu elde edilen bilgi ile ilgilenir. Bu bilgi bazı yaklaşımlara göre bilimsel açıklama olarak değerlendirilir. Dolayısıyla açıklama, bilimin temel faaliyeti olup olgular, betimleme ve açıklama yoluyla anlaşılırlar (Yıldırım, 2016: 139). Bu noktada bilimsel

açıklama doğanın kalbine gidilmesini sağlayan modelleri ifade eder (Tağman, 2014: 108). Doğanın kalbi, doğanın işleyiş mekanizmalarını ifade etmektedir. Dolayısıyla açıklama aslında bir bakıma bu işleyiş mekanizmalarının açıklanması işlemidir. Açıklamaya yönelik bu yaklaşımlar, açıklamayı olguları açıklama faaliyeti olarak tanımlasa da bilim felsefesi içerisinde açıklamaya yönelik farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan biri, bilimsel açıklamayı süreç-ürün olarak ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre bilimsel faaliyet, süreç olarak bilimsel açıklamayı, bu faaliyet sonrasında elde edilen bilgi ise ürün olarak bilimsel açıklamayı ifade etmektedir (Ruben, 2004: 7). Bir diğer yaklaşım ise bilimsel açıklamayı içeriği ile değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, bilimsel açıklama, *açıklanan olgunun (explanandum)* ne kadarını kapsamaktadır sorunu üzerinden tam açıklamalar ve kısmi açıklamalar olarak ele alınmaktadır ki kısmi açıklama açıklanan olguda bazı faktörleri göz ardı eden bir açıklama iken tam açıklamada olgudaki tüm faktörler göz önüne alınarak bir açıklama sunulmaktadır (Ruben, 2004: 22). Bilimsel açıklama üzerine ilk sistemli düşüncünün John Stuart Mill tarafından yapıldığı bilinmektedir²⁹. Mill sonrasında açıklama üzerine Carl G. Hempel, Bas Van Fraassen vd. birçok filozof tarafından düşünceler öne sürülmüştür. Bilimsel açıklamanın neliğine ilişkin her bir düşünce beraberinde kendi açıklama modelini de getirmiştir.

Açıklama modelleri doğa bilimlerinin ontolojisinden dolayı bu bilimlere kolay uyarlanabiliyorken konu sosyal bilimler olduğunda birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlardan birisi olarak sosyal bilimlerdeki insan eylemleri gelmektedir. Dolayısıyla sosyal bilimlerde insan eylemleri nedenselliği aşmaktadır. O halde bu bilimler için açıklama modeli nasıl olmalıdır, sorunu ortaya çıkmaktadır (Tağman, 2014: 108). Sosyal bilimler söz konusu olduğunda nedensellik üzerine düşünceleriyle David Hume, (1976: 62-63), nedensellik-zorunluluk ilişkisine ilişkin açıklamalarını bilardo topları örneği üzerinden verir ve bir bilardo topunu hareket ettiren şeyin bu bilardo topuna çarpan ikinci bir bilardo topu olduğunu ifade eder. Burada ikinci topu hareket ettiren güç ise insan edimidir (Moses ve Knutsen, 2020: 228). O halde ikinci topu hareket ettiren insan ediminin arkasında içsel süreçler yatmaktadır. Bu içsel süreçlere odaklanan ise sosyal bilimler olmuştur. Birinci topun hareketi doğa bilimleri ile açıklanırken ikinci topun hareketi sosyal bilimlerin açıklama konusunu oluşturur.

²⁹ Dedüktif-Nomolojik ve İndüktif-İstatistiksel açıklama modelinin mimarı olan Hempel'de nedensel açıklama modelinde, bu model ile ilgili yeni bir şey söylemediğini ifade ederek John Stuart Mill'in *A System of Logic* isimli eserinde bu hususa yer verdiğini ifade eder (Hempel ve Oppenheim, 1948: 140).

Kendisi de naturalist olan Ernest Nagel, bilimsel açıklamada karşılaşılan problemler ile ilgili kaleme aldığı *The Structure of Science Problems in the Logic of Scientific Explanation* isimli eserinde dört farklı açıklama modelinden bahseder (Nagel, 2013: 35-40). Bu modeller; (1) tündengelimli model, (2) olasılıklı açıklamalar, (3) işlevsel ya da teleolojik açıklamalar ve son olarak (4) türeyişsel açıklamalardır. Bu açıklama modelleriyle ilintili olarak sosyal bilimler için ise üç farklı açıklama yapısı öne sürer (2013: 502-544). Bunlar; (1) istatistiksel genellemeler ve açıklamalar, (2) işlevselci çözümlemeler (3) yöntembilimsel bireycilik ve yorumlayıcı toplumsal bilimdir. Nagel'in açıklama modellerine bakıldığında istatistiksel genellemeler pozitivist bakış açısını yansıtırken işlevselci çözümlemeler yapısal-işlevselci sosyal bilim perspektifini; yöntembilimsel-bireycilik ve yorumlayıcı toplumsal bilim isimli model ise Weber'in *anlamacı (verstehen)* sosyal bilim perspektifini yansıttığı görülür. Yine Russel Keat ve John Ury (2016: 24), pozitivist bilim felsefesinin açıklama anlayışını Hempel üzerinden açıklamışlar, realist bilim felsefesinin açıklama anlayışını ise Hume'un nedensellik anlayışının reddi üzerinden (2016: 52) açıklamışlardır. Görüldüğü üzere bilim felsefesinde bilime yönelik birçok açıklama modeli bulunmaktadır. Sosyal bilimler özelinde en yaygın kullanılan açıklama modelleri Nagel'in de işaret ettiği gibi (1) istatistiksel genellemeler ve açıklamalar, (2) işlevselci çözümlemeler (3) yöntembilimsel bireycilik ve yorumlayıcı toplumsal bilim açıklamalarıdır.

Wesley C. Salmon, *Four Decades of Scientific Explanation* isimli çalışmasında, bilimsel açıklamalar üzerine yapılan çalışmaların çoğunun, Hempel ve Oppenheim'in 1948 yılında yayınladıkları *Studies in the Logic of Explanation* isimli çalışmalarına yanıt olarak yazıldığını ifade etmiştir (Salmon, 2006: 3-4). Hempel ve Oppenheim'in bu çalışmaları için Salmon, bilimsel açıklamaların tarih öncesi ve modern tartışmaları arasında bir ayrım olduğunu ifade eder (Salmon, 2006: 10). Salmon bu makale ile Hempel'in tümevarımsal veya istatistiksel bir açıklama modeline ihtiyaç duyulduğunu belirttiğini bildirmiştir (Salmon, 1984: 24). Buradan Salmon, Hempel'in *indüktif-istatistiksel (I-S)* açıklama modeline yönelik eleştirileri ile kendi modeli olan *istatistiksel-ilgililik (S-R)* modelini öne sürmüştür (Salmon, 1984: 27-36). Salmon, Hempel'in indüktif-istatistiksel açıklama modelinden istatistiksel-ilgililik modelinin temel felsefi farkının homojenlik kavramının yorumlanmasında olduğunu ifade etmiştir (Salmon, 1984: 41). Hempel, I-S modelinde homojenliği göreceli olarak gördüğünü ifade ederken Salmon S-R modelinde homojenlik kavramını epistemik olarak göreceli olmadığını ifade etmektedir (Salmon, 1984: 41-42).

Salmon'a göre birçok bilimsel açıklama neden sorularını, bazı bilimsel açıklamalar *nasıl-mümkün (how-possibly)* sorularını ve yine bazı bilimsel açıklamalar *gerçekten-nasıl (how-actually)* sorularını kullanır (Salmon, 1999: 9).

Açıklama modelleri arasında olasılık ilişkisine göre de üç farklı model kategorisinden söz edilebilir bunlar; kesin açıklama modeli, yüksek epistemik olasılıklı model ve düşük epistemik olasılıklı modeldir. Kesin açıklama modeli, açıklayanın açıklananı kesin olarak açıkladığı üzerine kurulmuştur. Buradaki kesinlik mutlak kesinlikten ziyade koşullu bir kesinliktir. Açıklayıcıdaki bilgi göz önüne alındığında açıklamanın doğru olduğuna inanmak için iyi bir nedenimiz var ancak kesin bir nedenimiz yoksa bu durumda yüksek epistemik olasılıklı açıklama modelinden söz ediliyor demektir. Açıklayıcı bilgi, açıklamanın doğru olduğuna inanmak için küçük bir neden sunuyorsa düşük epistemik olasılıklı modelden bahsedilir (Ruben, 2004: 27-28). Açıklama modellerinin olasılık ilişkisi³⁰ temelinde yapılan bu bölümlerde açıklayan ve açıklanan arasındaki ilişkide açıklayan nitelik ve nicelik açısından zengin kanıtlara sahipse açıklananı kesin olarak açıkladığı sonucuna varılır ancak zengin kanıtlara sahip değilse yine kanıtların niteliği ve niceliği açısından yüksek epistemik olasılıklı model ya da düşük epistemik olasılıklı model olarak değerlendirilir. İşte tam da bu noktada yapılan bölümlemenin de niceliksel bir ölçütü olmadığı tamamen niteliksel ölçütlere göre açıklamanın kesin, yüksek ya da düşük olasılık sağladığı ifade edilebilir. Açıklama modellerindeki niteliksel bölümlemenin yerine yalnızca niceliksel değerlere yer verilip modelin açıklama gücü konusundaki değerlendirmeyi araştırmacılara bırakmanın daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Bilimsel açıklama ve nedensellik söz konusu olduğunda bir başka tartışma alanından bahsedilebilir. Ruben'e göre deterministik teorisyenler açıklama söz konusu olduğunda tam açıklamanın kesin açıklama modelini benimsemelidir. Deterministik teorisyen açıklamasında eğer sadece nedenlere atıfta bulunarak açıklamada bulunuyorsa ve tüm açıklayıcı nedenler deterministik bir ilişki içerisindeyse teorisyen tam açıklamalara göreli bir kesinlik sağlar. Tam açıklamadan kasıt, tüm nedenlerin açıklanmasıdır. Bir etkinin tam nedenlerini bilmediğimiz ya da bir takım pragmatik nedenlerden dolayı nedenlerin yalnızca bir kısmına atıfta bulunduğumuz zaman ise kesin açıklama modeli olmayan kısmi açıklamaların kullanılabilir olduğu düşünülmelidir. Bu nedenle deterministik olmayan nedenlerin açıklanmasında yüksek

³⁰ Bilimsel açıklama ve olasılık söz konusu olduğunda Bayes Teoremine değinilmelidir. Bayes Teoremi, gözlemlerden ve öznel görüşlerden de faydalanarak tümevarımsal bir olasılık modeli sunmaktadır (Çelebi, 2019: 321).

ve düşük olasılık modellerinin elverişli olduğu söylenebilir (Ruben, 2004: 37). Dolayısıyla konu sosyal bilimlerde tartışıldığında üç farklı olasılıklı açıklama modelinin sosyal bilimler için uygun olduğu ancak bu modellerden yüksek episemik olasılıklı modelin ve düşük epistemik olasılıklı modelin sosyal bilim olgularının açıklanmasında daha elverişli olduğu düşünülmelidir. Zira sosyal bilimlerde insan faktörünün değişkenliği nedeniyle kesinlikten uzak bilgi üretmektedir. Dolayısıyla sosyal bilimler için istatistiksel bilgi önem kazanmaktadır. Aslında konu kesinlik olduğunda açıklamaların kesinliği ile ilgili gerek doğal gerekse sosyal fenomene dair herhangi bir açıklama, bütün bilginin gözden geçirilebilir olduğu şeklindeki epistemolojik bir nedenle eksiktir; ama sosyal fenomenlerin açıklamaları inceleme nesnelerinin sadece evrimsel değil, süregelen bir tarihsel değişimden geçiyor olması gibi ontolojik nedenlerden dolayı eksik kalır (Sayer, 2019: 289-290). Sosyal fenomenlerin ontolojik olarak tarihsel değişim karşısındaki bu eksikliği, onu doğa bilimleri karşısında görece daha belirsiz kılmaktadır.

Sayer'e göre (2019: 290) açıklamalar gerek doğal gerekse sosyal fenomenler hakkında olsun, soyutlandıkları zaman hep eksik görünürler; bu sadece bilgisizliğimiz yüzünden değil, mevcut bilğimiz tamlığı gereksiz kıldığı için de söz konusu olur. Dolayısıyla Ockham'ın usturası³¹ bilimsel açıklamalar içinde uygun bir ilke olmaktadır. *Açıklanan fenomen (explanandum)* özellikle sosyal fenomen olarak açıklamanın konusu olduğunda birçok değişkenden soyutlanarak ele alınır. Açıklananın eksik görünmesinin nedeni de soyutlamanın kendisidir. Ancak açıklanan fenomen hakkındaki mevcut bilğimiz, soyutlamayı değil de tamlığı gereksiz görmektedir. Özellikle nedensel ve korelasyonel araştırmalarda soyutlama yalnızca nedene ya da yalnızca korelasyon içerisindeki bağımlı ve bağımsız değişkene odaklandığı için diğer değişkenlerin bu araştırmalarda çok da anlamlı fark oluşturduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Quine da bu hususta teorilerin basitliğinin karmaşık olana tercih edildiğini ifade etmektedir ki tamlık bilimsel açıklamaları daha da karmaşıklaştıran bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Bilimsel açıklamada olgular bir veya daha fazla genelleme yardımı ile başka olgulara bağlanır ancak burada birbirine bağlanan şeyler aslında olguların kendisi değil bu olguları betimleyen önermelerdir (Yıldırım, 2016: 143-144). Bu önermeler açıklamanın mantıksal

³¹ Ockham'ın Usturası olarak bilinen bu yöntem Orta çağa uzanan tümeller tartışmasında, tümellerin insan zihninden bağımsız olmadığını dolayısıyla varlıkların sayısının tümellerin varlığına dayandırarak artırmanın gerekli olmadığını savunan bir yöntemdir (Cevizci, 1999: 637). Yöntem bilim felsefesinde en basit olanın açıklanması yönünde metodolojik bir tasarruf ilkesine dönüşmüştür. Çalışmada Ockham'ın usturası, metodolojik tasarruf işlevi anlamında kullanılmıştır.

yapısını ortaya koymaktadır. Açıklamanın mantıksal yapısında temel olarak dedüktif ve indüktif modeller kullanılır. Bunlardan dedüktif olanlar evrensel genellemeler içeren önermelerden türetilmek suretiyle yapılırken indüktif olanlar daha ziyade gözlem, deney ve istatistiklerden elde edilen sonuçlardan genellemelere ulaşmak biçiminde ortaya konulur

Sosyal bilimlerin betimsel mi yoksa açıklayıcı mı olduğuna yönelik olarak Bhaskar (2015: 26-27) iki hususun üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki toplum kuramlarının empirik olarak test edilmesinde kullanılacak kriterlerin, sosyal sistemlerin özü itibarıyla açık olmasından dolayı öngörülü olmadığını dolayısıyla bu kriterlerin açıklayıcı olması gerektiğini vurgulamaktadır. İkinci olarak da sosyal teori ve sosyal gerçekliğin nedensel olarak birbirine bağımlı olduğunu, sosyal kuramcının sosyal gerçekliği inşa etmediğini ancak sosyal kuramın pratik olarak toplum tarafından koşullandığını, potansiyel olarak toplumda pratik sonuçlarının olduğunu ifade eder.

Quine, duyumlardan bilime doğru giden epistemolojik düşünceleriyle pozitivist paradigmanın bilginin kaynağını duyumlar olarak gören anlayışına yakındır. Quine'ı pozitivistliğe yaklaştıran düşüncelerinden biri de a priori bilginin reddidir. Quine'a göre ilk felsefeye yer yoktur. Epistemolojinin konumu ile ilgili olarak da pozitivistlikten ayrılan noktayı pozitivistlerin epistemolojiyi bir meta-bilim olarak görmelerine rağmen Quine, epistemolojiyi bilimle birlikte karşılıklı etkileşim içerisinde ilerleyen bir alan olarak görmektedir. Sosyal bilim paradigmaları içerisinde bir uçta pozitivistlik diğer uçta anlamacı paradigmayı konumlandırırdığımızda Quine'ı post-pozitivist paradigma olarak ve pozitivistliğe yakın bir çizgide değerlendirebiliriz. Zira post-pozitivist paradigmayı pozitivist paradigmadan ayıran en temel ontolojik sayıltı gerçekliğin bilinebileceğine ilişkin inançtaki esnemedir. Post-pozitivist paradigmanda gerçeklik yerini nesnellığe bırakmıştır. Quine için bilimsel bilgi, gündelik bilgi, teknik bilgi, dinsel bilgi vb ayrımlar söz konusu değildir. Öyle ki bu bilgiler arasında hiyerarşik bir ilişkiyi de kabul etmez. Quine'ın bu bakışı aslında gerçekliğe ilişkin bilgi kategorileri olarak adlandırılan bölümlemeler yerine bilgiye bütüncül bakışı gösterir. Quine, *bütüncü (holistic)* görüşünü dile dayanarak geliştirilmiştir. Bu görüşe göre bilgilerimiz salt tekel önermelerden oluşmayıp tekel önermelerin bir sistem ile olan tutarlılık ilişkisi ve yine birbirlerine refere edilebilen inanç cümlelerinden oluşan bir inanç ağıdır yani bir bütündür (Başdağ Baş, 2023: 12). Bilimci perspektif, bilgi türleri arasında hiyerarşik bir ilişkiyi varsayar. Bu hiyerarşik ilişki de bilimsel bilginin özel bir yeri vardır. Quine bu anlamda bilimi, diğer bilgi kategorilerinden ayrı bir konumda değerlendirmez. Quine'ın bu bakış açısının sosyal bilimler için özel bir önemi vardır. Bu özel önem bilgi konusunda bir

hiyerarşi öngörmemesinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal yaşantı içerisinde gündelik bilgi, dinsel bilgi, teknik bilgi gibi birçok bilgi türünün girift halde bulunduğu görülür. Girift halde bulunan bu bilgi türleri toplumsal yaşam içerisinde üretilir. Her bir bilgi türünün sosyal bir yönü de vardır. Bilimci perspektif bu bilgi türlerini nesneleştirir ve onlara dışarıdan bir perspektifle bakar. Bu rölativistik tavır bilgi türlerinin sosyal yönünü görmemizi engeller. Quine bu konu hakkında açık ifadeleri olmasa da bilgi türleri arasındaki hiyerarşiyi yadsıması nedeniyle bilginin sosyal yönünü de görmemizi sağlayan bir bilgi anlayışı ortaya koymuştur. Bu durum bilimsel bilgiyi de sosyal bir bağlam içerisinde görmemizi sağlar ki sosyal bilimler için sosyal bağlam içerisindeki bilgi sosyal gerçekliğe ilişkin nesnellik idealine bizi bir adım daha yaklaştırabilir. Bhaskar, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin koşulları ve olanaklılıkları arasında daha iyi bir zıtlığın olması durumunda bu durumdan en çok insan bilimlerinin faydalanacağını belirtir. Bu durum kendliğinden vuku bulan kapalı sistemlerin mevcut olmaması ve deneysel olarak tesis etmenin imkansızlığı nedenlerinden dolayı insan bilimlerinde rasyonel değerlendirme ve geliştirme kriterlerinin öndeyiden yoksun olacağı bundan dolayı da açıklayıcı olmak zorunda olmaları anlamına gelmektedir (Bhaskar, 2015: 52-53). Bhaskar'a göre (2015: 53) sosyal yapıların kavrama, faaliyete ve zaman-mekâna bağımlılığı, herhangi bir sosyal bilimin tarihsel olarak konumlandırılmış bir yorum bilgisi içermesi gerektiği anlamına gelir; öte yandan sosyal bilimin kendi araştırma alanının bir parçası olması durumu, özdeşünümsel, eleştirel ve doğa bilimlerinin olmadığı bir şekilde toplayıcı olması anlamına gelir.

Sosyal bilimlerde açıklama modellerine bakıldığında olguları açıklama kullanılan iki ana ilişkinin göze çarptığı görülür. Bunlar olguları nedensel ilişkilere göre açıklama ya da korelasyonlar ile açıklama olarak ifade edilebilir.

1.1.5. Sosyal Bilimlerde Yöntem Sorunları ve Yöntem Sorunlarının Epistemolojik Analizi

Sosyal bilimlerde paradigmaları oluşturan ikinci bir yapı olarak epistemolojik yapı; sosyal gerçeklik ile araştırmacı arasındaki bağlantıların kurulabilme imkanını tartışır, sosyal gerçekliğin ve bu gerçekliği alımlayan öznenin arasındaki ilişki(ler) üzerine soruşturmaları içerir, sosyal gerçekliğin önermesel bilgi olarak ifade edilip edilemeyeceğini açığa çıkarmaya çalışır. Bilimsel bilgi olgusal düzenliliklere ilişkin bilgi sunma idealini taşıyorsa olgusal düzenlilikleri deneyimleyen herkesin bu bilginin doğruluğunu/yanlışlığını onaylaması gerekir. Deneysel bilimlerde doğrulama ve yanlışlama deneysel olmayan bilimlere göre daha belirgin

iken deneysel olmayan bilimlerde sorunlar yaşanmaktadır. Literatürde deneysel ve deneysel olmayan bilimler üzerine tartışmalarda bu durum genellikle deneyin tekrar edilebilme imkânı, deneysel olmayan bilimlerinse tekrar edilememe durumu, deneyin kapalı bir sistem içerisinde yapılabilir olma imkanına karşı deneysel olmayan bilimlerin açık bir sistemi soruşturması nedeniyle bilim insanının kontrolünün zayıf olması üzerinden ifade edilir. Sosyal bilimlerin geneli deneysel olmayan bilimler kategorisindedir ki sosyal psikoloji, psikoloji gibi bilimler deneysel yöntemler kullanabilen bilimler arasında sayılabilir. Bu durum beraberinde sosyal bilimleri bilim-olmayan olarak görmeye kadar gidebilen bir tartışmanın içerisine sokmuştur ki tartışmanın odağında nesnellik ideali bulunmaktadır.

Nesnel kanıt sunma hususunda sosyal bilimlerde paradigmlar, pozitivist paradigmadan, hümanist paradigmaya doğru bir tayf üzerinde konumlanmış paradigmalardan oluştuğu düşünülebilir (Porta ve Keating, 2015: 42). Nesnel kanıt iddiası hususunda pozitif sosyal bilimler, topluluk içerisindeki mit ile empirik araştırma sonucu elde edilen bilgiyi birbirinden ayırır ve bu iki bilgiyi karşı karşıya getirir. Mitsel bilgiyi empirik bilgiden ayırarak dışarıda bırakır. Bu yaklaşım beraberinde birçok tartışmayı getirir ki bu tartışmalardan biri topluluk içerisinde mitlere verilen önemin göz ardı edilmesine yönelik eleştiridir ki bu eleştiriye göre topluluk içerisindeki insanlar, mitleri göz önüne alarak davranışlarını biçimlendirirler. Dolayısıyla sosyal gerçekliğin mitsel yanı da bulunur (Porta ve Keating, 2015: 41). Pozitivist paradigmadan hümanist paradigmaya doğru uzanan bu paradigmlar, bir anlamda insan faktörünü dışarıda bırakmaktan başlar ve yine insan faktörünü göz önünde tutmaya doğru giden tarihsel bir süreç içerisinde çeşitli tezahürlere bürünür. Pozitivist paradigma ontolojik olarak dışsal gerçekliği kabul ederken bu gerçekliğin araştırmacıdan bağımsızlığına vurgu yapar, bilimsel bilgiyi tek bilgi olarak yüceltirken metafizik olanı elimine eder. Pozitivizm, deterministik anlayışla neden-sonuç ilişkileri üzerine yoğunlaşır, post-pozitivist paradigmlar ise pozitivizmin kusursuz gerçeklik idealini reddederek kusurlu da olsa gerçeğe yönelir, nedenselliğe olan güvenin yerini olasılıklı yasalar alır, yorumcu yaklaşımdaysa göz ardı edilen insan unsuru paradigmalara dahil edilir. Buna göre dışsal gerçeklik insanın yüklediği anlamlarla birlikte var olur. Dolayısıyla nesnel bilgi ve öznel bilgi iç içe haldedir. Hümanizmde ise öznellik daha da başat rol alır. Dışsal gerçeklik tamamen insanın yüklediği anlamlarda aranır. Dikkat edilirse her bir perspektifin kendine özgü ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayılıları olduğundan dolayı da farklı epistemolojik perspektiflerin sentezlenmesi fikri tam olarak imkansızdır çünkü bu perspektifler sosyal gerçeklik ve bu gerçekliğin bilgisi konusunda birbirinden ayrık

perspektiflerdir (Porta ve Keating, 2015: 55). Ancak bu durum metodolojik çoğulculuk konusunda bir imkânsızlık olarak değerlendirilemez.

Quine'ın bilim ve bilgi anlayışına bakıldığında doğallaştırılmış epistemolojide teori ve gözlem arasındaki nedensellik ilişkisi, sosyal bilimlerdeki pozitivist perspektifin değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine odaklanan nedensellik anlayışı değildir. Teori ve gözlem arasındaki nedensellik ilişkisi, insan dolayımıyla kurulan ve dışsal gerçekliğin etki, nöral alıcıların uyarılmasının ise sonuç olduğu bir nedensellik yaklaşımıdır ki bu yaklaşım doğallaştırılmış epistemolojinin mimari olan Quine'ın, arka planında Donald Davidson'ın anormal monizm olarak ifade ettiği yaklaşımının bulunduğu söylediği yaklaşımdır (Quine, 1992: 72). Bu yaklaşım aslında bilişsel olan ve fiziksel olan arasındaki bağlantıyı da kurmaktadır. Bu konuya ilerleyen kısımlarda detaylı olarak değinilmektedir.

1.2. Sosyal Bilimlerde Gözlem Önergeleri Sorunu

Bilimin temellerine yönelik düşünüşte deneyimci ve konstrüktivist yaklaşımlardan söz edilmektedir. Gözlemi her iki yaklaşımda aktif rol oynamasına rağmen deneyimcilikte gözlemi bilimsel yasaların bulunmasında temel konumundadır. Konstrüktivist yaklaşımda ise ikincil önemdedirler. Deneyimcilikte gözlem ile elde edilen verilerden kuramlara doğru gidilen bir süreç öngörülürken konstrüktivist yaklaşımdan kuramları doğrulayan gözlemlerinden bahsedilmektedir (Ströker, 2005: 26-27). Her iki yaklaşımda gözlemleri gözlem önergeleri ile ifade edilirler. Dolayısıyla birinde bilimin temeli olarak gözlem bir diğesinde bilimsel kuramların geçerliğini onaylayan ve onları denetleyen olarak gözlemden bahsedilmektedir. Deneyimci yaklaşımın izi takip edildiğinde bilimin temellerinin gözlemde arandığı görülür. Gözleme yönelik bu yaklaşım, algı sorunları arasında önemli bir yeri olan algılanan şeyin kendisinin mi algılandığı yoksa algılanan şeyin bir nesne durumunun mu algılandığına yönelik tartışmada algılanan şeyin nesne durumu olduğundan bahisle bu nesne durumunun dil ile ifadesine Viyana Çevresi düşünürleri protokol önergeler adını vermişlerdir (Ströker, 2005: 30)³². Gözlem önergeleri olarak da ifade edilen protokol önergeler, bilimsel bir gözlem neticesinde bu gözlemin sonucunu ortaya koyan önergelerdir. Viyana Çevresi düşünürlerine göre gözlem önergeleri ya da protokol sözceler doğal dünyanın bütününe açıklamaya hizmet eden önergeler/sözceler olarak değerlendirilmiştir. Gözlem önergelerinin

³² Ströker burada Viyana Çevresi düşünürlerinin tartışmasını protokol önergeler adı altında toplamak amacıyla böyle bir ifade de bulunmuştur. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere protokol önergeler adı altında yürütülen tartışmaların gerek Çevre filozofları gerekse Çevre dışındaki filozoflarca farklı adlandırmalar ile yürütüldüğü görülebilir.

doğal dünyanın bütününe açıklamaya yönelik bu kabulü fizikalizm ile ilişkilidir. Bu düşünüşe göre doğal dünyanın bilgisine her birimiz nüfuz edebilecek yetilere sahibizdir (Özcan, 2021: 64). Gözlem önermelerinin ifade ettiği şeyin ontolojik statüsü üzerinden psikolojizm, fenomenalizm ve fizikalizm olarak üç farklı yaklaşımdan bahsedilir. Psikolojizm, fiziksel nesnelerin duyu verileri ile algılanmasına dayalı bir düşünüş olarak ifade edilebilir. Fenomenalizm ise fiziksel nesnelerin tamamen duyu verilerinin ürünü olduğunu, duyu verilerini algılayan dışında bir gerçekliklerinin olmadığını savunmaktadır. Fizikalizm, fiziksel nesnelerin duyu verilerinden bağımsız olarak var olduklarına yönelik düşüncedir. Psikolojizm, Mach üzerinden İngiliz empirisizmine ve özellikle de George Berkeley'e kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Psikolojizm ve fenomenalizm Mach ile birlikte mantıksal pozitivizmin ana düşüncelerinden biriyken Neurath ile birlikte bu düşünüş yerini daha çok fizikalizme bırakmıştır (Gillies, 2018: 120). Fizikalizmin temel iddialarından birisi, şeylerin bilgisinin bu bilgiyi alımlayan öznenen bağımsız olarak gerçekliklerinin olduğu düşüncesidir. Fizikalizmin bu savının ontolojik açıdan ve epistemolojik açıdan birtakım tartışmalara neden olduğu savlanmaktadır³³. Bu tartışmalardan birisi epistemolojik açıdan şeylerin bilgisinin bu bilgiyi alımlamaya aday özne tarafından alımlanmasının imkânı üzerinedir. Bu sorun bilimler açısından birtakım problemleri de ifade etmektedir. Bilimler, belirli bir bilim topluluğu ile bilimsel bilgi ortaya koyarlar ve bu toplulukları oluşturanlar bilim insanlarıdır. Her bir bilim insanı -fizikalist perspektife göre- edinmiş olduğu şeylerin bilgisini öznelerarası alanda ifade edebiliyor olmalıdır ki bilim insanları topluluğu tarafından bu bilgiler ortaya konulabilir ve üzerinde uzlaşılabilir yani fizikalizmin iddiasına göre öznenen bağımsız bir gerçeklikleri olsun. Burada öznelerarası alan bilim insanları topluluğudur. Doğa bilimlerinde bilim insanları deneyimlediği şeyleri öznelerarası alana taşıyabiliyorken psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji gibi -Searle'ün ifadesiyle- araştırma nesnesinin ontolojik statüsünün özellikle ilişkili olduğu bilimlerde, öznel deneyimlerin öznelerarası alana nasıl taşınabilir olduğu sorusu yani ontolojik özneliliğin epistemolojik anlamda nesnelliği nasıl garanti edebildiği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu soruna göre açıklamaya yönelmiş öznenen bağımsız olarak içsel deneyimlerle ilişkili olan realitelerin (sosyal realitelerin) bilgisinin öznelerarası alanda

³³ Frank Jackson, *Epiphenomenal Qualia* isimli çalışmasında fizikalizme yönelik eleştirilerini qualia tartışması ile yürütmektedir. Bu tartışmanın bilgi ile ilgili kısmında Fred isimli rekleri ayırt etme konusunda herkesten daha iyi yetilere sahip birinden bahsedilir (Jackson, 1982: 128). Fred'den domatesleri renklerine göre tasnif etmesi istenildiğinde, o bunu ustalıkla yapmaktadır ve nasıl yaptığını ise tüm domateslerin kendisine aynı renkte görünmediğini ifade ederek açıklamaktadır (Jackson, 1982: 128). Fred'e dair tüm bilgilere sahip olsak bile Fred'in bu deneyimini açıklama imkanına sahip değilizdir dolayısıyla fizikalizm aslında bir şeyleri dışarıda bırakmaktadır (Jackson, 1982: 129).

nesnel bir şekilde ifade edilebilmesinin imkânı tartışılmaktadır ki bu sorun çalışmamız içerisinde sosyal bilimlerde gözlem önermeleri sorunu olarak adlandırılmaktadır. Gözlem önermelerine yönelik bu sorunla ilgili 1930'lu yıllarda yoğun tartışmaların yürütüldüğü bilinmektedir. Bu tartışmalara bakıldığında gözlem önermeleri sorunu ile ilgili özellikle Viyana Çevresi filozoflarının ve Viyana Çevresi dışındaki filozofların farklı yaklaşımlarından bahsedilebilir. Bu yaklaşımlar Mach, Carnap, Neurath ve Popper üzerinden Quine'a uzanmaktadır.

Viyana Çevresinin ana tezlerinden biri olarak şeylerin duyumlara indirgenmesi, duyumlara indirgenemeyenlerin ise anlamsız oldukları düşüncesi, Çevrenin öncü filozoflarından Mach'ın duyumculuğu ile ilişkilidir. Mach'ın duyumculuğuna göre duyu verileri kesindirler ve bir defa formüle edildikten sonra bilimsel teorilerin ortaya konmasına hizmet edebilirler. Mach'a göre duyumlarımızın dil ile ifadesi protokol sözceler biçiminde olmalıdır. Burada protokol sözceler olarak ifade edilenin yaklaşık olarak karşılığı gözlem önermeleridir. Protokol sözceler/protokol önermeler, belirli bir kişinin belirli bir yerde duyumsadığı şeylerin betimlemeleri olarak ifade edilir. Dolayısıyla bu önermeler kesinlikle doğru olmalıdır zira önermelerin duyumlarımızda bir karşılığı vardır. Bu doğruluk ve kesinlik ile protokol önermeler, bilimsel teorilerimiz için kullanılmalıdır (Özcan, 2021: 34).

Carnap'ın protokol sözceler anlayışına bakıldığında, Carnap (1959: 166), fizikalizmin ana tezlerinden biri olarak ifade ettiği; fiziksel dilin evrensel bir dil olarak her cümlemin tercüme edilebileceği bir dil olduğu tezinden hareketle psikolojinin tüm cümlelerinin fiziksel dile çevrilebileceğini savladığı görülür. Carnap'ın bu düşüncesinde psikolojik cümleler olarak ifade ettiği şey kişilerin öznel deneyimleri iken fiziksel dil olarak ifade ettiği şey dışarıdan gözlemlenebilen şeyleri-davranışlarını ifade etmektedir. Carnap'a göre öznel deneyimler, dışarıdan gözlemlenebilen şeyler-davranışlar ile ifade edilebilir. Carnap bu tercümenin nasıl yapılacağı konusunda öncelikle bir ayrıma gitmektedir. Bu ayrım protokol dili ve sistem dili adını verdiği iki dil arasındaki ayrımdır. Protokol dili, belirli bir kişinin ilkel protokol cümlelerinin yani kişilerin dolaysız olarak deneyimlediği şeylere ilişkin protokol cümlelerinden oluşmaktadır. Sistem dili, bilim sisteminin cümlelerinin formüle edildiği dildir. Ona göre protokol cümleleri yani kişilerin dolaysız olarak deneyimlediği şeylere ilişkin cümleler, fiziksel dile yani kişinin gözlemlenebilen davranışlarını ifade eden cümlelere çevrilebilir. Bu yüzden de fiziksel dil hem evrenseldir hem de öznel arasındadır. Carnap bu düşünceleri üzerinden psikolojik yasaların fiziksel dile çevrilebilir olduğunu dolayısıyla da bunların fiziksel yasalar olduğunu iddia eder (Carnap, 1959: 167). Bu durumu hem bir fiziksel

durum ile hem de psikolojik bir olay ile açıklar. Carnap, ahşabın sert olmasını algılarımız ile açıklayabileceğimizi, aynı şekilde bir kişinin heyecanlı olmasının onun vücudunun heyecana karşı verdiği fiziksel tepkilerin-davranışların gözlenerek anlaşılabilmesi üzerinden örnekler. İki örnek arasında benzerlikler olduğunu savlar.

Carnap'ın öznel deneyimlerin fiziksel dil ile ifade edilebileceği düşüncesi sosyal bilimlerde irdelendiğinde çıkan en önemli sonuç, insan edimlerinin arkasında yatan öznellik ile insan edimleri ile yaratılan sosyal gerçekliğin bilgisi arasındaki köprünün, protokol cümleleriyle olanaklı hale geldiğidir. Protokol cümleleri sayesinde bilimsel önermeler öznelerarası alanda doğrulanabilecektir ki bu durum bilimlerin nesnelliği iddiasını garanti altına alabilecektir. Carnap'a göre bilimsel kavramlar hem doğa bilimlerinde hem sosyal bilimlerde ortak bir temele dayanmaktadır. Bu ortak temel bu kavramların fiziksel dilden öznel deneyimlere; öznel deneyimlerden fiziksel dile çevrilebilmesi üzerinden açıklanır. Carnap bilimin her ifadesinin verili olana çevrilmesine metodolojik pozitivizm, sosyal bilimlerdeki kavramların -öznel deneyimlere dayanan kavramların- uzay ve zamana uygulanan bilimsel kavramlara indirgenmesine ise metodolojik materyalizm adını vermektedir (Carnap, 1959: 143). Carnap, bilimlerin birliği düşüncesinden de hareketle tüm bilimsel kavramların bu iki yolla türetildiğini savunur. Carnap'ın bu düşüncelerine itirazlar, Neurath'tan gelir.

Neurath'ta gözlem cümlelerinin yaklaşık karşılığı olarak ifade edilen kavram protokol cümleleri (*protocol sentences*) olmuştur. Bununla ilgili olarak Neurath (1959: 200), "*Protocol Sentences*" isimli makalesinde bilim dilinin, bu dile bulaşmış olan belirsizliklerden ve metafizik ifadelerden arındırılması gerektiğini, bu arındırma ile fizikalist bir dile ulaşabileceğimizi savunmaktadır. Aynı şekilde gündelik dilde bu arındırma işleminden geçirilmelidir. Çünkü gündelik dil, bize tarihiyle birlikte verilmiş olan dildir ve gündelik dil belirsizliklerle doludur. Fizikalist dil, metafiziksel ifadelerden arındırılmış bir dildir. Tikel bilimlerde bizler bu dile sahibizdir. Eğer bizler bilimlerin birliğini istiyorsak gündelik dilin terimleriyle bilim dilinin terimlerini birleştirmeliyiz ki pratikte zaten bu iki dil birbirleriyle kesişmektedirler. Böylelikle bilimsel açıdan kesin olan bir doktrinin özünü bir şoföre anlatabilmeli ve bu doktriner özü şoförün diline aktarabilmeliyiz. Gündelik dil ve bilim dili olarak birleşik bilim, protokol cümleleri ve protokol olmayan cümlelerden oluşurlar. Protokol cümleleri ise muhakkak surette isimlerin belirtildiği cümlelerdir. Örneğin; "Kırmızı bir zar masanın üstünde duruyor" cümlesi bir protokol cümlesi değildir. "Otto, şimdi masanın üstünde duran kırmızı bir zar görüyor" cümlesi ise içermiş olduğu isimden dolayı protokol

cümlesidir (Neurath, 1959: 202). Neurath birleştirilmiş bilimde, protokol cümleleri ile protokol olmayan cümlelerden oluşan bir sistem inşa etmeye çalıştığımızı, yeni bir cümlelerin bu sistem ile karşılaştırılması ile bu yeni cümlelerin sistemle çelişip çelişmediğini anlamaya çalıştığımızı söyler. Sistemle çelişen her cümle terk edilir (Neurath, 1959: 204). Neurath, burada Carnap'ın, protokol cümlelerinin doğrulanmaya ihtiyaçları olmadığı yönündeki düşüncesini eleştirir. Bunu “*gelenekselci felsefe akademisi*” görüşü olarak eleştirir. Neurath'ın gelenekselci felsefe akademisi olarak nitelediği düşünce Skolastik Felsefedir. Neurath bu düşünceleriyle Carnap'ın psikolojizmini eleştirir. Neurath'a göre bilimlerin başlangıcı olarak değerlendirilebilecek saf protokol cümleleri yani “*tabula rasa*” yoktur. Ona göre bizler açık denizde gemilerini inşa eden gemiciler gibiyizdir. Neurath'ın kullanmış olduğu gemi metaforu daha sonra Quine tarafından da kullanılmıştır. Gillies, “*Neurath'ın İlkesi*” olarak adlandırdığı bu metaforun iki parçalı olduğunu ifade eder (Gillies, 2018: 138). Bunlardan ilk parça (1) denizin içerisinde duran bir geminin halihazırda bulunan tahtalarını oynatmamamız gerekir ki eğer oynatırsak gemi batar yani bir bilimsel ifadenin test edilmesi için halihazırda bulunan bilimsel ifadelerin varsayılması gereklidir. İkinci parça (2) denizin içerisinde duran bu geminin her parçasının sökülebilmek durumu vardır ki bu parçalar çürümüş olabilirler. Sökülen her parça, yenisiyle değiştirilmelidir yani kendisinden vazgeçilemeyecek hiçbir bilimsel ifade yoktur. Gillies'in açıkladığı ikinci parça Neurath'ın Carnap'a yönelik eleştirisiyle ilgilidir.

Popper'a gelindiğinde ise gözlem önermeleri ile ilgili sorunu Popper, temel önermeler adını verdiği önermeler üzerinden ele alarak tartışır. Popper, temel önermeleri ele almadan önce bilimlerin duyusal algılarla, yaşantılarla temellendirilebileceği düşüncesinin tümevarım mantığıyla birlikte var olduğunu ifade ederek hem psikolojizm adı verilen bilimlerin duyusal algılarla temellendirilebilmesini hem de tümevarım mantığını reddettiğini söyleyerek işe koyulur (Popper, 1986: 117). Bilimin geçerliliği ile ilgili iki yaklaşım sunar. Bunlardan ilki (1) mantıksal olarak gerekçelendirme ki bu gerekçelendirme bir temel önermeyi bir başka temel önerme ile gerekçelendirmektir. Bir diğeri ise (2) önermelerin algısal deneyimlere referansla gerekçelendirilebileceğini savunan psikolojizmdir. Temel önermelerin mantıksal gerekçelendirilmeleri *regressus in infinitum* problemiyle karşı karşıyadır. Psikolojizm ile gerekçelendirme de ise tümevarım sorunu ile dolayısıyla tümel kavramların sorunu nedeniyle gerekçelendirememeye ile karşı karşıya kalınır (Popper, 1986: 118). Psikolojizm ile ilgili gerekçelendirme sorununa örnek olarak Popper, “Burada bir bardak su durmaktadır” önermesini öne sürer. Bu önerme hiçbir yaşantıya dayandırılarak doğrulanamaz, çünkü burada

yer alan evrensel kavramlar belli yaşantılarla ilişkilendirilemez, bunlar bir kerede olup biten deneyimlerdir (Popper, 1986: 118-119). Dolayısıyla temel önermeler yalnızca diğer temel önermelerle sınanmalıdırlar. Ancak bu durum *regressus in infinitum* gibi bir sorunu beraberinde getirir de bu geriye gidiş içerisinde bir yerde durmak gerekmektedir. Neurath sınama işlemi için önce gözlemlenen şeyin ifadesini verir. Örneğin gözlemlenen şey bir sıra üzerindeki yeşil bir top ise “sıranın üstünde yeşil top vardır” ifadesiyle sunulur. İkinci aşamada ise sıranın üstünde yeşil top olduğunu deneyimleyen x kişisine yer veren bir ifade kurar. Örneğimize göre “x sıranın üstünde yeşil top görmektedir” ifadesi kurulur. Böylelikle ilk önerme ikinci önermeyle sınanır. Bu sınanma, bilimsel ifadelerin sınanma sürecini uzatması nedeniyle Popper tarafından gereksiz görülür (Yücekaya ve Yardımcı, 2021: 12).

Popper, temel önermeleri kişisel bir uzay-zaman kesitinde gözlemlenebilir olgusal bir sürecin yaşandığını ileri süren önermeler olarak tanımlar (Popper, 1986: 128). Popper, burada olgu olarak ifade ettiği şeyi şu şekilde tanımlamaktadır. Bir “(P) olgusu”, bütün $P_k, P_1, \dots$ olaylarının kümesidir, aralarındaki ayrım yalnızca bireysel kavramların (uzay-zaman konumları gibi) farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Popper’a göre temel önermeler bize gözlemlenebilir bu olguların bilgisini vermektedir.

Quine’a geldiğinde *gözlem cümleleri* (*observation sentences*) duyusal girdilerimizin dilsel olarak ifade edilişi ve bu ifadelerin öznelarası alandaki geçerliliği üzerinden ele alınır. Quine, gözlem cümlelerini dış dünyanın raporları olarak değerlendirir. Ona göre gözlem cümlelerimiz dış dünyaya ait duyusal verilerin gözlemleyen tarafından alımlanması ve alımlanan bu verilerin ifade edilmesi olarak ele alınır. Quine, Carnap’ın yapmış olduğu protokol dili ve sistem dili ayrımına benzer şekilde gözlem cümleleri ve kategorik gözlem kavramlarını kullanır. Gözlem cümleleri ve kategorik gözlem arasındaki ilişki kategorik gözlemlerin gözlem cümleleri temelinde yükseldiğidir. Kategorik gözlemler bilimsel ifadeler olarak gözlem cümlelerinden oluşurlar, gözlem cümleleri ise dış dünyaya ilişkin raporlardır. Dolayısıyla Quine’ın gözlem cümleleri ve kategorik gözlem anlayışı katmanlı bir yapı olarak ifade edilebilir. Quine, gözlem cümlelerini teorilerimiz için kanıtlar olarak değerlendirir ki gözlem cümleleri nesnelliğini dış uyaranlardan aldığından teorilerin nesnel kanıtları olarak gözlem cümleleri kullanılır. Çalışmanın ikinci bölümünde Quine’ın gözlem cümleleri detaylı olarak irdelenmektedir.

Protokol önermeler ile ilgili tartışmanın Viyana Çevresince sık tartışılan konulardan biridir. Bu tartışma Popper ve Quine ile birlikte Çevre dışındaki filozofları da etkilemiştir. Tartışmanın dayandığı temel sorunun bilimsel bilginin olanaklılığının koşulları olarak

protokol önermeler hakkındaki soru olduğu söylenebilir. Bu hususta Thomas Uebel, bilimsel bilginin olanaklılığını belirleyen koşullara yönelik verilen yanıtların, Kantçı olup olmama konusunda bir referans olduğunu ifade etmektedir (Uebel, 2021: 17). Eğer biz bilimsel bilginin olanaklılığı ile ilgili koşulları a priori tarzda yanıtlarsak Kantçı bir değerlendirmede bulunmuş oluruz. Ancak bu sorgulama bilimsel bilginin olanaklılığı konusundaki koşulların mantıksal bir sorgulamasını içermektedir. Uebel'e göre bilim ise mantıksal sorgulamalarla bulunan soyut önermelerden daha fazlasıdır (Uebel, 2021: 17).

Gözlem önermeleri ile ilgili olarak psikolojizm ve fizikalizmin perspektiflerinden psikolojizm Carnap özelinde, fizikalizm ise Neurath özelinde ele alındığında sonuç olarak şunlar söylenebilir (Yücekaya ve Yardımcı, 2021: 12-13);

(1) Gözlem önermeleri psikolojizm açısından tekil deneyimler olarak görülür ve bu tekil deneyimler dolaysız olmaları nedeniyle reddedilemezler ancak fizikalizm açısından reddedilemeyecek olan gözlem önermeleri yoktur çünkü gözlem önermeleri fiziksel ya da psikolojik yanılsamalara dayalı deneyimlerle şekillendirilmiş olabilirler. Böyle bir ihtimal bile mutlak anlamda gözlem önermelerinin değiştirilemez oluşunu kabul etmemek için yeter-nedendir.

(2) Carnap, bilimin temellerini protokol önermelere dayandırır. Böylelikle bilimsel nesnelliği garanti altına aldığı gibi gerekçelendirmeyi de garanti altına alır. Ancak Neurath protokol önermelerini mutlak anlamda değiştirilemez önermeler olarak görmez dolayısıyla bilimsel nesnellik ve gerekçelendirme protokol önermeleriyle mutlak anlamda sağlanmış değildir.

(3) Neurath'a göre saf atomik cümlelerden kurulmuş olan bir bilim dili imkansızdır. Çünkü bilim doğası gereği mutlak olan her şeyden azadedir. Dolayısıyla mutlak bir protokol önermesinden de bahsetmemiz imkansızdır. Carnap ise böyle bir dilin mümkün olduğunu ve bu dilin atomlarının protokol önermeleri olduğunu savunmaktadır.

Uebel'e göre Carnap ve Neurath arasındaki ortak noktalardan biri, bilimsel olarak kabul edilebilir bir cümlenin -ne kadar dolaylı yoldan edinilmiş olsa da- ilke olarak gözlemlenebilir kanıtlarla yani protokol cümleleri ile mantıksal ilişkiler kurabilmeyi gerektirmesidir (Uebel, 2021: 18).

Özcan (2021: 48-49) ise protokol sözceler ile ilgili değerlendirmesinde iki hususun kesinliğine vurgu yapmaktadır bunlar;

(1) Protokol sözcelerin türemiş olduğu yer Wittgenstein'in *Tractatus* isimli eseridir. Bu eserinde Wittgenstein, bileşik sözcelerin anlamı ve doğruluğunun onu oluşturan

sözcelerin doğruluğu ile ilişkili görmektedir. Bileşik sözceleri oluşturan temel sözcelere ulaşılması felsefi analizin amaçlarından biridir. Bu süreçte yapılan mantıksal tablolar protokol sözceler gibidir.

(2) Protokol sözceler, bilimin temellerini bulmaya yöneliktir. Bilimin temelleri, bilimsel bilgi geriye götürüldüğünde bu bilgiyi oluşturan sarsılmaz ve kuşku götürmez şeylerdir.

Tüm bu yaklaşımlar bir arada düşünüldüğünde gözlem önermeleri ile ilgili olarak Mach, Carnap, Neurath, Popper ve Quine'in düşüncelerinde ortak olan noktaların ise şunlar olduğu söylenebilir;

- (1) Öncelikle gözlem önermelerinin karşılığı olan gözlem deneyimi bulunmalıdır.
- (2) İkinci bir husus öznelerarası olma durumundan çıkarılabilecek olan gözlem önermelerinin evrensel olması gerekliliğidir.
- (3) Gözlem önermelerinin yukarıdaki iki duruma bağlı olarak bilimlerin temellerine yönelik açıklamalar sunabileceğine duyulan inançtır.

Protokol önermeler ile ilgili yapılan tartışma çok daha kapsamlı olduğundan ve çalışmanın içeriğini aştığından dolayı yalnızca çalışmayla ilgili olan kısımlara temas edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

QUINE FELSEFESİNDE UYARIMLARDAN BİLİME GİDEN YOL OLARAK EPISTEMOLOJİNİN NATURALİZASYONU ANLAYIŞI

Bilimsel gelişmelerin hızlı yaşandığı bir yüzyıl olarak 19. yüzyılın önemli kuramlarından biri Darwin'in evrim kuramı olmuştur. Darwin'in kuramı Batı Felsefesi'ni derinden etkilemiştir. Evrim kuramı canlıların değişimi ve çeşitlenmesine yönelik açıklamalar sunmuş olsa da sonuçları itibariyle sosyal bilimlerde pragmatizm ve doğalcılık gibi kuramların filizlenmesine zemin hazırlamıştır. Pragmatizm Charles Sanders Peirce, doğalcılık John Dewey tarafından geliştirilmiştir. Her iki kuramda insanı, doğa ile hiyerarşik bir ilişki içerisinde değil, doğanın bir unsuru olarak açıklamışlardır. Bu kuramlara göre insan, doğa ile etkileşim içerisinde mutlak kesinliğe ulaşamayan ancak doğa ile ilişkisinden bir şeyler öğrenerek bilgi dağarcığını genişleten bir varlık olarak ele alınır. Dolayısıyla da öğrenilen bilginin tür olarak başka bir bilgi türüne önceliği ya da üstünlüğü yoktur. Doğalcı anlayış bu savların bir sonucu olarak, felsefe ve bilim arasındaki ilişkiyi, aralarındaki sınırları kaldırarak ya da birinin bir diğerine önceliğinin olduğu anlayışını kabul etmeyerek kurmuştur. Bu anlayış analitik felsefe geleneğinden devralınan dil analizlerinin de eleştirisi niteliğindedir. Doğalcı anlayışta felsefe, analitik felsefe anlayışından farklı olarak, kapsamlı ve bütüncül bir anlayış ile ele alınmıştır. Kapsamlı ve bütüncül bilgi anlayışı ise bilginin naturalizasyonu ile kurulmuştur. Bilginin naturalizasyonu, -bütüncül anlayışına paralel olarak- kartezyen geleneğin reddini içermektedir. Zira Kartezyen geleneğin temel savlarından biri olarak özne ve nesne arasındaki kartezyen yarıma anlayışında, özne nesnenin bilgisini alımlayan olarak nesne ile arasına mesafe koymuştur ancak bilginin naturalizasyonu ile özne ve nesne arasındaki ayrım belirsizleşmiştir. Bu durum kartezyen geleneğin öznesini ve nesnesini, aynı doğanın farklı parçaları halinde ancak birbirleriyle ilişkisi içerisinde ele alan bir anlayış ortaya koymuştur. Bu anlayış ile birlikte özne ve nesne arasında yani epistemolojik açıdan bilen ile bilinmeye yönelen şey arasında bilginin aktı sorununu ortaya çıkmıştır ki bu sorun etrafında epistemoloji, naturalize edilerek ele alınmıştır. Epistemolojinin naturalizasyonu Quine tarafından ortaya konulmuştur. Quine'in, naturalizasyon anlayışı, felsefi olarak son otuz yılına egemen olduğunu ifade ettiği Dewey'in naturalizasyonu ile anlaşılabilir. Bu naturalizasyona göre bilgi, zihin ve anlam, aynı dünyanın parçalarıdır ve bunların doğa bilimini canlandıran

aynı empirik ruhta incelenmeleri gerekmektedir bu yüzden de a priori felsefeye yer yoktur (Quine, 1969: 26).

Quine, epistemolojinin naturalizasyonu anlayışına ilişkin çerçeveyi *Epistemology Naturalized* isimli çalışmasında ortaya koymuştur. Bu çalışmasında Quine öncelikle epistemolojinin konusuna ilişkin bir çerçeve çizer. Bu çerçeveye göre epistemolojinin konusu bilimin temelleri olarak ele alınır (Quine, 1969: 69). Hatırlanacağı üzere Viyana Çevresi filozoflarının bir kısmı da (Carnap, Schilick, Neurath vd.) protokol sözceler ile bilimin temellerine ilişkin bir soruşturmaya girişmişlerdir. Quine'a göre geleneksel epistemologların bilgiye dayanak arama iddiası yerine bilim yine bilimin kendisi ile temellendirilmelidir. Bu temellendirme için bilimin ürünleri kullanılmalıdır (Quine, 1998: 16). Kartezyen felsefenin Arşimet noktası olarak görülen *düşünen ben (cogito)*, Quine'da Arşimet noktası olmaktan çıkmıştır. Quine için Arşimet noktası yine bilimin kendisidir. Bu anlayışın naturalize epistemolojiye yansımaları, düşünen-ben olarak insanın yerinden edilmesi, kartezyen yarılmanın kapanması yani insanın doğanın yalnızca bir unsuru olarak görülmesi, gözlemciye kesinlik iddiasında olan bir bakış açısı yerine kesinlik iddiasında olmayan yalnızca gözlemlediği şeyi alımlayan ve onu ifade eden bir misyon yüklemesidir. Quine'ın bilim anlayışında, bilimin amacı anlamak, kontrol etmek ve değiştirmektir. Dolayısıyla Quine için bilimsel yöntem hakikate giden yoldur ancak ilke olarak bile hakikatin benzersiz bir tanımını sağlamaz. Gerçeğin pragmatik olarak adlandırılan herhangi bir tanımını aynı şekilde başarısızlığa mahkumdur (Quine, 2013: 21). Bilim ve bilimsel yöntem hakikatin mutlak tanımını sağlamadığı gibi kesinlikte içermez.

Quine için epistemoloji bilimin bir dalı hatta kendisi konumundadır. Hillary Kornblith, Quine'ın bilim ve epistemoloji arasındaki ilişkide epistemolojinin bir bilim olarak görülmesini *yer değiştirme tezi (the replacement thesis)* olarak değerlendirir ve psikoloji ile epistemoloji arasındaki ilişkide en radikal olanın Quine olduğunu söyler (Kornblith, 1994: 3). Quine'ın bu anlayışı epistemoloji ve bilim arasındaki ilişkide Bertrand Russell ile birlikte *epistemolojik bilimcilik* olarak değerlendirilir. Özellikle Quine'ın epistemolojinin işlevine yönelik düşünceleri bilimsel açıklama ile olan kesişimleri nedeniyle de *açıklayıcı epistemoloji* olarak değerlendirilir (Moser, 2018: 27). Bu noktalar Quine'ın epistemoloji anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Quine'ın epistemoloji anlayışını oluşturan düşünsel motivasyonuna bakıldığında öncelik-sonralık ilişkisine göre şu alanlardan bahsedebiliriz; algı, dil, dış dünyaya ilişkin kuramlarımız, bilim-epistemoloji. Bu alanlar ile ilgili olarak da Quine (1992: 1-2), bizlerin önce duyuşal veriler temelinde (algı) iletişimi öğrendiğimizi (dil) ve

iletişimle birlikte dış dünyaya ilişkin bir kuram oluşturduğumuzu (kuramlarımız), bu kuramlarımız ile öngörebilme yetisini kazandığımızı ve bu yeti çerçevesinde bir sonraki olanı tahmin etmeden başarılı olduğumuzu (bilim-epistemoloji), psikolojinin özellikle de psiko-linguistiğin algı ile başlayan ve kuramlaştırmaya kadar giden süreci açıklama konusunda uğraştığını, evrimsel genetiğin ise algılardan sonraki genelleştirmeler arasındaki benzerliklere, bilim tarihinin ise bilimsel yaratıcılığımızın nasıl gerçekleştiğini serimlemeye yönelik bilgiler ürettiğini ifade etmiştir. Algılardan bilimsel bilgiye kadar olan bu süreç içerisinde epistemoloji, bilimsel bilginin kanıtlarına yani duyuşsal verilere odaklanmaktadır ki epistemolojiye yüklenilen misyon kanıtsal dayanağı araştırması ve bu haliyle de bir bilim olmasıdır (Neta, 2020: 291)³⁴. Quine'ın epistemoloji anlayışının detayları irdelenmek istenildiğinde yukarıda bahsedilen alanlardan algı ve dil ile başlanması daha uygun görünmektedir.

2.1. Quine'ın Dil Üzerine Düşünceleri

Dil-Felsefe-Bilim arasındaki ilişki ile ilgili olarak çeşitli düşünceler öne sürülmüştür. Bunlardan Geç Dönem Wittgenstein ve Carnap, dilin yapısının gerçekliğe kılavuzluk ettiği düşüncesinden hareketle dilin yapısına yönelmişlerdir (Lee, 2021: 12). Carnap özellikle felsefe dil ilişkisinde bilim dilinin analizine yönelmiş ve bu analizde mantıksal metodu kullanmıştır. Carnap bu metot ile -felsefeyi de işe koşarak- dil sistemleri kurmayı bu dil sistemleri üzerinden de bilimsel teoriler inşa etmeyi amaçlamıştır. Quine'ın felsefe-dil ve bilim ilişkisindeki düşünceleri -her ne kadar Carnap üzerine eleştirilerde bulunsa da- genel çerçeve itibarıyla Carnap ile paraleldir. Gerek Carnap'ın gerekse de Quine'ın dil-felsefe ve bilim ilişkisine yönelik bu düşüncelerinde felsefe her zaman bir araç konumunda olmuştur. Benzer şekilde Winch ise (2020: 37) felsefe-dil ve sosyal bilimler arasındaki ilişkiye odaklanmış ve felsefeyi araçsallaştırarak dil analizi işlevi ile sınırlandırmıştır. Winch'e göre felsefe-dil ve bilim arasındaki ilişki şu şekilde kurulmaktadır; bilim insanları yeni bilgiyi deneysel ve gözlemsel yöntemlerle elde eder. Bu elde etme edimi esnasında dil zorunlu olarak kullanılır. Ancak dil kullanımından kaynaklanan hatalar da vardır ki bu hatalar, maddi araçlarda meydana gelen mekanik hatalar gibidir. Maddi araçların nasıl teknik anlamda bakımına ve onarımına ihtiyaç duyuluyorsa felsefenin görevi de çelişik ifadeleri söylem

³⁴ Epistemolojiye bilim olma misyonunu yükleyen Quine'ın bilim anlayışı diğer bilim anlayışlarından farklıdır. Bu farklılıkların arkasında Quine'ın bilgi anlayışında yatmaktadır. Quine, bilgi anlayışında inançlar bulunur. İnançlarımız kanıtlarla desteklendiği ölçüde birbirlerine eklenilerek bir ağ oluştururlar

alanından uzaklaştırarak bakım ve onarım işlevini sürdürmektir. Winch bu düşünceleri ile felsefenin, bilimlerden elde edilen veriler konusunda bir enstrüman olduğunu ve bu enstrümanın yalnızca dil dolayımıyla bilimsel sürece dahil olduğunu, felsefenin dil ve bilim ile olan ilişkisindeki fonksiyonunun söylemsel alanı çelişik ifadelerden arındırmak olduğunu düşünmektedir. Genel olarak Viyana Çevresi düşünürlerinin felsefe-dil-bilim ilişkisinde felsefeyi bir organon gibi gördükleri, organon olarak felsefenin dil ile olan ilişkisinde felsefeyi, bilimi metafizikten arındırma işlevi üzerinden ele aldıkları bilinmektedir. Benzer şekilde Winch'te felsefeyi bir organon gibi görerek bilimlerden -özellikle sosyal bilimlerden- elde edilen verilerin çelişik ifadelerden arındırılması konusunda işe koşturmaktadır.

Quine özelinde felsefe-dil ve bilim ilişkisi incelendiğinde özetle şunlar söylenebilir; Quine, dil-düşünce ve dünya ilişkisine holistik bir perspektiften yaklaşır. Quine'a göre dil-düşünce ve dünya arasındaki ilişki duyuşsal uyarımlar ile kurulur. Bu uyarımlar bize dışsal olan şeylerden gelir ve bizler dışsal olan şeylerle kelimeler arasında ilişkiler kurarak dili öğreniriz. Bilimsel bilgiyi edindiğimiz kanallarla dili öğrendiğimiz kanallar aynıdır. Bu Quine'ın doğalcı anlayışının bir boyutudur. Bilimsel bilgi gözlem ile elde edilir. Gözlem sonucunda bizler gözlem cümleleri kurarız. Gözlem cümleleri öznelarası alanda herkeste aynı düşüncüyü uyandıran yapılardır. Dolayısıyla nesnellik iddiası taşırlar. Bilimsel teoriye kanıtlar, gözlemi sonrasında elde edilen kanıtlar aracılığıyla sunulmalıdır. Quine'ın felsefe-dil ve bilim arasındaki ilişkileri üzerinde düşünceleri ile ilgili olarak Føllesdal (2013: xvii) şu hususları vurgulamaktadır; Quine'a göre dil, insanların birbirleri ile ya da çevrelerindeki dış dünyayı gözlemleyen kişilerin arasındaki etkileşim yoluyla kurulur ve bu yolla öğrenilir. Dolayısıyla dil, gözlem ile öğrenilir. Yani dil, dış dünyadan gelen uyarılardan alınan veriler ile öğrenilmektedir. Bizim cümlelerimiz ve uyarılar arasında nedensel bir ilişki vardır. Bu nedensel ilişki bilimlerde de böyledir. Teorilerimize kanıt sağlayan veriler yine dış dünyadan edindiğimiz uyarılardan oluşmaktadır. Gözlem cümleleri ise bu uyarıların öznelarası alanda nesnelliği tartışamayacak şekilde kurulumundan ibarettir. Quine'ın tüm felsefesini çözümlemek için öncelikle dil anlayışından başlamak makul görünmektedir. Zira Quine'ın uyarımlar, algı ve dil arasındaki ilişkiye dair düşüncelerine göre bizler uyarımların toplumsal olarak telkin edilen dilsel kullanımının peşinde olmalıyızdır. Yani Quine'a göre uyarımların fizyolojik süreçleri değil bu süreçlerde toplumsal boyutu da olan dilin kullanımı serimlenmelidir. Uyarımların, toplumsal boyutu da olan dile göre açıklanmasına göre bu uyarımların fizyolojik olarak açıklanması görece daha mümkündür (Quine, 2013: 27).

2.1.1. Dilin Edinilme Sürecinde Sözcük Öğrenimi

Quine'a göre dil, herkesçe anlaşılabilir şekilde bir başkalarının açık davranışlarının temel alınarak edinildiği sosyal bir sanattır (Quine, 1969: 26). Quine'ın dile yönelik bu tanımı irdelendiğinde şu hususlar çıkarsanır; dil edinilen bir şeydir ki bu yaklaşımı onun naturalistik yaklaşımıyla ilişkilidir yani dil bizlere verili olan bir şey değildir zira insan tabula rasa ile dünyaya gelir ve dil, dünya ile olan somut ilişkilerimiz ile edinilir. Dilin edinimi deneyim ile mümkündür. Deneyim ise herkesçe anlaşılabilen, bir başkasının açık davranışları ile gerçekleşir. Bu noktada dilin sosyal bir boyutu vardır ki dil ediniminin sosyal boyutu, kişilerin açık davranışlarının deneyimlenmesi ile ilgilidir. Quine'ın dil öğrenimine yönelik bu düşüncelerinden çıkarsandığı üzere dil öğreniminin unsurlarından söz edilebilir. Bu unsurları üç parça ile analiz edebiliriz. Öncelikle (1) dili öğrenen bulunmalıdır ki dil öğrenen kişi yabancı bir dili öğrenen biri olabileceği gibi bir çocukta dili öğrenen olabilir, (2) dili öğreten bir başka kişi ya da kişiler ki bu kişi ya da kişiler dilin öğrenimi konusunda referans olarak kabul edilen ve dilin bilgisine sahip olan kişi ya da kişilerdir. Sonuncu unsur olarak (3) dil öğrenilirken kullanılan duyuşsal veri yani deneyimden bahsedilmelidir ki dil salt sezgi ile ya da salt akıl ile edinilen bir şeyden ziyade muhakkak surette bir deneyim ile kazanılmalıdır. Dilin yapı taşlarından biri sözcüklerdir. Bizler sözcükleri öğrenerek dili ediniriz. Quine sözcüklerin öğrenilmesi ile ilgili olarak sözcükleri bilmemizin iki yolu olduğunu ifade eder. Bunlar (1) fonetik kısım ve (2) semantik kısımdır (Quine, 1969: 27-28). Fonetik kısımda bizler sözcüğü duyarız ve diğer insanların davranışlarını taklit ederek bu sözcükleri öğreniriz. Fonetik kısımda sözcüğü öğrenen kişinin sözcüğü duyması ve diğer insanların öğrenilen sözcüğe ilişkin davranışları, yukarıda bahsedilen ve üç unsurdan oluşan dil öğreniminde, deneyime konu olan şeye karşılık gelmektedir. Bu deneyimde dil öğrenimindeki davranışları sergileyen insanlar dili öğreten kişi ya da kişiler olmaktadır. Örneğin, çocuk, bir bardak su içen ve “su içiyorum” diyen annesini görerek ve duyarak su ve içme edimini alımlar ve kendisi de aynı davranışı taklit ederek su içme edimini su içme tümcesi ile ifade etmeyi öğrenir. Semantik kısımda ise dört koşulun varlığıyla sözcük öğrenilir. Burada öğrenen ve konuşan olarak iki tarafın ve herhangi bir nesnenin varlığı üzerinden bu dört koşul açıklanabilir. Konuşan taraf herhangi bir nesneyi sözcük ile ifade eder. Burada birinci koşul konuşanın bir sözcük ile herhangi bir nesneye gönderimde bulunmuş olmasıdır. Birinci koşulda konuşan taraf yani dili öğreten kişi(ler), bir nesneye gönderimde bulunurlar. Yani konuşulan şeyin muhakkak bir nesneye gönderimde bulunması gerekir. İkinci koşulda öğrenen kişi konuşanın ifade ettiği nesneyi duyu organlarıyla deneyimlemeli yani nesnenin deneyimlenebilir ya da ortak

deneyime konu olan bir şey olması gerekir. Burada dili öğrenen kişi dili öğreten kişinin gönderimde bulunduğu nesneyi fiziksel olarak görebilmesi ve onu deneyimleyebilmesi gerekir. Üçüncü koşulda konuşanın nesnenin adının ne olduğuna yönelik sözcüğünü öğrenenin duyması gerekir. Burada konuşan kişi gönderimde bulunduğu nesnenin dilsel karşılığı olan sözcüğü duyması gerekir ki nesnenin dilsel olarak karşılığı olan sözel ifadeyi öğrenebilsin. Son olarak dördüncü koşulda öğrenen tarafın konuşan kişinin sözcük ile ifade ettiği nesneyi görmesi gerekir (Quine, 1969: 28). Görme edimi de sözel olarak telaffuzu öğrenilen nesnenin görsel olarak neye karşılık geldiğinin öğrenilmesi sürecidir. Bu dört koşul birlikte sözcük öğrenmenin semantik kısmı olarak değerlendirilir. Burada bir sorun olarak şu husus ortaya çıkmaktadır, fiziksel nesnelere gönderimde bulunan sözcükler bu şekilde edinilirken fiziksel olmayan şeyleri ifade eden sözcüklerle ilgili ne söylenebilir? Quine burada doğalcı yaklaşımı ile ilişkili olarak öğrenen için konuşanların açık davranışlarından başka bir veri olmadığından bahseder (Quine, 1969: 28). Yani içsel deneyimler bile olsa dili öğrenen kişi için kullanılacak olan veri, içsel deneyimin davranışa yansıyan kısımlarından devşirilen veridir. Çünkü elimizde davranış dışında ortak deneyime konu olabilecek bir veri bulunmamaktadır. Quine, bu düşünceleriyle *davranışçı (behaviorist)* safta değerlendirilebilir. Quine'in davranışçılığının üç unsur arasındaki ilişkiyle ilgili metodolojik bir davranışçılık olarak değerlendirilebilir. Bu üç unsur, dili öğrenme sürecinde verili olan kanıt ve bulgular, başkalarının dile ilişkin davranışları ve bu davranışlarla ilişkili çevresel koşullardır (Demircioğlu, 2015: 19). Quine'in davranışçı safta değerlendirilmesi ile ilgili olarak kendi ifadelerine bakıldığında *Pursuit of Truth* isimli eserinde Quine (1992: 37), anlamın cümlelerin incelenmesiyle başladığını bir dildeki tümcenin anlamının da bu tümcenin başka bir dildeki çevirisiyle paylaştığı şey olduğunu ve bu yüzden *radikal çeviri (radical translation)* düşünce deneyini ortaya koyduğunu ancak bu durumda kendisini *çevirinin belirsizliği (the indeterminacy of translation)* tezine götürdüğünü ifade eder ve eleştirmenlerin kendisinin davranışçılığı üzerinden hareketle böyle bir sonuca ulaştığını ifade ederek eleştirdiklerini, bu eleştirilerden bir kısmının davranışçı düşüncelerinden kaynaklandığını bir kısmının ise davranışçılığının *reductio ad absurdum* olması üzerinden yapıldığını ifade eder³⁵.

³⁵ Saçmaya indirgeme olarak da bilinen bir kanıtlama yöntemidir. Bir önermenin değillemesi ya da yanlış olmasından hareket ederek bu durumun saçma sonuçlara götürdüğünü ortaya koyma böylelikle önermeyi kanıtlama yöntemi olarak görülür (Cevizci, 1999: 728). Quine özelinde değerlendirildiğinde, Erhan Demircioğlu, Quine'in ifade ettiği radikal çevirinin kendi dilimizde başladığı yönündeki düşüncesinden hareket ederek radikal çevirinin kendi dilimizde başlamaması durumunda dilimizdeki kelimelerin anlamlarının belirli olduğu sonucuna ulaşılır. Bu durum diğer dillerin de kendi içerisinde anlamlarının belirli olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Burada

Quine davranışçılığının *reductio ad absurdum* olduğu hususuna katılmadığını ancak radikal çeviri düşünce deneyi ve çevirinin belirsizliği tezi konusunda davranışçı yaklaşımının etkileri olduğunu kabul eder ve bu hususta davranışçı yaklaşımın zorunlu olduğunu düşündüğünü ifade eder çünkü psikolojide bir kişinin davranışçı olması ya da olmaması mümkünken dilbilimde davranışçılık dışında bir seçeneğin olmadığından bahseder. Zira Quine’a göre her birimiz kendi dilini, diğer insanların sözlü davranışlarını gözlemleyerek ve kendi bocalayan sözel davranışlarının başkaları tarafından gözlemlenip pekiştirilmesini veya düzeltilmesini sağlayarak öğreniriz. Quine, Bryan Magee ile söyleşisinde ruh ve beden ayrımı ile ilgili soru soran Magee’ye cevaben zihinsel süreçlerin nesnel denetimleri ve öznelerarası doğrulanmaları konusunda davranışçılığın uygun bir alan olduğunu ifade etmektedir (Quine, 1977: 201-202). Yani Quine için davranışçılık bir anlamda zihinsel süreçlerin fiziksel süreçlerle sergilendiği dolayısıyla bu süreçler ile nesnel denetimlerini ve öznelerarası doğrulanmalarını kazandığı bir alan olmaktadır.

İçsel deneyime konu olan sözcüklerin öğrenimi ile ilgili olarak Peter Frederick Strawson, Wittgenstein üzerine eleştirilerde bulunduğu “*Critical Notice of Wittgenstein’s Philosophical Investigations*” isimli makalesinde, Wittgenstein’in özel dil olarak adlandırdığı iki durumdan bahseder (Strawson, 1967: 23). Birinci durumda özel dil, kişinin duyumsamalarıyla ifade edilen dilin açık ifadelerinin olmadığı varsayılabilmesidir. Örneğin, kişinin “içim acıyor” gibi bir ifadesindeki “acı” kelimesinin kullanımının tam olarak neye karşılık geldiği belirsizdir ve bu kelimenin ifade ettiği şey, deneyimleyen kişinin deneyimleriyle ilgilidir ki bu deneyimler içsel deneyimlerdir ve bu deneyimler ortak deneyime konu değildir. İkinci durumdaki özel dilde ise bir gözlemci den bahsedilir. Gözlemci kelime ve cümlelerin kullanımı ile konuşmacının eylemleri arasında bir korelasyon gözlemler. Gözlemci böyle bir durumda gözlemlediği korelasyonlara bakarak dilindeki kelimelerin anlamları (düzenli kullanımları) hakkında hipotezler oluşturabilir. Zamanla bu dili konuşabilir hale gelebilir ki o zamanda her bir dilsel pratik bir diğerinin doğruluğuna yönelik kontrol işlevi görür. Gündelik dil felsefesinin temsilcilerinden biri olan Strawson ikinci durumdaki özel dil olarak ifade ettiği kısımda dil ve anlam gibi kategorilerin pratikler üzerinden oluştuğunu savlamaktadır. Strawson’un Wittgenstein’a atfen kategorize ettiği

diller arasında çeviri konusunda belirsizliğin ortaya çıktığını ifade eden Demircioğlu için çevirinin belirsizliği yetersiz belirlenim tezi olarak görülür (Demircioğlu, 2015: 25). O halde kendi dilimizdeki kelimelerin anlamlarının hem belirli hem de belirsiz olmasından bahsedilebilir. Bu durum ise *reductio ad absurdum* olarak mantıksal bir sorun anlamına gelmektedir.

analizleri ile Quine'ın düşünceleri dil öğreniminde ortak noktaları paylaşmaktadır. Her iki düşünürde içsel deneyime konu olan şeylerin ortak deneyime konu edilemeyeceğini düşünmektedir ve yine her iki düşünür dili öğrenen kişiyi adeta bir gözlemci olarak değerlendirerek gözlenen şey-gözlenen şeye yönelik dilsel ifade arasındaki korelasyonlar üzerinden dilin öğrenildiğini savlar. Strawson bu makalesinde erken dönem Wittgenstein'da dünyayı bilimsel bir kavrayış ile ele alabilmek için bir mantık dili oluşturmasını eleştirerek bu dilin yerine gündelik dilin ikame edilmesini savunmuştur. Ancak Winch'e göre Wittgenstein, Strawson'un iddia ettiği gibi dilin pratikler ile olan ilişkisinden ziyade bir sosyal bağlam içerisinde cereyan ettiği hususuna odaklanmıştır (Winch, 2020: 67). Quine ise dil öğrenimi konusunda hem sosyal bağlama hem sosyal pratiklere ve bunlara ek olarak fiziksel çevreye odaklanmıştır. Quine'ın sosyal bağlam ve pratiklere ek olarak odaklanmış olduğu fiziksel çevre, dil öğreniminde sözcüklerin deneyimlenmesi hususunda sözcüklerin gösterimleri ile ilgili düşüncelerinde görülür. Quine sözcüklerin gösterimleri ile ilgili gösterme edimini iki farklı şekilde ele alır bunlar (1) ertelenmiş gösterim ve (2) doğrudan gösterimdir. Öncelikle Quine, *gösterilen nokta (the ostended point)* adını verdiği şeyi açıklar, gösterilen nokta uzay-zamanda işaret eden bir parmaktan çıkan doğrunun opak bir yüzeyle ilk kez kavuştuğu noktadır (Quine, 1969: 39). Dolayısıyla bir noktanın gösterilen bir nokta olabilmesi için görme duyusuna uygun olarak opak bir yüzeyde bulunması gerekir. Burada gözlemleyen kişi gösterilen noktayı görme ediminin son bulduğu opak bir yüzeyde deneyimlemesi gerekir. Doğrudan gösterimde gösterilen nokta, gösteren tarafından işaret edilir. Burada gösterilen şeye gösterenin ve göstereni görenin doğrudan duysal erişimi vardır ve arada herhangi bir vasıta yoktur ve hatta arada saydam yüzey olsa bile gösterilen nokta bu saydam yüzeylerinde ardında opak bir bölge üzerinde konumlanmıştır. Bir diğer gösterim ise ertelenmiş gösterimdir ki burada gösterilen şey bir başka vasıta üzerinden gösterilir, Quine buna örnek olarak araç yakıtının bittiğini arabadaki göstergelerden öğrenmekle örnekendirir (Quine, 1969: 40). Doğrudan aracın benzinini duyumsamadan işaret edilen şeyin, benzinin olmadığını gösteren araç göstergesi olduğunda ertelenmiş gösterimden bahsedilir. Ertelenmiş gösterimde gözlemleyenin doğrudan duysal erişimi olmadığı gibi birtakım mekanizmalar vasıtasıyla gösterimde bulunma söz konusu olmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Quine için sözcüklerin öğreniminde dil öğreniminin kurucu unsurları olan üç unsur çıkarsanabilir. Bunlar dili öğrenen, dili öğreten ve deneyimdir. Dilsel olan her şeyin muhakkak surette deneyimsel bir karşılığı bulunmalıdır. Bunlar içsel

deneyimler bile olsa bu içsel deneyimlerinde deneyimlenebileceği dışsal davranışlar olarak verilerimiz bulunmaktadır.

Quine, dil öğrenme sürecini, çocuğun dil öğrenme süreci üzerinden değerlendirir. Quine'a göre bir çocuğun kelimeleri öğrenmesi altı aşamalı bir süreçtir. İlk aşamada kişi, pekiştirme ve sönümleme ile anne, su gibi terimleri öğrenir ki öğrenmiş olduğu bu kelimeleri gözlemsel süreçlerle edinmiştir. Ancak bu terimler yalnızca terimler olarak vardır. İkinci aşamada terimler yine pekiştirme ve sönümleme ile öğrenilir ancak bu aşamada terimler bireyleştirilmiştir. Bireyleştirme³⁶ çocuğun dil öğrenme sürecindeki tekil ve genel terimleri zamanla öğrenmesinde anahtar konumunda olan bir kavramdır. Örneğin anne ve su kelimeleri başlangıçta çocuk için birbirine denk kelimelerken bireyleştirme ile anne kelimesi birleşik uzay-zamansal dış büyüklükte tümleşirken yani varlık olarak anne ile bu kelime karşılanırken, su gibi bir kavram uzay-zamanda saçılmış olarak kalır ki suyun saçılmış olarak kalması onun tekil olmazlığı ile ilintilidir. Şu hâlde bireyleşme halinden su kelimesi etkilenmez böylelikle genel-tekil dikotomisine uymayan kütle terimler kategorisi içerisinde varlığını sürdürür (Quine, 2023: 27-28). Çocuk ikinci aşamada elma dediğinde bir elmayı bireyleştirerek gösterebilir. Burada elma kavramı soyut terim olmak yerine bireyleştirilerek gönderimi olan bir terim haline gelmiştir. Üçüncü aşamada ise bir sorun başlar ki bu sorun adlandırmada oluşan hatadır. Bu hata elma terimi kullanıldığında kast edilen şeyin bir elmanın tümü mü yoksa dış yüzü mü gibi olduğu hususunda belirsizliğin olmasıdır. Buna rağmen bu aşamada şeyler gözlemlenebilir şeylerdir. Dördüncü aşamada genel bir terimin bir diğerine niteleyici olarak katılmasıyla başlar. Örneğin mavi elma ve kare top gibi terimler. Burada tümcenin gönderimde bulunduğu şey aslında yeni bir şey değildir. Zira niteleyen kelime nitelenen kelime gözlemlenebilen şeylerdir. Beşinci aşamada ise yeni bir anlama biçimi getirilir. Burada tekil terimlere karşılaştırma terimleri eklenir. Örneğin “o benekten daha küçük” dediğimizde yeni bir anlama biçimi getiririz. Bu karşılaştırmaya göre dördüncü aşamadaki gibi mavi elmanın gönderimden yoksun olması gibi reddedilemeyen ancak sonsuza dek gözlemlenemeyecek olan bir karşılaştırma sunarız. Altıncı aşamada karşılaştırma terimlerinin gözlemlenemeyenleri adlandırmaya alternatif olarak yan cümlecikler ve betimlemeler ile soyut var olanları konuşmaya çalışırız. Örneğin, kırmızılık, insanlık gibi terimler bu aşamada

³⁶ Quine, bireyleşim adını verdiği şeyi tekil şeyler ve kütle şeyler arasındaki ayrımı ifade etmek için kullanır. Kütle şeyler uzay-zamanda başka bir yerde karşımıza çıkabilirken yani nesne olarak nerede bitip nerede başladığı belirsizken tekil şeyler uzay-zamanda nerede başlayıp nerede bittiği belli olan şeylerdir (Quine, 1969: 40).

kurulabilir (Quine, 2023: 29-31). Quine’a göre dil, çocuk tarafından yukarıdaki süreç dahilinde öğrenilir. Dili öğrenen çocuk için öğrenme bitmiş bir süreç değildir. Her birimiz dilimizi aynı şekilde öğrenmediğimiz, bireysel farklılıkların öğrenme sürecini etkileyen değişkenler olarak karşımıza çıktığı gibi dil öğrenme süreci de tamamlanmış bir süreç değildir. Quine bu durumu *Word and Object* isimli çalışmasında “*Hiçbirimiz dilimizi aynı şekilde öğrenmiyoruz ve bir bakıma öğrenmeyi yaşarken de bitirmiyoruz*” diyerek ifade eder (Quine, 2013: 12). Yine Quine, dilin bir toplum içerisinde yayılımı ile ilgili iki şeyden bahseder. Quine bunlara taklit ve geribildirim adını verir. Quine’ın taklit olarak ifade ettiği şey dili öğrenen kişinin öğrenmiş olduğu şeyi tekrar ederek yeniden üretmesi, geribildirim ise dile ilişkin öğrenilen şeyin onaylanma ya da onaylanmama yoluyla toplumsal alanda yayılması olarak açıklanabilir. Taklit ve geribildirim olarak dilin yayılımında kullanılan iki edim, eşsesli çeviri ile mümkün hale gelmektedir. Quine, eşsesli çeviriyi, toplumsal öğrenmelerde örtük olarak bulunduğunu ve bu çevirinin bir kelimenin bir toplumun diğer bireylerinde aynı şekilde telaffuzu ile ilgili olduğunu ifade eder. Quine eşsesli çeviriden ayrılmanın toplum içerisindeki iletişimi engellemekten başka bir işe yaramayacağından bahsetmektedir (Quine, 1969: 46). Quine için eşsesli çeviri yoluyla yapılan taklit ve geribildirimlerin dilin toplumsal alanda yayılımında etkili olduğunu yani dilin toplumsal standartlarının olduğunu ifade eder. Bu standartlardan dilin telaffuzu ile ilgili olan standartlar ile ilgili de Quine, bu standartların bizlerin dış dünyayla olan uyum sürecinde aranması gerektiğini ifade eder (Quine, 2023: 22). Bizler toplumsal yaşantı içerisinde onaylamalar ve değillemeler yoluyla bizim dışımızdaki dünyanın dilsel standartlarını öğreniriz. Bu dilsel standartlar sayesinde birbirimize benzer şekillerde konuşuruz.

2.1.2. Algısal Benzerliklerden Dilsel Standartlara

Dilsel standartlar iletişimi mümkün kılan standartlardır ve bu standartlar hayatta kalma değeri açısından bizlerin dış dünyayla olan uyum süreci ile ilişkilidir. Quine bu durumu “*algısal benzerlik standartlarının önceden belirlenmiş uyumu, doğal seçim tarafından açıklanır*” (Quine, 1998: 21) diyerek ifade etmiştir. Burada temel olarak şöyle bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bizler dış dünyadan gelen veriler dahilinde dilsel standartlar oluştururuz ancak dış dünyadan gelen veriler son kertede her birimizin algıları ile ilgilidir. Dolayısıyla dilsel standartlar oluşturabilmek için algısal standartlar gereklidir. Quine bu durumu algısal benzerlik adını verdiği bir kavram ile açıklamaktadır. Quine, algısal benzerlik adını verdiği kavramı şu şekilde açıklar; her genel uyaran, öznenin sinir uçlarının sıralı bir alt kümesidir ve

bu tür iki alt kümenin, aynı sinir uçlarını aynı sıralamada uyarmaları durumunda bu iki alt kümenin dolayısıyla da bu iki verinin benzer olduğu söylenir buna algısal benzerlik adı verilir (Quine, 1998: 17). Örneğin, açık hava sinemasında aynı filmi izleyen toplulukta uyaran kaynağı olan sinema filminden gelen her bir uyarı ($n, n_1, n_2, n_3, \dots$), belirli zamanlarda ($t, t_1, t_2, t_3, \dots$) topluluğa ulaşır, topluluk için bu uyarılar ($nt, n_1t_1, n_2t_2, n_3t_3, \dots$) algısal olarak benzerdirler. Føllesdal ise Quine ile ilgili yorumlarında bu durumu aldığımız verilerin farklı olmasına rağmen ve bu verilerin tetiklediği sinir uçlarımızın ve sinir ağlarımızın farklı olmasına rağmen herhangi bir yaban domuzunu ilk algıladığımızda ve ikinci algıladığımızda sinirsel uyarıların aynı sözel tepkiyi vermesi ve bu anlamda her ikisinin de benzer olması üzerinden Quine'ın, sinirsel uyarıların algısal olarak benzer olduğunu düşündüğünü açıklar. Dolayısıyla algısal yargılarımızda bizler hemfikirizdir (2013: xx). Quine, dış dünyaya ilişkin duyumsal verilerimiz, sinirsel uyarılarımız arasındaki bu ilişkiler üzerine düşüncelerinin arka planında Davidson'ın "*anormal monizm*" olarak adlandırdığı düşüncesinin olduğunu kabul eder (Quine, 1992: 72). Davidson'ın anormal monizmi tüm olayların fiziksel olduğunu iddia ederken, fiziksel olaylarla ilişkili olan her zihinsel olayın aynı zamanda fiziksel bir olay olduğunu, anormal monizmi inşa etmek için her zihinsel olayın bir fiziksel olayın nedeni ya da sonucu olduğunu göstermenin yeterli olacağını savlayarak ifade eder (Davidson, 2002: 224). Algısal süreçler olarak ifade edilen tüm bu süreçler fiziksel bir olayın karşılıklarıdır. Quine'ın epistemoloji anlayışında empirist safta yer aldığından bahsedilmektedir. Quine'a göre bilgi, empirik bir yapı içerisinde, insan beyninde cereyan eden psikofizyolojik bir süreçten ibarettir. İnsan beyni, dışardan aldığı duyusal bilgilerden yola çıkarak, gerçekliği kavramasını, başka deyişle onun üzerinde etki etmesini sağlayan kuramlar inşa eder. Quine anormal monist düşünceleriyle epistemolojiyi psikolojinin dolayısıyla da doğa bilimlerinin bir dalı olarak kabul eder (Delacampagne, 2020: 143).

Quine'a göre algısal benzerlikler, tüm beklentilerimizin, tüm öğrenmelerimizin, tüm alışkanlıklarımızın temelidir. Algısal benzerlik mekanizması algısal olarak benzer uyarıların, algısal olarak birbirine benzer neticelere sahip olmasını bekleme eğilimimiz aracılığıyla çalışır. Bu ilkel bir tümevarımdır aslında. Öğrenme algısal benzerliğe bağlı olduğundan, algısal benzerliğin kendisi tamamen öğrenilmiş olamaz. Bir kısmı doğuştan gelendir. Ancak kişinin algısal benzerlik standartları, deneyim ve öğrenmenin bir sonucu olarak kökten ve belki de bir süreliğine hızlı bir şekilde değişir (Quine, 1998: 19). Quine bu düşünceleriyle algısal benzerliğin kendisinin öğrenilmiş olmayacağını bunun bir kısmının doğuştan geldiğini ifade etmektedir. Quine algısal benzerliklerin canlılarda türe içkin bir

özellik olduğunu düşünmektedir. Quine bu içkinlik halini türün hayatta kalma güdüleriyle ilişkili olarak düşünmüştür.

Algısal benzerlikler arasında derece farkları vardır. Quine bu derecelendirmeyi psikolojist bir perspektifle açıklar. Bu açıklamaya göre algısal benzerlikler arasındaki derece farkı üç aşamalı bir deneyle açıklanır. Birinci aşamada bireyler genel bir uyarın vesilesiyle bazı hareketler yapar (tepki gösterir), bizler bu hareketleri ödüllendiririz. İkinci aşamada aynı birey farklı ama algısal olarak benzer bir uyarınla uyarılır ve uyarım sonrasında ödüllendirme yerine cezalandırma yapılır. Üçüncü ve son olarak ödüllendirilen ve cezalandırılan uyarına benzer üçüncü bir uyarınla birey yeniden uyarılır. Bu üç aşamanın sonunda birey cezalandırmaya rağmen üçüncü uyarın sonrasında birinci uyarına benzer davranış sergiliyorsa, üçüncü uyarının ikinciden ziyade birinciye benzer olduğu sonucuna ulaşılır (Quine, 1998: 18).

Algısal benzerlik kavramı tekil bir türün kendi tekil deneyimleriyle ilişkili olduğu kadar diğer türler içindeki ortak deneyimleri ile de ilişkilidir. İnsan özelinde algısal benzerlikler değerlendirildiğinde tanıklık epistemolojisi açısından Quine şu değerlendirmelerde bulunur; eğer a ve b olarak iki kişi bir sahneye müşterek olarak tanık oluyorsa ve bir tanık olarak a'nın x_1 ve x_2 isimli iki olaydaki genel uyarıları onun için algısal olarak benzer olarak nitelendiriliyorsa, genellikle diğer tanık olan b'nin uyarıları diğer tanık için o kadar yeterli olacaktır (Quine, 1998: 20). Quine'ın algısal benzerlik üzerine ve tanıklık epistemolojisi üzerine düşünceleri onun epistemolojide bilginin gerekçelendirmesi hususundaki *bağdaşımçı (coherentism)* düşünceleriyle de ilişkili olarak düşünülebilir. Quine'ın bağdaşımçı düşüncelerinin arkasında ise ilk felsefenin reddi ve ilk felsefe gibi düzeltilemeyecek ifadenin olmaması düşüncesi bulunur (Pritchard, 2020: 58). Zira bilgilerimiz birinin bir diğerine üstünlüğü/önceliği olarak değil de bir ağı oluşturan yapılar olarak teşekkül ederler. Bu ilişki aslında Quine'ın tüm felsefesi yani ontolojisi, epistemolojisi, dil ve bilim üzerine olan düşüncelerindeki sistemliliği ile de ilgilidir. Quine'ın bilginin gerekçelendirmesindeki bağdaşımıcılığı, bilgideki kesinlik iddiasından çok bilgide tutarlılığı önemsemesi ile ilgilidir. Quine'ın bu anlayışına göre doğru olarak kabul ettiğimiz her şeyin aslında kusursuz bir ağ gibi olduğunu düşünür. Bu ağın düğümleri bireysel inançları temsil ederken ağ arasındaki bağlantılarda inançlar arasındaki mantıksal ilişkilere benzetilir. Düğümler yani bireysel inançlar arasında tür farklılığı olmayıp bir derece farklılığı bulunmaktadır. Ağ içerisindeki merkezi düğüm yani merkezi bireysel inanç, inançların değişebileceği en önemli kısımdır. Bir bilgi ilk olarak bu ağın çeperlerine ulaşır ve ağ

içerisindeki mantıksal örüntüye göre bu inanç merkez düğüme kadar yol alabilir. Her bir ağ çevreyle ilişki içerisinde olup çevredeki diğer ağlardan izole değildir. Quine, böyle bir inanç ağı içerisinde bilgisel olarak nasıl ilerleyeceğimizi açıklarken, merkezdeki ağ yerine ağ çeperlerindeki inançlardan vazgeçerek ilerleyebileceğimizin makul olduğunu savunur (Kelly, 2014: 19). Dolayısıyla bilginin gerekçelendirilmesi ağdaki bilgiler arasındaki bağdaşım ile ilişkilidir. Önergelerimizin gerekçelendirilmesi işlemi *inanç ağıımızdaki (the web of belief)* bilgiler arasında kurulan mantıksal ilişkilerde yatmaktadır. Quine'ın algısal benzerlik, dil üzerine düşünceleri ve tanıklık epistemolojisi ile bilginin gerekçelendirilmesindeki bağdaşımçı düşünceleri sosyal bilimlerde özelinde tartışılmalıdır.

2.1.3. Quine'ın Gözlem Cümleleri

Quine'a göre gözlem cümleleri hem bireylerin dil öğreniminde hem de bilimlerde kritik önemdedir. Gözlem cümlelerini önemli kılan, dil öğreniminde çocukların duyu verileri ile nesneleri ilişkilendirmesi sonucu doğru nesneyi doğru sözcük ile eşleştirmek ve böylelikle dili öğrenmelerini sağlamakta oynadığı rolden kaynaklanmakta; bilimde ise gözlem cümlelerinin, üzerinde uzlaşılan ve aksi inkâr edilemeyecek olan kanıtları sunmasından dolayısıyla bilimin kanıta dayalı destekleri olmalarından ileri gelmektedir.

Quine'ın gözlem cümlelerini açıklamadan önce Quine için gözlemcinin konumundan bahsedilmesi gereklidir. Quine'ın natüralizmi ile ilişkili olarak birey yani sosyal çevre içerisindeki gözlemci, çevresi içerisinde olan biten şeylerin farkındadır, benzer şekilde hayvanlarda çevreleriyle ilişkisi içerisinde aynı farkındalığa sahiptir. Bu farkındalık hali, türlerin beklentilerinin ve öngörülerinin inşasında işlevseldir. Beklentilerimiz ve öngörülerimiz ise bizim ve diğer hayvanların hayatta kalmalarına yardımcı olur (Quine, 1998: 1). Dolayısıyla türlerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri hususunda dış dünyaya ilişkin farkındalık halinin önemi büyüktür zira farkındalık hali bizlerin dış dünyadan gelen verileri alımlaması ve bu verilerin işlenmesi süreciyle ilişkilidir. Bizler bu verileri alımlayan pasif alıcılardan ziyade bu verilerden beklentiler ve öngörüler inşa eden varlıklarızdır. İnsanları ve hayvanları, dış dünyanın uyarıları ve bu uyarılardan beklentiler ve öngörüler inşa etme noktasında aynı düzlemde gören bu anlayışı ile Quine'ın natüralizmi ile Searle'ün toplumsal olgular kavramını hayvanları da içerir şekilde geniş anlamda kullanması arasında, naturalistik açıdan ortak noktalar bulunmaktadır. Aralarındaki ortak noktalar ile ilgili şunlar ifade edilebilir; Searle toplumsal olguları, kolektif niyetlilik içeren olgular olarak tanımlamaktadır, kolektif niyetlilik gerek insanların gerekse hayvanların ortak şekilde hareket ederek eylemde

bulunulmasını içermektedir. Quine, türlerin, dış dünyadan almış olduğu uyarımlar ile beklenti ve öngörülerini inşa ettiğini ifade etmektedir. Searle'ün kolektif niyetlilik kavramı ile Quine'ın dış uyarımlar dolayımıyla elde edilen verilerden beklentiler ve öngörüler inşa etme düşüncesi birbirini tamamlar niteliktedir. Öyle ki Searle'ün kolektif niyetlilik kavramını, Quine'ın dış uyarımlar dolayımıyla elde edilen verilerini öncelediği fikri savlanabilir. Şu hâlde bizler tarafından dış dünyaya ilişkin veriler alınırlar ve bu verilerden beklentiler ve öngörüler inşa edilir. Buradan sonra da kolektif niyetlilik ile türler, toplumsal olguları inşa ederler sonucuna ulaşılabilir. Toplumsal olguların inşa sürecini başlatan şey duyuşsal verilere dayanmaktadır. Quine ve Searle'ün naturalistik felsefeleri bir arada düşünüldüğünde insanlar ve hayvanlar için süreçlerin benzer olduğu görülür. Bu benzerliklere rağmen insanları hayvanlardan ayıran bir yeti olarak dil, tam da bu noktada devreye girmektedir. İnsanlar, hayvanlardan farklı olarak dış dünyadan edinmiş olduğu duyuşsal verileri dil ile ifade eder. Dış dünyaya ilişkin duyuşsal verilerin dil ile ifadesi gözlem cümleleri kurularak yapılır. Quine, gözlem cümlelerinin en ilkel haliyle dış uyaranların insandaki karşılıkları olduğunu ifade etmektedir (Quine, 1998: 22). Gözlem cümlelerinin birbirleriyle ilişkilendirilmesi ile beklenti ve öngörüler ifade edilebilir. Örneğin “Kar yağdığında hava soğuk olur”, “Dumanın olduğu yerde ateş vardır” gibi. Beklentiyle ilgili bu tarz bileşik gözlem cümleleri insanlığın ilk bocalayan bilimsel yasalarıdır. Bunlara Quine, gözlem kategorileri adını verir. Dilin evriminde ve çocuğun dili öğrenmesinde gözlem cümlelerinden gözlem kategorilerine doğru ilerleme söz konusudur. Gözlem kategorileri, öğrenmelerimizin altında yatan tümevarımsal beklentinin doğrudan ifadeleridir. Gözlem cümlelerini aldığımızda yalnızca bir başkasının gözleme ilişkin tanıklığına vakıf oluruz. Ancak gözlem kategorileri çok daha fazlasını getirmektedir. Yılların deneyimlerinden oluşturulmuş, genelleştirilmiş beklentiler olarak gözlem kategorileri zamandan zamana ve mekândan mekâna devredilebilir (Quine, 1998: 25). Gözlem kategorilerinin zamansal ve mekânsal aktarımı ise insanlığın ortak mirası olarak bilgi dağarımızda bir genişlemeyi ifade etmektedir.

Gözlem cümlelerinin kaynağı dış uyaranlardır. Gözlem cümlelerinin kaynağının dış uyaranlar olması, onların öznelerarası alanda uzlaşılabilir nitelikte olduğunu gösterir. Gözlem cümlelerini normal algıya sahip olan ve dış uyaranlara doğrudan tanık olan herkes teyit edebilir. Dolayısıyla bir gözlem cümlesi, tipik olarak, dış dünyadaki olayların veya durumların raporlarıdır. Ancak bazı gözlem cümleleri zihinseldir. Quine'ın verdiği örneğe göre, “Yağmur yağıyor” gözlem cümlesini ele alalım. Tom, Martha'nın sözlerinden bu gözlem cümlesini *gösterim yoluyla (ostension)* öğrenir. Martha bunu şu şekilde yapar; Tom

uygun fenomenleri fark eder ve Martha, Tom'un bu fenomeni söylemesine ya da onaylamasına veyahut da değillemesine çalışır (Quine, 1992: 61). Tom'un kurmuş olduğu gözlem cümlesi bir yerden Martha'nın, Tom'un bu fiziksel olayı algıladığına ilişkin zihinsel durumuna bağlıdır yani öğrenilen gözlem cümleleri, dile hakimiyetimizin başladığı yerdir ve bizim dili öğrenmemiz aynı zamanda büyüklerimizin bu öğrenmemiz için gerekli olan algıyı fark etme yeteneklerine bağlıdır. Burada Quine, fiziksel ve zihinsel konuşma arasında bir çatallanma olduğundan ve bu çatallanmanın “Yağmur yağıyor” ve “Tom yağmur yağdığını algılıyor” arasında olduğu gibi gözlem cümleleri düzeyinde gerçekleştiğinden bahseder (Quine, 1992: 61). Dolayısıyla gözlem cümleleri, dil öğrenim sürecinde bir yerden bu dile hâkim olanın zihinsel gözlem cümlesinde bir yerden de dili öğrenenin fiziksel deneyimleri arasındaki eşleşmede iki taraflı rol oynar; zihinsel ve fiziksel. Gözlem cümlelerinin nesnelliği gerek zihinsel gerekse de fiziksel boyutta olsun, onun öznelerarası alandaki dolaşımında uzlaşılabilir sinirsel uyarımlara kadar geri götürülebilmesi ile ilgilidir. Quine bunu, “*dış dünyayla ilgili bilginin nesnelliği dış dünyayla olan temasımızda, dolayısıyla sinirsel alımımızda ve ona yanıt veren gözlem cümlelerinde kök salmaya devam eder*” (Quine, 1992: 36) diyerek ifade etmiştir. Dolayısıyla dış dünyayla ilişkimizde nesnel bilginin garantisi sinirsel alımlarımız ve sinirsel alımlarımız ile ortaya konulan gözlem cümleleridir. Buradan ortaya çıkan iki sonuç bulunmaktadır Quine, nesnel bilginin imkânını önce fiziksel sonra dilsel alanda görmektedir. Quine, bu yaklaşımıyla nesnel bilgiyi dil ile öznelerarası alanda dolaşıma sokmaktadır. Çünkü sinirsel uyarımla dış dünyanın bilgisini edinen insan, bu nesnel bilgiyi dil ile ifade ederek öznelerarası dolaşıma sokmaktadır ki dil ile ifade edilen nesnel bilgi öznelerarası alanda bir başkası için sinirsel uyarım halini almaktadır. Quine böylelikle solipsizmden kaçınmaktadır.

Quine (1992: 4), gözlem cümlelerinin yapısıyla ilgili olarak da şunları ifade eder; bir gözlem cümlesi bir cümle olarak düşünülen tek bir isim ya da sıfattan oluşabilir. Örneğin; “Yağmur yağıyor” cümlesinin yerine tek bir kelime olarak “Yağmur” kelimesi kullanılabilir. Bu şekilde kurulan gözlem cümleleri için Quine, tek kelimelik gözlem cümlesi anlamına gelen *holofrastik* kavramını kullanır. Quine aslında, gözlem cümlelerini holofrastik olarak değerlendirir. Bebeğin bilişsel dünyasında dili öğrenmesi tek kelimelik gözlem cümleleri olan; “anne”, “süt” vb. kelimeler aslında ilkel holofrastik gözlem cümleleridir. Bu gözlem cümleleri bebek tarafından tepkilerin koşullanması yoluyla uyarımlarla ilişkilendirilirler. Çocuk bunları daha önce hiçbir dil bilmeden edinmişse bu kelimelerin doğrudan uyarımla ilişkisi esastır ve kendi dışındaki diğer konuşmacılardan bu dili öğrenebilmesi için

öznelarasılığın gerekliliği esastır (Quine, 1992: 5). Gözlem cümlelerinin holofrastik olması ise şu sorunu ortaya çıkarmaktadır; holofrastik gözlem cümlelerinin tek bir kelime olarak ifade edilmesine rağmen nasıl tüm olarak düşünülmesi öğrenilmiştir (Kemp, 2021: 204)? Örnek üzerinden bu sorunu irdelersek, bizler yağmur yağdığını holofrastik bir gözlem cümlesi olan “Yağmur” ile ifade ettiğimizde bu kelimenin bize yağmur yağdığını düşündürmesi nasıl öğrenilmiştir? Yani zayıf girdi olarak “yağmur” duyuşal verisi ile yağmurun yağdığına ilişkin düşünce olarak yoğun çıktı arasındaki ilişki nasıl olmaktadır?

Gözlem cümleleri holofrastik olabileceği gibi birden fazla gözlem cümlesi birleştirilerek daha fazla gözlem cümlesi elde edilebilir. Örneğin basit mantıksal operatör olan “ve” bağlacı ile “Güneş doğuyor ve kuşlar şarkı söylüyor” şeklinde gözlem cümleleri birleştirilebilirler. Bu mantıksal operatörler ve birleşik gözlem cümleleri aracılığıyla gözlem kategorileri oluşturulabilir. Bahsedildiği üzere Quine’a göre gözlem kategorileri, insanlığın ilk bilimsel yasaları olarak değerlendirilmektedir. Gözlem kategorilerine ilişkin bu değerlendirmelere ilerleyen bölümlerde detaylı olarak değinilmektedir.

Quine için gözlem cümlelerinin işlevleri ile ilgili olarak PR. Bhat ve Gopal Sahu, ortak çalışmalarında (1998: 403-404), gözlem cümlelerinin yedi işlevinden bahsedilir. Bu işlevler; (1) dilin kökeninde bulunmaları, (2) bebeğin dili öğrenmeleri için giriş düzeyinde cümleler olmaları, (3) ikinci bir dili öğrenmesi hususunda çevirmen için giriş düzeyinde cümleler olmaları, (4) dış dünya hakkındaki bilgilerimiz için birer dayanak noktası, kanıt unsuru olmaları, (5) iki teoriyi karşılaştırabilmek için bu iki teorinin gönderimde bulunduğu ortak referans noktası olmaları, (6) inanç deneyimlerimiz ve değerlerimiz için kaynak konumunda olmaları, (7) epistemolojik tezlerimiz için ontolojik taahhüt işlevi görmeleri. Bhat ve Sahu’nun işlevleri son kertede iki hususa odaklanmaktadır, bu iki husus Quine için gözlem cümlelerinin birbirleriyle ilişkili iki farklı işlevi olarak okunabilir. Bunlardan ilki dili öğrenme sürecinde gözlem cümleleri ve ikincisi ise teorilerimizin kanıtları olarak gözlem cümleleridir. Gözlem cümlelerinin ilk işlevi dili öğrenme sürecimizde gözlem cümleleridir. Çocuk ilk gözlem cümlelerini gösterim yoluyla öğrenir. Bebeklik döneminden çocukluk dönemine kadar biriktirmiş olduğu gözlem repertuarı ile gözlem cümleleri kurmayı öğrenir. İkinci aşamada çocuk, yeni gözlem cümleleri oluşturacak bağlaçları kullanmayı öğrenir. “Değil” ve “ve” bağlacını öğrenen çocuk mantığı içselleştirir. Daha fazla bağlaç öğrenen çocuk gözlem cümlesi kurmakta ustalaştığı gibi bileşik gözlem cümlesi kurmayı öğrenir (Quine, 1998: 23). Çocukların ilk gözlem cümlelerine bakıldığında bu cümlelerde daha çok bedenlerin ima edildiği görülür. Bunun nedeni olarak Quine, doğal seçilimin, insanın ve diğer hayvanların,

bedenlerin görüntüsüne ve kokusuna duyarlılığını artırdığını çünkü avın, avcının anında farkına varması hayatta kalma değer taşıdığını ifade eder. İlk insanların ve çocukların konuşmalarındaki gözlem cümlelerinde bedenlerin ima edilmesinin arkasında hayatta kalma motivasyonu bulunmaktadır (Quine, 1998: 35). Dil öğrenme süreci ve hayatta kalma motivasyonu arasındaki ilişkiye dair Quine şu çıkarımlarda bulunur; bireyler dil öğrenirken sinirsel uyarıları kelimelerle ilişkilendirirler. Tümel kavramları da benzerlikler temelinde ilişkilendirerek oluştururlar. Böylelikle dil öğrenimi öznelarası alanda ve öznde uzlaşma temelinde oluşur. Dilin öğrenimi ile sinirsel uyarılar arasında nedensel ilişki vardır. Hume'un nedensellik analizine benzer şekilde Quine, “*algısal benzerlik standartlarının önceden belirlenmiş uyumu*” adını verdiği şey ile benzerlikler üzerinden tümevarımsal akıl yürütmeyi açıklar. Bu durumu doğal seleksiyon ile de örneklediren Quine’a göre bizler hayatta kalma güdüsüyle benzer sinirsel girdilerden oluşturduğumuz şemalarımız ile olaylar arasında nedensel ilişkiler kurarız ve bu durum hayatta kalmak için bir türün genelinde bulunur. Hume’da nedensellik analizinde, olaylar arasında neden-sonuç ilişkisinde bir zorunluluk bağlantısı olmadığını, bizlerin ardışık olaylar arsında izlenimler temelinde böyle bir ilişki kurduğunu ifade etmektedir (Hume, 1976: 52). Burada Quine, benzer algısal uyaranların benzer sonuçlara neden olacağı yönündeki beklentilere odaklanmaktadır. Aradaki nedensellik ilişkisi olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisinden ziyade uyaranlar ve tepkiler arasındaki neden-sonuç ilişkisi olarak görülür. Hume’da ise benzer şekilde neden-sonuç ilişkisi olarak algılanan şeyin izlenimler yani -çağdaş ifadesiyle- görsel uyaranlar olduğudur.

Quine, kendisini gözlem cümlelerini incelemeye iten motivasyonun, gözlem ve teori arasındaki bağlantıyı soruşturmak olduğunu ifade eder (Quine, 1992: 4). Bu da bizi Quine’ın gözlem cümlelerine yüklediği ikinci işleve götürmektedir. Bu işlev gözlem cümlelerinin teorilerimiz için kanıt görevi üstlenmeleridir. Ona göre teorilerimiz nihayetinde gözlem cümlelerinden oluşur ve gözlem cümleleri teorilerimiz için kanıtsal bir destek noktası sunarlar. Gözlem cümlelerinin kanıtsal niteliğe sahip olmasının nedeni, onun öznelarası alanda kabul edilebilir olmasıdır ki bilimi nesnel yapan şey de öznelarasılığın gerekliliğidir. Gözlem cümleleri bu nedenden dolayı bilimsel kanıtın bir aracıdır denilebilir. Teorilerimiz cümlelerden oluşur veya onların içinde ifade edilir. Mantık ise cümleleri başka cümlelere bağlar. O halde başlangıçta ihtiyacımız olan şey bu zincirleme bağlantı içerisindeki her bir bağlantı ve uyarılarımızla doğrudan ve sıkı bir şekilde ilişkili olan bazı cümlelerdir. Bu cümleler gözlem cümleleridir. Gözlem cümlelerine ilişkin Quine, bunların bir durum cümleleri olduğundan bahseder. Örneğin, “Yağmur yağıyor” cümlesi bir gözlem cümlesi

olabilir ancak şu şartı sağlaması gerekir; dili konuşanların olaya tanık olduklarında uzlaşabilmeleri (Quine, 1992: 3). Quine bu düşüncelerine ek olarak bir cümleyi gözlem cümlesi yapan şeyin, onun betimlediği şeyin ne çeşit bir olay veya durum olduğu değil; onun, onu nasıl betimlediği olduğunu ifade eder. Quine şu örneği verir; ben hukuk fakültesi dekanını Belçika'daki kızına bir doğum günü çeki postalarken görmüş olabilirim. Fakat onu, bu şekilde ifade etmek, onun bir gözlem cümlesi olması için yeterli değildir. Diğer yandan, eğer ben aynı olayı, geniş yüzlü, kır bıyıklı, çerçevesiz bir gözlük takan, fötr şapkalı, bastonlu ve tıknaz bir adamı mektup kutusuna beyaz düz bir nesneyi koyarken gördüm, diyerek betimlersem, bu bir gözlem cümlesi olur. Onu gözlem cümlesi yapan şey, benim dilimi anlayan herhangi bir ikinci tanığın, o zaman ve orada benimle bütün hususlarda aynı görüşte olmaya mecbur kalmasıdır (Quine ve Ullian, 2001: 27). Quine'a göre gözlem cümleleri, bu cümleleri oluşturan tümceler betimlediği şeylerin, uyarımların ifadeleri olmalıdır. Yani gözlem cümlesi içerisindeki tümceler bu tümceleri deneyimleyen herkesin üzerinde uzlaşabilecekleri nitelik ve nicelik ifade edilmelidir. Quine'ın örneğinde mektup bırakan hukuk fakültesi dekanının, bıraktığı şeyin mektup, bırakan kişininse hukuk fakültesi dekanı olduğu bilgisine sahip olmayan ancak bu edimi deneyimleyen tanıkların edimi ifade eden gözlem önermesini hukuk fakültesi dekanı ya da mektup şeklinde onaylamaları mümkün görünmemektedir.

Gözlem cümleleri ve gözlem cümlelerimizden oluşan gözlem kategorileri, bizlerin inanç ağlarını şekillendirirler. Quine'a göre inanç ağımızın-sistemimizin de nihai delilleri doğrudan gözlemlerimizden oluşur; buna kendi notlarımız, diğer insanların haberleriyle ilgili gözlemlerimiz de dahildir. Önceki nesillerden aktarılan delillerde son kerte doğrudan duyulara dayandırılabilir (Quine ve Ullian, 2001: 26). Dolayısıyla bilgilerimizin gerekçelendirilmesine kullanılan inanç sistemimizin atomları da gözlem cümleleridir. Quine'ın bilgi anlayışı için bir sıralama yapmak gerekirse, önce duyulardan bahsedilir, duyulardan sonra duyular ile oluşan inançlarımızdan bahsedilir. Bu duyular gözlem cümleleri ile aktarılabilirlerse öznelerarası alanda geçerli cümleler olarak görülürler. Dolayısıyla inanç ağlarımızı yapılandıran gözlemlerimizin doğrudan ifadeleri yani gözlem cümleleri yalnızca taşıdıkları olayı değil aynı zamanda inanç ağlarını da bir başkasıyla paylaşma konusunda fonksiyonel olarak görülebilir. Keza gözlem cümlelerinden oluşan kategorik gözlemlerde. Şu hâlde inanç ağlarımız ve başkalarının inanç ağları aslında birbirine eklenen dev bir inanç ağını oluştururlar. Bu dev inanç ağı ise içerisinde gündelik bilgiden bilimsel bilgiye uzanan çeşitli bilgileri bünyesinde barındırırlar.

Gözlem cümleleri ile ilgili bu cümlelerin öznelarası alanda uzlaşılabilir olması nedeniyle nesnel olduğu ifade edilmiştir peki gözlem cümleleri hatasız cümleler midir, sorusu sorulabilir. Quine bunu eğer art niyetle sunulmadıysa ve/veya dili tam olarak pekiştirememiş kimselerin oluşturdukları cümleler değillerse hemen hemen hatasız olarak değerlendirir. Quine bu cümlelerde minimize edilmiş şekilde hata payı varsaysa da gözlem cümlelerinde belli ölçüde yanılabilirlik varsaymanın kelimelerin anlamlarının zorlanmasına yol açacağını; çünkü kelimelerin de gözlem cümleleriyle onların ifade ettikleri gözlemlenebilir durumlar arasında bağ kurularak kazanıldığını ifade etmektedir (Quine ve Ullian, 2001: 32).

2.1.4. Quine’da Dil ve Bilim İlişkisi: Gözlem Cümlelerinden Gözlem Kategorilerine

Quine dil ve bilim arasındaki ilişkiyi gözlem cümleleri temelinde kursa da gözlem cümleleri ile bilimsel teorilerimiz arasında doğrudan kanıtsal bir bağlantı kurmaz. Bunu kategorik gözlemler dolayısıyla yapar. Kategorik gözlemler iki gözlem cümlelerini birbirine bağlayan varsayımsal ifadelerdir. Kategorik gözlemler, bilimsel bilgilerimiz için ilkel bir başlangıç konumundadırlar. Kategorik gözlemleri anlamamanın yolu Quine’ın dile dair düşüncesinden geçmektedir.

Quine’a göre (2001: 49), dilin iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki başkaları ile iletişimde bir edimi yerine getirtmek hususundaki işlevi bir diğeri de başkalarının sahip olduğu öğrenmeye konu olan şeyleri öğrenme vasıtası olarak. Dil bu iki temel işlevi ile tıpkı bir uzuv gibi işlevseldir. İnsan yalnızca kendi gözlemleriyle dünyaya ilişkin bilgiler edinmeyip bir başkalarının da deneyimlerinden faydalanır. Yani bizler kendi bilgi örüntümüzü oluştururken salt kendi deneyimlerimizden oluşan bilgi dağarımızdan faydalanmayız. Başka insanların da bilgi dağarından faydalanarak aslında kolektif bir bilgi örüntüsü oluştururuz. Bu şekilde bir bilgi örüntüsü oluşturmamızın arkasında yatan motivasyon ise Quine’ın natüralizminde yatmaktadır. Deneyimler bizlere öngörü konusunda ya da seçimlerimizde neyin seçilip neyin seçilmemesi hususunda rehber işlevi görür. İşte bu noktada deneyimlerin oluşmasında gözlemin, bu deneyimlerin bir başkasına aktarılması hususunda dilin önemi hayatidir. İnsan ne kadar çok gözlem bilgisine sahipse öngörü ve seçimler noktasında o kadar avantajlıdır. Gerek tanıklık konusunda gerekse de bilgi edinme konusunda diller için temel araç ise gözlem cümleleridir. Gözlem cümleleri, herkes tarafından gösterim yoluyla da edinilebilir. Buradan herkesin gözlem cümlesine sahip olduğunu çıkarırsınız. Gözlem cümlelerine sahip olan herkes, kendi deneyimlerine ilişkin gözlem cümlelerini bir başkasına aktarabilir. Dolayısıyla, bizler, deneyimlerimizin dışında bir şeyle ilişkili gözlem cümlesini

duyduğumuzda bu şeye ilişkin duyusal uyarımlar bizlerce deneyimlenmese dahi bu deneyimi bize aktaran kişinin bu şeye ilişkin uygun uyarımları deneyimlediği konusunda delillere sahip oluruz. Bu duruma tanıklık mekanizması adını verebiliriz ki tanıklık mekanizması dile ve gözlemlere dayalı olan verileri çoğaltma konusunda ilk ve en büyük insani vasıta. Daha sonra bu vasıtalar gibi işlev gören teleskop, mikroskop, radar ve radyo-astronomi gibi vasıtalar ortaya çıkmışlardır. Quine, dil ve bilim arasındaki ilişkide dili bir araç olarak görmekte bilimi ise amacı, anlamak ve kontrol etmek, değiştirmek olan etkinlik olarak değerlendirmektedir (Quine, 1992: 3). Bilimin bu amaçlarına ulaşmakta kullandığı en temel vasıta dil olmaktadır. Gözlem cümleleri dilin dip köşesinde bulunur ve orada deneyime dayandırılır. Genelde dil, anlamını ve gerçeklikle olan ilişkisini, nihai olarak onlar aracılığıyla kazanır. Bu yüzden, gözlem cümleleri, tüm inançların ve bilimsel teorilerin temel delillerini sunar (Quine ve Ullian, 2001: 31). Bizler dil yardımıyla gözlem cümlelerini oluşturur ve gözlem cümleleriyle dili öğreniriz. Gözlem cümleleri ile dış dünyaya ilişkin deneyimlerimizi aktarır ve bu deneyimleri alımlarız böylelikle de bilgi örüntüleri, inanç ağları inşa ederiz. Gözlem cümleleri bu ağların duyusal çeperlerinde yer alırlar (Quine, 1969: 89). Bu cümlelerden de gözlem kategorileri inşa eder ve duyusal çeperden merkeze doğru ilerleriz. Ağın merkezine doğru ilerledikçe bilginin gerekçelendirilmesi artar zira ağ içerisindeki diğer bilgiler ile örüntülerde mantıksal bağlantılar ile birbirine bağlanır. Bu ağın inşasında temel edim gözlem, bu edimin ilk çıktıları gözlem cümleleri, bu cümlelerin birbirine bağlanarak oluşturulan minyatür bilimsel teoriler ise kategorik gözlemlerdir. Dolayısıyla kategorik gözlemlerimiz son kertede gözleme yani bir deneyime dayandırılır. Gözlem, gözlem cümleleri, kategorik gözlemler yani dış dünyanın ilkel teorileri arasında; ışınların ve parçacıkların alıcılarımız üzerindeki etkilerinden başlayarak nedensel ilişkiyle örülü bir zincir taslağımız oluşur. Dolayısıyla gözlem kategorileri, deneysel yöntem tabi olan empirik kontrol noktalarıyla tamamlanmış bir dünya teorisidir. Kategorik bir gözlem ilk bileşenin gerçekleştiği durumu bekleyerek veya hatta onun gerçekleşmesini sağlayarak sonrasında ikinci bileşenin gerçekleşmesini izleyerek deneysel olarak test edebileceğimiz minyatür bir bilimsel teoridir. Olumsuz bir sonuç teorii -kategorik olanı- çürütürken olumlu bir sonuç, teoriiyi daha fazla pekiştirir (Quine, 1998: 26). Bu da Quine'ın duyusal uyarımımız ile dünya hakkındaki bilimsel teorilerimiz arasındaki bu şaşırtıcı ilişkiler yumağı içinde, nöroloji, psikoloji, psiko-dilbilim, genetik veya tarihin peşine düşmeden açıklığa kavuşturabileceğimiz bir bölümü olan, teorinin öngörü yoluyla test edilen kısmıdır (Quine, 1992: 2).

2.2. Quine'in Doğallaştırılmış Epistemoloji Anlayışı

Quine, epistemolojinin konusunu bilimin temelleri olarak belirledikten sonra bu düşüncelerini temellendirmeye girişir. Bu temellendirme de ilk basamak olarak matematik ve matematiğin mantığa indirgenmesi projesi arasındaki ilişkiyi doğal bilginin duyu deneyimlerine indirgenmesi ilişkisine benzeterek bir anoloji kurar. Ona göre matematik nasıl ki mantığa indirgenerek ele alınmaya çalışılıyorsa doğal bilgi de duyu deneyimlerine indirgenerek ele alınabilir. Doğal bilginin deneyime indirgenmesini anlamak için öncelikle kavramsal ve doktrinel çalışmalar açıklanmalıdır. Kavramsal çalışmalar, insanın duyu verileriyle oluşturduğu kavramlar ile ilgiliyken doktrinel çalışmalar doğa bilimlerinin teorik bilgisiyle ilgilidir. Kavramsal çalışmalar kavramların anlamlarına yönelik çalışmalar olarak kavramların açığa kavuşturulmasını ifade ederler. Burada açığa kavuşturma işlemi de kavramların diğer kavramlar açısından tanımlanması olarak ele alınır. Doktrinel çalışmalar ise kimi yasaların diğer yasalara dayanarak kanıtlanma çabası ile dolayısıyla doğruluk ile ilgilidir. Quine kavramsal ve doktrinel çatallaşma konusunda Hume'u takip etmektedir. Hume kavramsal çalışmaları, fiziksel nesnelerin duyu izlenimleri ile açıklanması olarak açıklar ancak konu doktrinel çalışmalar olduğunda Hume, bu çalışmalara olumsuz ve çekimser yaklaşır. Bu yaklaşımının nedeni ise doğaya ilişkin doktrinel bilginin gerekçelendirilmesi konusundaki umutsuzluktur. Kavramlar doğrudan duyu deneyimleriyle gerekçelendirilebilirken doğaya ilişkin doktrinel bilginin bu bilginin öngörülü olması, gerekçelendirme konusunda çıkmaza sürüklenmektedir bundan dolayı Hume, doktrinel çalışmalar konusuna olumsuz yaklaşmıştır. Quine, Hume'un bu durumunu “*Hume'un çıkmazı insanın çıkmazıdır*” diyerek ifade etmiştir (Quine, 1969: 72). Quine'a göre doktrinel anlamda ilerleme kaydedilmemişse de kavramsal anlamda ilerleme kaydedilmiştir. Bunun nedeni, kavramların duyu izlenimleriyle özdeşleştirilmesi mümkünken genel yargılar ve buna bağlı olarak geleceğe ilişkin yargıların izlenimlerle özdeşleştirilmesi konusunda sorunların olmasıdır. Doktrinel çalışmalar konusundaki bu umutsuzluk nedeniyle kavramsal çalışmalar üzerinden soruşturmasına devam eder Quine. Quine, kavramsal çalışmaları ilerletebilecek olan iki yoldan bahsetmektedir (Quine, 1969: 72-73). Bunlar, *bağlamsal tanım (contextual definition)* ve küme kuramının kaynaklarına başvurmadır. Bağlamsal tanıma göre bir terimin anlamını açıklamak için herhangi bir cisme gönderimde bulunmaya hatta eş anlamlı bir kelime ya da kelime öbeğine gönderimde bulunmaya gerek yoktur. Bu tanımda kişiler cisimleri hiçbir şeyle özdeşleştirmeyerek cisimleri izlenimlere ilişkin cümlelere çevirerek açıklamaktadır (Quine, 1969: 73). Küme kuramının kaynaklarına başvurmak ise kavramların

küme-kuramsal yardımcıları (set-theoretic auxiliaries) açıklanmasıdır. Burada küme-kuramsal yardımcıları, izlenim kümeleri ya da izlenim kümelerinin alt kümelerine sahip olmak olarak ifade edilir. Quine bu iki yöntemi, epistemolojik açıdan iki farklı değerde görür ki ona göre bağlamsal tanım kavramları açıklamada küme kuramının kaynaklarına başvurmaya göre daha kesindir hatta itiraz edilemezdir. Burada bir bütün olarak anlam verilen cümleler yadsınamaz derecede anlamlı olarak görülür. Epistemolojinin kavramsal çalışmasıyla hedeflenen de yine bu hedefe en çok yaklaşmış olan Carnap'ın, yine Carnap'a ait bir kavramsallaştırma olan, *“yapıların yani dış dünyaya ilişkin bütün cümlelerimizin, duyu verileri veya gözlem ve bunlara ek olarak mantık ve küme kuramına çevrilebilmesini sağlaması”* olmuştur (Quine, 1969: 74). Quine burada protokol önermeler olarak Viyana Çevresince yapılan tartışmaya kendi yorumunu getirmektedir. Quine'in yorumuna göre epistemoloji kavramsal çalışmalar aracılığı ile dış dünyaya ilişkin bütün cümlelerimizin duyu verileri veya gözlem verilerine, mantık ve küme kuramına çevrilebilir olduğunu savlamaktadır. Yani bir çeviri durumu mevcuttur. Bu çeviriye göre dış dünyaya ilişkin tüm cümlelerimizin muhakkak surette duysal karşılıkları olmalıdır. Kavramsal çalışmalar bu şekilde ilerlerken doktrinel çalışmalar konusundaki umutsuzluk devam etmiştir zira bir cümle küme kuramıyla, mantık ya da gözlemle söylene bile bunlarla kanıtlanamaz. Gözleme konu olan ne varsa bunlar hakkındaki genellemeler, gözleminde elde edilen verilerden çok daha fazlasını kapsamaktadır. Dolayısıyla doğanın doğruları doğrudan deneyimin doğrularına indirgenemez (Quine, 1969: 74). Quine, burada epistemolojinin doktrinel taraftaki kesinlik umudunun terk edilmiş olmasına rağmen Carnap'ın epistemolojinin kavramsal tarafında çabalarının olduğunu ve bu çabanın arkasında iki motivasyon olduğunu öne sürer. Bunlardan ilki duysal kanıt ve bilimsel doktrin arasındaki çıkarımsal adımlar kesinlikten uzak olsa bile bu tür yapılar, bilimsel doktrin için gerekli olan duysal kanıtı ortaya çıkarmakta ve belirginleştirmektedir. Diğer motivasyon ise bu tür sorunların dünyaya ilişkin söylem anlayışımızı derinleştirmesidir (Quine, 1969: 74-75). Quine buradan empirisizmin değişmeyen iki temel ilkesi (1969: 75) olduğunu öne sürer. Bu iki temel ilkeden biri (1) bilime dair her ne kanıt varsa bunun duysal kanıt olduğudur. Bir diğeri ise (2) sözcüklerin anlamlarına ilişkin şeylerin de son kertede duysal kanıtı dayanmasının gerekliliğidir. Dolayısıyla Quine'a göre Carnap eğer, fizikalizmin önermelerinin, duyu verileri, mantık ve küme kuramı aracılığıyla doğrulanmış olması durumunda bunun büyük bir başarı olacağını öne sürer. Gerçekten de dış dünyadaki gerçekliğe ilişkin önermeler, bu gerçekliğe ilişkin kurulan bir sistem ile yani duyu verileri, mantık ve küme kuramına dayanan bir sistem ile

doğruluk değeri kazanabilmiş olsaydı, bu dış dünyaya ilişkin söylemlerin duyu verilerine çevrilebileceğini garanti edebilirdi. Carnap bu düşüncelerini “*rasyonel yeniden yapılandırma*” (*rational reconstruction*) olarak ifade eder (Carnap, 1969: 158). Carnap’a göre dışarıda verili olarak bulunan şeyler, çoğunlukla sezgisel şekilde bilinçte temsiller oluştururlar (Carnap, 1969: 158). Quine daha sonra Carnap’ın bu hayalini şu şekilde ele alır (1969: 75); dış dünyayı deneyimleyen öznenin yine dış dünyaya ilişkin olarak referans aldığı her şeyin yani kendi dünya resminin bir diğer deyişle kendi dış dünya algısının yine kendi uyarımlarına dayanmasıdır. İnsan duyu organları vasıtasıyla dış dünyayı deneyimleyerek bu dünyaya ilişkin kendi resmini oluşturur dolayısıyla insanın kendi dış dünyasında bel bağlayacağı yegâne şey yine kendi duyusal uyarımlarıdır. Dolayısıyla bu uyarımları anlamak için psikolojinin kullanılması uygun olabilir. Ancak burada epistemolog için *circulus vitiosus* sorunundan bahsedilebilir (Quine, 1969: 75). Eğer epistemoloğun amacı bilimin temellerini anlamak ise bu temeller yine psikolojiyi, deneysel bilimleri kullandığında kendi amacına zarar verir. Eğer bizler genel anlamda duyu verileri ile bilimler; yani bilimler açısından ifade edilecek olursa gözlem ile bilim arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışacaksak yalnızca bilimlerden elde edilen bilgileri değil tüm bilgilerimizi işe koşmalıyız (Quine, 1969: 76). Burada tüm bilgilerimiz gündelik bilgi, teknik bilgi gibi sahip olduğumuz bilgileri ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla Quine’ın bilimsel bilgiyi diğer bilgiler açısından farklı bir konumda gördüğü de çıkarsanabilir ancak bu farklılık hiyerarşik bir farklılık olmayıp bilimsel bilginin doğasından kaynaklanan bir farklılıktır. Quine’ın bilgi üzerine düşüncesini rafine şekilde ele almak onun tüm felsefesini anlamak açısından bir anahtar gibidir. Quine’a göre bilgi, inancın özel bir alt kümesi gibidir. Eğer inançlarımızı sağlam şekilde temellendirirsek ve bu inançlarımız doğru iseler bu özel inanç bilgi konumuna yükselir. Bilgiyi temellendirmek içinse delillendirme, eliminasyon ve akıl yürütme yetilerimizin keskinleştirilmesi gerekmektedir. Bu şekilde elde edilen inançlarımız bir ağ oluştururlar. Bu ağ içerisinde kapsayıcılık ve tutarlılık önemlidir (Quine ve Ullian, 2001: 20). Bir diğer husus ise Quine’ın bilimsel bilgi anlayışı içerisinde duyu verileri ile alımlanan ve bu verilerden hareketle bilgi sunan bilimlerin yer alması hususudur. Bu bilimler yalnızca fizik, kimya gibi doğa bilimleri olmayıp, insan yapıp etmelerinin ürünleri olan sosyal bilimlerde Quine’ın bilim anlayışının içerisinde yer alır. Çalışmamız içerisinde Quine’ın doğa bilimi anlayışı ile duyu verileri temelinde yükselen ve duyu verileri temel alınarak açıklamalar sunan sosyal bilimlerde, epistemolojinin konusu içerisinde yer almaktadır. Bu hususta sosyal bilim paradigmaları olan natüralist, konstrüktivist ve iki paradigmanın sentezi konumundaki

bilimsel realist paradigmaların sosyal gerçekliğe ilişkin sayıltıları ve duyu verileri ile olan ilişkileri ile ilgili olarak süreç şu şekilde işlemektedir. Öncelikle natüralist sosyal bilim perspektifine göre sosyal gerçeklik insan-öznenin dışında bir gerçeklik olarak duyu verileriyle deneyimlenir. Yine bilimsel realist perspektifte sosyal gerçeklik duyu verileriyle alımlanan bir anlayış ile ele alınır. Ancak konstrüktivist perspektif için sosyal gerçeklik inşa edilebilir bir gerçeklik olarak ele alınır. Bu perspektife göre inşa edilen sosyal gerçeklik, uzlaşım olmasından dolayı son kertede duyu verilerine kadar geri götürülebilir.

Quine, Carnap'ın düşüncelerinin kıymetli olarak görülmesi için farklı bir nedenden daha söz eder. Ona göre bilimi, mantığa, gözlem terimlerine ve küme kuramına çevirebiliyor olmak büyük bir epistemolojik başarı anlamına gelebilirdi ki bu durum mantığa, gözlem terimlerine ve küme kuramına çevrilemiyor olan bilim kavramlarının kuramsal olarak gereksiz olduğunu gösterirdi (Quine, 1969: 76). Quine burada bilimsel kavramlara yönelik ayıklama metodu da sunmaktadır. Bir kavram eğer mantığa, gözlem terimlerine ve küme kuramına çevrilebiliyor ise gerekli bir kavramdır, çevrilemeyen kavramlarsa gereksiz kavramlardır. Bu şekilde bir çeviri sisteminin oluşturulabilmesi durumunda bilimin içerisinde gereksiz olan yani mantığa, gözlem terimlerine ve küme kuramına çevrilemeyen kavramları ayıklamak mümkün olacaktır. Böylesi bir çeviri gereksiz olan bilim kavramlarını ayıkladığı gibi çevrilebilir olan bilimsel kavramların meşruiyetini de pekiştirme işlevi görebilir. Dolayısıyla böyle bir çeviri sistemi kavramların sınanması hususunda bir araç olarak kullanılabilirdi. Ancak böyle bir çeviri indirgemesi (*translational reduction*) psikolojinin kendisi için sağlanamaz çünkü insan böylesi bir dili yani mantık, gözlem terimleri ve küme kuramıyla ifade edilebilen dili, verili olarak almamıştır (Quine, 1969: 76). Çeviri indirgemesi olarak adlandırılan indirgeme anlayışına Carnap felsefesinde rastlanmaz. Carnap'ta indirgeme biçimleri olarak ifade edilen şeyler bir çeviri ilişkisi ile değil de gerektirim ilişkisi olarak ele alınır. Terimler bir gerektirim ilişkisi içerisinde bir diğer terimlerle açıklanır³⁷. Quine, Carnap'ın da bu tarz bir indirgmeden umudunu kestiğini ifade eder (Quine, 1969: 77). Çünkü Carnap'ın indirgeme biçimleri denklikten ziyade gerektirim olarak sunulurlar. Bu durum çeviriyi imkânsız kılar. Buradaki gerektirim ilişkisi, yeni bir terimin, terimi içeren cümleler tarafından gerektirilmiş bazı cümleleri ve terimi içeren cümleleri gerektiren diğer

³⁷ Carnap'a göre eğer bir nesnenin açık bir tanımı yapılamıyorsa, bu nesnenin karşılığı olduğu söylenen nesneler hakkında herhangi bir şey söylemez. Eğer bir nesne, önceki nesneler temelinde inşa edilmiş bir adlandırma ile adlandırılırsa o zaman bu nesne ile ilgili önermeleri önceki nesneleri meydana getiren önermelere dönüştürmek mümkündür (Carnap, 1969: 65). Yani bir nesnenin tanımı, bu tanımda kullanılan başka nesnelerin tanımları ile yapılmaktadır. Yani nesne tanımları bir önceki nesnelerin tanımlarını gerektirmektedir.

cümlelerin belirtilerek kısmen de olsa bu terimin açıklanmasının sunulmasıdır (Quine, 1969: 77). Carnap'ın rasyonel yeniden yapılandırmasının yani fizikalist söylemlerin duyu verileri, mantık ve küme kuramına dayanan bir sistem ile doğruluk değeri kazanabilmesinin, psikolojiye karşı elde ettiği son avantajı çevrimsel indirgemedir. Bu avantajdan vazgeçilirse terimlerin tanımlanması talebi konusunda ısrarcı olmamak ve eleyici olmayan yani bilimsel kuramlar açısından gereksiz olan kavramların elenmemesine yönelik bir indirgeme türüyle yetinmek zorundayız. Eğer biz çevrimsel indirgeme değil de bilimi deneyime bağlayacak olan bir yeniden yapılandırmayı arıyorsak bunun için uygun olanı psikolojiyi kabul etmektir.

Quine'a göre deneycilik, doğanın doğrularını duyusal kanıttan çıkarsamaktan vazgeçtiğinde büyük bir ödün vermiştir (Quine, 1969: 78). Eğer empirisizm, doğaya ilişkin doğruları gözlem ve mantıksal-matematiksel yardımcılar ile çevirmekten de vazgeçerse ikinci büyük ödünü verir. Zira böyle bir düşünce dış dünya hakkındaki önermelerimizin deneysel bir anlamının ifade edilemez ve erişilmez olduğunu kabul etmekle eşdeğerdir. Cisimlerle ilgili önermelerin kendisine ait olduğunu söyleyebileceği deneysel çıkarım birikimi yoktur ancak zengin bir kuram yığını, bir bütün olarak ele alınırsa deneysel çıkarımlara sahip olduğu söylenebilir (Quine, 1969: 79). Quine'a göre bir kuramın bütün olarak yani kuramı oluşturan önermeler bütünüünün işaret ettiği bir deneyim vardır. Eğer bir kuram ile bu deneyime erişemez isek kuramın yanlış olduğunu düşünürüz ancak böyle bir durumda bir bütün olarak kuram yanlışlanır fakat kuramı oluşturan önermeler bütünüünün içerisindeki önermelerden hangisinin yanlış olduğunu göremeyiz. Dolayısıyla eğer bir çeviri yapılacaksa bu çeviri kuramdan deneyime doğru olarak bir bütün halinde kuramın çevirisi olmalıdır. Kuramı oluşturan önermelerin çevirileri olmaz çünkü kuram bir bütün halinde doğadaki gerçekliğe ilişkin bilgi ortaya koymaktadır. Böyle bir durum aslında çeviriden ziyade "gözlemsel kanıtlar" olarak ifade edilebilir. Yani kuramın deneyimsel karşılığı o kuramın gözlemsel kanıtlarıdır (Quine, 1969: 79). Quine bu değerlendirmelerini dil bağlamında sürdürür. Kuramlar eğer bir bütün olarak bir anlam ifade ediyorlarsa ve bu bütünlüklü kuram bir dilden başka dile çevriliyorsa kuramı bir bütün olarak doğrular ancak kuramı oluşturan bileşen cümlelerin iki farklı dil ile ifade edilişleri arasında bir örtüşme olmayacaktır. İki dil arasındaki bu çevirinin kuramsal açıdan doğru olması için kuramın deneysel gerektirimlerinin bir bütün olarak korunması gerekmektedir (Quine, 1969: 80). Quine'a göre çeviri için ve kişinin kendi dilini öğrenmesi için temel olan anlam türü zorunlu olarak deneysel anlamdır (Quine, 1969: 81). Çocuğun dil öğrenmesi ya da kişinin yabancı bir dili öğrenmesi dış dünyadan gelen uyarıcıların varlığı ile mümkündür. Dolayısıyla bir dil bilimci için deneyci olmaktan başka

seçenek yoktur. Ancak burada çevirinin belirsizliği ortaya çıkmaktadır. Quine'ın çevirinin belirsizliği tezi olarak ifade ettiği şey, eş zamanlı olarak alınan dış uyarımların, sözcelerimizin sadece küçük bir kısmını bildirmesinin bir sonucu olarak bir dilden başka bir dile olan çevirilerin sadece bu uyarımlara dayanarak mutlak anlamda bir çevirisini sunmasının imkânsız oluşunu ifade etmektedir. Quine'a göre empirik nitelikteki cümleler test edilebilir olmalarına rağmen çevirinin belirsizliği tezinden bir kaçış sunamazlar. Empirik içerikleri bozulmadan iki ifade değiş tokuş yapılmak istendiğinde diller arasında bu durum geçerli olmamaktadır. İki farklı dil iki farklı bağlam demektir. Dolayısıyla bağlam söz konusu olduğunda bu düşünce de çevirinin belirsizliği tezinden kurtulmayı sağlamamaktadır (Quine, 1992: 53). Yalnızca iki farklı dil değil aynı dil içerisinde de çevirinin belirsizliği söz konusu olabilmektedir. Quine bununla ilgili olarak “*radikal çeviri evde başlar*” (1969: 46) diyerek çevirinin belirsizliği tezinin kendi dilimiz içerisinde neşet ettiğini ifade etmiştir.

Filozoflar şeylerin, gözlemsel ve mantıksal-matematiksel terimlere çevrilebilmesinden umutlarını kesmişlerdir. Quine'a göre bazı filozoflar bu indirgenemezlikte, -tıpkı “metafizik” terimini anlamsız olarak nitelendiren Carnap ve Viyana Çevresinin diğer filozofları gibi- epistemolojinin sonunu görmüşlerdir. Ancak epistemoloji yoluna devam etmiştir. Hatta epistemoloji, psikoloji ile birlikte yerli yerine oturmuştur. Quine, epistemolojiyi temelde psikolojinin ve psikoloji vasıtasıyla da doğa biliminin bir bölümü olarak görmektedir (Quine, 1969: 82). Ona göre epistemoloji bir doğa fenomenini araştırır. Quine'ın epistemolojiyi psikolojinin bölümü olarak görmesindeki temel nokta, fiziksel insanın duyu verileri vasıtasıyla dış dünyaya ilişkin verileri alımlaması ve alımlamış olduğu veriden dış dünyaya ilişkin bilgi(ler)nin çıkarsanmasıdır. Yani dış dünyaya ilişkin bilgilerimiz duyu verilerine kadar geri götürülebilir olduğundan dolayı epistemoloji duyu verilerine ilişkin bir soruşturmayı da içeren psikolojinin bir bölümü olmalıdır. Bu noktada Quine çok az girdi ve yoğun çıktı arasındaki ilişkiyi epistemolojinin üzerinde çalışması gerektiğini salık vermektedir (Quine, 1969: 83). Burada Quine'ın çok az girdi ile ifade ettiği şey duyusal verilerimiz olmaktadır. Duyusal verilerimiz aynı zamanda kuramlarımızın dayandığı kanıtlar olmaktadır. Yine Quine'ın yoğun çıktı olarak ifade ettiği şey ise dünyaya ilişkin kuramlarımızdır. Quine'a göre buradaki temel sorun cılız duyusal girdilerden doğa bilimlerine ilişkin büyük kuramların nasıl ortaya çıktıkları sorunudur. Bu sorun epistemolojinin çalışması gereken bir sorundur.

Quine epistemolojiyi genel olarak doğa bilimleri daha özel olarak ise psikoloji ile ilişkisi temelinde iki döneme ayırmaktadır. Ona göre eski epistemoloji doğa bilimlerini de

içermeyi amaçlarken yeni epistemoloji doğa bilimleri içerisinde psikolojinin bir bölümü olarak görülür ancak eski epistemoloji ile yeni epistemoloji arasında bir kopuş söz konusu değildir. Eski epistemoloji varlığını sürdürmektedir. Yeni epistemoloji ve psikoloji arasındaki ilişkide karşılıklı olarak birbirlerini içirme ilişkisi ile sürdürülmektedir (Quine, 1969: 83). Burada Quine epistemoloji ve doğa bilimleri arasındaki ilişkiyi Neurath tarafından ortaya konulan tekne metaforuyla açıklamaktadır. Buna göre bizler su üstündeyken teknesini yeniden inşa etmek zorunda kalan denizciler gibiyizdir (Quine, 1969: 84). Psikoloji ve epistemoloji arasındaki bu içerilme ilişkisine yönelik çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Ancak bu eleştirilerin dışında psikoloji ve epistemolojinin kesiştiği ortak bir alandan söz edilebilir. Bu alan insanın bilişsel kapasiteleriyle ilgili alandır. Bununla ilgili olarak Alvin Ira Goldman (2018: 149), epistemolojik araştırmaların çoğunun insan bilgisini konu edindiğini, insan bilgisinin ise bir tür olarak insanın bilişsel kapasiteleriyle ilişkili olduğunu, bilişsel kapasitelerinde epistemolojiyle ilişkili olduğunu dolayısıyla insanın bilişsel kapasitelerinin doğası ve kapsamının psikolojiye dair bilimler tarafından belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Epistemolojiyi psikolojik bir düzenleme içerisinde görmenin sonuçlarından biri şudur; bizler dış dünyadan duyu verilerini alımlarız ve bu duyu verilerinden dünyaya dair bir kavrayışa sahip oluruz ancak burada dış dünyadan verileri alımlamada bilinç etkin değilken dış dünyaya ilişkin kavrayışımızda bilinç etkindir o halde hangisi gözlem olarak sayılmalıdır; bilincin etkin olmadığı duyu verilerini alımlama süreci mi yoksa bilincin etkin olduğu bu duyu verileri ile dış dünyaya ilişkin kavrayışımız mı? Bu sorunun yanıtı Quine’a göre bilincin etkin olmadığı duyu verilerini alımlama sürecidir (Quine, 1969: 84). Daha sonra Quine duyu verileri ile ilgili olarak Gestalt psikolojisine değinir. Gestalt psikolojisi, duyu atomculuğuna bir karşı çıkış olarak algılanan şeylerin duyu parçaları olarak değilde bir bütün olarak algılandığını savunmuştur. Quine, öncelik-sonralık ilişkisi içerisinde bilincin en önünde yer alanın duyu atomları mı yani duyu parçaları mı yoksa duyu parçalarının oluşturduğu bir örüntünün mü olduğu yönündeki tartışmanın da önemsizleştikten bahseder (Quine, 1969: 84). Bu sorunun yanıtının şu şekilde çözüldüğünü savunur: Eğer A, duyusal alıcılara nedensellik ilişkisi içerisinde B’den daha yakınsa, A epistemolojik olarak B’yi öcelelemektedir. Bu durumda epistemolojik öncelik fikri yerine duyusal alıcılara nedensellik ilişkisi içerisinde yakınlık-uzaklık ilişkisi konuşulmalıdır (Quine, 1969: 85)³⁸. Quine buradan

³⁸ Quine’in burada ifade ettiği nedensellik ilişkisinin bir uyaran-tepki ilişkisi olduğu, Hume’un analiz ettiği anlamda bir nedensellik ilişkisi olmadığı dikkate alınmalıdır. Quine burada epistemolojik öncelik yerine uyarcıların uyarılan organizmaya yakınlığının konuşulması gerektiğini salık vermektedir.

gözlem cümleleri-protokol cümleler tartışmasına değinir. Ona göre gözlem cümleleri konusunda üç yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşıma göre gözlem cümlelerinin duyu izlenimlerinin raporları biçiminde oldukları görüş bir diğeri ise gözlem cümlelerinin dış dünyayla ilgili bir çeşit temel önermeler olduğu görüşüdür. Üçüncü yaklaşımsa Neurath'ın da içerisinde bulunduğu yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre gözlem cümleleri, dışsal şeyler ve bunları algılayanlar arasındaki ilişkilerin raporlarıdır (Quine, 1969: 85). Quine'a göre protokol cümleler üzerine bu yaklaşımlardan anlaşılan, sorunu çözmenin nesnel bir yolunun olmadığıdır. Bu sorunla ilgili Quine gözlem cümlelerini şu şekilde ifade eder; gözlem cümleleri mevcut bilgi dağarımızdan ziyade eş zamanlı olarak duysal uyarıma koşullanmış cümlelerdir. Bu cümlelerin doğruluk değerlerine yönelik yargılarımız ise bu yargıya vardığımız esnada mevcut olan duysal uyarıma yargılarımız dayanıyor ise bu cümleler gözlem cümlesidir. Buradan iki durum çıkarsanır; (1) bir cümle eğer ona dair tüm hükümleri mevcut duyu uyarımına dayanıyorsa ve (2) bu cümleyi anlamayı sağlayan veriler dışında depolanmış bir bilgiye dayanmıyorsa bir gözlem cümlesi olarak değerlendirilir (Quine, 1969: 85-86). Buradaki ikinci durumda Quine bir başka problemin başladığını düşünür, bu problem bir gözlem cümlesini anlamamızı sağlayan bilgi ile bunun ötesine geçen bilginin arasındaki farklılığın nasıl ortaya konulacağı hususudur. Quine bu sorunun "*Two Dogmas of Empiricism*" isimli çalışmasında belirttiği analitik doğruluk ve sentetik doğruluk arasındaki ayırım yapma ile ilgili bir sorun olduğunu ifade eder. Quine daha sonra gözlem cümlesiyle ilgili düşüncelerini toparlayarak şu tanıımı verir: Bir gözlem cümlesi, eş zamanlı bir uyarımda, bir dilin tüm konuşmacılarının aynı hükmü verdiği bir cümledir. Bu tanıma tersinden bakılacak olursa bir gözlem cümlesi, konuşma topluluğunda geçmiş deneyimlerdeki farklılıklardan etkilenmeyen bir cümle olarak tanımlanır (Quine, 1969: 86-87). Bu tanım, bilimsel kuramların kanıtları konumunda olan gözlem cümlelerinin sınanması dolayısıyla kuramların sınanmasında gözlem cümlelerinin oynadığı rol ile örtüşür zira topluluk içerisindeki insanların tek biçimli bir uyarım altında uzlaşacağı cümlelerdir gözlem cümleleri. Bu noktada aynı topluluk içerisinde olmanın ölçütü nedir sorunu ortaya çıkar. Quine bunu diyalogdaki genel akıcılık olarak cevaplandırır (Quine, 1969: 87). Gözlem cümlelerine yönelik bu anlayış perspektifinden bakıldığında içerisinde hiçbir öznellik barındırmadığı ve bu cümlelerin genellikle cisimlerle ilgili olduğu anlaşılır. Bir gözlem cümlesinin ayırt edici özelliklerinden birinin öznelerarası uzlaşımı, üzerinde uzlaşılan bir uyarım altında sağladığı için maddi bir şeye yönelik olması maddi bir şey olmamasından daha olası gibi görünür. Gözlem cümlelerini öznel bir duyu deneyimiyle ilişkilendirmeye yönelik eski düşünceler

gözlem cümlelerinin amaçlarından biri olan bilimsel hipotezlerin öznel-arası alanda sınanması olduğunda çelişik bir duruma düşer. Bu eski düşünceler ile bilimi öznenin deneyimindeki önsel ve daha sağlam bir şeye dayandırma çabalarından neşet etmiştir. Gözlem cümlesi için referans alınan topluluğun genişliği de önemlidir ancak yine de dilin tüm konuşmacılar veya çoğunluğunu baz alarak gözlem cümlesine ilişkin standart elde edilebilir. Gözlem cümlesi fikrinin netleştirilmesi kavramsal ve doktrinel çalışmalarda bir cümlenin ne anlama geldiğini bilmek ve bu cümlenin doğruluk değerinin ne olduğunu bilmek arasındaki iki girişim için de temel bir roldedir (Quine, 1969: 88). Gözlem cümlesinin öğretisel çalışmalarda temel rolde olması, onların bilimsel hipotezlerin kanıtları olması nedeniyledir. Kavramsal çalışmalarda temel rolde olması da anlam ile ilişkilidir. Çünkü gözlem cümlesi şeylerin deneyimlenmesi ile doğrudan elde edilirler. Anlamlar ile ilişkilendirilmesi de tam olarak bununla eş zamanlı gerçekleşir. Gözlem cümleleri bilime konu olan şeylerin duysal çeperlerinde yer alırlar dolayısıyla kendilerine ait deneysel içerikleri vardır ve deneysel içeriklerini oldukları gibi gösterirler (Quine, 1969: 89). Quine, gözlem cümlelerinin çevirinin belirsizliği adını verdiği tezinden de çok az etkilendiğini belirtir. Gözlem cümlelerinin muhakkak surette şeylerin duysal uyarımları olarak karşılıkları vardır. Dolayısıyla bir gözlem cümlesinin başka bir dil ile ifadesinde dilsel farklılık olsa da gönderimde bulundukları şey aynı duysal uyarımlardır. Yani buradaki özdeşlik, duysal uyarımlar arasındaki özdeşlik meselesidir (Quine, 1969: 89).

Quine tüm bu anlatılardan sonra epistemolojinin aslında bir semantiğe dönüştüğünü söylemenin sarsıcı olmadığını ifade etmektedir. Epistemolojide kanıtlar önemlidir ayrıca anlam da her zaman doğrulamayla oluşur dolayısıyla kanıt doğrulamanın kendisidir. Epistemoloji, psikolojiyle olduğu kadar dilbilimle de birleşmiştir. Bilimler arasındaki bu sınırların silikleşmesi ilgi çekici araştırmaların gelişmesine katkıda bulunabilir. Quine, evrimsel epistemoloji diye bir alandan bahseder ve bu alanlar ile epistemolojiye, doğal bilimlerin kaynağına ulaşma imkânı tanındığını ifade eder (Quine, 1969: 90).

Doğallaştırılmış epistemolojinin en dikkate değer normu, aslında geleneksel epistemolojininkiyle örtüşen bir norm olan ve basitçe empirizmin parolası olan; “*nihil in mente quod non prius in sensu*³⁹”dur. Bu, doğallaştırılmış epistemolojinin başlıca bir örneğidir çünkü dünya hakkındaki bilgilerimizin yalnızca duyu alıcılarımız üzerindeki etkiler yoluyla geldiği, ne kadar yanılabilir olursa olsun, doğa biliminin kendisinin bir bulgusudur

³⁹ “İlk olarak duyularla hissedilmeyen hiçbir şey akılda yer almaz” anlamına gelen Latince söz.

(Quine, 1992: 19). Dolayısıyla bilimin temeli yine bilimde aranmalıdır. Felsefenin temel görevi de gerçekliğin temel niteliklerini keşfetmek olmalıdır. Quine, Viyana Çevresinin dışarıda bıraktıkları metafiziğin bile daha kesinlik içeren şekilde ele alınabileceğini, etğin mantıksal çözümlemeler yoluyla ilerletilebileceğini ancak estetik sorunların psikoloji, siyasal sorunların ise sosyoloji tarafından çözülmesi gerektiğini düşünmektedir (Delacampagne, 2020: 145). Dolayısıyla Quine'ın tüm felsefesi ve holistik perspektifi dikkate alındığında bilim ve felsefe arasındaki ilişkiye yönelik epistemoloji anlayışının *açıklayıcı epistemoloji* olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Delacampagne, 2020: 145).

2.2.1. Epistemoloji Tarihinde Geleneksel Epistemoloji

Epistemoloji literatüründe yaygın düşünüşe göre, epistemoloji, klasik epistemoloji olarak ifade edilen ve klasik epistemolojiye yöneltilen eleştiriler sonrası epistemolojiler olarak iki dönemde soruşturulur. Bu soruşturmalara ek olarak Quine da geleneksel epistemoloji olarak ifade ettiği epistemoloji anlayışı ve bu epistemolojiye yönelttiği eleştirileri üzerine kurduğu *doğallaştırılmış epistemoloji* (*epistemology naturalized*) anlayışı olarak iki farklı dönemselleştirme üzerinden epistemolojiyi ele alır. Epistemoloji literatürü açısından geleneksel epistemoloji Platon'un *Theaitetos* diyalogunda bilginin (*episteme*) neliğini soruşturur ve bilginin klasik tanımı olarak bilinen ve üç unsurlu bilgi tanımı olan, gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak bilgiyi ortaya koyar (Pritchard, 2020: 42). Platon'un diyalogları epistemoloji tarihçilerince sistematik epistemolojinin de başlangıcı olarak kabul edilir. Buradaki sistematiklik Platon öncesi dönemde epistemolojik düşüncelerin var olduğuna ancak bu düşüncelerin sistemli halde Platon tarafından ele alındığına işaret eder (Hetherington, 2020: 25). Platon epistemolojisinde dikkat çeken şey, Sokratik Diyaloglar tarzındaki soruların bir yerden sonra metafiziksel sorunlara dönüşmüş olduğudur (Hetherington, 2020: 26). Aslında bu durum dönem düşünürlerinin düşünme yapılarından kaynaklanmaktadır. Platon, bilginin doğasını soruştururken aynı zamanda evrensel ilkelerinde peşindedir. Dolayısıyla bu düşünme tarzının arka planında evrensel ilkelere yönelik metafizik bir kabul bulunmaktadır. Epistemolojiye tarihsel bir perspektiften bakmanın gerekliliği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Geleneksel epistemolojinin ikinci durağında Aristoteles yer alır. Aristoteles, bugünkü bilimsel açıklamaya yakın olarak şeylerin gözlemlenebilir olan yönlerini açıklamaya çalışmıştır. Aristoteles, mantık bilimini de kurarak yalnızca gözlemler ile yetinmeyip gözlemlenenlerden akıl yürütmelerimiz ile türetilen bilgilere de odaklanmıştır. Epistemoloji, Platon ve Aristoteles düşüncelerinden beslenerek günümüze kadar uzanan iki

ana damarı oluşturmıştır. Platon ve Aristoteles'in bu düşüncelerinin dışında üçüncü bir görüş olarak epistemolojik septisizm ortaya çıkmıştır. Epistemolojik septisizm daha çok Pyrrhon ile anılmaktadır. Pyrrhon bilgi konusuna şüpheyile yaklaşmış ve hakikatin bilgisinin edinilemez olduğunu savlamıştır. Orta çağa gelindiğinde epistemolojiye üç İbrahimi dinin etkisiyle Tanrı'da eklenmiş ve teosentrik anlayışa dayanan bir epistemoloji ortaya konulmaya çalışılmıştır. Descartes ile birlikte epistemolojide Aristoteles'ten gelen empirist gelenek ile metafizik düşünüş mezc edilmeye çalışılmıştır. Descartes bunu, düşünen ben olan cogito ile cogito karşısındaki evren arasında bir yarıлма ile temellendirmiştir. Düşünen ben metodolojik bir şüpheyile kendi varlığının bilgisine şüphe olmaksızın erişirken kendi dışındaki evrene ilişkin şeylerin bilgisini karşısında konumlandırmıştır. Descartes epistemolojisinin başlangıç noktası da şüphe olmuş merkezinde ise insan bulunmuştur. Dolayısıyla Descartes'ın epistemolojisinin antroposentrik bir epistemoloji olduğu düşünülmelidir. İngiliz empiristleri olarak bilinen John Locke, George Berkeley ve David Hume ile epistemolojiye empirizm yön vermiştir. Öyle ki epistemolojide doğallaştırmanın kökeni David Hume'a kadar götürülür. David Hume'u takip eden ve çetrefilli bir epistemoloji ortaya koyan diğer düşünür Immanuel Kant olmuştur. Kant, deneyimle elde edilen verilerin zihinsel içerikler haline geldiğini ve bu içeriklerin bir takım zihinsel süreçlerle kullanıldığını ifade eden bir epistemoloji ortaya koymuştur. Kant'ın düşünsel mirası daha sonra Neo-Kantçılar tarafından yeniden tartışılmaya açılmıştır. Epistemolojinin tarihsel serüveni daha sonra pragmatist felsefe ile farklı bir güzergaha girmiştir. Bu güzergahta Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisinin arka planını oluşturmıştır. Pragmatist felsefenin üç ana filozofu Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey olmuştur. Dewey, düşünce ile dünya arasında bir ayrım var ise düşüncüyü üreten insan aklı nasıl oluyor da dünyaya ilişkin kesinlik içeren bilgi iddiasında bulunabiliyor sorusunu sormaktadır (Başdağ Baş, 2023: 20). Bu soru ile geleneksel epistemoloji sayıltılarının temelsiz olduğunu düşünen Dewey, deneysel psikolojiye dayanan pragmatist düşüncelerini inşa eder. Pragmatizm, bu noktada Darwin'den devralınan düşünsel miras ile doğal seçim mekanizmasını bilgiye uyarlayarak bilgiyi, "doğanın bilgisi" olarak insanın hizmetine sunar. İnsanın hizmetine sunulan bilgi, doğruluğunu bu hizmeti ile ilişkili olarak kazanır yani bilgi araçsallaşır. Bilginin araçsallaştırılmasıyla gerekçelendirme ya hiç kabul edilmez ya da klasik epistemolojinin gerekçelendirme anlayışı eleştirilerek alternatif gerekçelendirme yolları öne sürülür. Bilginin klasik tanımındaki "gerekçelendirme" unsuru çağdaş epistemolojinin hedefinde olur ve Edmund Gettier, gerekçelendirme hususunda örnekler vererek bilginin klasik tanımına yönelik eleştirilerde bulunur (Gettier, 1963: 121-

123)⁴⁰. Epistemolojiye yönelik bu eleştiriler normatiflik eleştirisi olarak bilinir. Epistemolojinin normatiflik eleştirisi, Platon ile başlayan ve Descartes'ta zirveye ulaşan düşünce ve dünya arasındaki kartezyen ayrımın reddi üzerinden yürütülür. Bu ayrımın reddinin arka planında pragmatist felsefe bulunmaktadır. Pragmatizmin bilgi anlayışı ile Quine'in epistemolojisi arasındaki ilişkide bu noktada kurulur.

Quine'in natüralist perspektifi, onun epistemoloji anlayışında karşılığını bulur. Quine'in *Doğallaştırılmış Epistemoloji (Epistemology Naturalized)* anlayışı bilginin geleneksel tanımında karşılığını bulan gerekçelendirme ve inanma edimleri ile ilgilenmez. Gerekçelendirme ve inanç edimleri yerine duysal girdiler ve duysal girdiler sonucu oluşan bilgilerimiz ile ilgilenir, Quine'in duysal girdilere odaklanan epistemolojisi, empirik epistemoloji olarak da adlandırılır. Quine'in bu düşüncelerinin en temelinde iki farklı yaklaşım yatmaktadır. Bunlardan ilki ilk felsefenin olmadığı, ikincisi neyin var olduğunu ve onu nasıl bileceğimizi bize bilimin söylediğidir ki ona göre en iyi bilim, fizikalizmi ve empirizmi savunan bilimdir (Harman ve Ernie, 1994: 2). Quine felsefesinde bilim ve felsefe bir bütün olarak görülür. Epistemoloji ve ontoloji bilime dayandırılır. Bilimin de ontolojik olarak fizikalist epistemolojik olarak empirisist olması gerektiği salık verilir. Bu genel çerçeveden hareketle Quine'in doğallaştırılmış epistemoloji anlayışına baktığımızda epistemolojiyi iki evrede ele aldığını görürüz. Quine'in epistemoloji dönemselleştirmesinde kullandığı kıstaslar, epistemolojinin (1) doğa bilimleri ve daha özel olarak ise (2) psikoloji ile olan ilişkileridir (Quine, 1969: 83). Epistemoloji nasıl ki bilgi üzerine bir düşünüş ise doğa bilimleri ve daha özel olarak bilişsel psikoloji insanın deneyimle elde ettiği bilgilerin bilimsel açıklamaları üzerine çalışmaktadır. O halde epistemoloji ve bilim birlikte hareket etmelidir. Bryan Magee ile söyleşisinde Quine'a sorulan sorulardan biri ontolojik sorunlar, idealizm ve materyalizm olarak iki sınıf ile tasnif olunsaydı, hangi safta yer alacağı ile ilgilidir ve Quine materyalistlerin yanında olduğunu ifade etmekle kalmamış aynı söyleşi içerisinde felsefenin bilim ile olan ilişkisinde felsefenin bilimle birlikte süregelen olduğu ve hatta bilimin bir parçası olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir (Quine, 1977: 196-198). Ancak Quine'da epistemoloji müstakillliğini kaybederek psikolojinin bir alt alanı olarak görülmüştür. Yani psikoloji, epistemolojiyi de içermektedir. Bir yerden de eski epistemolojinin sunmuş olduğu bilgileri

⁴⁰ Gettier problemi olarak bilinen bu problem, Platon'un Theaetetus diyalogunda vermiş olduğu bilgi tanımı olan "gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak bilgi" tanımındaki unsurlardan gerekçelendirme unsuru üzerine eleştirileri içermektedir (Gettier, 1963: 121-123). Gettier problemi, epistemoloji tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

yadsımayan Quine’a göre eski epistemoloji ve yeni epistemoloji arasında bir kopuş yaşanmamıştır. Eski epistemoloji de yeni epistemoloji içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

2.2.2. Geleneksel Epistemolojinin Bilgi Anlayışından Doğallaştırılmış Epistemolojinin Bilgi Anlayışına

Epistemoloji tarihinde geleneksel epistemoloji olarak ifade edilen epistemolojinin daha çok Gettier problemine kadar kabul edilen gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak bilgi düşüncesiyle üç unsurlu bilgi tanımı üzerinden şekillendiğinden bahsedilmiştir. Geleneksel epistemoloji üç unsurlu bilgi tanımı ile aslında bilginin kaynağı ve sınırları ile bilginin yapısı konusunda *normatif-yönergesel (prescriptive)* açıklamalarda bulunur. Geleneksel epistemolojinin normatif-yönergesel olması, bilgiyi a priori temellendirmelerle ele almasıdır. (Öztürk, 2007: 97). Böylelikle bilgi için koşullar öne sürdüğü gibi bu koşulların normatif olması ile bir bakıma a priori olmasını gerektirir. Quine özelinde ise eski epistemoloji ile doğallaştırılmış epistemoloji arasındaki fark, epistemolojinin bilim ile olan ilişkisi temelinde soruşturulmuştur. Dolayısıyla Quine’ın doğallaştırılmış epistemolojisini diğer epistemoloji anlayışlarından farklı kılan şeylerden birinin -epistemoloji tarihine göre- normatifliğin eleştirisi ile bir diğerinin de bilim ile olan ilişkisi olduğu düşünülmelidir. Quine’ın holistik perspektifi düşünüldüğünde normatiflik eleştirisinin de epistemoloji-bilim ilişkisinin de arka planında holistik perspektifin olduğu görülmektedir. Quine’ın holistik perspektifinin ise arkasında yatan en önemli düşüncelerinden biri olan analitik önermeler ve sentetik önermeler arasındaki ayrımın reddi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla doğallaştırılmış epistemolojinin arka planındaki düşüncelerden biri analitik önermelerin reddedilmesi değildir. Bu reddiye, analitik önermeler ve sentetik önermeler arasındaki ayrımın reddedilmesidir. Dolayısıyla doğallaştırılmış epistemoloji, (1) analitik ve sentetik önermeler arasındaki ayrımın reddi, (2) metafiziği tamamen reddetmeyen yeni bir deneyimcilik anlayışı ve (3) a priori bilginin reddi ile mezc edilmiş bir epistemoloji anlayışıdır (Başdağ Baş, 2023: 68-69). Naturalize epistemoloji anlayışının iki temel sayılısından biri olan Kartezyen felsefenin reddi ile ilgili Quine, bilimsel kesinlik için bilimsel yöntemin kendisinden daha sağlam bir temel olduğunu savlayan Kartezyen felsefesinin rüyasını reddetmektedir (Quine, 1992: 19). Bu düşünceleriyle Quine, kesinlik iddiasından vazgeçtiği gibi kesinlik için temel bulma iddialarını da kabul etmemektedir. Quine’da bilgi için temel veriler duyuşal girdilerdir. Bunlar ise Arşimet noktası gibi bir temel sağlamaktan ziyade bilginin atomları olup deneyimle elde

edilirler. Gerek geleneksel epistemoloji olarak adlandırdığı dönemselleştirme gerekse kendi epistemoloji anlayışının ortak yanı, her iki epistemoloji anlayışının da kabul ettiği bir nokta olan bilimin duyuşsal verilerle ilişkisi olması anlayışıdır. Naturalize epistemoloji anlayışını bu ortak noktadan ayıran ise bilim ile olan ilişkisidir. Quine'ın bu düşüncelerinin arkasındaki ontolojik sayılıtdan biri, dış dünyanın varlığının önceden kabul edilmesi bir diğeri ise insanın bu dünyaya ilişkin bilgisinin, girdi-çıkı ilişkisi olarak araştırmaya açık bir ilişki olmasıdır. Yani insan ve dünya arasındaki ilişki, Kartezyen felsefenin salık verdiği ayrıksı iki küme ilişkisinden ziyade sinirsel alıcılar ve onların uyarımları ile kurulan bir ilişkidir. Bu kopuş aslında geleneksel epistemolojiden yani Kartezyen rüyadan bir kopuş olan naturalize epistemolojidir. (Quine, 1992: 19). Dolayısıyla Quine epistemolojisinde Arşimet noktası olarak ifade edilebilecek bir temel bulunmadığı gibi, bir kesinlik arayışından söz edilemez. Dolayısıyla bilgi olarak sunulabilecek olan ayrıcalıklı bilgiden bahsedilemez. Bu noktada Quine'ın bilgi anlayışı irdelenmelidir.

Quine felsefesi, ontolojisi, epistemolojisi ile birlikte holistik bir sistem sunmaktadır. Quine holizmi içerisinde tekil bir önerme olarak bilginin önemi, bu tekil önermelerden örölül bir ağ olarak oluşun *inanç ağı* (*the web of belief*) ile ilişkisinde yatmaktadır. Bilginin doğruluk değeri de inanç ağı ile olan uyumlarında aranmalıdır. Quine'ın bu düşünceleri ile pragmatist bir epistemoloji anlayışı kurduğu düşünülebilir. Zira bir bilginin inanç ağı ile doğruluk değeri kazanması, inanç ağının ise son kertede tekil deneyimler ile gözlem cümleleri ile örölmesi durumu birlikte düşünüldüğünde sisteme görelili olan bir doğruluktan bahsedilmektedir. Bunu anlamak için Quine'da inanç ağının nasıl oluştuğunun irdelenmesi gerekmektedir. Quine'a göre inanç ağı, güvenilirliklerini kişilerin kendi gözlemlerinden aldığı ya da kendi gözlemleri ile uyumu nispetinde diğeri insanlardan aldığı bilgilerin kesinliğe yönelik bir kabul oluşturduğu düşünceleri ile örölür. Bu ağ gözlem cümlelerinden oluşur ancak gözlem cümleleri bu noktada saf gözlemsel verilerin ifadeleri olarak değerlendirilebilir. Gözlem cümlelerinde saf gözlemsel veri olarak ifade edilen şey, algılanan nesnenin betimlenirken, bu betimin, algılayan dışında bu algılanan nesneyi deneyimleyenlerin hemfikir olmalarıdır. Hemfikir olmaları ile gözlem cümleleri sisteme görelili bir nesnellik kazanmış olmaktadır. Bu nesnellik mutlak nesnellik olmayıp sisteme görelili bir nesnelliktir. Gözlem cümleleri ise bu sistemi yani hem inanç ağımızı besler, sağlamlaştırır hem de yeniden şekillendirir.

Quine'da bilginin oluşumunun anlaşılması için inanç ağının oluşumu ve şekillenmesi anlaşılmalıdır. Bunun içinde öncelikle Quine'ın cümleler ile ilgili tasnifi açıklanmalıdır. Quine'da dilin oluşumu dış uyaranlar yardımıyla olmaktadır. Bu durum Quine'ı davranışı

safta değerlendirmemiz için yeterlidir. Quine’da cümlelerin dayandığı şey uyarılar olmaktadır ki bundan dolayı davranışçı yaklaşımın anlambilime uyarlanması ile *uyarımsal anlamdan (stimulus meaning)* söz edilmektedir. Uyarımsal anlam ile cümleler, öncelikle ikiye ayrılırlar bunlar, *durum cümleleri (occasion sentences)* ve *kalıcı cümlelerdir (standing sentences)*. Durum cümleleri de kendi içerisinde iki gruba ayrılır bunlar *gözlemsel (observational)* ve *gözlemsel olmayan (non-observational)* durum cümleleridir. Durağan cümlelerde kendi içerisinde iki gruba ayrılır bunlar; *sonsuz (eternal)* ve *sonsuz olmayan (non-eternal)* cümlelerdir (Başdağ Baş, 2023: 106). Durağan cümleler ile durum cümleleri arasındaki farkı Quine, Gavagai, kırmızı, o yaralıdır ve onun yüzü kirlidir gibi cümleleri durum cümleleri olarak örneklendirir (Quine, 2013: 32). Bu cümlelerin ise belirli bir uyarımdan sonra onaylanma ya da onaylanmama durumunda geçerli olduklarını yani bir durumu betimleyerek durum cümleleri olduğunu bahseder. Ancak burada bir problem bulunmaktadır ki o da gözlemselliğin dereceleridir. Kırmızı olarak ifade edilen bir durum cümlesinde bu cümlelerin uyarıcı anlamı kırmızılığın bulunduğu ortamdaki aydınlatma koşullarına ilişkin yan bilgiler ile durumdan duruma dalgalanabilir ya da kırmızı ile kırmızının tonları arasındaki farklılıklar nedeniyle de “kırmızılık” ile ilgili durum cümlelerinde eşitleme sorunu yaşanabilir (Quine, 2013: 38). Bu sorunun uyarımsal anlam ve yan bilgi arasındaki ayrımların ortaya konulması ile de çözülemeyeceğini belirten Quine için bu sorunun çözümü istatistikte yatmaktadır (Quine, 2013: 37). Bu durumda istatistikle elde edilen veriler doğal cümlelere ilişkin bir standart sunacak olup, bu standart ile yapılan eşleştirmede iyi bir çeviri haline gelebilecektir. Burada referans olarak alınan şey istatistik ile başvuru bireylerin inanç ağlarındaki ortak noktalar olmaktadır. Bununla ilgili Quine yine uyarım ne kadar azalırsa bu tarz dalgalanmaların düzenli şekilde artacağını ancak yan bilgilerdeki dalgalanmaların daha düzensiz ve dış etkenlerin müdahalesini daha çok düşündürdüğünü ifade etmektedir. Gözlem cümleleri ise uyarıcı anlamları yan bilgilerin etkisi altında hiç değişmeyen durum cümleleri olarak ifade edilmektedir. Bu noktada durum cümleleri için gözlemsellik derecelerinden söz edilmektedir. Quine gözlemsellik kavramını farklı konuşanlar için uyarımsal anlamlar ne kadar örtüşme eğilimi gösteriyorsa o kadar gözlemsel olduğu düşüncesiyle ifade edilmiştir (Quine, 2013: 38). Gözlemselliğin bu tanımı esas alınarak tanımın mefhumu muhalifinden Quine’ın gözlemsel olmayan cümleler için farklı konuşanlar için uyarımsal anlamları örtüşmeyen cümleler olduğu değerlendirmesinde bulunabiliriz. Örneğin, “Kitaplıkta iki kitap var” cümlesi gözlem cümlesi iken “Kitaplığımda iki kitabım var” cümlesi gözlemsel olmayan cümledir.

Kalıcı cümleler ise konuşmacıdan konuşmacıya değişmeyen, aynı şekilde zaman içerisinde herhangi bir uyarana ihtiyaç duymadan onaylanan ya da değillenen (durum cümleleri uyarıma referansla her defasında onaylanan ve değillenen cümleleri ifade etmektedir) cümlelerdir (Quine, 2013: 32). Bu cümlelerden sonsuz cümleler, matematik ve diğer bilimlerdeki teorik cümleleri ifade ederken “Times Gazetesi Geldi” gibi ifadeler sonsuz olmayan cümlelerdir (Quine, 2013: 177). Durum cümleleri ve kalıcı cümleler arasındaki farklılığın deneyimsel olduğu ve Quine için gözlem cümlelerinin bilimin başlangıç noktası olduğu düşünüldüğünde inanç ağının kümülatif ve devingen bir bilgi ağı olduğu ifade edilebilir. Bu ağ, devingenliğini gözlem cümleleri ile kategorik gözlemlerin yeni önermeler üretmelerinden alırken üretilenlerin ağa eklenmeleri ağın kümülatif yönünü ifade etmektedir. İnanç ağı içerisindeki bu bilgileri bir arada tutan şey ise gerektirme ilişkisidir (Başdağ Baş, 2023: 110). Gerektirme ilişkisi ile önermeler inanç ağına referansla doğruluk değerlerini sınarlar. Önerme inanç ağında ne kadar çok gerekçelendiriliyorsa o önermenin doğru olduğu ifade edilir. Bilgilerimiz inanç ağı ile şekillenir ve inanç ağını şekillendirir.

Quine’ın bilgi anlayışında fizik ve metafizik ayrımı olmadığı gibi bilimsel bilginin de ayrıcalıklı bir statüsü bulunmamaktadır. Quine, Magee ile söyleşisinde doğa yasalarıyla dünyaya ilişkin doğru önermeler arasında ilkece bir ayrım görmediğini belirtir (Quine, 1977: 205). Dolayısıyla inanç ağını oluşturan bilgiler içerisinde bilimsel bilgiler, gündelik yaşantı içerisindeki bilgiler, inançlar olabilir ancak inanç ağını oluşturan bu bilgiler merkez ve çeper ilişkisi içerisinde bulunur. Merkezdeki inançlar/bilgiler değiştirilmesi daha zor olan inançlar/bilgilerdir. Çeperlerde ise değiştirilmesi daha kolay olan inançlar/bilgiler yer alır. Merkezdeki inançlar/bilgiler diğer inançlara/bilgilere daha fazla örüntü ile bağlıdır. Her bir örüntü mantıksal bir ilişkiyi ifade etmektedir. İnanç ağı içerisinde gözlem cümlelerinin rolü, ağın atomları olmalarıdır. Gözlem cümleleri tekil olayların öznelarası alanda ifadeleri olarak ağ içerisinde yer aldığı gibi başkalarının gözlem cümleleri de ifade edildiklerinde delil olarak ağ içerisinde kendilerine yer bulabilmektedirler. Bu durum tanıklık epistemolojisi açısından değerlendirildiğinde, inanç ağını oluşturan şeylerin yalnızca kendi deneyimlerimiz değil kendi deneyimlerimizin erişemediği noktalarda başkalarının deneyimleri ile de oluştuğu ifade edilebilir.

Bilginin klasik tanımı olarak bilinen gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak bilgi anlayışından doğallaştırılmış epistemolojinin inanç ağı modellenmiş bilgi anlayışına doğru olan bu dönüşümde, epistemoloji tarihinde Quine’a kadar görülmemiş olan gerekçelendirmenin eliminasyonu, doğruluğun sisteme göreliliği gibi düşüncelerin eklendiği görülür.

2.2.3. Kuram Yüklülük ve Doğallaştırılmış Epistemoloji

Doğallaştırılmış epistemolojide teori yüklülük, bir yerden gözlemlerimizi dolayısıyla gözlem cümlelerimizi etkileyen arka plan bilgisini ifade ederken bir yerden de bu gözlemler sonucu elde edilen teorinin, arka plan bilgi(ler)imizi şekillendirmesi olarak ifade edilebilir.

Gözlemin kuram-yüklü olduğuna ilişkin görüşler sistematik biçimde ilk kez bilim felsefesi üzerine çalışmalarda bulunan Norwood Russell Hanson tarafından savunulmuştur (Yazıcı, 2004: 94). Empirik gözlem, kuram ve olgu arasındaki ilişkide empirik gözlemlerin teori yüklü olduğu savunulmaktadır. Bu durum olgulara belirli bir görme biçiminden yaklaşmak anlamına gelmektedir. Şu hâlde nesnellik iddiası olan bilimler için olgulara belirli bir görme biçiminden yaklaşmak çelişik bir durum mudur sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun yanıtı her ne kadar çalışmamızı aşsa da genel olarak Quine felsefesinin özel olarak ise onun doğallaştırılmış epistemoloji anlayışının bu soruna nasıl yanıt(lar) getirebildiği hususuna bakılmalıdır. Bunun için öncelikle kuram-yüklülük kavramı açıklanmalıdır. William F. Brewer ve Bruce L. Lambert, *The Theory-Ladenness of Observation and the Theory-Ladenness of the Rest of the Scientific Process* isimli çalışmalarında, kuram-yüklülük konusunun sadece gözlem üzerinden soruşturulmaması gerektiğini bildirerek, bilimsel bir araştırma sürecinin unsurları olarak değerlendirilebilecek şekilde algı, dikkat, veri yorumlama, veri üretme, hafıza ve bilimsel iletişim üzerinden soruşturmuşlardır (Brewer ve Lambert, 2001: 177). Scott Gordon (2015: 666) teori yüklülük hususunda beş ayrı tartışmanın yürütüldüğünden bahsetmiştir. Bu tartışmalar şunlardır;

1.) *Gözlemler kavram yüklüdür:* Empirik gözlemlerimiz duyularımızı şekillendirirken belirli kategorilere ilişkin kavramlar etrafında bunu şekillendirirler. Örneğin, bir sosyolog, toplumsal yapı, toplumsal ilişki gibi kendi alanına ilişkin kavramlar ile “sosyolojik bir bakış” geliştirerek empirik gözlemlerde bulunur. Bu gözlem, sosyoloğun sahip olduğu sosyolojik perspektifin belirli kavramları çerçevesinde gerçekleşir. Yaşanan bir sosyal olaya ilişkin veri bu sosyologca belirli bir kavram ile eşleştirilir. Gözlemlerin kavram yüklü olması teorilerin empirik gözlemler ile sınınamayacağı anlamına gelmez. Örneğin sosyal bilimlerde farklı paradigmlar kendi kavram setleriyle sosyal olgulara yaklaşırlar. Yapısal-İşlevselci perspektif toplumsal yapı ve bu yapı içerisindeki parçaların yapı ile olan ilişkilerindeki işlevleri üzerine odaklanırken kendi kavram setlerini kullanırlar ve sosyal olayları/olguları bu kavram setleri ile eşleştirirler ya da çatışmacı perspektif yine sosyal olaylara/olgulara yaklaşırken üretim araçlarına sahiplik, yabancılaşma, artı değer, sınıfsallık kavramlarını kullanarak yorumlarda bulunurlar. Bu durum sosyolojik bakışı sorunlu kılmaz

ancak gerçekleşen olayı kavramlar ile ifade ederken indirgemeci bir yaklaşım sergiler. Aslında sosyal olayın/olgunun yalnızca kavramla ilişkili ya da perspektifle ilişkili yönüne odaklanılır. Bu durumda mutlak anlamda sosyal olay/olgu her yönüyle ortaya konulmuş olarak kabul edilmemelidir. Kuhn'da teorilerimizin kavram yüklü olduğunu savlamaktadır

2.) *Gözlemler hipotez yüklüdür:* Gözlemlerin hipotezlerle ilişkisi iki aşama içerisinde ifade edilebilir. Bu aşamalardan ilki (1) gözlem verilerini kullanarak hipotezlerimizi oluşturma aşamasıdır. Bu aşamada öncelikle bir hipotez oluşturabilmemiz için bir gözlem verisi setine sahip olmamız gereklidir. Örneğin, ortaya bir problematik konulabilmesi için; m yerinde x isimli bir topluluk içerisinde a durumuna ilişkin tutumların cinsiyete göre farklılık gösterip/göstermediğine yönelik bir araştırma için öncelikle m yerinde t zamanında x isimli topluluk içerisinde a durumunu gözlemlememiz sonrasında bu a durumuna ilişkin tutumları gözlemlememiz ve yine son olarak gözlemlediğimiz tutumların cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin gözlemlerimiz olmalıdır. Bu gözlem verileri ile ortada bir problemin olduğu belirlenmeli ve hipotez haline getirilmelidir. Örneğin;

H₁: m yerinde t zamanında x isimli bir topluluk içerisinde a durumuna ilişkin tutumlar, cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H₁ ana hipotezi gibi bir hipotez ve bu hipoteze bağlı alt hipotezler kurulmalıdır. Dolayısıyla hipotezlerin kurulması için ihtiyaç duyulan gözlem verileri bir anlamda teori yüklü bir perspektiften kurulmaktadır. Dolayısıyla hipotezlerin kurulum aşaması ile empirik gözlem arasında sıkı bir ilişki vardır. Ancak gözlemlerin hipotez yüklü olması ikinci aşamaya işaret etmektedir, (2) ikinci aşamada bilim insanı kurmuş olduğu hipotezi doğrulamak, yanlışlamak ya da ölçmek maksadıyla gözlem verilerine başvurur. Bu aşamada ortada bir hipotez bulunur ve bu hipotezin doğruluk değerinin bulunması ya da ölçülmesi için veri toplama yoluna gidilir. Araştırmacı veri toplama aşamasında sosyal olaylara/olgulara seçici bir perspektiften yaklaşır, hipotezi ile ilişkili verileri alır diğerlerini dışarıda bırakır. Bu durum gözlemlerimizin de hipotez yüklü olduğunu gösterir.

3.) *Gözlemler değer yüklüdür:* Estetik, ahlaki, dinsel ve ideolojik değerlerin empirik sürece sızmasıyla ilgili olan sorun, gözlemin değer yüklü olması sorunudur. Sosyal bilimlerde araştırma öznesi olarak toplumdan bahsedilirse bu toplumun bir üyesi olan araştırmacı açısından ya da herhangi bir toplumun üyesi olan araştırmacı açısından sık karşılaşılan bir sorun, gözlemlerin değer yüklülüğü sorunudur. Bu sorun ilk bakışta fark edilebilecek kadar yüzeysel bir sorun olarak görülmektedir. Bilim insanının kendine özgü bir takım estetik, ahlaki, dinsel, ideolojik ve hatta cinsiyete özgü değerlerinin, araştırmış olduğu bazı sosyal

olgu ve değişkenleri görmezden gelmesine ya da bu değerlerin araştırma sürecine sızmasına neden olması sorunudur. Örneğin eşcinselliğe ilişkin olumsuz tutumları olan bir sosyal bilim insanı, araştırma konusu olan kültür içerisinde eşcinselliği bir sosyal olgu, kurum ya da değişken olarak görmezden gelebilir ya da gerçekten de böyle bir durumu göremez. Her iki şekilde sosyal olguların bilgisine ulaşılabildiği iddiası sorunlu hale gelir.

4.) *Gözlemler çıkar yüklüdür:* Bilim insanları mensubu olduğu sınıf, hissettiği aidiyet ve kendini tanımladığı kimlik gereği bir takım toplumsal çıkarlara ve yine kendine özgü bireysel çıkarlara sahip olabilir. Bu çıkarlarla ilgili olarak empirik süreç manipüle edilebilir. Bu manipölasyon neticesinde elde edilen bilgi, metodolojik olarak irdelendiğinde açığa çıkarılabilir. Empirik süreç sonunda elde edilen bilgi ve empirik süreci yürüten bilim insanı arasındaki ilişki aslında bir çıkar ilişkisidir. Bu duruma örnek olarak Gordon (2015: 668), Joseph Stalin'in Mendel'in genetik anlayışını burjuva olarak değerlendirmesi ve Batılı biyologların sınıfsal çıkarlarını yansıttığı yönündeki değerlendirmesiyle açıklar. Stalin, Mendel'in genetik anlayışını burjuva olarak değerlendirse de Lysenko'nun genetik konusundaki görüşlerini kabul eder ki Lysenko'nun genetik görüşleri de komünist devletin yönetici sınıfının çıkarlarını yansıttığı yönünde eleştirilebilir. Bir diğer örnek olarak, kendi inanç dünyalarının öğretilerine bilimsel bir temel arayışında olanlar verilebilir. Örneğin, astroloji adı verilen sahte-bilim (pseude-science) uygulamalarıyla, matematik, astronomi ve fizik gibi bilimlerin verilerinden faydalanarak sahte-bilim savlarında bulunulabilmektedir.

5.) *Gözlemler kültüre-özgü ontolojilerle yüklüdür:* Sosyalizasyon dediğimiz süreç toplumsal olan şeyleri bireyin alımlamasıyla meydana gelen bir süreçtir. Dolayısıyla bilim insanı da sosyalizasyon sürecinden azade değildir. O da bir toplum içerisinde büyümüş ve bu toplumun kültürüne özgü birtakım ontolojileri alımlamış, bir toplum içerisinde sosyalleşmiş bireydir. Kültüre özgü bu ontolojiler bilim insanların bakışlarına dolayısıyla gözlemlerine etkisi olan değişkenlerdir. Batı kültürünün kendine özgü ontolojileri ile Doğu kültürünün kendine özgü ontolojileri arasındaki fark bu durumu açıklamak için kullanılabilir. Toplumlar arası kültürel ontoloji farklılıkları aile kavramı üzerinden açıklanabilir. Bazı toplumlarda monogamik evlilikler ile aile kuruluyorken bazı toplumlarda poligamik evliliklere de rastlanmaktadır ya da bazı toplumlarda aile, eşcinsel evliliklerle kurulabiliyorken bazı toplumlarda evlilik kurumu için karşı cinslerin olması gerekmektedir dolayısıyla bir toplumun ontolojik aile anlayışı ile bir başka toplumun ontolojik aile anlayışı, kültürleri ile ilişkili olarak değişebilmektedir. Bu durum sosyal bilim insanının içerisinde sosyalleştiği toplumun ontolojilerinin perspektifinden gözlem verilerini etkilemektedir.

Yukarıda ifade edilen beş tartışma alanı, Gordon’a göre teorilerimizi oluşturan gözlemlerimizin teori-yüklü olduğundan hareketle yürütülmektedir. Bilimin nesnellik ideali ile bilimsel verilerin öznele arası alanda üzerinde uzlaşılabilen veriler olmasından hareketle, teori yüklülüğün bilimsel idealler ile çeliştiği düşünülebilir ancak Quine’ın holistik felsefesi bilimsel süreci de doğallaştırılmış bir anlayış temelinde ele alırken teori yüklülüğün doğal bir şey olduğunu dikkate alır ve bilimsel araştırma süreçleri sonrası elde edilen bilginin de bilim insanının da diğer insanlar ile aynı süreç dahilinde elde ettiğini ifade eder. Bu hususta Quine’ın görüşleri irdelenmelidir.

Quine’ı, mantıksal pozitivistin deneyimci düşüncelerinden⁴¹ ayıran noktalardan biri teori yüklülük üzerine olan düşünceleridir. Mantıksal pozitivistin ve daha spesifik olarak Carnap’ın düşüncelerine göre gözlemi deneyimle ilişkilendirilerek açıklanırken protokol sözcelerinin saf deneyimsel veriler içerildiği öne sürülmektedir. Ancak Quine’a bakıldığında gözlemlerimizin teori yüklü olduğu ifade edilir. Teori yüklülük konusunun uzlaşımçı bilim anlayışının deneyimci bilim anlayışına güçlü eleştiriler getirdiği bilinmektedir. Henri Poincaré ve Pierre Duhem’in çalışmalarına dayanan uzlaşımçı bilim anlayışının kuram ve deneyim arasındaki döngüsel ilişkiye dair düşüncelerinin temelinde kuramın geçerliliğinin deneyim ile denetlenmesi imkanının olmamasını, denetlenen şeyin de bir anlamda zaten kuram tarafından belirlenmiş olduğunu savunur (Ströker, 2005: 113-114). Uzlaşımçı anlayışa göre ölçme ve değerlendirmede kullanılan araçların kendileri de bir kuram etrafında oluşturulmuş şeylerdir dolayısıyla bu ölçme ve değerlendirme araçları da kuram yüküdür. Öyle ki Poincaré’e göre, pozitivistlerin iddia ettikleri gibi bilimsel yasalar salt deneylerin bir özeti olurlarsa bilim insanına düşen görevde gözlemlemiş oldukları dizgeleri yalnızca özetlemek ve kaydetmekle sınırlı kalır. Ancak bilim insanının özetleme ve kaydetmekle sınır olmasının dışında sezgi ve yaratıcı düşünce gibi diğer yönleri de vardır ki bu yönler aslında bilim insanının kuram-yüklülüğü ile ilişkilidir (Kaynak İltar, 2017: 499). Ströker (2005: 35), bilim insanlarının bir araştırma içerisine girdiklerinde saf bir algısal veri dizisi içerisinde kendilerini bulmadıklarını, bu verileri tasnif ettiklerini ve tasnif olunan verilerin bilimsel nitelikleri açısından seçtiklerini ifade eder. Bu eylemler içinse önbilgiye sahip olduklarını, bu önbilginin bilim insanlarının tıpkı diğer insanlar gibi yaşama pratiğine dayalı bir bağlam içerisinde kazanıldığını ve özneler arasında çok yönlü olarak bir deneyim alışverişi içinde sınama yoluyla elde edildiğini düşünür. Ströker bu düşüncelerine ek olarak doğruluk ve yanlışlık gibi

⁴¹ Her ne kadar Viyana Çevresi filozofları “belirli” konularda “benzer” görüşleri savunsa da Viyana Çevresi düşünülenenden çok daha fazla heterojenlik barındırmaktadır.

terimlerden anlaşılanın kaynağının, bu yaşama pratikleri olduğunu söyler. Ströker'in yaşama pratiği olarak ifade ettiği bağlamın bilim insanları açısından yaklaşık karşılığı ise teori yüklülük olarak değerlendirilebilir. Ströker'in teori yüklülük konusunda Quine ile benzer bir perspektife sahip olduğu görülür. Ströker, bilim insanlarının veriler ile ilgili işlemlerinde önbilgiye sahip olmasını, bu önbilginin ise tıpkı diğer insanlar gibi yaşama pratiği içerisinde kazanılmasından bahseder, Quine ise aynı şekilde bilim insanı ile diğer insanların bilgi edinme yollarının eşdeğer olduğundan bahseder ve bilimsel bilgiyi gözlem cümlelerine götürülebilen bir çözümleme sunar, gözlem cümlelerini ise tüm insanlarda ortak olarak bulunan gözleminin sonuçları olarak kabul eder. Özetle teori yüklülük, Ströker'in yaşama pratiği dediği bağlam içerisinde edinilirken Quine'da arka plan bilgilerimizin gözlemlerimiz üzerindeki etkisinden söz edilir. Arka plan bilgilerimiz teori yüklü olmamız ile ilişkilidir.

Teori Yüklülük Quine'a göre gözlem cümlelerinde görülür. Gözlem cümleleri analiz edilerek kelime kelime incelenirse teori yüklülüğü görülebilir. Quine bunu "su" kelimesi üzerinden örneklendirir. Holofrastik bir gözlem cümlesi olarak "su" kelimesi ilk kez öğrenildiğinde bir uyarımla ilişkilendirilir zamanla bu kelime teorik bağlamlarda kullanılarak teorilere bulanır ve hatta H₂O gibi teknik terimler içeren teorik cümleler ile birleşir (Quine, 1992: 7-8). Dolayısıyla gözlem cümleleri saf gözlem verilerini sunmuş olsa da bu cümleler analitik olarak kelime kelime irdelendiğinde teori yüklü oldukları görülür.

Gözlem kategorileri, iki gözlem cümlesini birbirine bağlayan varsayımsal ifadelerdir. Kategorik gözlemlerimizin varsayımsal niteliği bizim arka plan teorilerimiz tarafından şekillenir ki aslında teori yüklülük ve gözlem arasındaki ilişki bu aşamada daha belirgin olarak kurulur. Bizler gözlem cümleleri kurarken ya da iki gözlem cümlesinden kategorik gözlem ifadeleri oluştururken arka plan teorimizin etkisiyle bunları yaparız ancak gözlem verilerinin kendisi saf veriler sunmaktadır. Yani bizler edimsel anlamda gözlemde bulunurken teori yüklülük etkisindeyizdir ancak edim sonucu elde edilen gözlem verilerinin gözlem cümleleri ile ifadesi noktasında teori yüklülüğünden bahsedemeyiz. Gözlem kategorileri ise gözlem cümlelerinin varsayımsal olarak birleştirilmeleri ile kurulduğundan bir akıl yürütme sürecinden geçmektedir. Bu süreç teori yüklülük ile ilişkilendirilebilir. Gözlem kategorileri bilimsel bilginin yapıtaşlarıdır ancak onlar salt bilimsel bilgi değildirler. Bilimsel bilgilerimiz teoriler bütünüdür. Şu hâlde bir bilim insanının inanç ağında iki unsurun yer aldığı ifade edilebilir. Bunlardan ilki (1) gözlem kategorilerinden oluşan genellemeleri diğeri ise (2) gözlem kategorilerinden oluşan teorileridir. Bilim insanı için inanç ağı bir yerden genellemeler bir yerden de bilimsel teorilerle örülüdür. Bilim insanlarının inanç ağlarında

bilimsel bilgi olarak onaylanmış teoriler ve gözlem kategorilerinden inşa edilmiş genellemeler içerilir. Onlar bilimsel bilgilerine yenilerini dahil edebilmek için hipotezler üzerinde düşünürler. Arka plan teorileri bilim insanına, eğer incelenen hipotez doğruysa, o zaman belirli bir gözlemlenebilir durum kurulduğunda belirli bir etkinin gözlemlenmesi gerektiğini söyler. Öngörülen bu etki ortaya çıkmazsa bilim insanı hipotezinden vazgeçer. Etki ortaya çıkarsa da hipotez teori birikimine geçici olarak eklenebilir (Quine, 1992: 9). Yani arka plan teorilerimiz hipotezlerin doğrulanması ve yanlışlanması noktasında referans olmaktadır. Hipotezlerin test edilmesi için yüklü olunan teorilerin rehberliğine ihtiyaç duyulur. Bilimsel hipotezlerin ve aslında genel olarak tümcelerın gözlemsel testi, ima ettikleri gözlem kategorilerinin test edilmesinden oluşur. Bu durumda yine kategorik gözlemin kendisinde olduğu gibi mutlak bir doğrulama yoktur ancak çürütme vardır. Bir kategorik gözlem olumlu ya da olumsuz bir gözlemlle çürütüldüğünde bu kategorik gözlemi ima eden her şeyi çürütmüş olursunuz (Quine, 1992: 12). Bu durumda hipotezin testi için elimizde iki şey vardır. Bunlardan birincisi arka plan teorilerimiz bir diğeri ise doğrudan test edebileceğimiz gözlemlenebilir genelliklerimiz. İşte bu gözlemlenebilir genellikler de yine gözlem cümlelerinden oluşan kategorik gözlemlerdir.

Sosyal bilimler söz konusu olduğunda Nagel (2013: 485), sosyal bilim araştırmalarının değer-yanlı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre sosyal bilim araştırmacısı kendi değer dünyası içerisinde problem olarak gördüğü şeyleri yalnızca araştırma konusu olarak ele alır, bu durum sosyal problemlere yönelik araştırma konuları seçimi yapıldığı anlamına gelir ki Gordon, Nagel'in bu düşüncesine karşı çıkarak doğa bilimlerinde araştırılan konuların pratiğe yönelik olmadığına dikkat çekmektedir (Gordon, 2015: 730). Nagel, doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki değer-yüklülüğü aşma konusunda iki yargı arasında ayrım yapmanın gerektiği sayılısını öne sürer. Bu iki yargı olgusal yargılar ve değersel yargılardır. Aneminin belirlenebilmesi için kanda bulunan kırmızı kan hücrelerinin sayısının normal kavramıyla değerlendirilmesi olgusal yargılardan biri olarak görülürken, kırmızı kan hücre sayısının azalışının istenmeyen bir durum olması değersel yargılar olarak görülür (Nagel, 2013: 492). Doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki değer yüklülük tartışmalarında değersel yargılar üzerine bir sosyal bilim insanı araştırmasında ankete yanıt verenleri nasıl ki bilgisiz, yanlı olarak değerlendiriyorsa benzer şekilde bir doğa bilim araştırmacısı da kullanmış olduğu ölçüm aygıtlarını ölçümden yoksun gibi değersel yargılar ile değerlendirebilmektedir (Nagel, 2013: 493). Gordon ise Nagel'in bu düşüncelerine karşın sosyal bilimlerde değersel yargıların her zaman bulaşabilme riski olduğunu ifade etmekte ve Nagel'in değerlerinde sosyal bilim

araştırmalarına dahil edilebileceği düşüncesine sosyal bilimlerin sunduğu bilginin her zaman manipülasyona açık olduğu üzerinden eleştirmektedir (Gordon, 2015: 731). James Woodward, *Making Things Happen* isimli çalışmasında, manipülasyon kavramını nedensel ilişkiler üzerinden açıklamıştır. Woodward, felsefi olarak manipüle edilebilirlik teorilerine sempati duyulmadığını ve bunun iki nedene dayandırıldığını iddia etmiştir. Bunlar (1) döngüsellik ve (2) antroposentrik ve öznelci bir nedensellik anlayışına dayandığı hususlarıdır (Woodward, 2003: 25). Woodward felsefi olarak bu olumsuz bakışın gerek doğa bilim araştırmacıları gerekse sosyal bilim araştırmacılarının nedensellik ve manipülasyon arasındaki ilişkinin onaylanması durumunda nedenselliğin anlaşılması konusundaki düşünceleriyle tezat olduğunu ifade etmiştir (Woodward, 2003: 25). Woodward'ın manipülasyon ve nedensellik ilişkisi olarak anladığı bir örnek üzerinden şu şekilde ifade edilebilir; x kişinin, A'nın etkilenmesi durumunda B'ye neden olduğuna yönelik bir olayda x kişinin A'yı uygun şekilde etkilemesi manipülasyon olarak ifade edilebilir (Woodward, 2003: 26). Woodward aynı çalışmasında manipülasyon kavramını *müdahale (intervention)* kavramıyla aynı anlamda kullanmıştır (Woodward, 2003: 28). Bir başka çalışması olan *Explanation and Invariance in the Special Sciences*'ta ise müdahale kavramını daha özel bir manipülasyon anlamında kullanmaktadır. Bu çalışmasında müdahale, X'teki değişikliklerin nedensel veya nomolojik olarak başka bir Y değişkenindeki değişikliklerle ilişkili olup olmadığını tespit etmek amacıyla bazı X değişkenleri üzerinde gerçekleştirilen deneysel manipülasyonlar olarak ifade etmektedir (Woodward, 2000: 199). Woodward, özel bilimlerdeki açıklamanın, yasa olarak değerlendirilip değerlendirilmemesi hususundan ziyade yapılan genellemelerin bu bilimlerde açıklama olarak kullanılmasına odaklanmaktadır. Woodward bu genellemeleri, dereceleri olan *değişmezlik (invariance)* adını verdiği bir kavram üzerinden değerlendirmektedir (Woodward, 2000: 197). Değişmezlik, bilimsel bir araştırmadaki değişkenler arasındaki ilişki iki koşula uyuyor ise değişmez olarak değerlendirilir. Bu iki koşul değişkenler arasındaki ilişkinin (1) değişim ile ilişkili olması ve ikinci olarak (2) müdahale olarak yukarıda açıklanan şekilde bir değişkene yönelik yapılan müdahalelerin değişkenler arasındaki ilişkiyi değiştirmeden devam ettirmesi durumudur (Woodward, 2000: 198).

2.3. Quine'in Doğallaştırılmış Epistemoloji Anlayışına Eleştiriler

Uebel, 'Epistemology Naturalized' and the Vienna Circle isimli çalışmasında doğallaştırılmış epistemoloji anlayışının yeni bir şey getirmediğini aksine Viyana Çevresi içerisinde Quine öğrenciyken bile uygulanmakta olduğunu ifade etmektedir (Uebel, 2020:

157). Uebel, bunu doğallaştırılmış epistemolojinin dayandığı temel sayılıtların izini sürerek ifade eder. Bu sayılıtlardan biri olan felsefe ve bilim ilişkisine dair düşünceleri Neurath'a dayandırır (Uebel, 2020: 171). Uebel, Quine'ın Viyana Çevresinde hayal ettiğinden daha fazla natüralizm olduğunu ifade etmektedir (Uebel, 2020: 173). Buradan anlaşılansa Uebel'e göre Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisinde ortaya koyduğu her sav yeni değildir.

Quine'ın holistik felsefesi, ona yönelik eleştirilerde bazen dikkate alınmış bazen de göz ardı edilmiştir. Quine'ın ontolojisi ve epistemolojisi gibi tüm felsefesi de birbirinden ayrılmaz ve birbirinden izole olarak değerlendirilemez bir bütün halindedir. Bu duruma rağmen Quine'ın düşüncelerini oluşturan parçaların eleştirilerden kurtulamadığı da görülür. Herbert Paul Grice'ın ve Peter Frederick Strawson'un, Quine'ın analitiklik-sentetiklik ayırımına yönelik reddiyesine ilişkin eleştirileri⁴² (Grice ve Strwason, 1956: 141-158; Başdağ Baş, 2023: 160), Owen Flanagan Jr.'ın doğalcı ahlak konusundaki eleştirileri⁴³ (Başdağ Baş, 2023: 171) bu eleştirilere örnek olarak verilebilir. Ancak çalışmamız açısından kritik olanı Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisine yapılan eleştiriler olmuştur. Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisi konusundaki eleştirilerin ise odaklandığı iki merkezi düşünce bulunmaktadır. Bunlar; (1) epistemoloji ve bilim arasındaki ilişki, (2) normatiflik eleştirileri olarak iki ana başlıkta toplanabilir.

2.3.1. Doğallaştırılmış Epistemolojide Epistemoloji ve Bilim İlişkisi

Bu eleştirilerden ilki olan epistemoloji ve bilim arasındaki ilişkide Quine, öncelikle epistemolojiyi iki döneme ayırmaktadır. İlk dönem epistemolojinin bilgiyi sarsılmaz temellere dayandırma iddiasında olmasından hareketle epistemolojinin ilk felsefe olarak bir dayanak noktası bulmak yerine görevinin bilimin temelleri ile ilgili bir çalışma olduğunu ifade etmektedir. Quine, epistemolojiyi doğal bilimin ve psikolojinin bir dalı olarak yani bir bilim olarak görmektedir. Kornblith, Quine'ın epistemoloji ve bilim ilişkisini *yer değiştirme tezi*

⁴² Grice ve Strawson, müşterek yayınladıkları *In Defense of a Dogma* isimli çalışmalarında, Quine'ın analitiklik ve sentetiklik ayırımına yönelik reddiyesine bir dizi eleştiri getirmektedirler. Bu eleştirilerden ilki belirsiz anlamlara sahip olan ve analitiklik ve sentetiklik konusunda bu ifadelerin nerede konumlanacağı gibi hususların belirlenemezliğinde analitiklik-sentetiklik ayırımının reddedilmesini gerektirmediği aksine bu durumun, belirsiz ifadelerin açıklığa kavuşturulma konusunda bir başlangıç olabileceği belirtilmiştir (Grice ve Strwason, 1956: 141). İkinci bir hususta bu ayırımın faydalı olmadığı yönündeki eleştiridir. Analitiklik-sentetiklik ayırımının faydasız olduğunu ifade etmek zımnen bu ayırımı kabul etmek anlamına gelmektedir (Grice ve Strwason, 1956: 141).

⁴³ Flanagan, Quinean Ethics isimli çalışmasında, Quine'ın "On the Nature of Moral Values" isimli çalışmasından yola çıkarak Quine'ın etik anlayışını, tüm felsefesi tarafından yanlışlandığı gerekçesiyle eleştirmektedir (Flanagan, 1982: 56). Flanagan bu eleştirisinin özünün, Quine'ın bilimle karşılaştırıldığında etiğin metodolojik ve mantıksal yetersizliği üzerine endişelerinin yersiz olduğunu ifade etmektedir (Flanagan, 1982: 56).

olarak nitelendirir (*The Replacement Thesis*). Bu tezini üç argüman üzerinden temellendirir. İlk argümanın temsilcisi olarak Kornblith, Quine'ı görmektedir. Bu argümana göre epistemolojik sorular psiko-mantıksal sorular ile yer değiştirmelidir. Kimya nasıl zaman içerisinde simyanın yerini aldıysa psikoloji de epistemolojinin yerini almaktadır (Kornblith, 1994: 7). Buna gerekçe olarak ise epistemoloji içerisinde tartışılan sorunların psikoloji içerisinde de tartışılan sorunlar olduğunu ifade etmektedir. Bu durumu ise yer değiştirme tezinin güçlü yanı olarak görmektedir. Yer değiştirme tezinin zayıf yanının ise iki türde olduğunu ifade eden Kornblith'e göre birinci tür Darwinist argüman bir diğeri ise karşılıklı yorumlanabilirlik argümanı olmaktadır⁴⁴. Bu iki tür argümanda Kornblith hem epistemolojinin hem de psikolojinin aynı süreçlerden geçerek inançlarımıza ulaşıldığını, epistemolojinin konu alanlarıyla ilgilenmemesi durumunda bile psikolojinin aynı konu alanlarıyla ilgileneceğini yani epistemolojinin ve psikolojinin birbirine paralel olduğunu ifade etmektedir. Kornblith ve Quine'ın epistemoloji-bilim ilişkisinde hemfikir oldukları düşünülebilir. Kornblith, Quine'a göre bu ilişkiyi yerine alma tezi ile güçlü ve zayıf yönlerden betimlemiştir.

Goldman (2010: 145-146), epistemoloji ve bilim arasındaki ilişkide, epistemolojinin bilgiyi ve gerekçelendirilmiş inanç gibi epistemolojik arzuları nasıl elde edebileceğine yöneldiğini, *düzenleyici epistemolojinin (regulative epistemology)* ise bu arzuların elde edilebilme yöntemlerine yöneldiğini dolayısıyla bu epistemolojinin bilişsel bilimlerin yardımına ihtiyaç duyduğunu çünkü bilişsel süreçlerin açıklanmasının bu bilimlerin yardımıyla mümkün olduğunu ifade ederek epistemolojinin bilişsel bilimlerden faydalanması gerektiğini ve bunun bir kopuş olmayacağını söylemiştir. Epistemolojiyi doğallaştırmanın yolu olarak da bu durumun hem normatifliği hem de analitikliği koruduğunu ifade etmiştir.

⁴⁴ Kornblith (1994: 1), üç soru sormaktadır. Bunlar sırasıyla (1) inançlarımıza nasıl ulaşmalıyız, (2) inançlarımıza nasıl ulaşıyoruz ve (3) inançlarımıza ulaştığımız süreçler ile inançlarımıza ulaşırken kullanmamız gereken süreçler birbiriyle aynı mıdır, sorularıdır. Bu üç soru arasındaki ilişkiler epistemolojiye doğalcı yaklaşımın ayırt edici özelliklerini ortaya koymaktadır. Birinci soru Kornblith'e göre filozoflar tarafından, ikinci soru psikologlar tarafından ve üçüncü soru hem filozoflar hem de psikologlar tarafından multidisipliner şekilde yanıtlanacaktır (Kornblith, 1994: 1-2). Bu sorulardan birinci soru, ikinci sorudan bağımsız şekilde yanıtlanamaz çünkü bilginin imkânı konusundaki sorular bilim sayesinde sorgulanılmış ve bilim, eski inançların doğru olup olmama imkânını ortaya koymuştur (Kornblith, 1994: 3-5). Buradan Kornblith, canlıların gerçeklere inanma mekanizmalarının hayatta kalma değeri taşıdığını, bundan dolayı doğuştan gelen entelektüel donanımımızın bizlere gerçeklere inanma yatkınlığı verdiğini ifade eder. Bu argüman Kornblith'in ifade ettiği üzere Darwinist argümandır (Kornblith, 1994: 5). Bir diğer argüman olan karşılıklı yorumlanabilirlik argümanına göre, tüm insanların sahip olduğu temel rasyonellik ilkeleri bulunur. Bizler bir başkasını yapmış olduğu eylemlerin nedenlerini anlayarak ve sahip olduğu inançları onaylayarak, karşılıklı olarak yorumlamaya başlarız (Kornblith, 1994: 6). Bu durumda psikoloji bireylerin akıl yürütme biçimlerindeki farklılığı ortaya koyarken epistemolojide bu akıl yürütme biçimlerinin rasyonelliği konusunda yargıya varmaktadır (Kornblith, 1994: 6).

Goldman'ın normatifliği ve analitikliği koruyan düşünceleri ise “*sınırlı natüralizm*” olarak adlandırılmıştır (Memiş, 2023: 28). Goldman'ın bu anlayışı Quine'in epistemolojiyi doğal bilimlerin ve hatta psikolojinin alt dalı olarak gören ve Kornblith'in yer değiştirme tezi olarak adlandırdığından oldukça farklıdır. Goldman'a göre bilim ve epistemoloji arasındaki ilişki, birinin diğerinin yerine geçme ilişkisinden ziyade epistemolojinin bilimden faydalanmasını içeren bunu yaparken de epistemolojinin kendi konu alanlarını koruduğu bir ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.2. Doğallaştırılmış Epistemolojiye Normatiflik Eleştirileri

Quine'in doğallaştırılmış epistemoloji anlayışına yönelik eleştiriler içerisinde en dikkat çekici olan eleştirilerden biri, epistemolojinin normatif unsuru olarak gerekçelendirmenin Quine'in doğallaştırılmış epistemolojisiyle tasfiye edildiği iddiasıdır (Kim, 1988). Epistemolojinin normatifliği, ortaya bilgi olarak konulan şeyin neleri içermesi gerektiğine ilişkin bir çerçeve çizmesi olarak ifade edilebilir. Bu durum epistemolojiye bir misyon yüklemiş gibi yorumlanmaktadır. Bu misyon bilgi olarak nitelendirilen şey için ölçütler olmaktadır. Bu ölçütler klasik bilgi tanımında gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak ifade edilmiştir. Bu tanımla birlikte klasik epistemoloji için normatiflik, gerekçelendirme ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Gerekçelendirme, inançlarımızın dayanak noktaları olmaktadır. Bu dayanak noktaları da elbette bir başka dayanak noktaları ile desteklenmektedir. Buna yönelik tartışmalarda “*Agrippa'nın Üçlemesi*” adı verilen üç alternatif karşımıza çıkar, bunlardan birincisi inançlarımızın desteklenmediği, ikincisi inançlarımızı destekleyen şeyleri destekleyen şeyler vardır ki bu durumun sonsuz gerileme problemini ortaya çıkardığı, inançlarımızın döngüsel olarak birbirini gerekçelendirdiği bir sistemin olduğudur (Pritchard, 2020: 55). Quine özelinde, doğallaştırılmış epistemolojinin, epistemolojinin normatiflik unsurunu elimine ettiği gerekçesiyle sunulan eleştirilerde doğallaştırılmış epistemolojinin odak noktasının gözlem ve teori arasındaki ilişkilere odaklanması ancak buna rağmen bilgiyi bilgi yapan şeyleri göz ardı etmesi özelinde eleştiriler yapıldığı görülür. Bu eleştiriler içerisinde önemli eleştirilerden biri Goldman tarafından (Memiş, 2023, s. 31), yapılmışsa da en etkili eleştirinin Jaegwon Kim tarafından yapıldığı ifade edilebilir.

Kim, *What is “Naturalized Epistemology”?* isimli makalesinde (1988: 383), bilginin üçlü tanımındaki tek spesifik epistemik bileşenin gerekçelendirme olduğunu, inanç kavramının psikolojik, doğruluk kavramının ise semantik-metafizik boyuta sahip olabileceğini ve eğer bu boyutlara sahiplerse bunu normatif epistemik kavramlar olan

gerekçelendirme, kanıt ve rasyonalite gibi kavramlarla sağlayabileceğini ve hatta bilginin kendisini normatif hale getiren şeyin gerekçelendirme olduğunu ifade eder. Epistemolojinin misyonu Kim'e göre, inançların ve önermesel tutumların gerekçelendirme koşullarını belirlemek ve analiz etmektir. Eğer gerekçelendirme epistemolojinin dışına çıkarılırsa bilginin kendisi de bilgi olma niteliğini kaybeder (Kim, 1988: 389). Quine ise epistemolojiyi dönemselleştirerek geleneksel epistemoloji olarak adlandırdığı görüş yerine gerekçelendirme gibi epistemolojinin normatif edimlerinden uzaklaşmamızı ve insan bilişinin betimleyici, nedensel-nomolojik bilimlerini koymayı önerir (Kim, 1988: 388).

Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisine yönelik eleştiriler temelde bu iki noktaya dayanmaktadır. Bunlar felsefe ve bilim ilişkisi ile epistemolojide gerekçelendirmenin elimine edildiğine yönelik eleştirilerdir. Her iki eleştirinin de göz ardı ettiği şeyin, Quine felsefesini değerlendirirken yalnızca epistemoloji ya da yalnızca ontolojisi üzerine değerlendirmelerin eksik değerlendirmeler olduğudur. Quine felsefesi bütünlüklü bir felsefedir. Bu bütünlük içerisinde Quine'ın doğallaştırılmış epistemolojisi değerlendirilirken özellikle onun bağdaşımçı bakış açısı ve bilgiyi bir ağ gibi görmesi ve bilgiyi oluşturan ağların öznelarası alanda birbirleriyle eklemlenmesi ve bu ağı oluşturan bilginin temel unsurlarının gözlem cümleleri ve gözlem kategorilerinden oluşması vd. birlikte düşünüldüğünde aslında Quine'ın gerekçelendirmeye yalnızca merkezi bir önem vermediği ve fakat bağdaşımçı bir gerekçelendirme anlayışına sahip olduğu görülür. Quine'ın, epistemolojiyi doğallaştırma projesi ile bilgide bütünlüğü sağlama arzusunda olduğu düşünülmektedir. Bu bütünlük gündelik yaşama dolayısıyla insana temas eden ve birbirlerini gerekçelendiren, dolayısıyla pragmatik bir yönü bulunan bilgi anlayışı olarak ifade edilebilir.

Çalışmamız özelinde Quine eleştirilerine bakıldığında, Quine'ın belirsizlik tezi üzerine Searle'ün, *Indeterminacy, Empiricism, and The First Person* isimli makalesinde sunduğu eleştiri göze çarpmaktadır. Bu eleştiride Searle, Quine'ın nesnel gerçekliği davranışçı varsayımlarla ele aldığını, bu gerçekliğin Quine'a göre dış uyaranlara tepki olarak ifadeler üretmeye yatkınlık anlamına geldiğini ifade etmektedir (Searle, 1987: 123). Burada uyaranlar olarak ifade edilen sinir uçlarının uyarılması anlamında fizikseldir. Uyaranlara verilen yanıtlar ise uyarana maruz kalanın çıkarmaya eğilimli olduğu sesler ve ses paternleridir. Searle bu iki durumun yani etki ve tepki durumunun Quine'a göre art arda gelen ve arada bilinç, niyetlilik gibi içsel süreçlerin olmadığı bir süreç olarak gördüğünü ifade eder (Searle, 1987: 123-124). Zira uyaran ve uyarıcıya cevap vermek mekanik bir ilişki olup, bu süreçte içsel süreçler göz ardı edilmektedir. Searle'e göre Quine zaten dil öğreniminde bu içsel

süreçlere yeteri kadar önem vermemektedir. Böyle bir görüş Searle'e göre intikamcı bir dilsel davranışçılıktır (Searle, 1987: 124).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLER İÇİN ALTERNATİF PERSPEKTİF OLARAK DOĞALLAŞTIRILMIŞ EPİSTEMOLOJİ

Sosyal bilimlerin içeriğiyle ilgili olarak kavramsal açıdan uygun bir ifade olduğunu düşündüğü, “*İnsan ve Toplum Bilimleri*” kavramını kullanan Özcan (2023: 90), bu bilimleri insanı ve pratiklerini; insanın bilinçli ve istemli tüm aktivitelerini, toplumu, toplumsal hayatı ve kültürün çeşitli biçimlerini; insan ve toplumun etkileşim halindeki ve akla uygun eylemlerini inceleyen bilimler topluluğu olarak tanımlamaktadır. Tanım üzerine düşünüldüğünde toplum adı verilen yapının bireylerden oluşan bir yapı, kültürün ise insan yapıp etmelerinin ürünü olan maddi ve manevi şeyler olduğu göz önüne alındığında insan ve toplum bilimlerinin insan inşası olan şeyler ile ilişkili olduğu çıkarsanabilir. Burada insan ve insanın ürettiği tüm kurumlar insan ve toplum bilimlerinin içeriğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla toplumsal olanın bile insan inşası olduğu yani insan edimi söz konusu olduğunda bu edimlerin bilimsel olarak soruşturulmasında kullanılabilecek olan somut verinin insan davranışları olduğu anlaşılır. Bununla ilgili olarak Özcan (2023: 81), insan ve toplum düşüncesinin deneyimden köken aldığını, deneyimle ilgili sorunun ise insan ve toplum düşüncemizin kaynağının ve statüsünün ne olduğu sorunu olup bu sorunun çözülebilmesi için de öncelikle deneyimin rolünün ne olduğunun ortaya konulması ve deneyimin sınırlarının neler olduğunun belirlenmesi olduğunu ifade eder. Davranış bir deneyim olarak insanı ve toplumu açıklama konusunda elimizde tek somut veri olarak görüldüğünde insan ve toplum düşüncemizin kaynağı ve statüsünün ne olduğu, davranışın rolü ve sınırlarının ne olduğu, aynı zamanda deneyimin rolünün ve sınırlarının ne olduğunu açıklamak ile işe başlanılmalıdır. Bu sorun sosyal bilimler üzerine meta bir etkinlik olarak felsefi bir soruşturmanın yürütülmesini gerektirmektedir. Davranışın ne olduğuna yönelik açıklama, psikolojinin dolayısıyla bilimlerin soruşturduğu bir sorun olurken davranışın insan ve sosyal bilimleri açıklama konusundaki rolü ve sınırlarına ilişkin sorun, felsefi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Searle’ün sosyal ontoloji anlayışında sosyal gerçekliğin dil ile inşa edildiği ifade edilir. Quine’a göre ise dil, davranışsal süreçlerden hem sonra hem de önce edinilen ve üretilen bir enstrümandır. Dil bu noktada dış dünyadan alınan duyuşsal verilerin ifadeleri olarak görülür. Searle ve Quine’ın düşüncelerinden hareketle sosyal gerçekliğin dış dünyadan alınan duyuşsal verilerin dil ile ifade edilmesi ile inşa edildiği çıkarsanabilir. Bu noktada sosyal gerçekliğin de

duyusal verilerden oluştuğunu, dilin bu noktada bu gerçekliği hem oluşturmada hem de taşımada bir enstrüman olduğu sonucuna varılabilir. Sosyal gerçekliğin köken aldığı şey son kertede duyusal veriler olduğunda öncelikle bu gerçekliğe yönelen araştırmacı için bu gerçekliği alımlayabilecek tekniklerden biri olan gözlem ile karşılaşılır. Bu durumda Quine'ın spesifik olarak doğallaştırılmış epistemolojisi üzerine düşünceleri, daha genel çerçeveden bakıldığında holistik felsefesi, deneyimlerden sosyal bilimlerin sunduğu açıklamalara kadar olan süreci nasıl ortaya koyabilir, sorusu sorulabilir. Bu sorunun yanıtı sosyal bilimlerde alternatif bir perspektif olarak Quine felsefesinin epistemolojisiyle ilişkilidir. Her ne kadar Quine, felsefesinde doğa bilimleri ve toplum bilimleri ayırımına gitmemiş olsa da bilimsel açıklama söz konusu olduğunda Quine'ın bilgi üzerine naturalist düşünceleri incelenmelidir. Quine'ın bilgi üzerine naturalist düşüncelerinde, bilimsel bilginin atomları olarak gözlem cümleleri ve bu cümlelerden oluşan gözlem kategorileri görülür. Bilginin bu atomları, birbirine eklenerek-bir örüntü oluşturarak inanç ağımlarını oluşturur. İnanç ağı içerisinde yer alan bilgi, özel bir inanç kategorisi olarak diğer inançlar ile ve hatta başkalarının inanç ağları ile olan bağlantıları üzerinden doğruluk değeri alırlar. Dolayısıyla bilginin, intersubjektif alanda yani başkalarının inanç ağları ile olan etkileşimlerinde sosyal bir yönü olduğu ifade edilebilir. Tüm bu sürecin sosyal bilimlerde özelinde tartışılması, sosyal bilimlerin epistemolojisinin naturalizasyonu konusunda alternatif bir perspektif sunmaktadır.

Doğa bilimlerinde olduğu kadar sosyal bilimlerde nesnellik bir ideal durumundadır⁴⁵. Bilimlerin naturalizasyonu ile istenilen de bilgide insan faktörünü minimize etmektir. Sosyal bilimlerde nesnellik idealide insan faktörünü minimize etmek, böylelikle nesnel bilgiye ulaşmak ile ilgilidir. Tam da bu noktada Quine'ın duyu verilerinden bilime uzanan süreç üzerine düşünceleri hatırlanmalıdır. Quine, öznelerarası alanda nesnelliğin gözlem önermeleri ile sağlandığını, gözlem önermelerine dayandırılan önermelerin aynı zamanda bir inanç ağı oluşturduğunu gerekçelendirmenin ise bu ağ üzerinden gerçekleştiğini ifade etmiştir. Quine'ın bu fikirleri üzerinden gerekçelendirme ve inanç gibi kavramları, bilginin unsurları olarak tartışmaya açması, kendiliğinden-olağan-doğal bilginin önünü de açmaktadır. Bu noktada bilginin gerekçelendirilmesi ve inanç gibi kavramlar bilimsel bilgi içerisinde tartışmaya açılmalıdır. Özellikle insan unsurunun araştırma sürecinde merkezi önemde olduğu sosyal bilimlerde, bilimsel bilgiler manipülasyona açık konumdadırlar. Bu manipülasyon bilimsel

⁴⁵ Sosyal bilimlerde nesnellik konusunda farklı nesnellik anlayışlarının olduğu ifade edilir. Nesnellik bir ilke ya da bir tutum olabileceği gibi öznelerarasılıkta nesnellik yaklaşımlarından biri olarak kabul edilir (Özcan, 2012: 170-174).

olmayan ya da hakikatten çok farklı olan bilgiyi bilimsel bilgi olarak sunabilmektedir. Genel olarak Quine'ın tüm felsefesi ve daha spesifik olarak da gözlem ve teori arasındaki ilişkiye odaklanan doğallaştırılmış epistemoloji anlayışı ile kurgulanması bilimsel bilginin nesnelliğine yönelik alternatif bir metot oluşturmaktadır

Quine, eserlerinde doğa bilimleri ve sosyal bilimler ayırımına gitmemiştir ancak genel olarak bilimler üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Quine'ın naturalist perspektifi, disiplinler arasında keskin ayrımlara gitmemiş olmasını gerektirmiştir. Quine için bilgi aslında bir inanç kategorisidir. Bir inanç kategorisi olarak bilgilerin arasında keskin sınırlar olmadığı gibi diğer bilgiler ile örüntüler oluşturur, bu örüntüler her birimizin inanç ağlarıdır. Şu hâlde sosyal bilimleri özelinde metodolojik süreç, Quine'ın doğallaştırılmış epistemoloji anlayışının bulunduğu natüralist perspektifle nasıl tasarlanır sorusu sorulmalıdır.

3.1. Sosyal Bilimlerde Gözlemler ve Gözlemlerden Teorik Bilgiye Uzanan Süreç

Bilimlerin gelişmişlik derecesi teoriler oluşturma ve oluşturulan teorileri kullanma becerilerinde yatmaktadır. Bu duruma ek olarak bilimlerin gelişmişlik derecesi, mevcut teorilerini daha geniş bir kuramsal sisteme bağlayabilmesi, bu kuramsal sistemden teorileri çıkarsanabilir hale getirmesinde yatmaktadır (Ströker, 2005: 92). Bilimler bu anlayışa göre dizgelerden sisteme uzanan bir süreç olarak ifade edilebilir. Sistem olarak ifade edilen şey, bilimlerin kendi tekillikleri içerisinde olduğu gibi bilimlerin kendi tekillikleri dışında ve diğer bilimlerle olan ilişkilerinde görülebilir. Makro ölçekte düşünüldüğünde tüm bilimlerin bir sistem olarak Kuhn'cu anlamda bilimsel paradigmalara sahip oldukları düşünülebilir. O halde bir bilim için gelişmişlik derecesi kendi tekillikleri içerisinde teoriler oluşturma ve bu teorileri kullanma⁴⁶, bütün bu bilimsel bilgileri daha geniş bir kuramsal sisteme bağlama böylelikle bilimsel bir paradigma yani bir sistem yaratma ile ilişkili olduğu çıkarsanabilir. Quine'ın inanç ağı modeli perspektifinden değerlendirildiğinde, bilim insanının kendi inanç ağı ve diğer bilim insanlarının inanç ağları içerisinde, bilimsel teoriler ne kadar fazla bağlantı kurabiliyorsa, ağ içerisinde o kadar merkeze nüfuz etmektedir. Dolayısıyla bu teoriler inanç ağının merkezini oluşturmaktadır. Merkezi inançlar olarak bu teoriler birbirleriyle ilişki içerisinde çok daha büyük bir inanç ağı olarak paradigmaları oluşturmaktadırlar. Burada Quine'ın inanç ağının çeperlerini oluşturan bilgilerinde gözlem cümlelerinden ibaret olduğu

⁴⁶ Teorilerin kullanılması olarak ifade edilen şey ile teknoloji anlaşılmalıdır. Burada bilimsel bilginin kendi içerisinde teorilerin kullanılması, teoriler arası ilişkilerin kurulması gibi teorilerin bilim içerisindeki işlevi ifade edilmek istenilmiştir.

düşüncesi birlikte düşünüldüğünde, bilimsel teorilerimiz gözlemler ile başlar ve diğer teoriler ile bilgilerimiz arasındaki ilişkileri nispetinde inanç ağlarımızda tutunur, düşüncesine ulaşabiliriz.

Sosyal bilimlerde teorik bilgi, bilimsel yöntem ve teknikler ile elde edilen verilerden oluşmaktadır. Teorik bilgi bu süreçte birtakım yöntemler neticesinde elde edilmektedir. Bu yöntemler çoklu paradigmaya sahip sosyal bilimlerde, paradigmalara göre farklılık gösterebilmektedir. Sosyal bilimlerde iki ana paradigma olan natüralist ve konstrüktivist paradigmlar ve bu iki paradigmanın sayılılarından mezcedilen bilimsel realist paradigmanın bilimsel araştırma yöntemleri ontolojik ve epistemolojik çeşitlenmelerine bağlı olarak çeşitlilik arz etmektedir. Bunlardan natüralist paradigma, bilimsel realist paradigmanın ontolojisinde yer alan gerçekliğin katmanlaşması düşüncesine benzer şekilde metodolojik olarak yöntem ve teknikleri, bir hiyerarşi-katmanlaşma içerisinde ele alır. Naturalizmde bilimsel yöntemlerin en üstünde deneysel yöntemler yer alır ki bu durum deneysel yöntemlerde değişkenlerin üzerinde araştırmacının kontrolünün yüksek olması nedeniyledir. Sonrasında ikinci olarak istatistiksel yöntemler yer alır. İstatistiksel yöntemle bilgi edinmenin mümkün olmadığı durumlarda karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılır. Naturalist bilimsel yöntemlerin en altında ise görüşmeler ve tarihsel yaklaşımlar bulunur (Moses ve Knutsen, 2020: 36). Naturalist metodolojideki katmanlaşma, araştırmacının kontrolünün en yüksek olduğu, diğer değişkenlerin yalıtılabildiği katmandan yine araştırmacının kontrolünün dışındaki değişkenlerin araştırma nesnesini etkileyebildiği tarihsel yaklaşımlara doğru, “araştırmacının kontrolü” üzerinden katmanlaşır. Araştırmacının kontrolü ise gözlem ile ilişkilidir. Zira gözlemin imkânı nispetinde araştırmacının kontrolü artar ya da azalır. Örneğin Sirius yıldızının dünyadan 8,611 ışık yılı uzaklıkta olduğu ifade edilmektedir. Bu yıldızın teleskop ile gözlemlenmesi yukarıda ifade edildiği üzere ışığın dünyamıza ulaşma süresi ile ilişkili olarak gecikmeli biçimde olmaktadır. Bizler Sirius’u gözlemlerken aslında 8,611 ışık yılı uzaklıktaki yani yaklaşık 8,6 yıl önceki halini gözlemliyoruz. Burada gözlemlenen nesne dizgesi olan Sirius yıldızının gözlem verisi ile gözlem anındaki kendisi arasında 8,6 yıllık bir zaman farkından bahsedilmektedir. Burada araştırmacının kontrolü zayıftır gözlemin imkânı da mesafe ve kullanılan gözlem araçları gibi çeşitli değişkenlerden etkilenmektedir. Benzer şekilde diğer değişkenlerden alabildiğine yalıtılmış olan basit bir suyun kaynama deneyi ise gözlemi etkileyebilecek değişkenlerden yalıtılabildiği nispette araştırmacının kontrolünün de arttığı söylenebilir. Naturalist metodolojideki katmanlaşmanın en alt kısmında bulunan görüşme ve tarihsel yaklaşımlar söz konusu olduğunda araştırmacının kontrolünün dolayısıyla

gözlemin imkanının azaldığı ifade edilebilir. Buradan sosyal bilim araştırmalarına naturalist metodolojinin perspektifinden bakıldığında dizgelerin niteliğine bağlı olarak gözlemin imkanını arttığı dolayısıyla araştırmacı kontrolünün de arttığı yöntemlerin yine araştırılan nesne dizgesinin niteliğine bağlı olarak gözlemin imkanının azaldığı dolayısıyla araştırmacı kontrolünün de azaldığı yöntem ve tekniklere doğru bir katmanlaşma olduğu görülür. Naturalist metodolojideki bu katmanlaşmanın arka planında, pozitivist paradigmaya uzanan duyumlara indirgenemeyen bilginin anlamsızlığına yönelik sayıltı olduğu görülür. Dolayısıyla sosyal bilimlerde de nesne dizgesinin niteliğine bağlı olarak uygun yöntemin seçilmesi ve bu yönteme bağlı olarak nesne dizgesinin bilgisinin ne kadarının doğrudan gözleme konu edildiği, doğrudan gözleme konu edilemeyenlerin de belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Gözleme konu edilemeyenlerin ortaya konulması da bu nesne dizgesinin bilgisinin -naturalist metodolojiye göre- bilimsel niteliği açısından önem taşımaktadır. Konu sosyal bilimlerde olduğunda ortaya konulan bilginin gözlem ile olan ilişkisi, hangi bilginin doğrudan gözlemden edinildiğini hangi bilginin akıl yürütmelerle ortaya konulduğunu ve hangi bilginin yorum niteliğinde olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu gibi bu bilginin kuram-yüklülük ile olan ilişkisini de ortaya çıkarabilir. Araştırmacının kontrolünün yüksek olduğu deneyler sosyal bilimlerde açısından kısıtlı kullanılan yöntemler olup, açık sistem olarak toplumun ve insanın değişkenliği nedeniyle doğa bilimlerindeki deneyler kadar araştırmacının kontrolünün yüksek olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca sosyal bilimlerde deneyler, nesne dizgelerinin insan olması nedeniyle bir dizi etik problemle karşı karşıyadırlar⁴⁷. Örneğin, Stanley Milgram'ın İtaat Deneyi adı verilen deneyde iktidarların isteklerine vicdani olmasalar bile nasıl itaat ettikleri araştırılmıştır. Bu deneyin motivasyonu, II. Dünya Savaşı sonrasında Naziler'in yaptığı kitlesel kıyımlar olmuştur. İlgili deney, Naziler'in yapmış olduğu kitlesel kıyımların sosyal psikolojik açıklamasını vermekte midir sorusu gerek etik gerekse metodolojik açılardan eleştirilerek yanıtlanabilir. Bu eleştirilerden biri olarak yapılan deney, gerçekten araştırmacının kontrolünün yüksek olduğu bir deney olup olmadığıdır. İstatistiksel yöntemlerde sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan yöntemlerden biridir. Öyle ki istatistiksel yöntemler naturalist paradigma için doğadaki örüntülerin açığa çıkarılmasında önemli bir yöntemdir. Bu yöntemler Hume'un nedensellik eleştirileri ve Mill'in doğayı nedensellik ağlarıyla örülü görmesi düşüncesinden hareketle betimsel ve çıkarımsal yöntemler olarak ikiye ayrılır (Moses ve Knutsen, 2020: 103-104). Bu ayırım

⁴⁷ Bu durum yalnızca insanlar için değil hayvanlar içinde geçerli olup. Hayvanlar ile ilgili yapılan deneylerde de bir takım etik problemler tartışılmaktadır.

ölçüt nedensellik üzerine düşüncelerdir. Sosyal bilim insanlarının istatistiği bir yöntem olarak benimsemesindeki en önemli ölçüt verilere dayanmasıdır. Deneysel olarak araştırılamayan dizgeler, istatistiksel ilişkiler ile açıklanmaya çalışılır. Sosyal olgu kavramı sosyal olayların istatistiksel frekansları ekseninde ele alınır. İstatistiksel yöntemi araştırmacının kontrolünde tutan şey, elde etmiş olduğu veriler üzerindeki kontrolüdür. Bu verilerin araştırmacının ne kadar kontrolünde olduğu hususu tartışmalıdır çünkü istatistiksel veriler her zaman mantıksal ve matematiksel birtakım manipölasyonlara açık haldedirler. Verilerin her birinin gözlemsel karşılığı olduğu gibi çıkarımsal istatistikler söz konusu olduğunda bu verilerin mantıksal ve matematiksel manipölasyonlar sonrasında sunduğu açıklamalar yöntemin dezavantajları arasındadır. Yine karşılaştırmalı analiz ve görüşme ile tarihsel yaklaşımlarda gözlem ile olan ilişkileri çerçevesinde manipölasyonlara diğer yöntemlerden daha açıktırlar. Quine perspektifinden naturalist metodolojiye bakıldığında, tüm bu yöntemlerden elde edilen bilgilerin geriye gidilmek suretiyle gözlem cümlelerine kadar götürülebilir olması gereklidir. Her bir yöntemin sunduğu bilgi için geriye gidildiğinde bu bilgilerin dayandığı gözlem cümleleri, mantıksal örüntüleri ortaya konulabilmektedir. Bu durum bilginin deneyimle olan ilişkisini bize vermelidir. Teoriden gözleme doğru geriye gidilmesi, bilim insanlarının inanç ağlarını görmemizi sağlayabilir. Bilim insanlarının inanç ağları ile dönemin Kuhn'cu anlamda paradigma anlayışı ortaya konulabilir, bilginin sosyal yönü ortaya konulabilir. Böylelikle gözlem ve teori arasındaki ilişkiler ve süreç ortaya konulabilir. Quine'ın projesi olarak cılız girdi ve yoğun çıktı olan gözlem ve teori ilişkisinde girdi ve çıktı arasındaki süreçte çıktıya eklemlenen bilgilerin niceliği ve niteliği belirgin hale getirilebilir. Bunun için teorik bilginin oluşum süreçleri analiz edilmelidir.

Teorinin neliğine yönelik olarak Sayer (2019: 79) üç farklı işlevle tanımını yapmaktadır. Bunlardan ilki (1) teorilerimiz gözlem verilerinin empirik olayları öngörmek ve açıklamak için kullanılmasına izin veren düzenleyici-çerçeve, ikincisi (2) bir şeyi kavramsallaştırmanın yolu olarak teoriler kullanılır, üçüncü ve son olarak da (3) teori kavramı hipotez ya da açıklama kavramlarıyla geçişli olarak kullanılır. Teorilere yönelik bu üç farklı kullanımdan ilki ortodoksisi yüksek olan formel bilimlerde daha yaygınken ikincisi ise sosyoloji gibi önemli felsefi ve metodolojik iç gözlemle öne çıkan bilimlerde yaygındır. Kavramsallaştırma en genel ifadesiyle duyuşal olarak elde ettiğimiz verilerin işlenerek verilerin kaynağı olan maddi tözün, zihinsel temsili olarak ifade edilebilir. Bu noktada iki kavram ortaya çıkmaktadır; kavram ve algı. Algılarımız dış dünyanın verileri olarak alınırlar ve işlenirler, işlenme neticesinde elde edilen şeyin zihinsel olarak tekabül ettiği şey ise

kavramlardır. Kavramlarımız algı zenginliğimize bağlı olarak çeşitlilik gösterebileceği gibi öğrenme süreçlerinden sonra da zenginleşebilir. Kavramların zenginleşmesi ise deneyimlerimizin bir bütün halde zihinsel temsili ve bu temsiliyetin bir başkasına aktarılması açısından önemlidir. Deneyimlerimiz, algıların düzenlenişi ile ilgilidir. Algılarımız belirli bir sistematik dâhilinde düzenlenirler. Algıların düzenlenişinde kullanılan ölçütler ise dil aracılığıyla edinilir ki bu ölçütler normatiflik olarak ifade edilir. Algıların düzenlenişine ilişkin normatiflik dil aracılığıyla edinilirken bilimsel deneyimlere ilişkin normatiflik bilimsel yöntemler ile edinilmektedir (Özcan, 2023: 173). Bu düşünceler, Quine'ın bilişsel süreçler konusunda bilimsel yöntem ile elde edilen bilgi ve gündelik yaşantı içerisinde elde edilen bilgi arasında bilme süreçleri açısından bir farklılık olmadığına ilişkin vurgusuyla paralellik göstermektedir. Gündelik bilgi ve bilimsel bilgi arasındaki geçişlilik ise daha çok kuram-yüklülük ile ilişkilidir. Gözlemlerden teoriye doğru giden süreç ile gözlemlerden gündelik bilgiye uzanan süreç bilişsel anlamda aynıdır ancak bu süreç içerisinde kullanılan araçlar ve süreç sonunda elde edilen bilgiler hususunda farklılık vardır. Her iki süreçte de elde edilen bilgi, aynı inanç ağına eklemlenir. Bu durum bilim insanının katmanlı doğası üzerinden açıklanacak olursa teorik bilginin oluşum süreci şu şekilde işlemektedir; bilim insanı hem insan olma katmanıyla ilişkili olarak hem de bilimsel perspektife sahip olma katmanıyla ilişkili olarak bir kuram-yüklülüğe sahiptir, bu kuram-yüklülük perspektifinden dış dünyaya ilişkin algısal düzenliliklere yönelir, bu düzenlilikler bilimsel gözlem ile edinilirken bilim insanı bu düzenliliklere ilişkin sorusunu sorar ve böylelikle düzenlilikler kuramsal bir zemine oturtulur. Ancak burada düzenliliklere ilişkin sorunun ve bu düzenliliklerin kuramsal bir zemine oturmasının, kuramsal-yüklülük ile olan ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla kuram burada yalnızca bilimsel kuram değil yaşama evrenine ilişkin anlam yapıları olarak da düşünülmelidir (Ströker, 2005: 38-39). Sosyal bilim teorileri söz konusu olduğunda ise gözlemlerden teoriye ilerleyen süreç nasıl olmaktadır?

Sosyal bilimlerde gözlem önermeleri sorunu olarak ifade edilen şey ile iki sorun ifade edilmek istenmektedir. Birinci sorun içsel süreçlerin gözleme konu edilip edilemeyecekleri hususunda içsel süreçlerin gözleme konu edilebilecekleri sayılıştısından hareketle bu süreçlerin gözleme konu edilmesinde kullanılabilecek ölçütün ne olduğu sorunu, bir diğer sorun ise içsel süreçlerin gözleme konu edilmesi durumunda gözlemcinin bunu önermesel olarak nasıl kurması gerektiği sorunudur. İlk soru, çalışmamız içerisinde içsel süreçlerin nesnel olarak anlaşılması konusunda elimizde olan tek veri kaynağının davranış(lar) olduğu üzerinden yanıtlanabilir. Bu hususta mantıksal pozitivist ekolün temsilcilerinden Reichenbach, insan

ruhunu⁴⁸ davranışlarımız temelinde ele alır (Reichenbach, 2019: 285). Gözlem konusunda fiziksel nesneler için doğrudan gözleme konu olmayan ancak dolaylı olarak gözleme konu olan şeyler olduğunu ifade eden Reichenbach'ta (2019: 277-278), elektrik akımı gibi şeylerin manyetik bir ibrenin hareketi sayesinde gözleme konu edildiğini ifade etmektedir ki bu tür fiziksel şeylerin başka şeylerin gözlemlenmesi ile çıkarsanması üzerinden *illata* kavramı ile adlandırır ve insan bedeninin iç durumunun *illata* olduğunu zira bizlerin sadece bedenin tepkilerini gözlemleyerek iç duruma ilişkin bilgiler edinmeye çalıştığımızı ifade eder. Bu düşünceleri Quine'in da takip ettiği Davidson'ın anormal monizm düşüncesiyle öncelik-sonralık ilişkisi kurulabilir⁴⁹. Aslında bu durum sosyal bilimler açısından şu şekilde ifade edilebilir; sosyal bilim insanının gözlemlediği şeyler, insan davranışlarıdır. İnsan davranışlarının benzerlikleri temelinde bu davranışlar örüntüler oluşturmaktadır. Bu örüntüler ise sosyal bilim insanınca kavramsallaştırılır. Örüntüleri oluşturan davranışların arkasındaki içsel süreç fiziksel, psikolojik, sosyolojik nedenlere dayalı olarak ortaya çıkmış olabilir ancak bu minvalde bir standart geliştirmenin imkânı henüz yoktur. Bu içsel süreçler Reichenbach'ın ifade ettiği gibi *illatalardır*. Bizlerin gözlemine konu olan şeyler ise tepkilerdir. İçsel etkiler doğrudan gözleme konu olamalarında Davidson'ın anormal monistik düşüncesiyle ifade ettiği gibi fiziksel olaylar ile ilişkilidirler. Ancak ortada somut olarak davranışların oluşturdukları örüntüler bulunmaktadır ki burada sosyal bilim insanının bu örüntülerden kavramlar yaratması ya da mevcut kavramları örüntülerle ilişkilendirmesi gerekmektedir. Böylelikle örüntünün bilgisi, nesnel olarak ifade edilebilir, sınaması hususunda davranışlara geri götürülebilir. Sosyal bilimlerde sosyal gerçekliğin açıklanmasında böyle bir süreç izlenmektedir.

Özetle ifade edilecek olursa sosyal bilimlerde sosyal gerçekliğin açıklanması için bilim insanının elinde olan tek verinin davranışlar olduğu dolayısıyla gözlemlenecek nesne dizgesinin davranışlar olduğu, davranışların ise içsel süreçlerin somut çıktıları olarak bu süreçlere ilişkin bilgiyi kapsayıcı bir biçimde vermesi hususunda tartışmalar olduğu, bu tartışmalara rağmen sosyal bilim insanının davranış dışında gözlemleyebileceği bir nesne dizgesinin olmadığı, naturalist metodolojinin yöntemlerinin gözlemlenebilecek nesne

⁴⁸ Reichenbach'ın ruh anlayışı onun neo-pozitivist perspektifine bağlı olarak, Platon ile başlayan ve Kant ile devam eden, gözlemsel verileri yetersiz görerek transandantal olanı bilgimize eklemleyen düşünüşe bir karşı çıkışa dayanır. Reichenbach ruhu, insan davranışlarını yönlendiren içsel süreçler temelinde ele alır.

⁴⁹ Davidson'ın anormal monistik anlayışı daha önce de ifade edildiği üzere zihinsel olan süreçlerin aslında fiziksel süreçler sonrasında meydana geldiğine dayanmaktadır. Reichenbach ise zihinsel süreçlerin fiziksel davranışlar ile dışavurduğunu düşünmektedir.

dizgeleri hususunda katmanlaştığı söylenebilir. Gözlemden teoriye giden sürecin ilk basamağı duyu verileri ve gözlem neticesinde oluşturulan hipotezler oluşturmaktadır.

3.1.1. Sosyal Bilimlerde Duyu Verileri ve Gözlem Aracılığıyla Hipotez Oluşturma

Sosyal bilimlerde genel olarak duyu verileri ve daha özelde gözlem yöntem ve tekniği ile bilimsel bilginin ilk aşaması olan veri toplama aşamasının epistemolojik boyutu tartışılmaktadır. Sosyal gerçeklik adı verilen olgular, doğrudan gözlenebilir olgular olmayabilecekleri gibi doğrudan gözlenebilir olaylardan birtakım yöntemler ile elde edilmektedir. Gözlem bu yöntemlerden en temel olanıdır öyle ki bilimsel yöntemlerin tamamı aslında gözlem yöntemine indirgenebilir.

Sosyal bilimler söz konusu olduğunda bir defada olup biten dolayısıyla tekrarı mümkün olmayan olayların konu edildiği düşünülmelidir. Bir defada olup biten ve tekrarı mümkün olmayan bu olayların bilgisi, gözlem ile mümkün olup burada gözlemleyenin deneyimlediği olayın dil ile ifadesi ise bilimsel önermelerin kurulumu ile ilgilidir. Winch'e göre sosyal düzen adını verdiğimiz şey eğer kurallardan örülü bir düzen ise bu kuralların gerekliliğinin duyuların doğası ile ilgili felsefi sorunla önemli bağlantısı olduğu açıktır (Winch, 2020: 65). Winch'in ifadelerinden çıkarsanabilecek şey, duyu verilerinin sosyal düzen ile ilişkili olduğudur. Winch'in ifade ettiği sosyal düzenin sosyal normlarla ilgili olduğu da düşünülebilir ancak öyle bile olsa duyuların doğası ile bu duyulara geri götürülebilen sosyal düzen arasındaki ilişki normatif olmanın ötesinde epistemolojik ve ontolojik içerimlerde taşınmalıdır ki normatif olanın bir karşılığı olsun. Duyular ve sosyal gerçeklik arasındaki bu ilişkinin üçüncü boyutu bu gerçekliğin taşınması ile ilişkili olan dil boyutudur. Duyuları alımlayanın yani gözlemleyenin deneyimlediği bir defada olup biten ve tekrarlanması mümkün olmayan sosyal olay, bir başkasına dil ile aktarılırken iki taraftan söz edilebilir. Bunlar (1) olayı doğrudan gözlemleyen ve diğeri (2) olayı gözlemleyenden öğrenen. Sosyal bilim insanları gözlemledikleri olayları doğrudan gözlemleyebildikleri gibi bu olayları gözlemleyenlerden öğrenmiş olabilirler. İki taraf arasındaki bu ayrım sosyal bilim insanının duyu verilerini doğrudan alıp almadığı üzerinden yapılmaktadır. Doğrudan alınan duyu verileri gözlem diliyle, ikinci kişi olan olayı gözlemleyenden öğrenene aktardığında aktarılan bilgi ile doğrudan alınan duyu verilerinin oluşturduğu bilgi arasında derece farkından bahsedebiliriz. Bununla ilgili sorunlar, tanıklık epistemolojisi başlığı altında tartışılmaktadır. Quine, tanıklık epistemolojisi ile ilgili olarak, bir gözlemi bildirdiğimizde bildiren taraf olarak gözlemin kendisine sahip olduğumuzu ancak bu gözlemi aktardığımız

başkalarının gözlemin kendisine değil sadece bizim tanıklığımıza sahip olmaları durumunun gözlemin taşıyabileceği garantiyi aşındırdığını ifade eder. Bu garantiyi aşındırmadan gözlemi olduğu haliyle sunmanın yolu başkalarının aynı gözlemi deneyimlemesini sağlamaktır. Bu duruma ise engel olan bir durum olarak yalnızca bir defada olup biten ve tekrarı mümkün olmayan olayların ikinci kez deneyimlenmesinin imkânsız olması gelmektedir (Quine ve Ullian, 2001: 110)⁵⁰. Quine’a göre gözlem cümleleri de yine tanıklık epistemolojisiyle bağlantılı olarak bir topluluk için, topluluğun üyelerinin olaya tanıklık etme konusunda doğrudan anlayabilecekleri bir durum cümlesi olarak tanımlanabilir (Quine, 1992: 6). Bu sorun tam da sosyal bilimlerde gözlem yöntemi ile ilgili bir sorun olmaktadır. Sorunun kaynağı insan eylemlerinin yalnızca bir defada olup bitmesi ve tekrarının mümkün olmamasıdır. Bu husus sosyal bilimlerde gözlem yönteminin sınırlılıklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şu hâlde Quine perspektifinden bu durum değerlendirilecek olursa gözlemciye düşen, deneyimlediği olayları, -her ne kadar Quine’a göre gözlemin taşıyabileceği garanti aşındırılıyor olsa da- öznelerarası alanda geçerliliği olan gözlem cümleleriyle ifade etmeleridir. Sosyal bilimlerin ürettiği bilginin dilsel ifadesi gözlem cümlelerine geri götürülebilecek tarzda oluşturulmalıdır. Ancak yine bir diğer sorun olarak olayın tüm verileriyle gözlem cümlelerine aktarılabilmesi gelmektedir. Yine Quine, perspektifinden değerlendirilecek olursa ne kadar çok gözlem verisine ulaşırsak gözlenen şeyi o kadar güçlü şekilde ortaya koyabiliriz. Ancak gözlemi, bilimsel bir perspektif dahilinde yani eğitilmiş bir göz ile yürütülmelidir. Bu noktada gözlemcinin perspektifi, kuram-yüklülük ile ilişkili olarak gözlemlenen nesne dizgesinin yalnızca araştırma konusuyla ilgili olanlarını alırken diğerlerini dışarıda bırakır. Gözlemci elde ettiği verileri süzerek kavramlar haline dönüştürür ya da mevcut kavramlardan uygun olarak gördüğünü kullanarak dışarıdaki gerçekliği taşıyabilecek bilimsel önermeler oluşturur. Bilimsel önermeler parçalara ayrıldığında bu önermeleri oluşturan parçaların kavramlardan oluştuğu görülür. Gözlem ve kavram arasındaki ilişkide aslında burada ortaya çıkmaktadır.

Kavramsal analiz, Sokrates’in diyaloglarına kadar geri götürülse de bilimsel anlamda kavramsal analizin bir araç olarak sistemli şekilde kullanılması Viyana Çevresi ile başlamıştır. Burada kavramsal analizin, metafiziğin elenmesine hizmet ettiği ifade edilebilir. Bu süreç şu

⁵⁰ Bilim felsefesini tartışmalı alanlarından birisi “tekrarlanabilirlik krizi”dir. Felipe Romero’ya göre tekrarlanabilirlik, epistemik anlamda bilimlerin otoritesini temellendirmek için kullanılmaktadır (Romero, 2019: 1). Romero, bilimsel bulguların aynı koşullar altında aynı sonuçları vereceğinin beklenildiğini belirtir ve son yıllarda sosyal, davranışsal ve biyomedikal bilimlerde yayınlanan önemli bulguların tekrarlanmadığından, bunun tekrarlanabilirlik krizine neden olduğundan bahsedilmektedir (Romero, 2019: 1).

şekilde işlemektedir. Viyana Çevresi düşünürlerine göre birleşik bilim dünyanın bilimle kavranması konusunda bilimsel çabaların ulaşmak istediği bir amaçtır. Bilimsel çaba, mantıksal analizin deneysel materyallere uygulanması ile birleşik bilimin amacına ulaşabilir. Her bilimsel önerme, bu önermeyi oluşturan verilere indirgenerek anlaşılır. Bu indirgeme işlemi kavramları oluşturan verilere kadar geri gitmek suretiyle sürdürülmelidir. Böylelikle bütün kavramlar bir sisteme oturtulmuş olur ki bu sistem dünyanın bilimle kavranmasındaki mantıksal analiz için gereken araçları sağlar (Hanh vd., 2021: 90). Viyana Çevresinin bu düşüncü sosyal bilimlerde özelinde örneklendirilecek olursa “*Toplum, ailelerden; aileler ise bireylerden oluşur*” önermesinin kavramsal analizinin yapılması gereklidir. Bu önerme içerisindeki kavramlardan toplum, aile ve birey kavramları adım adım geriye gidilmek suretiyle analiz edilmelidir. Örneğimiz üzerinden değerlendirildiğinde toplum kavramı iş birliği içerisinde bir arada yaşayan insanlar olarak tanımlanır. Daha sonra iş birliği kavramı ve bir arada yaşama kavramları tanımlanır. Bu şekilde bir geriye gidiş ile önermeyi oluşturan temel verilere ulaşılır. Bu temel veriler son kertede gözlem ile elde edilmiş verilere dayandırılır. Dolayısıyla sosyal bilimlerde olsa her bir kavramın doğrudan ya da dolaylı gözleme konu edilmiş bir yönü bulunur. Deneysel bilimlerde deneysel ölçütlerinden biri objektif gözlemdir. Objektif gözlem ile deneysel bilim niteliği kazanılır ki gözlem de bu noktada kavramlar ile yakın ilişki içerisinde. Gözlem, gözlem öncesi dönemden alınan kavramlara göre yürütülür. Gündelik yaşantı içerisinde yapılan gözlemler ve karşılaşılan sorunların yine gündelik yaşantı içerisinde incelenmesi de kavramsallaştırmaya dayanır (Özcan, 2012: 43).

Bilimsel önermelerimiz, hipotezlerimizin yapıtaşlarıdır. Hipotezler ise bilimsel araştırmaların yönünü belirleyen geçici sorulardır. Hempel’e göre bilimsel araştırmalar geçici hipotezlerin yön vermesi ile sürdürülür. Geçici hipotezler hangi verinin toplanacağını belirler (Hempel, 2015: 13).

Bilim insanları, araştırmış oldukları nesne dizgeleri ile ilgili olgulara ulaştıklarında, bu olguların karşılığını dilsel olarak bilimsel önermeler ile ifade ederler. Bilimsel önermelerin karşılığında bir olgunun bulunması önermenin doğru, bulunmaması durumunda ise önermenin yanlış olduğu söylenir⁵¹. Bazı önermelerin doğru ya da yanlış olduklarına ilişkin saptamalar az sayıda gözlem ve/veya deney ile yapılabilir. Bu önermelere de gözlem önermeleri adı

⁵¹ Doğrulama ve yanlışlama yöntemi olarak bu yöntem epistemolojik sınanma yaklaşımlarından biri olan mütakabiliyet teorisinden (correspondance theory) farklıdır. Mütakabiliyet teorisi bilimsel bilginin sınanmasını da içeren daha geniş bir epistemolojik sınama yaklaşımıdır.

verilir. Gözlem önermeleri, yalın önerme ya da az sayıda yalın önermenin tümel-evetlemesi biçiminde olabilir (Grunberg ve Grunberg, 2011: 9). Sosyal bilimlerde bir gözlem önermesi olarak a bir birey olduğunda, u yerinde ve t anındaki sağlık durumu için sağlıklı olma hali “ a , u yerinde, t anında, sağlıklıdır” gibi bir yalın gözlem önermesi ile ifade edilebilir. Yalın olmayan gözlem önermelerine örnek olarak “ a , u yerinde, t anında, sağlıklıdır ve a , u yerinde, t anında hasta olmuştur” önermesini örnek olarak verebiliriz. Gözlem önermelerini bu noktada yalın ve yalın olmayan şeklinde yapılan ayrımın yalın gözlem önermesinin tek bir gözlem önermesini bildirirken yalın olmayan gözlem önermesinin iki gözlem önermesini birbirine bağlayan tümel-evetleme operatörü ile oluşturulduğu ifade edilebilir. Yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere önermenin kavramlar ile oluşturulduğu görülür. Birey, sağlamlık, hastalık gibi önermeyi oluşturan kelimeler ilgili oldukları bilim alanına ilişkin kavramlardır.

Gözlem bir yöntem olarak gözlem önermelerinin sınanmasına olanak sağlamaktadır. Bir gözlem önermesinin sınanması demek, gözlem önermesi ve olgu arasında karşılıklılık ilişkisinin kurulması ya da kurulmaması demektir. Karşılıklı ilişkinin kurulması gözlem önermesinin doğrulanmasıyken karşılıklı ilişkinin kurulamaması durumu gözlem önermesinin yanlışlanmasıdır. Bir gözlem önermesinin yanlışlanması önermesel olarak değillenmesi anlamına gelir ki değillenme ile gözlem önermesi bir gözlem önermesi olma niteliğini yitirmez (Grunberg ve Grunberg, 2011: 23). Sınanma hususu, Quine felsefesinde inanç ağıımızda tutarlılığı sağlamak açısından önemlidir. Bu tutarlılık inanç ağıımızı besleyen ve onun kapsayıcılığını artıran faktördür. Sınanmanın sağlanması için iki şey birbirinden ayrılmalıdır. Bunlar sebep ve delillerdir. İnançların sebepleri, bu inancı oluşturmama neden olan olayın kendi iç örüntüsünde gerçekleşir ve bu olay inanmaya sebep olur. Quine (Quine ve Ullian, 2001: 21) bunu gece duyduğumuz seslerin arkadaşımızın eve geldiği inancının sebebi olması ile örneklendirir. Bu sebepler aksi iddia olunmadıkça inancın delilleri olarak değerlendirilebilir. Ancak sebep ve delil birbirinden farklı şeyler olarak delilin sınanması, inancın doğrulanmasında bu inancın doğru olmasına yönelik olan arzular göz ardı edildiğinde delilin inancı hala destekleyip desteklemediğine bakılarak yapılır (Quine ve Ullian, 2001: 22). Sebep ve delil arasındaki farklardan biri şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Sebepler her zaman inançları desteklemez ancak delillerin inancı desteklemeleri konusunda derecelendirmeden bahsedilebilir ve deliller inançları sebeplere göre daha çok destekler niteliktedir.

Quine’a göre hipotezlerin iki amacı vardır. Bunlar geçmişti açıklamak ve geleceği tahmin etmektir (Quine ve Ullian, 2001: 73). Dolayısıyla bir hipotez, geçmiş olarak ifade edilen olup bitmiş bir olayın açıklamasını sunduğu gibi bilimin *öndeyi* (*prediction*)

fonksiyonuna paralel olarak eldeki mevcut bilgiler dahilinde olası sonuçları kestirebilmeyi ifade eder. Quine (2001: 62) hipotezlerin bilimsel öndeyi fonksiyonuna ilişkin, bilimsel bir titizliğin gereği olarak hipotezi hipotez olarak tanıma ve daha sonra onu en iyi şekilde kullanmayı salık vermekte ve bu kullanımın nedenlerinden biri olarak gözlemlerimizin kendinden-delilli doğrularla birlikte geleceği tahmin etmeye yeterli olmadığının kabulü olduğunu ifade etmektedir. Quine için bu eksikliği gidermenin yolu gözlemlerle yetinmeyip hipotezler kurulmasıdır.

Quine, bir hipotez için beş erdemden bahseder. Bu erdemler muhafazakarlık, sadelik, basitlik, genellik ve reddedilebilirliktir. Muhafazakarlık, bir hipotezin daha önceki inançlarımızdan bazılarıyla çelişmek zorunda olsa da bu çelişmenin en az düzeyde olmasını ifade eder. Sadelik, iki hipotezden birinin birlikte oluşturdukları hipotez yerine birinin her iki hipotezi de içeren tek hipotez olması durumunda daha sade olduğu kabul edilir. A ve B hipotezlerinin birleşimi olan AB hipotezini içeren tek A hipotezi AB hipotezine göre daha sadedir. Basitlik, sadelikle ilişkili olarak öznel bir tarafı olan hipotezleri ifade etmektedir. Bu öznel tarafı Quine, Darwin'in doğal seçim teorisini kullanarak açıklar. Öznel basitlik ile nesnel doğru arasında nedensel bir ilişki vardır. Sadeliğin doğuştan gelen öznel ölçütleri sayesinde insanlar bazı hipotezleri diğerine tercih eder; bu ölçütler, başarılı tahminler yaptığı müddetçe, hayatta kalma değeri taşırlar. Bir diğer erdem olarak genellik bir hipotezin uygulama alanının genelliğini ifade eder. Uygulama alanı ne kadar genel olursa, hipotez o kadar geneldir. Bir hipotezin akla uygunluğu, onun dünyanın değişik yerlerindeki gözlemlerle ne kadar uyumlu olduğuna bağlıdır. Reddedilebilirlik erdemi ise hipotezin mevcut bilgi dağarcımız pahasına reddedilebilme esnekliğini ifade eder. Bilgi dağarcımızda yapılan fedakârlık ne kadar büyükse hipotez o kadar esnek olarak kabul edilebilir (Quine ve Ullian, 2001: 63-73).

“Tanrı'nın dediği olur”u sınyacak hiçbir yol göremiyorsak, o zaman bir şeyi Tanrı'nın iradesi olarak adlandırdığımızda bir açıklama getiremiyoruzdur. Bir kimsenin hangi davranışlarının bilinçaltı arzularından kaynaklandığını sınyacak bir yol göremiyorsak, o zaman o kimsenin davranışını bilinçaltındaki arzularına bağlarken de hiçbir açıklama yapmıyoruzdur. Eğer bir hipotez sınyanamıyorsa, o bize hiçbir şey söyleyemez (Quine ve Ullian, 2001: 105). Dolayısıyla bir hipotezin sınyanabilir şekilde ifade edilmesi gereklidir. Bu hususta hipotezi oluşturan gözlem önermelerinin kurulumu ve bu gözlem önermelerinin yapıtaşları olan kavramların kullanımı önem kazanmaktadır.

Özetle sosyal bilimlerde gözlemlenen sosyal olayların dil ile ifadesi ile yeni kavramlar oluşturulabileceği gibi mevcut kavramların kullanımı ile de bu olaylar ifade edilebilmektedir. Olayların dil ile ifadesi ise kavramların kullanılması ile oluşturulan gözlem önermeleri ile olmaktadır. Gözlem önermeleri bilim insanının deneyimleyebileceği gibi bir başkasının tanıklığına başvurularak da oluşturulabilir. Ancak burada bir derece farkından bahsedilmelidir. Hipotezlerimiz gözlem önermelerinden oluşturulmaktadır. Quine özelinde baktığımızda Quine için gözlem önermelerinin karşılığı yaklaşık karşılığı gözlem cümleleri olmaktadır. Quine'ın bilgi anlayışında bilimsel bilgi ve gündelik bilgi arasında keskin bir ayrım olmamasından mütevellit onun için gözlem önermeleri yerine gözlem cümleleri kullanılabilir. Quine'ın bu yaklaşımı sosyal hayatın doğasına daha uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Zira sosyal hayat kendi içerisinde bilgi türleri arasında hiyerarşiler oluşturmayan ancak bilgi türlerinin geçişli olarak katmanlaştığı bir bütün olarak görülebilir. Örneğin, sosyal hayat içerisinde kullandığımız bir kavram olarak birey kavramı yine sosyal bilimler içerisinde yaklaşık aynı anlamda kullanılmaktadır. Burada önemli olan husus her bir kavramın geri götürüldüğünde duyuşsal verilere ya da bu verilerden çıkarsanan şeylere uzanmasıdır. Eğer ortada bir olay, durum ya da bir kişi var ise bu olay, durum ya da kişiler mutlaka bir değişkenin değeri olarak ifade edilebilir zira Quine için olmak, bir değişkenin değeri olmaktır (Quine, 1992: 31). Burada Quine'ın, var olan her şeyin bilgisinin duyuşsal verilere dayandırılabilmesi iddiasında bulunmadığını belirtmek gerekir. Var olmanın bir değişkenin değeri olması ile ifade edilen şey, ontolojik olarak var olarak ifade edilen her şeyin var olduğu ancak bu varlığın bir değişkenin değeri olarak ifade edilebilmesi şartıyla var olduğu ifade edilmektedir. Dil ve dünya arasında kurulan ilişkide Quine, Wittgenstein gibi izdüşümsel bir ilişki öngörmediği için, ona göre varolanlar değişkenlerin değeri ile birlikte var olurlar (Yavuz, 2020: 20).

3.1.2. Sosyal Bilimlerde Hipotezlerden Teori Oluşturma

Duyu verilerinden gözleme ve gözlemden kavramlara; kavramlardan ise gözlem önermelerine, gözlem önermelerinden hipotezlere uzanan süreçte son basamak olarak hipotezlerden oluşturulan teoriler bulunmaktadır. Bununla ilgili Çelebi, teorilerin, kaynağını duyularımızdan alan bir dizi biyolojik ve psikolojik mekanizmanın işleyişi sonunda oluşan kavramlarımızla gerçekliğe ilişkin, zihinimizde oluşturduğumuz, mantıklı bağlantılar içerisindeki hipotezler topluluğu olduğunu ifade ederek duyu verileri, gözlem, kavram, hipotez ve teori arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur (Çelebi, 2004: 132). Hipotezlerimiz

sınanması neticesinde doğrulanmaları ile teori düzeyine yükselirler. Teoriler bu noktada hipotezlere dayalıdır. Hipotezlerin sınanması ise bir dizi yöntem ile mümkün olmaktadır. Bu yöntemler, naturalist ve konstrüktivist perspektifler ile bilimsel realist perspektifler olarak naif bir kategorizasyon ile bölümlenebilir. Hipotezler naturalist perspektifte deneysel olarak sınanabileceği gibi istatistiksel ya da karşılaştırmalı vakalar veya tarihsel olarak da sınanabilirler. Buradaki temel ölçütün araştırmacı kontrolü ve gözlemsellik dereceleri olduğuna yukarıda değinilmiştir. Deneysel sınanma söz konusu olduğunda doğa bilimleri açısından hipotezlerin sınanması büyük avantajlar sağlamaktadır. Bu tespit sosyal bilimlerde deneye başvurulmadığı anlamına gelmemektedir. Sosyal psikolojide, psikolojide, ekonomide (özellikle davranışsal ekonomide) ve kısmen sosyolojide deneysel yöntemler kullanılmaktadır ancak bu yöntemlere ilişkin birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Asıl konuya dönülecek olursa deneysel olma, sosyal bilimleri doğa bilimlerinden ayıran bir kriter değildir. Kaldı ki doğa bilimlerindeki bütün hipotezler de deneysel sınamaya uygun değildirler (Hempel, 2015: 22). Hipotezlerin deneysel sınanabilmesi üzerinden hipotezi oluşturan önerme ya da önerme kümesinin sınama ifadelerine sahip olması gereklidir anlayışına ulaşılır. Hempel bu durumu kütleçekim olgularının sevgi ilişkisi arasında kurduğu analogi ile örneklendirmektedir. Sevgi ifadesi sınanabilirlikten yoksundur yani bu ifade ile oluşturulan hipotezler sınanabilirlikten dolayısıyla deneysel uygunluktan yoksundur (Hempel, 2015: 30-31). Hempel'in bu düşüncesinin diğer boyutunda kavram tasarımının önemi gündeme gelmektedir. Sınanması mümkün olmayan ifadeler ile bilimsel önermeler kurulmamalı, bilimsel önermelerin kurulumu, nesne dizgesi ile uyumlu olmalıdır. Quine'da hipotezlerin sınanması ile ilgili olarak hipotezlerin; diğer hipotezler ve en nihayetinde gözlem tarafından farklı derecelerde desteklendiğini ifade etmektedir. Bazı bilim felsefecileri, sayısal olasılık hesaplarını, desteğin sıklığının ölçüsü olarak uygulamaya çalışmaktadırlar ancak bu duruma uygun olmayan hipotezlerde bulunmaktadır. Quine'ın verdiği örneğe göre, evrenin bir patlamayla başladığının veya Babbitt'in katil olduğu hipotezlerinin olasılık hesaplamaları için uygun olmadığı ifade edilmiştir. Quine, böyle durumlar için hipotezlerimizin tasdik edilme derecesi üzerinden şu değerlendirmelerde bulunur; bazı hipotezlerimiz diğerlerinden daha çok tasdik edilmiştir ancak bazı hipotezlerimi bu açılardan hiç değerlendirilememiştir. Quine, bu durumu kabul etmekten başka çaremiz olmadığını ifade ederek sadece pratikte bir değer taşıdığının görülmesi gerektiğini salık vermektedir (Quine ve Ullian, 2001: 91-92). Quine'ın bakış açısına göre, öyle hipotezler kurulabilir ki bu hipotezler inanç ağlarımızdaki diğer bilgilerle uyumlu olabilmekte ancak deneysel, istatistiksel olarak sınanmaları mümkün olmamaktadır.

Bunlardan biri olarak evrenin bir patlamayla oluştuğuna yönelik teorinin sınanması örneğini veren Quine için gerçekten de bu patlamaya ilişkin elimizde yalnızca verilerin olduğunu ve bu verilerin inanç ağlarımız ile uyumlu olduğunu ifade etmekten başka çaremiz olmadığını söylemektedir. O halde evrenin kökenine ilişkin sorumuz yanıtızmı kalacaktır? Bu konuyla ilgili olarak Hempel’de olasılıklı hipotezden bahsetmektedir. Olasılıklı hipotezlerin doğrulanması, bir sonucun uzun vadede gözlenen tekrarlanma sıklığı ile ilişkilidir. Eğer olasılıklı hipotez için atanan olasılık değeri gözlenen tekrarlanma sıklığına yakınsa doğru, değilse yanlış olarak kabul edilir. Ancak böyle bir durumda olasılıklı hipotezin gözlenen tekrarlara ilişkin istatistiksel olarak kabul edilecek ya da reddedilecek olmasına ilişkin ölçütler belirlenmelidir ki bu ölçütler (a) hipotezin ifade ettiği olasılıktan gözlenen tekrarlanma sıklığını ve ne kadar sapmasının hipotezi reddetmek için bir gerekçe sayılacağını ve (b) hipotezin olasılığı ile gözlenen tekrarlanma sıklığı arasında ne kadar yakın bir uyuşmanın hipotezi kabul etmek için gereken koşul olacağını belirlemek gerekmektedir (Hempel, 2015: 65). Aslında sosyal bilimlerde bakılacak olursa Hempel’in olasılıklı hipotez olarak ifade ettiği şeyin sosyal bilimlerde istatistiksel yöntemler olarak bir karşılığı bulunmaktadır. Quine’ın ve Hempel’in bu düşünceleri birlikte değerlendirildiğinde olasılığa dayalı hipotezlerin sınanması açısından tasdiklik derecelerinden söz edileceği ifade edilebilir. İstatistiğe konu edilemeyecek olan hipotezlerin -eğer diğer bilimsel yöntem ve teknikler ile sınanması söz konusu olmuyorsa- bilimsel bilgi düzeyine erişemediğini kabul etmekten başka çaremiz yoktur. Quine açısından bunlar inanç ağımları ile uyumlu olan ancak bilimsel bilgi olarak değerlendirilemeyen bilgiler olarak yer alırlar. Burada bir tehlikeden söz edebiliriz: İnanç ağımlarımızda yer alan konusu itibarıyla bilimsel olan fakat bilimsel bilgi düzeyinde olmayıp inanç olarak kalan bu bilgilerin, kuram-yüklülük ile araştırmacının perspektifine sızması durumudur.

Hipotezler üzerine geniş açıklamalarda bulunan Hempel hipotezlerin sınanabilirliği ile Ay yüzeyindeki serbest düşmeyle ilgili koşullu yasanın tümdengelim ile Newton’ın kütleçekim ve devinim kuramından çıkarsanabildiğini aynı şekilde tümevarıma dayalı kanıt desteği olan bir hipotezin onaylanma derecesinin tümdengelimle de destek alması durumunda daha da güçlü olduğunu ifade etmektedir (Hempel, 2015: 39). Dolayısıyla bir hipotezin sınanması akıl yürütmelerimiz içerisinde yalnızca tümevarım ile değil tümdengelimle daha da güçlü olmaktadır. Hempel’in bu düşünceleri aslında hipotezlerin sınanma dereceleri ile ilişkilidir. Gerçekten de bir hipotezin sınanması ile doğrulanması bu hipotezi teori düzeyine yükseltse de onu daha güçlü yapmaz. Aslında Hempel’de doğrulama ve onaylama arasında bir

ayırma gider zira bir hipotezin lehine sonuçlar ortaya koyan sınamalarda bile hipotezin kesin olarak doğru olduğu sonucu çıkmaz sadece hipotezin inandırıcılığı hususunda destek sağlar yani Hempel'in tabiriyle onaylar (Hempel, 2015: 22). Quine'ın inanç ağı modeli düşünüldüğünde bir teorinin diğer teoriler ile olan ilişkilerinden çıkarsanabilir olması, yani ağ içerisinde tutunduğu bölgenin merkeze yakınlığı yani diğer bilgiler ile olan etkileşiminde kurmuş olduğu bağlar bu teoriyi daha güçlü kılmaktadır. Quine ile Hempel'in düşünceleri aslında paralellik göstermektedir. Quine kendi modeli üzerinden hipotezlerin bir inanç ağı içerisindeki konumuna ve bağdaşımına odaklanırken Hempel ise bir hipotezin onaylanmasının hipotezin karşılığı olan müspet bir kanıtın varlığına bağlı olarak görmemektedir. Hempel'e göre hipotezin onaylanması, bu hipotezi onaylayan kanıtların çeşitliliğine de bağlıdır. Çeşitli kanıtlar ne kadar çoksa hipotezi destekleyen kanıt o kadar çoktur diyebiliriz (Hempel, 2015: 34). Quine'da bu durum ağ içerisindeki diğer bilgiler ile ilişkisi üzerinden değerlendirilmiştir.

Quine, Hempel'in tümdengelimle vermiş olduğu önem yerine tümevarımsal akıl yürütmelere önem verir. Bu önemi ise hipotezlerimizin doğrulanması ya da yanlışlanması sürecinde değil hipotezlerin kurulduğu süreçte işe koşar. Quine'a göre akıl yürütmelerimizden biri olan tümevarım, gözlemlenmiş durumlardan aynı tür durumların tamamına genelleme yaparak bir hipotez kurma metoduna denir (Quine ve Ullian, 2001: 76). Tümevarım bu noktada yalnızca hipotez kurmada değil bilimlerin ilerlemesinde de önemli bir akıl yürütmedir öyle ki gelişmekte olan bilimsel bir teori söz konusu olduğunda bu teoriye dayalı olarak yeni özellikler keşfedilebilir ve keşfedilen bu özelliklerden yola çıkarak tümevarımsal akıl yürütme ile daha başarılı sonuçlar elde ederiz dolayısıyla bilim, tümevarımı ilerletirken, tümevarım da bilimi ilerletmektedir (Quine ve Ullian, 2001: 80).

Hipotezlerden teoriye uzanan süreçte hipotezlere yönelik Quine'ın beş erdemi, doğal dünyanın yine doğal bir perspektiften açıklanması konusunda çerçeve çizeceği gibi bu beş erdem teoriler için de kabul edilebilir. Bu erdemlerden en çok dikkat çeken, doğal dünyaya ilişkin bir sayıltıyı da içerisinde barındıran "*hipotezlerin basitliği*" erdemidir. Hempel'e göre bir hipotezin kabul edilebilirliğini belirleyen ölçütlerden biri alternatif hipotezler karşısındaki basitliğidir (Hempel, 2015: 40). Ancak hipotezlerin basitliğine ilişkin açık ölçütler ortaya koymak ve daha basit hipotez ve kuramları tercih etmeyi gerekçelendirmek kolay değildir (Hempel, 2015: 41). Quine'a göre iki eşdeğer hipotezden daima basit olanı tercih edilir. Bu tercihin nedenlerinden biri basit olanı tercih etme arzusu iken bir diğeri doğanın basitlik düsturuna paralel olarak daha basit hipotezin daha olası olmasıdır. Doğanın basitliği düsturunda mantığımıza uymayan bir durum vardır ki o da iki hipotezden hangisinin daha

basit olduğuna karar verirken kullandığımız öznel yargılardır. Bu durum basit olanı görelileştirmektedir. İki hipotezden basit olanının tercih nedenlerinden bir diğeri algısal mekanizmalarımızla ilgilidir. Bizler basit olanı daha kolay alımlarken karmaşık olanı kaçırabiliriz. Deneysel durumlarda basit olan karmaşık olana tercih edilir. Basit hipotezin tercih nedenlerinden dördüncüsü ise kompleks olanlara oranla sapmaları tolere edebiliyor olmasıdır. Quine, iki hipotezden basit olanın karmaşık olana tercih edildiği bu duruma basit olanının göreliliği ile mutlak gerçeğin uzlaşımı adını vermektedir (Quine, 2004: 215)⁵². Gerçekten de teorilerin basitliğinin insan açısından pratik yararı olduğu söylenebilir ancak bu durum bize, doğayı mutlak basit olarak nitelendirme hakkı vermez. İnsanın bilişsel sınırlılığı için basit teorilerin kullanışlı olması gerçeği doğanın kendisinin mutlak basitliği düşüncesine genellenemez. Teorilerin basitliği ile ilgili olarak Neuman (2014: 77), tutumluluk adı verilen bir ilkedен bahsetmektedir. Bu ilkeye göre sosyal bilim teorilerini diğer insanların sosyal evren hakkındaki düşüncelerinden ayıran bir ilke olarak tutumluluk, sade, basit ve gereksiz kavramlardan arındırılmış olanın tercih edilmesini ifade etmektedir. Ancak burada karşılaştırma *ceteris paribus* olarak iki teori aynı sosyal gerçeği açıklıyorsa daha sade olanın tercih edilmesi ilkesi üzerinden yürütülür. Burada anahtar ölçüt, iki kuram arasında *ceteris paribus* ilkesinin geçerli olmasıdır⁵³.

Teorilerimiz, sınanma ve gerekçelendirme ilişkilerine göre geçerliliği ölçüsünde bilimsel yasalar düzeyine yükselirler. Ancak bilimsel yasa ile teori arasındaki düzey farkı bilimsel yasaların mutlak hakikat olmalarından dolayı değildir. Bilimsel realist perspektifin temel sayıltılarından biri olan hakikatin mutlaklığı yerine yaklaşık doğru olarak kabul edildiği gibi bilimsel yasalar da yaklaşık doğru olarak görülmelidirler. Bu hususta Hempel, bir önerme

⁵² Açıklayıcı teorilerin basitliği konusundaki düşünceler, Ockhamlı William'a kadar geri götürülebilir (Gordon, 2015: 663).

⁵³ *Ceteris Paribus* yalnızca bir ilke olmayıp bir yöntem ve yasa olarak da kullanılmaktadır. *Ceteris Paribus* üzerine yapılan tartışmalar, doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki statü farklılıklarının odak noktasını oluşturmaktadır. Harold Kincaid, *Defending Laws in the Social Sciences* isimli çalışmasında *Ceteris Paribus* hükümlerinin fizikte yaygın olarak kullanıldığını ve bu durumun ortadan kaldırılamayacağını ifade etmektedir (Kincaid, 1990: 70). Kincaid benzer şekilde *ceteris paribus* yasaların sosyal bilimlerde kullanıldığını da ifade etmektedir. Kincaid'e göre sosyal bilimlerdeki yasalar doğal olarak gerçek dünyanın karmaşıklığından soyutlanarak ele alınmaktadırlar (Kincaid, 1990: 73). Soyutlama söz konusu olduğunda hangi faktörlerin soyutlanacağı hususu açıklanması istenilen fenomen ile ilişkili olmaktadır (Kincaid, 1990: 73). Bu durum *ceteris paribus* yasasının açıklayıcı gücünün açıklanması istenilen fenomene bağlı olduğu anlamına gelmektedir (Kincaid, 1990: 70). Yine Kayalığıl, *Bilimin Birliği Tezi ve Sosyal Bilim Yasaları* isimli çalışmasında, *ceteris paribus* yasaların bilim felsefecilerine ter döktüren en önemli noktalardan birisinin, bu yasanın sınır tanımazlığı olduğunu ifade etmektedir (Kayalığıl, 2019: 113). Kayalığıl'e göre sınır tanımazlık, *ceteris paribus* yasalarda açıklanan değişkeni yalnızca belirli değişkenlere odaklanılırken diğer tüm değişkenleri etkisiz kabul etmekle ilişkilidir. Diğer tüm değişkenler konusunda sınır koyamamak *ceteris paribus* yasaların sınır tanımazlığı olarak değerlendirilir.

tekdüzelik bağlantısı öne sürüyorsa yani aynı biçimde sürüp gidiyorsa ve bu önermeyi doğru olarak kabul etmek için gerekçelerimiz var ise bu durumda önermenin bir yasa olarak kabul edileceğini ifade eder. Yasa olarak ifade edilenlerinse mutlak bir doğru olarak değil de yaklaşık olarak doğru kabul edilenler olarak ifade edildiğini öne sürer. Bununla ilgili örnek veren Hempel'e göre ışığın doğrusal hareketine ilişkin bir önerme ışığın mutlak anlamda doğrusal hareketini ifade etmediğini zira türdeş bir ortamda ışığın köşe başlarında bükülebildiğinin bilindiğini savlamaktadır. Hempel bu yüzden yasa kavramını mutlak doğrular olarak ele almak yerine esnek bir şekilde kullandığını ifade eder (Hempel, 2015: 55). Newton mekaniğinin kuantum evrende yaşananlar konusunda yeterli cevaplar üretememesi, Einstein'ın görelilik kuramı, Öklidyen olmayan geometrilerin keşfi gibi bir dizi gelişme ile bilimde mutlaklık arayışı, kesinlik anlayışı terk edilmiştir. Bunun yerine esnetilmiş bir yasa anlayışı geçmiştir ki Quine'ın bilim anlayışı da benzer şekilde mutlak bilgi arayışı içermediği gibi, mutlak bilgi olarak a priori olanın reddine, düzeltilemeyecek ifadenin olmaması anlayışına dayanır.

Özetle sosyal bilimlerde hipotezlerden teoriye uzanan süreçte hipotezlerin kavramsal olarak doğru kavramlarla kurulması, araştırılan nesne dizgesiyle uyumlu olması gerekmektedir. Bu hususta doğa bilimlerine göre çok paradigmatlı olan sosyal bilimlerde her bir paradigmanın kendi kavram setleri olduğu düşünüldüğünde kavramların tanımlarının araştırılan nesne dizgeleriyle ilişkileri kurularak tanımlanması önem arz etmektedir. Bu durum hipotezlerin sınanması açısından gereklidir. Hipotezlerin sınanmaları ile teoriler oluşurlar. Teoriler ise inanç ağımızda merkezi bir bölgeye tutunurlar. İnanç ağının merkezinde yer alan teoriler diğer teorilerden izole halde olmadığı gibi bu teoriler ile ağ içerisinde oluşturduğu uyuma göre daha sağlam olabilmektedirler. Bilimlerde hipotezler, inanç ağımıza tümevarımsal akıl yürütme ile eklenirler. Tümevarımsal akıl yürütme ise gözlemlerimizle paralel olarak yeni bir bilginin ağa eklenmesini gerektirmektedir. Bilimler bu şekilde ilerledikleri gibi tümevarımsal akıl yürütmeyi pekiştirirler. Teorilerimiz sınanma ve gerekçelendirmeleri ve diğer teoriler ile ilişkileri ile yasa düzeyine yükselirler. Ancak bu durum yasaların mutlak hakikat olarak görülmesini gerektirmez.

3.1.3. Sosyal Bilimlerde Teoriler ve Teorilere Dayalı Açıklama

Sosyal bilimlerde teoriler sosyal evren hakkındaki bilgileri özetleyen ve düzenleyen, birbirleri ile bağlantıları bulunan fikirler sistemi olarak tanımlanırlar (Neuman, 2014: 76). Dolayısıyla bir sosyal bilim teorisinin sosyal evren hakkındaki bilgileri özetleme ve

düzenleme ile bu bilgiler arasındaki bağlantıları ortaya koymak gibi işlevleri olduğu çıkarsanır. Hempel'e göre iyi bir teori, yaratıldığı zamanda bilinmeyen olguları öngörerek ve açıklayarak bilgimizi artırır ve kavrayışımızı geliştirir (Hempel, 2015: 76). Hempel'in bu bakışı dönemin pozitivist eğilimleri ile ilişkili olarak bir teorinin iyi olarak nitelendirilmesi için bu teorinin bilinmeyen olguları öngörme işlevi olması gerektiğini ifade etmektedir. Sosyal bilimlerde öndeyi ile ilgili tartışmalar Comte'a kadar geri götürülebilir. Comte'un, dönemin siyasi ve sosyal dönüşümlerine ilişkin açıklama ve bu dönüşümleri öngörme düşüncesi pozitivist paradigmanın sayılılarından biridir ancak post-pozitivist gelişmeler ile teorilere yüklenen *öndeyi* (*prediction*) işlevi yerini açıklamaya bırakmıştır. Dolayısıyla iyi bir teorinin yaratıldığı zamana ve zemine ilişkin bilinmeyen olguları açıklayarak bilgimizi artırması ve kavrayışımızı geliştirmesi, öngörme işlevinden daha uygun bir açıklama gibi görünmektedir. Zira öngörme işlevi söz konusu olduğunda, sosyal bilimlerde bilimin öngörü işlevi, değişkenlerin çeşitliliği ve kontrol edilemezliği nedenleriyle tartışmalıdır. Açıklama içinse bu minvaldeki tartışmalardan bahsedilemez. Açıklama ve öngörü arasındaki ilişkiyle ilgili olarak Sayer, (2019: 171), açıklama ve öngörü arasında bir simetri olduğu sayılısından hareketle, bu sayılıya yönelik itirazlarda bulunur ve öngörücü olmayan açıklama ve açıklayıcı olmayan öngörü olarak kategorize ettiği örnekler üzerinden bu tartışmayı yürütür. Açıklama ve öngörü arasında bir simetri zorunluluğu olmadığından bahseden Sayer'e göre (2019: 171-172), öngörücü olmayan açıklamalar nedensellik ilişkisine realist bir perspektiften bakarlar. Bu açıklamalara örnek olarak evrim kuramını veren Sayer, öngörü ve açıklama ilişkisini, araştırılan nesne dizgesinin ontolojisine bakarak açık sistem ya da kapalı sistem olup olmaması üzerinden değerlendirir. Gerçekten de açık sistemlerde değişkenlerin mutlak anlamda kontrolünün mümkün olmaması ile paralel olarak öngörü konusunda sorunlar yaşanabiliyorken kapalı sistemlerde değişkenlerin mutlak anlamda kontrolü ile öngörme mümkün hale gelebilmektedir⁵⁴. Sosyal bilimlerde bilimsel teoriler yaratıldığı zamanın ve zeminin açıklamasını sunmaktadırlar. Deneysel olup olmama söz konusu olduğunda deneysel bilimlerin sunduğu açıklamaların genelleştirilmesi daha mümkün görünmekteyken deneysel olmayan bilimlerin sunduğu açıklamaların zaman ve zemine olan bağımlılığı açıklama konusunda yalnızca ilgili zaman ve zeminin açıklamasını sunmaktadır. Teoriler, açıklamış oldukları zaman ve zeminin ötesine de geçerler. Bu hususta Hempel, bir teorinin önceden

⁵⁴ Açıklama ve öngörü arasındaki asimetrik ilişkiyi tartışmalı hale getirebilecek olan Pareto İlkesinden söz edilebilir. Bu ilkeye göre birçok olgunun sonuçlarının yaklaşık %80'nin, bu sonuçlara neden olan faktörlerin %20'si tarafından üretildiğini ifade etmektedir (Dunford, Su, Tamang ve Wintour, 2014: 140).

ispat edilen yasaları açıklayabileceği gibi yanlışlayabilecek durumda olduğunu ifade etmektedir. Bu yasaların açıklanması ile yaklaşık bir tahmin içerisinde doğru olduğu pekiştirilirken yanlışlanması ile bu teorilerin ortaya koyduğu kavrayış şekillerindeki çarpıklıklar ortaya konulur. Dolayısıyla her iki durumda teori kavrayışımızı derinleştirir (Hempel, 2015: 75-76). Özetle sosyal bilimlerin ilgili zaman ve zemine ilişkin açıklamalar sunduğu, bu açıklamaların öngörme işlevinin doğa bilimlerine göreli olarak zayıf olduğu kanaatine varılabilse de bu kanaatin gerekçelerinden biri olarak şunlar ifade edilebilir; idealize edilmiş şekilde iki uç nokta düşünülür. Bu iki noktanın bir tarafında yine idealize edilmiş şekilde tüm değişkenlerin hesaplanabildiği varsayılan bilimler⁵⁵ yer alırken diğer tarafında yalnızca bir değişkenin hesaplanabildiği bilimler bulunur. Sosyal bilimlerde değişkenlerin hesaplanabilirliği anlayışı üzerinden iki uç nokta arasında teoriler üretir. Üretilen bu teorilerin öngörme işlevinin, tüm değişkenlerin hesaplanabildiği noktaya yaklaştıkça artması ve uzaklaştıkça azalması beklenmektedir. Benzer şekilde tüm değişkenlerin hesaplanabildiği noktaya yaklaştıkça nedensellik ilişkisinin arttığı, bu noktadan uzaklaştıkça azaldığı ifade edilebilir. Şu husus bilinmelidir ki sosyal bilimlerde tüm değişkenlerin kontrol edilebildiği bir araştırma yürütmek, sosyal hayatın doğası nedeniyle yalnızca bir idealdir⁵⁶. Tüm değişkenlerin kontrol edilebilmesinin imkansızlığı sosyal bilimlerde teoriler için bir dezavantaj olarak görülebilir. İkinci bir dezavantaj da sosyal bilim teorilerinin toplum gibi makro ölçekte bir yapıya ilişkin bilgi ortaya koyduğu iddiasıdır. Bunun için yapısal olarak toplumun niceliksel büyüklüğü düşünüldüğünde bununla ilgili sorunun aşılması için metodolojik olarak evren ve örneklem adı verilen bir işleme gidilir. Örneklemelere ilişkin çeşitli yöntemler bulunsada da evren ve örneklem söz konusu olduğunda bu kategorizasyonun arkasında örneklemenin, evreni büyük ölçüde temsil ettiğine ilişkin bir sayıltı bulunur. Bu sosyal bilim araştırmalarında genel bir eğilimdir ve daha ziyade pragmatik nedenlere dayanır. Zira toplum gibi büyük ölçekli yapının üzerinde araştırma yürütmek zordur. Dolayısıyla bu zorluğu aşmak için örneklem yöntemi gidilerek araştırma evrenine genellenebilecek türden veri toplanmaya çalışılır. Bu durumu aşmak için yapılan sınırlandırma araştırma evreninin ya da araştırma bağlamının empirik biçimindeki sayısız öncül koşul ve düzenliliklerin büyük bir

⁵⁵ Araştırılan nesne dizgesiyle ilgili olarak tüm değişkenlerin hesaplanabildiği bilimlerin gerçeğin doğası gereği mümkün değildir. Burada bu durum bir ideal olarak ele alınmaktadır. Bununla ilgili olarak önceki dipnotlarda açıklandığı üzere, Kayalığıl'in ceteris paribus tartışmasında, ceteris paribus yasaların, sınır tanımazlığı anlayışını düşünelim.

⁵⁶ Yalnızca sosyal bilimlerde değil doğa bilimlerinde de tüm değişkenlerin kontrol edilebildiği bir araştırma yürütmek bir idealden öteye geçmemektedir.

bölümünü kapsayacak küçük, sonlu öncüller, koşullar ve düzenlilikler kümesi oluşturulur (Jan ve Scheper, 2003: 138). Sosyal olgulara yönelik bu sınırlandırma yalnızca pragmatik gerekçelerle değil araştırmacının bilişsel kapasitesi ile de ilgilidir (Jan ve Scheper, 2003: 139).

Sosyal bilimlerde teoriler, hipotezlerin sınanması ile elde edilen yaklaşık doğrular olarak görülürler. Dolayısıyla teoriler bir yerden olguları hipotezler ile açıklarken bir yerden de bilгимizi genişletirler. Quine perspektifinden bakıldığında gözlem ve teori arasındaki süreç döngüsel bir sürece benzetilebilir. Gözlemlerimiz kuram-yüklüdür ve bu kuram-yüklülük ile yeni teoriler inşa edilirler. Burada bilim insanının bilgi ağının dinamik bir yapı olduğu düşünülmelidir. Bilgi ağı süreklilik halinde yeni bilgiler edinen bir yerden gözleme ilişkin kuram-yüklülüğü besleyen bir yerden de yeni kuramlar inşa eden bir yapı olarak değerlendirilebilir. Sosyal bilimlerde özelinde değerlendirildiğinde, sosyal bilim araştırmacısının perspektifi tekil bir perspektif olarak gözlem ve teori arasındaki Quine tarzı döngüsel ilişki yalnızca kendi tekil perspektifine ilişkin teoriler ve açıklamalar sunmaktadır. Örneğin çatışmacı perspektife sahip sosyal bilim insanı, çatışmacı perspektifin kuram-yüklülüğü ile gözleminde bulunur ve sosyal gerçekliğin çatışmacı perspektifin kavram setine uygun olan yönü ile bu gerçekliği açıklamaya çalışır. İşçi ve işveren arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir hukuk normuna çatışmacı perspektiften bakıldığında, bu hukuk normu, sömürü, üretim araçlarının mülkiyeti temelinde kurulan asimetri vb. kavramsallaştırmalarla bu hukuk normuna bakmaktadır ancak bir yapısal-işlevselci perspektif bu hukuk normunun işletmeler açısından işlevlerine odaklanmaktadır. O halde burada yine temel olarak metodolojik çoğulculuk gibi perspektiflerin işe koşulması gerektiği salık verilebilir. Zira sosyal gerçekliğin farklı veçheleri, farklı perspektiflerde kendini açığa çıkarabilir.

3.2. Sosyal Bilimlerde Teorik Bilginin Oluşum Sürecini Doğallaştırılmış Epistemoloji ile Tasarlamak

Sosyal bilimlerde teorilerimiz, kavramlarımız ile oluşturulan gözlem önermelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla teorilerimizden geriye doğru gidildiğinde gözlem önermelerine ve kavramlara gidilebilmektedir. Kavramlarında son kertede duyu verileri ile oluşturulduğu düşünülürse teorik bilginin geriye gidilerek empirik sınanması yapılabilir olmalıdır. Araştırma sürecinin teorik bilgidен yola çıkılarak kavramlara doğru geriye yürütülmesi ile teorik bilgiye bulaşmış olan empirik verilerin dışındaki veriler açığa çıkarılabilir. Quine, *Reception and Perception* (1973: 3-4) isimli makalesinde şu soruyu sormaktadır; “*İnsan duyuusal alanına erişen sınırlı verilerden hareketle doğal bilime hükmedebilir mi?*”. Bu soruyu soran Quine,

cevaben sorunun deneysel psikolojiye ait bir soru olduğunu söylemiş ve bu sorunun felsefi bir faydasından söz etmiştir. O fayda, eğer bu soru cevaplanabilirse bilimin ne ölçüde insanın özgür yaratımı olduğunun tam olarak görülebilmesidir. Böylelikle bilimin ne kadarının insanın özgür yaratımı olduğu ve ne kadarının insanın özgür yaratımı olmadığı açığa çıkabilmektedir. Buna ek olarak gözlemlerimizle teorilere eklenen şeylerin ne(ler) olduğunun ve yine gözlemlerin teorilere kanıt olması ilişkisi hakkındaki her şeyin görülebileceğini ifade eder. Yine Reichenbach, gözlenebilir şeylerin arkasında bir dünya olduğuna yönelik mistikçe bir eğilimin aslında sentetik a priori safrasından ileri geldiğini dolayısıyla öncelikle bilgide işlevsel bir görüşün yani deneyimci bir bilgi teorisinin ortaya konulması için bu safradan kurtulmak gerektiğini ifade etmiştir (Reichenbach, 2019: 273). Reichenbach'ta bu noktada deneyimci bir bilgi teorisinin arkasında sentetik a priorinin olmaması gerektiğini ileri sürmektedir ki bu hususta Quine ile düşünceleri paralellik göstermektedir. Sentetik doğrular gözlemlerimizden ileri gelir ve bu noktada a priori bilgiye yer yoktur. Referans noktamız şu hâlde gözlemlerimiz dolayısıyla duyu verilerimiz olmaktadır. Gözlemlerimiz gözlemlenebilir olanlar ve gözlemlenemeyenler arasındaki ayrımında gözlemlenemeyenleri gözlemlenebilenlere referans ile açıklanmaktadır ki deneyimci felsefe, bilinemez nesneler yerine gözlemlenemez nesneler kavramsallaştırmasını bu referans metodu ile kullanır (Reichenbach, 2019: 274). Reichenbach'ın bu düşünceleri aslında pozitivizmin ilk dönemlerinin izlerini taşımaktadır. Bu dönem Comte perspektifinden sosyal bilimlerde doğrudan gözleme konu edinmeyenlerin bilgisinin doğa bilimlerinde doğrudan gözleme konu edinenlerin açıklamasını, doğa bilimleri metodolojilerine referansla sunmaktadır. Bu düşünüşün izleri sosyal bilimlerde varlığını devam ettirmektedir. Özetle bu düşünüşe göre sosyal gerçeklik gözlem yöntemi ile elde edilebilecek bir gerçeklik olup, bizim dışımızda açıklanmayı beklemektedir. Dolayısıyla gözlem ve teori arasındaki ilişki, Quine'ın da soruşturduğu bir ilişki olarak epistemolojinin doğallaştırılması projesi ile cılız girdi ve yoğun çıktı arasındaki ilişkide çıktı olarak teoriye bulaşmış olan şeylerin bilgisini bizlere verebilir mi sorusu üzerinden yürütülür.

Sosyal bilimlerde teorik bilginin oluşum sürecinin Quine'ın doğallaştırılmış epistemoloji ile tasarlanması, bilim insanının inanç ağı ile ilişkilendirilerek anlaşılabilir. Bu bir süreç olarak bireyin dili öğrenmesi, öğrendiği dil ile fiziksel ve sosyal çevre ile olan etkileşimi, bu etkileşim sonrasında sosyalizasyon süreci ile yaşadığı birey olma hali ve sonrasında bilimsel düşünüş ve metodolojiye ilişkin perspektif geliştirmede epistemik topluluklar ile olan etkileşimi ve tüm bu süreç sonrasında inanç ağını şekillendirmesidir. Bu

noktada birey olma niteliğine ek olarak bilim insanı olma sürecinde yani bilimsel bilgi ortaya koyma sürecinde birey, basit gözlemsel cümleler seti oluşturur. Bu set ile bir üst kategorik gözlemlerini oluşturur. Kategorik gözlemlerden elde ettiği önermeler arasında mantıksal örüntülerle inanç ağını şekillendirir. Quine için süreç bu şekilde ilerleyerek bilim insanı inanç ağını oluşturur. Özetle bilim insanının inanç ağı, dili öğrenme süreci ile şekillenmeye başlar. Reichenbach'ta (2019: 275) benzer bir örnek verir. Bu örneğe göre basit gözlemsel cümlelerden teoriler oluşturmaya giden süreç ifade edilir. Buna göre kendi basit gözlemsel cümlelerinden sırayla yasa niteliğinde genellemeler formüle edilir. Örneklere geldiğimizde;

- (1) Hava güneşlidir.
- (2) Hava ısınmıştır.
- (3) Havanın güneşli olması ile ısınması arasında bir ilişki bulunmaktadır.
- (4) Ayşe domates çorbasında dikili durmaktadır.

(1) numaralı gözlem cümlesi ile (2) numaralı gözlem cümlesinden çıkarsanan (3) numaralı genelleme ile bir dizge elde ederiz. Bu dizge aslında bilimsel bir dizgedir ancak (4) numaralı cümle her ne kadar basit gözlem cümlesi olsa da diğerleri ile oluşturulan dizgenin dışında kalmaktadır. Reichenbach ve Quine arasındaki farklılık her ikisinin bilginin doğrulanmasında Reichenbach'ın tekabüliyet anlayışı ile, Quine'in ise bağdaşımcı anlayışı arasındaki farklılıktır. Quine bilgide ağ modeli ile Reichenbach'tan ayrı bir sınama anlayışı geliştirmektedir ancak basit gözlemsel önermelerden gözlem kategorilerine ulaşma konusunda her ikisinin düşünceleri paralellik göstermektedir. O halde sosyal bilimlerde teorik bilginin oluşum sürecinin ilk süreci, duyu verilerinin alınması ve bu duyu verilerinden hareketle gözlemde bulunarak, olgunun tespit edilmesi gelmektedir. İkinci süreci olgunun, olguya uygun düşen kavramsallaştırmayla problematik halinde sunulması yani hipotezlerin geliştirilmesi sonrasında hipotezlerin sınanarak teorilerin oluşturulması gelmektedir. Bu süreçte gözlem, bilimsel bir yöntem olarak, bilim içerisinde iki işleve sahip olarak değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi (1) hipotez kurmaya imkân sağlayacak düzeyde verilerin toplanması, (2) ikincisi ise hipotez sonrasında yine gözlemsel veriler ile hipotezin sınanması sürecidir. Bu iki durum bilimsel araştırmaların gözlem ile ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Buradan ilk işleve gözlemin inşa işlevi ikinci işleve gözlemin sınama işlevi isimleri verilerek soruşturmamız sürdürülebilir. Gözlem bu noktada hem teoriyi oluşturacak olan hipotezleri inşa ederken bir yerden de bu hipotezleri sınanan dolayısıyla teorileride inşa eden bir süreç olarak düşünülebilir. O halde gözlemden teoriye uzanan süreçte cılız girdi ve yoğun çıktı olarak gözlem-teori ilişkisinde yoğun çıktı olarak teoriye gözlemsel

verilerin dışında eklemlenen şeylerin analiz edilmesi gereklidir. Bu analiz teori içerisinden gözlemsel verilerin çıkarılması yoluyla yapılabilir. Bu verilerin çıkarılması sonucu elde edilen şeylerin bilimsel sürecin hangi aşamasında eklemlendiği ve eklemlenen şeylerin kuram-yüklülük ile ilişkisi ortaya konulmalıdır. Böylelikle Quine'ın bahsettiği gibi bilimin, insanın özgür yaratımı olup olmadığı hususu açığa çıkarılabilir. Konu sosyal bilimler olduğunda ise teorilerimize kuram-yüklülükten kaynaklanan ve gözlem verilerine dayanmayan şeyler serimlenebilir. Bu durumun pratik faydası olarak sosyal bilimlerdeki bilgilerin veri haritası çıkarılabilir. Bahse konu veri haritası bilimsel bir araştırmanın hangi sürecinde hangi veriye dayanılarak hangi çıkarımın elde edildiğini ortaya koyar. İşte bu hususta çerçeve sağlayan, doğallaştırılmış epistemoloji olmaktadır.

3.2.1. Quine'ın Duyu Verileri Anlayışı ve Sosyal Bilimlerde Kavramların Oluşturulması

Bilimlerde kavramlar ve özel olarak sosyal bilimlerde kavramlar, bilimsel açıklamanın dil ile ifadesi konusunda önemli bir enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bilimsel bir açıklama dil ile olan ifadesi üzerinden anlam kazanır. Burada öncelikle bir ayırımdan bahsedilmesi gerekmektedir. Bu ayırım doğal dil ve bilim dili ayırımıdır. Bu ayırım bir örnek üzerinden ifade edilirse sosyal bilimlerde erkek hegemonyasını ifade eden bir kavram olarak *patriyarka* kavramı örnek olarak irdelenebilir. Bu kavram doğal dil içerisinde pek karşılığı olmayan bir kavram olup sosyal bilimlere özgü bir kavram olarak görülebilir. Bu kavramın doğal dil içerisinde kullanımına sık rastlanmamaktadır. Doğal dil içerisinde oluşan ve bilim dili içerisinde kullanılan kavramlardan söz edilebilir. Örneğin *iktidar* kavramı doğal dillerde daha çok siyasal iktidara işaret ederken sosyal bilimlerde daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Bilim dili içerisindeki bu kavramlara bilimsel kavramlar dediğimizde bilimsel kavramların içlem-kaplam ilişkisine göre doğal dilin kavramlarından farklılaştığı görülmektedir. İktidar kavramı doğal dilde siyasi iktidarı imlerken Michel Foucault'nun iktidar anlayışında kaplamı daha geniş olan bir iktidar kavramından bahsedilebilir ya da toplumsal cinsiyet kavramı doğal dildeki cinsiyet kavramından oldukça farklıdır. Şu hâlde bilimsel kavramları gündelik dilin kavramlarından ayırmanın en kolay yolu içlem-kaplam ilişkisine göre kavramların tanımlanmasıdır. Ströker bu hususla ilgili olarak, bilimsel nesnellik talebinin bilimsel kavramların günlük dilin yardımı olmaksızın belirlenebilmesi ve bu kavramları herkesin aynı anlamda anlaması talebiyle ilgili olarak görmektedir (Ströker, 2005: 69). Tanımlama edimi ise kavramın anlamı ile ilişkilidir. Mantıksal pozitivizmin kavram ve anlam arasındaki ilişkiye dair düşüncelerini özetleyen bir düşünür olarak Carnap

(2021: 136), bir kelimenin bir dilde bir anlama sahip olması durumunda bir kavram haline geldiğinden söz etmektedir. Ancak anlam konusunda Carnap birtakım ölçütler getirmektedir. Bu ölçütler son kertede anlamın, kavramın ifade ettiği şeyin deneysel ölçüt ile belirlenebilen bir şey olmasına dayanır. Carnap, kelimelerin deneysel ölçüt ile belirlenemeyen şeyler olması durumunda anlamsız olduklarını ifade eder. Ona göre kişilerin duygularını ve kişisel tasavvurlarını eklediği cümleler bile anlamsızdır. Carnap (2021: 139) bu durumda bir kelimenin anlamlı olabilmesi için dört durum ortaya koymaktadır. Bunlar; (1) empirik ölçütlerinin belli olmasını, (2) kelimenin içerisinde bulunduğu cümlenin hangi protokol sözcelerinden türetililebileceğinin ortaya konmuş olması, (3) kelimenin içerisinde bulunduğu cümlenin doğruluk şartlarının tespit edilmiş olması, (4) kelimenin içerisinde bulunduğu cümlenin doğrulanma prosedürünün olmasıdır. Kavramlar ve anlamları üzerine Quine özelinde düşünüldüğünde bilinmesi gereken Quine'in önermelerin kendi içerisinde olan anlamı yadsıdığıdır (Yavuz, 2020: 132). Ona göre önermeler doğal dünyadan soyutlanmış halde değerlendirilemezler. Quine'in bu pozisyonunun arkasında analitiklik ve sentetiklik ayırımına ilişkin reddiyesi yatmaktadır. Burada Quine'in anlam konusundaki pozisyonunda yalıtılmış önermesel anlamı yadsıması ve anlamı doğal dünya ile ilişkisi içerisinde düşünmesi hususuna dikkat edinilmelidir. Doğal dünyanın anlam için hem bir bağlam sağladığı hem de anlamın göndermede bulunduğu şeyi barındırdığı düşünülmelidir.

Genel olarak bilimlerde kavramlar kendi tekillikleri içerisinde ve yalnızca kendileri için olan kavramlar değildirler, kavramlar kuramsal bir bağlam içerisinde belirlenirler (Ströker, 2005: 95). Sosyal bilimlerde bu kuramsal bağlamlar sosyal bilim paradigmalarıdır. Örneğin toplum kavramı gibi tümel bir bilimsel kavramın tanımlanmasında, Yapısalcı sosyal bilim paradigması ile Post-Yapısalcı sosyal bilim paradigmasının farklı tanımları bulunmaktadır. Bu farklılıklar kuramsal bağlamdan ileri gelmektedir. Dolayısıyla toplum gibi bir kavramın tanımlanması aslında bize arka plan teorisi olarak kuramsal bağlamı da vermektedir. Kavramlar ve bağlamları konusunda doğal dünya, kavramlar için bir bağlam olduğu gibi kuramsal bağlamlarda kavramlar için önemli bir bağlam olmaktadır. Dolayısıyla bir kavram hem doğal dünya bağlamı içerisinde hem de ait olduğu kuramsal bağlam içerisinde değerlendirilmelidir sonucu çıkarılabilir.

Quine'in duyu verileri anlayışı psikolojideki duyu verileri anlayışı ile aynıdır. İnsan duyu verileri ile dış dünyanın bilgisini edinir. Duyu verilerinden gelen bilgi ile gözlem cümlelerini kurarız. Gözlem cümleleri ile kategorik gözlem varsayımlarını oluştururuz. Sosyal bilimlerde kavramlar sosyal gerçekliğe ilişkin olguların ifadesidir. Bu olgular bir dizi

düzenlilikle devam eden olaylardan soyutlama yoluyla elde edilmektedir. Kavramlarımız bu soyutlamaların birer ifadesidir. Quine'ın doğallaştırılmış epistemoloji anlayışında gerekçelendirme yerine nedensel ilişkiyi önermesi ile kavramlarımız kaynağını duyuşal uyarımlardan almaktadır. Quine'ın nedensellik üzerine düşünceleride açıklama kavramıyla ilişkilidir. Ona göre bir açıklama sunulmak isteniliyorsa bu açıklama nedensellik üzerine inşa edilmelidir. Duyuşal uyarımlarımız ile aldığımız veriler ile olayları kavramsallaştırır ve olgu düzeyine çıkarırız. Öyle ki benzerlikler temelinde bu olayların benzer olaylara neden olabileceğini öngörebiliriz. Dolayısıyla kavramlar ile duyu verileri arasındaki ilişkinin nedensellik ilişkisi olduğu sonucu çıkarılabilir.

Duyuşal verilerin dil ile ifadesinden oluşan önermeleri baz önermeleri olarak değerlendiren Ströker (2005: 161), bilim dilinin aslında doğal dilin kurucusu olduğu bir üst dil olarak kabul etmekle birlikte ona daha mühim bir misyon yüklemektedir. Bu misyon salt duyu verilerinden oluşan baz önermelerinin tarihsellik ve toplumsallık boyutlarının doğal dil ile ilişkilendirilmesidir. Bu hususta baz önermelerinin iki parçadan müteşekkil olduğunu savlayabiliriz. Birinci parça duyuşal veriler ikinci parça ise bu duyuşal verilerin dil ile ifadesidir. Bu iki parça ise bizi iki sonuca ulaştırır. Bunlardan birincisi (1) doğal dillerin bilindiği üzere bir dizi tarihsel ve toplumsal koşulların bir ürünü olduğu hakikati, ikincisi ise (2) algısal verilerin ve bu algısal verilerden oluşmuş baz önermelerinin tarihsellik ve toplumsallığından bahsedilememesi ki onlar sadece belirli bir zaman ve belirli bir zemin üzerindeki algıların ifadesi olmaları dolayısıyla koşulsuzdurlar. Bu iki sonuç sentezlendiğinde şu sonuca ulaşılır; bir baz önermesinin kurucu unsuru olan algısal veriler, öznelerarası alanda bir bilgi ortaya koyması açısından tarihsellik ve toplumsallıktan uzak olmaları iken bu verilerin dil ile ifade edilmeleri ile tarihsellik ve toplumsallık kazandığı gerçeğidir. Sosyal bilimlerde kavramların oluşturulması ile ilgili çalışmaları olan aynı zamanda politik bilimler üzerine çalışan Giovanni Sartori'ye göre, sosyal bilimler her ne kadar nicelleştirmeye doğru gidiyor olsa da kendimize dair ifade edilen bilgilerin büyük bir kısmı doğal dille ifade edilmek zorundadır ve doğal dil anlamsal özelliklere sahiptir. Dolayısıyla her şeyden önce yapılması gereken şey doğal dillerin anlamsal özelliklerine sahip olmamızın gerektiğidir (Sartori, 1985: 15-16). Doğal dillerin anlamsal özellikleri özellikle sosyal bilimlerdeki kavramların doğal dillerdeki kelimeler arasında geçişliliği nedeniyle kritik önemdedir. Dolayısıyla ilk olarak kavram tasarımı konusunda en önemli adımın doğal diller konusundaki yetkinlik olduğu ifade edilebilir. Ströker'in doğal diller ve algısal veriler konusundaki tespitleri sosyal bilimlerdeki gözlem önermeleri ve Quine'ın gözlem önermeleri ve gözlem

önergeleri ile kurulan gözlem kategorileri açısından değerlendirdiğimizde algısal verilerin tarihsellik ve toplumsallıktan uzak olduğu konusunda Quine'ın gözlem cümleleri düşüncesi ile örtüştüğü düşünülebilir ancak sosyal bilimlerde gözlemlenen bir olayın bu bilimlere konu olabilmesi için sosyal bir yönünün olması gerektiği bilinmektedir, bu sosyal olayın frekansı ise sosyal olguları vermekte olduğundan dolayı tarihsel bir boyutunun olmasının gerekli olduğu sonucuna varılabilir. Yine bu hususta dil, sosyal bilimlerdeki gözlem önermelerine tarihsel ve toplumsal boyutlar eklemektedir. Örneğin

(1) x kişinin a olayı karşısındaki p eylemi

(2) Siyahi bir Amerikalının George Floyd'un öldürülmesi olayı karşısındaki protesto eylemi

İlk önerme bir gözlem önermesi olup herhangi bir kavram içermemekte salt duyuşsal verilerden oluşmaktadır. İkinci önerme ise ilk önermedeki x kişisine yönelik, a olayına yönelik ve p eylemine yönelik algıların, gözlemciye kavram setleri ile örtüşmesi neticesinde elde edilmiştir. Burada geçen Siyahi Amerikalı, George Floyd ve protesto eylemi kavramları algısal verilere tarihsel ve toplumsal bir boyut eklemiştir. Dolayısıyla kavramlarımız doğal dünya bağlamı içerisinde bağlamın tarihsel ve toplumsal boyutu ile anlam kazanmaktadır. Bu anlamdan yoksun olarak salt algısal verilerin ifadesi bile olsa konu kavramsallaştırmaya geldiğinde muhakkak doğal dünya bağlamı gözetilmektedir.

Quine'a göre genel bir terim genelliğini, gönderimde bulunduğu şeylerin arasındaki benzerliklere borçludur. Sosyal olgularda aslında içerimlediği sosyal olaylar örüntüsü nedeniyle Quine açısından genel terimlerle ifade edilebilir. Olgular düzenlilikler olarak bir dizi olayın frekansı olarak tanımlandığında olgular sosyal olayların genel bir terim olarak ifade edilmiş hali olarak görülmelidir. Küme teorisiyle düşünülecek olursa sosyal olgular sosyal olaylar kümesi olarak görülür. Şu hâlde bu olaylar benzerlik temelinde soyutlanmış olaylardır. Örneğin, t_1 zamanda x_1 bireyi ile y_1 bireyi arasında meydana gelen a_1 türü olay, t_2 zamanda x_2 bireyi ile y_2 bireyi arasında meydana gelen a_2 türü olay, t_n zamanda x_n bireyi ile y_n bireyi arasında meydana gelen a_n türü olaylar incelendiğinde a olay türü olarak sınıflandırıldığında a olay kümesi içerisinde a sosyal olgusuna işaret ederler, t zamanında sınıflandırıldığında t zaman kümesi içerisinde a sosyal olgusuna işaret ederler vs. Burada sosyal olguların olaylar içerisindeki benzerlik ve sıklık temelinde şekillendiğine dikkat etmek gerekir. Şu hâlde sosyal olgulara ilişkin kavramsallaştırmalar yapılırken bu benzerlikler temelinde kavramsallaştırmalar yapılmaktadır. Dolayısıyla sosyal bilimlerde kavramsallaştırma bir takım sosyal olaylar arasındaki benzerlikler temelinde yapılan

genelleştirmelere dayanır sonucuna ulaşılabilir. Sosyal olaylar arasındaki benzerliklerden yola çıkılarak bu benzerlikleri ifade etmek üzere genelleştirmeye dayalı bir kavram oluşturulur. Örneğin, “transit göç” kavramı ele alındığında. Bu kavram, bir ülkeden başka bir ülkeye göç etmek isteyen kişiler için iki ülke arasında bulunan ülkeleri kullanmak anlamına gelmektedir. Bu kavramın oluşması için, bir ülkeden başka bir ülkeye göç etmek isteyen kişilerin iki ülke arasında bulunan ülkeleri kullanma sosyal olaylarının yaşanması ve bu olaylar arasındaki benzerliklerin ortaya konulması gerekmektedir.

Kavramlar ve bu kavramların deneyimle olan ilişkisinde Quine, Carnap’ın kavramların deneyimlere indirgenebilir olduğu düşüncesine analitiklik ve sentetiklik ayrımının reddiyesi üzerinden yaklaşır ve kavramların deneyimlere indirgenmesi hususunda neyin analitik neyin sentetik olduğunun belirlenemeyeceği gibi neyin deney verilerine indirgenebileceğinin belirlenemeyeceğini savunur (Başdağ Baş, 2023: 45). Quine’ın kavramların deneyimle olan ilişkisindeki deneyimlere indirgenememe düşünceleri sosyal bilimlerde kavramların oluşumu özelinde irdelendiğinde şu düşüncelere ulaşılabilir; ölçüt olarak kavram deneyim ilişkisinde her kavramın muhakkak deneyimsel bir karşılığı vardır gibi bir ayrıma gidilemez ancak kavramlar deneyimlere dayandırılabilirler. İki durum arasındaki farklılık, kavramların deneyimin doğrudan ifadesi olması ya da kavramların deneyimlere dayandırılmasıdır. Deneyimsel karşılığı olmayan bir kavram olarak sosyal bilimlerde sık kullanılan bir kavram olan “*para*” kavramı örnek olarak verilebilir. Para, deneyime götürülemeyen ancak deneyime dayandırılabilen bir kavramdır. “*Savaş*” kavramı ise doğrudan deneyime dayandırılabilen bir kavramdır. Quine’ın kavram-deneyim ilişkisinde karşı olduğu şeyin kavramların salt deneyime dayandırılması olduğu değerlendirilmektedir. Burada her iki durumda ortak olan şeyin kavramların duyu verilerine dayanması olduğu ifade edilebilir. Kavramsallaştırma süreci duysal verilerin eşleştirilmesi ile ilgilidir. Bu duruma örnek olarak doğuştan görme engeli olan bireyin kavram yapılarının oluşmadığı -en azından bizim görsel algılarımıza dayanan kavram yapılarıyla eşdeğer olmadığı- söylenebilir. Görme engeli olan bireyler daha sonra görme yetilerini kazanmış olsalar da örneğin bir rengin mavi ile ifade edilmesi gibi fiziksel bir şeyi bir kavram ile eşleştirmede sorunlar yaşayabileceği düşünülmektedir (Sayer, 2019: 81). Bu durum soyut kavramlar açısından (toplumsal cinsiyet, altruizm, Rönesans, pakt vd.) daha da kompleks bir haldedir. Aslında Quine felsefesinde algı ve kavram arasındaki ilişki de bu şekilde kurulmaktadır. Algılar kavramlar ile eşleştirilir ve bu şekilde bir diğerine aktararak yeniden üretilir. Pratik, bu konuda kavramların öğrenme süreçlerinde referans noktası olmaktadır ancak pratik, kavramın öğrenilmesinde olduğu kadar sosyal yaşantı

içerisinde kullandığımız kavramların üretilmesi hususunda tek referans noktasıdır. Sosyal yaşantı içerisinde kullandığımız kavramlar gündelik dile ait olan kavramlar olarak yine sosyal yaşantıyı kendine konu eden sosyal bilimlerde bilimsel kavramlar halinde kristalize edilirler. Sosyal bilimlerdeki kavramlar bu hususta gündelik yaşantı içerisinde kullandığımız kavramlardan semantik bir kopuş ile elde edilmiş değillerdir. Dolayısıyla kavramların deneyim ile olan ilişkisinde deneyime dayanmasından ziyade algısal verilere dayandığı savlanabilir.

Kavramların sayılan özelliklerinden dolayı anlamlarının bilimsel açıklamalar için kritik önemde olduğu ortadadır. Örneğin bilimsel bir açıklama sunan teorinin açık bir anlamı olması gerekiyorsa o zaman bu oluşumda başvurulacak yeni kuramsal kavramların zaten mevcut ve anlaşılır olan kavramlar açısından kesinlikle açık ve nesnel bir şekilde tanımlanmış olması gerekir (Hempel, 2015: 79). Kavramların açıkça tanımlanmış olması ortaya çıkan ifadelerin düzgün şekilde sınanabilir olması ve hem geleceğe hem de geçmişe yönelik öngörülerde bulunabilmesi açısından önemlidir (Hempel, 2015: 85). Kavramların tanımları söz konusu olduğunda bu hususta Hempel'in işlemsel tanım olarak adlandırdığı, kavramların işlevlerine odaklanan tanımlama sisteminin kavramların sezgisel kavrayışı yerine işlemselliği ile tanımlanmasının somutlaştırma açısından önemli olduğu ifade edilebilir. Hempel'e göre kavramların işlemsel tanımları, her bilimsel terimin anlamının, uygulanması için bir ölçüt sağlayan belirli bir sınamaya işleminin ortaya konmasıyla açıkça belirtilebilir olması gerektiğidir. Örneğin asit teriminin işlemsel tanımı *“belirli bir sıvı için mavi turnusol kâğıdı bu sıvıya daldırıldığında turnusol kâğıdı kırmızı oluyor ise bu sıvı asittir”* biçimindedir (Hempel, 2015: 88-89). Hempel, işlemselci tanımların, psikolojide ve sosyal bilimlerde metodolojisi üzerinde şiddetli bir etki bıraktığını ifade etmektedir. Ona göre sosyal bilimlerde hipotez ve teorilerde kullanılan terimler, sezgisel bir kavrayış yerine açıkça tanımlanan terimlerden oluşmalıdır ki bu terimlerin işlemsel olarak tanımlanmaları ile nesnel bir şekilde sınamaya imkânı sunulsun (Hempel, 2015: 90-91). İşlemsel tanımlamalar bu halleriyle sınamaya konusunda sezgisel kavrayışla tanımlananlardan çok daha kolaylık sunmaktadır. Ayrıca işlemsel tanımlar açısından bir kavramın işlemsel tanımının yapılması ile bir başka kavram ile karışması daha kolay engellenebilir zira bilimlerde kullanılan kavramların tek anlamlı olması gereklidir çünkü tek anlamlılık ile öznelararası alanda üzerinde uzlaşma sağlamaktadır (Özcan, 2012: 177). Bilimlerde kavramların tek anlamlılığı, araştırılan nesne dizgelerinin referansının tek bir şeye gönderme yapmasıdır. Çok anlamlılığın sanatta kullanılması tercih edilen bir şey olsa da bilim dili için çok anlamlı kavramların kullanılması sakıncalıdır. Quine'ın felsefesini

araçsallaştırdığımızda, her birimizin sahip olduğu inanç ağı bizim dışımızda olanların sahip oldukları inanç ağı ile bağlantılarını dil üzerinden sağlamaktadır. Dolayısıyla bir başkasının inanç ağı ile bizim inanç ağımızda bulunan aynı şeyin aynı kavram ile ifadesi ile uzlaşma sağlanabilmektedir. Quine'ın anlam üzerine düşüncelerinin gelişimine bakıldığında Gottlob Frege'nin anlam ve gönderim arasında yapmış olduğu ayırmadan sonra yaşanan dönüşümlerin etkili olduğu söylenebilir. Hatırlanacağı üzere Frege, anlam ve gönderme arasındaki bu ayrımı sabah yıldızı ve akşam yıldızı olarak adlandırılan ancak bu adlandırmanın aslında aynı yıldıza yönelik bir adlandırma olduğu örneği üzerinden açıklamıştır (Frege, 1989: 7-23). Bu açıklama ile şeylerin tanımlarındaki kesinlik fikri zedelenmiştir. Bu zedelenme sonrasında mutlak anlamda özcü bir tanım vermenin imkansızlığı kabul edilmiştir. Sonrasında ise bir diğer sorun eşanlamlı şeyler arasında ortaya çıkmıştır. Bir şeylerin tanımı verilemiyorsa eşanlamlı olduklarına yönelik düşünüşte imkânsız hale gelmektedir. Quine eşanlamlılığa yönelik bu düşünüş üzerinden holistik felsefesini inşa etmiştir (Başdağ Baş, 2023: 32). Dolayısıyla kavramların eğer tanımlanırlarsa işlemsel tanımları üzerinden bu tanımlarının yapılması, kavramların işlemsel tanımlarının tek anlamlılık konusunda işlevsel olduğu, tek anlamlılığın ise inanç ağları arasındaki kesişim noktaları olduğu, bu kesişim noktaları üzerinden kavramların öznelarası uzlaşımının sağlandığı ifade edilebilir.

3.2.2. Quine'ın Gözlem Cümleleri ve Sosyal Bilimlerde Gözlem Önermelerinin Kurulumu

Sosyal bilimlerde gözlem önermeleri kullanılan paradigmaya bağlı yöntemsel sayılıtlar temelinde kurulmaktadır. Örneğin nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin pozitivist ve anlamacı paradigmaların yöntemsel sayılıtları temelinde kurulduğu kabul edilir. Dolayısıyla her iki yöntemde de farklı biçimlerde gözlem önermeleri kurulmaktadır. Nicel yöntemler elde edilen sayısal veriler temelinde kurulurken nitel yöntemler araştırmacı öznenin yorumlarıyla şekillenen gözlem önermeleri kurulmaktadır. Quine ise her iki yönetime alternatif olabilecek gözlem cümleleri ve kategorik gözlem adını verdiği varsayımları kullanır. Kategorik gözlemlerimiz gözlem cümleleri ile ulaşılan varsayımlarımızdır. Gözlem cümleleri ise duysal uyarılarımızla şekillenirler. Quine'ın önermeler ile ilgili düşüncelerine bakıldığında öncelikle *sonsuz cümle (eternal sentence)* kavramı ile karşılaşırız. Quine'ın sonsuz cümle olarak değerlendirdiği tümceler, öznellik içermeyen ya da zamana bağlı olmayan tümcelerdir. Matematik ve diğer bilimlerdeki teorik cümleler sonsuz cümlelere örnek olarak verilebilirler. Dikkat edilirse sonsuz matematiksel ifadeler ve teorik cümleler herhangi bir zamana bağlı

olmayan cümlelerdir (Quine, 1960: 193). Quine sonsuz cümleleri yalnızca matematik ve bilimlerin teorik cümleleriyle de sınırlandırmaz (Quine, 1969: 139), ona göre güncel bir olayı bildiren cümleler de sonsuz cümleler olarak değerlendirilebilir. Sonsuz cümleler Quine'ın gözlem cümlelerinden oluşan gözlem kategorilerine de karşılık gelmektedir. Quine'a göre önermeler ise doğru ya da yanlış doğruluk değerine sahip olan ebedi cümlelerin anlamı olarak değerlendirilirler ki bu anlam bilişsel bir anlamdır. Bir ebedi cümlelerin bilişsel anlamı önermelerdir ve bu önermeler cümlelerin doğruluk değerlerini belirlerler (Quine, 1969: 139). O halde gözlem kategorileri için iki alternatif bulunmaktadır. Gözlem kategorileri ya doğru ya da yanlış olabilirler. Gözlem kategorileri sınamaya açık ifadelerdir. Önermeler ise gözlem kategorilerinin anlamlarıdır. Hempel'e göre zaten bir önerme ya da önerme kümesi en azından ilke olarak sınanabilir olmalıdır. Sınanabilir olmayan ya da sınama ifadesi taşımayan önermeler anlamlı bir biçimde önerilemeyeceği gibi bilimsel hipotez ya da teori olarak da bulundurulamazlar (Hempel, 2015: 30). Çünkü ortada sınanabilecek bir ifade yoktur. Ancak Quine ile Hempel'in ayrıştığı nokta Quine'ın gözlem kategorilerini geniş bir anlamda gündelik yaşantımız içerisindeki bilgiler içinde kullanması, Hempel'in ise önerme olarak yalnızca sınanabilirlik koşuluna uygun olan ifadelerden oluşmuş bilgiyi kullanmasıdır ki Hempel'in sınanabilir olmayan ifadeleri aslında duysal olmayan ifadeler olarak değerlendirilebilir. Quine ve Hempel arasındaki bu farklılığın sınama kriterlerine yönelik farklılık olduğu düşünülmelidir. Quine, bilginin sınanabilmesi konusunda *bağdaşımçı* (*coherentist*) safta yer alırken Hempel ise daha çok *mütekabiliyet teorisine* (*correspondance theory*) yakın durmaktadır. Şu hâlde, Quine'a göre kategorik gözlemler, gözlem cümlelerinden oluştuğuna göre kategorik gözlemlerin çözümlenmesi ile gözlem cümlelerine ulaşılabilir. Sosyal bilimlerde oluşturulan gözlem önermelerinden oluşan kategorik gözlemlerin çözümlenmesiyle de bu kategorik gözlemleri oluşturan gözlem önermelerine ulaşılabilir. Sosyal bilim metodolojisinde hipotezlerden teorilere ve hipotezlerden yasalara giden süreç düşünüldüğünde bir yasanın bu yasayı oluşturan bileşenlerine⁵⁷ ve son kerte de gözlem cümlelerine götürülebilmeleri gerekmektedir. Aslında bu süreç gözlem cümlelerinden başlayarak bilimsel yasalara kadar bir gözlem cümlesinin geçirdiği dönüşümleri ve bu gözlem cümlelerine eklemlenen şeylerin açığa çıkarılması açısından da bir sınama aracı gibi

⁵⁷ Sosyal bilim yasaları ile ilgili olarak Julian Reiss, *Are There Social Scientific Laws* isimli çalışmada, sosyal bilim yasalarının ne olduğu konusunun tartışmalı olduğunu, bu tartışmanın nedenlerinden birinin bilimsel yasaların gözlemlenemez olması olduğunu ifade etmektedir (Reiss, 2017: 296). Ancak yine de Reiss, ilgili çalışmasının sonuç kısmında sosyal bilimsel yasaların olduğuna dair kanıtlar olduğunu, bu kanıtlardan sosyal bilimsel yasaların varlığını savunanların lehine olduğunu ifade etmektedir (Reiss, 2017: 307).

görülebilir. Böylelikle gözlemlerimizden bilimsel yasalara uzanan süreçte verilerimiz ve bu verilere eklenen şeyleri görebileceğimiz gibi bu veriler ile bağdaşan bilgileri de açığa çıkarabiliriz. Bağdaşım söz konusu olduğunda bilimsel bilginin sosyal yönüde ortaya çıkarılabilir olmalıdır. Daha önce değinildiği gibi doğal dünya bilimsel bilgi açısından bir bağlam işlevi görmektedir. Sosyal bilimlerin bilgisi de bağlam içerisinde bir bilgi olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde bağlam, araştırılan nesne dizgesinin arka planını ifade etmektedir. Örneğin bir sosyoloji araştırması için bağlam toplumun kendisi olurken, bir ekonomi araştırması için mevcut ekonomik konjonktür bağlamı ifade etmektedir. Ancak genel olarak sosyal bilimler söz konusu olduğunda bağlamı yaratanların son kertede insan eylemleri olduğu, insan eylemleri söz konusu olduğunda bu eylemliliğin arka planında her bir bireyin kendi inanç ağı olduğu düşünülmelidir. Bu durumla ilgili olarak sosyal bilimleri empirik bilimler kategorisinde değerlendiren ve empirik bilimlerde bilimsel açıklamanın, tümevarımsal-istatistiksel modele dayandığını belirten Faber Jan ve Willem J. Scheper (2003: 146), sosyal fenomenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerine ilişkin önermelerin geçerliliğinin değerlendirilebilmesi için, bu sosyal fenomenleri üreten bireylerin semantik ağlarının bilinmesi ve test edilmesinin gerekli olduğunu salık vermektedirler. Bu durumu sosyal teorilerin açıklanması için gerekli bir koşul olarak görmektedirler (Jan ve Scheper, 2003: 147). Quine'ın perspektifi ile bu durum değerlendirilirse, Quine'ın inanç ağı dediği şeyin sosyal fenomenleri üreten bireylerin semantik ağlarına karışılık gelip gelmediğinin değerlendirilmesi gerekir. Quine'ın inanç ağı, dinamik bir yapıdadır. Etkileşimler ile ağ şekillenir. Bireylerin semantik ağları da benzer şekilde etkileşimler ile şekillendiği gibi birey-grup-toplum kombinasyonunda semantik ağlar arasında farklılıklarda olabilir. Bu noktada araştırmacı, araştırma konusu sosyal fenomenleri üreten bireylerin semantik ağının dinamik yapısını göz ardı etmemelidir. Dolayısıyla yapılan araştırmanın bireylerin semantik ağını belirli bir zaman ve zeminde ortaya koymasını gerektirir. Örneğin, 1970'li yıllarda ABD'de yaşamış bireylerin iktidar kavramsallaştırması ile 2020'li yılların ABD'de yaşamış bireylerinin iktidar kavramsallaştırılması birbirinden farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla sosyal bilimlerde sürdürülen her bir araştırma kendi zamanı ve kendi zemini üzerinde değerlendirilmelidir. Her zamanın ve her zeminin semantik ağlar konusunda farklılık arz ettiği göz ardı edilmemelidir. Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi* isimli çalışmasında (2017: 31-32), zamanın, semantik ağlarımız konusundaki dönüşümleri ile ilgili olarak tözsel düşünülmemesi gerektiğini salık vermekle, deneyimlerimizin t zamanında yaşanması durumunda $t+1$ zamanda yaşanamayacağını ve bu iki zamanda öznenin farklı öznel

olduğunu ifade etmekte, iki zaman arasındaki farkın anlam anlayışının değişimi olduğunu ifade etmektedir. Buna örnek olarak Fay, çocukluğunda yaşadığı bir olayı yazdığı hatıra defterindeki notlarını, yetişkin olup okuduğunda çok farklı anımsadığı üzerinden örneklerle açıklamaktadır. Bireylerin semantik ağlarında yaşanan bu dönüşüm Quine'in inanç ağının dinamik yapısıyla ilişkilidir. Ağ içerisine eklenilen her inanç, ağı yeniden şekillendirmektedir. Yaşam devam ettiği sürece inanç ağı şekillenmeye devam eder.

3.2.3. Quine'in Ontolojik Görelilik Anlayışı ve Sosyal Bilimlerde Teorilerin Ontolojisi

Quine bir kuramı ve bu kuramın nesnelere ilişkin evrenin belirlenebileceği mutlak bir anlamının olmadığını ancak nesnelerin değerleri oldukları kuram değişkenleri ile anlama yönelik bir fikir oluştuğunu ifade eder (Quine, 1969: 50)⁵⁸. Sosyal bilimlerde araştırma evrenini araştırma perspektifine göre makro ölçekte toplum, mezo ölçekte gruplar ve mikro ölçekte bireyler olarak görebiliriz. Quine'in bu anlayışına göre sosyal bilimlerin araştırma evreni olan toplum, grup ya da birey mutlak bir anlama sahip değildir. Sosyal bilimlerde mutlak anlamın imkansızlığı Quine'in ifade ettiği şekilde sadece kuramların ontolojisiyle de ilgili değildir. Bu mutlak-anlamsızlık hali kuramların nesneleri olan toplum, grup ya da bireyin mutlak olarak birden çok değişkeni içermesi ve bu değişkenlerin uzay-zamanda sürekli değişimi, değişken olması nedenleriyle ilgilidir. Yani Quine'in anlayışına göre sosyal bilimlerde araştırma evreninin ontolojisi, mutlak anlamdan yoksundur. Şu hâlde kuramı anlamlı kılan nedir? Quine'a göre sosyal bilimlerde kuramlar, değişkenleri ile anlama yönelik bir fikir vermektedir. Quine, kuramın dilindeki birtakım yüklemeler ile kuramın, evreni içerisindeki diğer nesnelerden ayrıldığını ifade eder (Quine, 1969: 50). Sosyal bilimlerde bu durum kuramlardaki yüklemeler ile sağlanır ki bu durumu üç örnek kuram üzerinden inceleyelim

(1) *u* bölgede yaşayan ve *x* olarak adlandırılan topluluk içerisinde sosyal bir kurum olarak evlilik kurumu vardır.

(2) *u* bölgede yaşayan ve *x* olarak adlandırılan topluluk içerisinde poligamik evlilik yaygındır.

(3) *u* bölgede yaşayan ve *x* olarak adlandırılan topluluk içerisinde poligamik olmayan evlilikler vardır.

⁵⁸ Şu hususun tekrar hatırlanılması gerekmektedir: Quine, kuramı, kuramın ilişkili olduğu evreni ve kuramın nesnelerini birbirinden ayırarak analiz eder. Quine'in kuramın ontolojisi dediği şey de tam olarak kuram ve kuramın ilişkili olduğu evren arasındaki ontolojik ilişkidir. Quine'in "*On What There Is*" (1963: 13) isimli makalesinde var olmayı bir değişkenin değeri olarak gören anlayışı hatırlanmalıdır.

Bu üç kuramı analiz ettiğimizde, ontolojik olarak kuramın evreninin “*u* bölgede yaşayan *x* toplumu” olduğunu görürüz. “Sosyal bir kurum olarak evlilik kurumu”, “Poligamik evliliğin yaygın olarak görülmesi” ve “Poligamik olmayan evlilikler” bu üç kuramın yüklemelerini ifade ederken “*u* bölgede yaşayan *x* toplumu” kuramın öznesidir.

(2) numaralı kuramımızdan *x* toplumu içerisinde poligamik evliliğin yaygın olarak görüldüğü ifade edilirken mantıksal olarak *x* toplumu içerisinde diğer evlilik biçimlerinin görüldüğü çıkarsanır ki burada diğer evlilik biçimlerinden poligamik evliliği ayıran şey tam olarak kuramın yüklemi olan poligamik evliliğin yaygın olmasıdır. Kurama tekrar dönülecek olursa *x* toplumunda poligamik evliliklerin yaygın olarak görülmesi *x* toplumuna ilişkin arka plan kuramımızla ilgilidir. Bu üç kuram içerisinde (1) numaralı kuramımız arka plan kuramımızdır. Araştırma evrenine ilişkin arka plan kuramımız, araştırma evrenine ve diğer alt kuramlara indirgenebilir. (1) sayılı kuramımızda *x* toplumu içerisinde sosyal bir kurum olarak evlilik kurumunun varlığı ifade edilmektedir ki bu önermemiz (2) ve (3) sayılı kuramlarımızın dayandığı bir üst kuram olarak ifade edilebilir. Yine (2) numaralı kuramın bir alt kuramı olarak (2) numaralı kuramdan çıkarsanan (3) numaralı kuramı inceleyelim. (3) sayılı kuramda bir alt kuram olarak (2) sayılı üst kurama göre anlamlıdır. Quine bu durumu şu sözleriyle ifade eder; “*Alt kuramlara ve onların ontolojilerine ilişkin bu türden konuşmalar anlamlıdır ancak, yalnızca kendi ilksel olarak benimsenmiş ve nihai olarak belirlenemez ontolojisiyle arka plan kuramına göreli olarak anlamlıdır.*” (Quine, 1969: 50-51).

Quine yine kuramın arka plan kuramına göreli olarak anlamlı olması, bir formülasyon sorununa yol açtığını ifade eder. Arka plan kuramından tümdengelimsel olarak alt kuramlar türetilir. (1) numaralı örnek kuramımızdan (2) numaralı ve (3) numaralı alt kuramlar türetilir. Bir kuramı oluşturan tümcelerin yorumlanması kuramın değişkenlerinin değer aralığını belirtir. Yine örnek kuramımız olan (2)’de değer aralığımız poligamik evliliklerin genel evliliklere oranı olup poligamik evliliğin yaygınlığı bu oranlama neticesinde anlaşılabilir. Dolayısıyla kuramı oluşturan “evlilik kurumu”, “poligamik evlilik” tümcelerinin yorumlanması aslında tümcelerin değer aralıklarının belirlenmesi işlemidir. Quine burada şu soruyu sormaktadır: “*Bir kuramın nesnelerinin ne olduğunu söylemek nasıl anlamsız olabilir?*” (Quine, 1969: 51). Bu soruyu bir kuramı belirlerken kuramı oluşturan tümcelerin anlamlarının belirlenebileceğini bu şekilde değişkenlerin değerlerinin belirlenebileceğini ancak bunu yaparken genel ana kuramımıza göreli olarak yorumlamamız gerektiğini salık vererek cevaplar ve bu durumun aslında ilgili kuramın nesnelerini, ana kuramın nesnelerine göreli olarak sabitlediği sorunundan söz ederek yanıtlar (Quine, 1969: 51). Quine’ın

düşünceleri ekseninde sosyal bilimlerde kuramların ontolojisine eğildiğimizde metodolojik açıdan şu sonuçlara ulaşabiliriz;

(1) Sosyal bilimlerde kuramlarımızın nesneleri olan toplum, grup ve birey gibi tümceler kendi tekillikleri içerisinde anlamsızdırlar. Bu hususta sosyal bilimlerdeki bilginin bağlamsal bir bilgi olduğu hususu göz önüne alındığında sosyal bilim kavramlarının muhakkak sosyal bir yönünün olması gerektiği çıkarsanır.

(2) Sosyal bilimlerde kuramlarımızın tümcelerinin anlamları, değişkenlerin değer aralığını belirlerler ve bu değer aralıkları sosyal bilim kuramlarımızın nesnelerini ifade ederler ve bu değer aralıkları dolayısıyla anlam kazanırlar.

(3) Sosyal bilimlerde kuramlarımız arka plan kuramlarımıza göre şekillenirler ki arka plan kuramlarımıza uygun olarak tümcelerın anlamları açığa çıkarılarak anlam kazanırlar.

(4) Sosyal bilim kuramlarını oluşturan tümcelerın arka plan kuramlarımıza uygun olarak açıklanması bu kuramların nesnelerini arka plan kuramlarımıza sabitler. Bu durum kuram-yüklülük açısından bir problem olarak görülebilir.

Sosyal bilimlerdeki kavramlar ile ilgili olarak Quine'ın var olmayı bir değişkenin değeri olarak görmesi noktasındaki ontolojik anlayışı ile değerlendirecek olursak, Quine bir şeyin var olmasını bir sisteme göreli var olmak olarak görmektedir. Dolayısıyla sosyal bilimlerde kullanılan bir kavramdan bahsedildiğinde bu kavramın ontolojik statüsü üretildiği sosyal sisteme göre anlaşılmalıdır. Kavramın anlamı sisteme göreli bir anlam olarak anlaşılmalıdır. Doğa bilimlerine göreli olarak sosyal bilimlerin kavram zenginliği, sosyal bilimlerin -doğa bilimlerine göreli olarak- çoklu paradigmasıyla ilişkili olarak görülebilir. Dolayısıyla kavramın anlamı söz konusu olduğunda doğa bilimlerinde de ilgili doğa bilim paradigmasına bağlı bir anlamdan bahsedilebilir.

Quine'ın çevirinin belirlenemezliği tezi ve ontolojik görelilik anlayışı bir arada değerlendirilirse sosyal bilimlerdeki kavramların üretilmiş oldukları sosyal sistemin dışındaki bir başka sosyal sistemi açıklamak için kullanılması konusunda sorunlar ortaya çıkıyormuş gibi görünebilir. Bu noktada kavramların gönderimlerinin iki sosyal sistem içerisinde çeviri konusunda bir çözüm sağlayabileceği düşünülebilir. Örneğin, teokratik yönetimlerle idare olunan bir ülkenin sosyal bilimlerinin iktidar kavramı ile demokratik yönetimlerle idare olunan bir ülkedenin sosyal bilimlerinin iktidar kavramları aynı kavramları mı ifade etmektedir gibi bir soru ortaya çıktığında teokratik yönetimlerle idare olunan ülke için iktidar kavramı paternalist ve dinsel içerimler taşıyabilirken aynı kavramın demokratik yönetimlerde kullanılması arasında önemli bir fark bulunduğu cevabı verilebilir. Şu hâlde iki kavram

arasındaki ortak noktaların ortaya çıkarılması açısından ait oldukları sosyal sisteme görelî soruşturulmaları ve karşılaştırılarak hangi noktalarda benzer oldukları ortaya konulmalıdır. Bununla ilgili Batı Sosyolojisinin kavram setleriyle Doğu toplumlarını açıklama tartışmaları yürütölmektedir.

Quine, *Ontological Relativity* isimli makalesinde (1969: 50), bir kuramı oluşturan nesneleri açıklamak yerine bir kuramın bir başka kuram içinde nasıl yorumlanabilir olduğunu ya da yeniden yorumlanabilir olma imkanını söylemek gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin şeyler farklı zaman ve uzamda farklılaşabildiği gibi şeyler kendini oluşturan parçaların tekil hallerinden farklıdır; bir tavşan, tavşanı oluşturan parçaların her birinden farklı olabildiği gibi tavşan evrelerinden farklıdır. Şeyler içerisinde bulundukları bağlam yani kuramsal arka plan ile değerdendirilirler. Mutlak bir anlamları olmamasına karşın kuramsal arka planlarımız nesnelerin bu arka planları içerisindeki işlevleri, Quine'ın değışıyle yüklemeleri ile belirginlik kazanırlar ve bu yüklemelerin kuram içerisindeki değışken aralıkları belirlenerek tanımlanırlar. Dolayısıyla Quine'ın *The Relativistic Thesis* adını verdiği tezinde iddia ettiğı şey şudur; bir teori kendisini oluşturan nesnelerin neliğini açıklamak yerine kuramları bir başka kuramlara görelî olarak küme teorisi ile açıklar. Hatırlanacağı üzere Quine, şeyleri değışkenlerin değeri olarak değerdendirmektedir. Bir teoriyi oluşturan şeyler aslında değışkenlerin değerdirdirler. Quine'ın bu makalesinden çıkarsandığı üzere bir teori ontolojik olarak teörinin açıkladığı evren, bu evrenin teori içerisinde değışken değerdeleri olarak ele alınan unsurları ve arka plan teorilerimiz. Bunlardan teörinin açıkladığı evren ve bu teörinin unsurları teori hakkında içsel soruları, arka plan teorilerimize görelilik ise teori hakkındaki dışsal soruları oluşturur. Sosyal bilimlerdeki teoriler söz konusu olduğunda, her bir teörinin kendi kavram setleriyle sosyal gerçekliğe yöneldikleri görölürken sosyal bilim teorilerinin arka planında yine doğal diller ile yaratılmış bir sosyal gerçeklik olduğu ve bu gerçekliğe yönelik gündelik deneyimlere dayanan kuramsal bir arka plan sunduğı görölür. Yani bir sosyal bilim teorisi yalnızca bir perspektife özgü özel bir dil ile yaratılmış kavram setlerinden oluşan bir teori olmayıp aynı zamanda sosyal gerçekliğin-sosyal dünyanın kendisine görelî olarak belirlenen bir teordir. Dolayısıyla teori içerisinde var olduğu ifade edilen bir kavram ortaya konuluyorsa bu kavramın işte bu kuramsal arka plan temelinde değerdendirilerek bir değışkene sabitlenmesi gerektiğı sonucuna varılabilir. Şu durumda sosyal bilim teorilerinin açıkladıkları sosyal gerçeklik ile ilişkisinde Quine'ın küme kuramıyla açıkladığı, kuram ve kuramlar arasındaki ilişkilere ilişkin düşünceleri işe koşulduğunda kuramlar ile ifade edilen nesnelerin, sosyal gerçeklik

içerisindeki değişkenler olarak yerlerinin belirlenmesi ve arka plan kuramları ile ilişkilerinin de ortaya konulması gerektiği sonucuna varılabilir.

3.2.4. Quine'ın Duyusal Uyarılardan Bilimsel Bilgiye Uzanan Sürece Yönelik Düşünceleri Işığında Sosyal Bilim Teorilerinin Analizi

Bilim kuramı üzerine düşünenler (Carnap, Ströker vd.) teori dili ile gözlem dilini birbirinden ayırmaktadırlar. Örneğin, Ströker (2005: 93), doğa bilimleri özelinde bu durumu teori dili ve bilim dili arasındaki ayrım üzerinden teorilerin dilinin matematiksel formüllerle oluşturulması, matematiksel formülasyonun gözlem dilini teori dilinden ayırması ve hatta matematiksel formülasyonun teorilerin diline pekinlik anlamında güç vermesi üzerinden açıklar. Ströker, matematiksel formülasyon ile ifade edilen bu teorilerin, yorumlanmamış yapı taşları olduğunu ifade eder ki burada teorilerin yorumlanması, deneyimsellik ile ilişkilendirilmesidir. Deneyimsellik ile ilişkilendirme ise teorinin terimlerinin belirli kurallara göre gözlem dilinin terimlerine çevrilmesini gerektirir. Gözlem dili ile teori dili arasındaki ilişki deneyimsellik ile kurulur. Burada teori dilinin gözlem dilinden farkı olarak görülen şey aslında yalnızca metamatiksel notasyonla ifadesi olarak değerlendirilmemelidir. Zira teoriler salt gözlem dilinden oluşsaydı teori ve gözlem arasında bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşıldı. Teori ve gözlem arasındaki farklılıkta tam olarak burada ortaya çıkmaktadır. Gözlemden teoriye giden süreçte gözlem sonucu kurulan önermelerin birtakım süreçlerden geçerek teoriye ulaşılmaktadır ki bu süreçler gözlem önermelerinin bir takım akıl yürütme süreçleriyle işlenmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu işlenme süreci gözlemde mutlak anlamda semantik bir kopuş olarak görülmemelidir zira teoriyi destekleyen kanıtlar gözlem olmaktadır. Quine için gözlem cümlelerinin kanıt olma işlevi de aslında aynı minvalde düşünülebilir. Buradan iki sonuç çıkarılabilir; (1) teorilerimizin dayandığı gözlem verileri bulunmaktadır ki bu veriler ister dolaylı iserse doğrudan gözleme dayalı olsun muhakkak suretle gözlem ile ilişkilidirler ve (2) teorilerimiz matematiksel notasyonlar ile ifade edilmeye elverişlidirler. Bu sonuçlardan ilki hususunda büyük oranda uzlaşma olsa da ikinci sonucun sosyal bilimler açısından tartışmalı olduğuna çalışmanın birinci bölümünde değinilmiştir.

Gözlem ve teori arasındaki ilişkide gözlemin dayanak noktası olması hususu gözlemin iki işlevini öne çıkarır. Bunlardan ilki gözlemlerimiz ile hipotezler oluştururuz, ikincisi ise gözlemlerimiz ile hipotezlerimizi sınarız. İkinci işlev olan sınama ise doğrulama ve yanlışlama olarak iki farklı türde karşımıza çıkmaktadır. Quine, geleneksel epistemolojinin dünya hakkındaki teorilerimize işaret edebilen veya en azından bu teorilere bir miktar

olasılıksal artış sağlayabilen duyusal deneyimlere temel aradığını ancak Karl Popper ise gözlem ve teori arasındaki ilişkiyi doğrulama üzerinde değil yanlışlama üzerine kurguladığını yani temelden ziyade bu temeli yok etmeye yönelik olduğunu ifade etmiştir (Quine, 1992: 12). Gözlem ve teori arasındaki ilişki doğrulama üzerinden kurgulandığında bilgimize kesinlikten ziyade yalnızca artış sağlayabilirken yanlışmalar üzerinden kurgulandığında gözlem ve teori arasındaki ilişki mutlak suretle çürütülmüş olmaktadır. Bu noktada doğrulama ve yanlışlama arasında kesinlik anlamında bir derece farkından söz edilebilir. Yanlışlama, doğrulamaya göre daha kesin bir bilgi sağlamaktadır. Gözlem ve teori arasındaki ilişkinin doğrulama ile kurulması durumunda istatistik ve olasılık teknolojisinin ortaya çıktığını ifade eder Quine (1992: 13). Doğrulama aslında mutlak anlamda doğrulamadan ziyade olasılıksal anlamda bir doğrulama olmaktadır. Doğrulama ve yanlışlama üzerine bu düşünceler doğa bilimleri ve sosyal bilimler özelinde değerlendirildiğinde; yanlışlama daha çok doğa bilimlerinde kullanılabilen bir sınama aracı gibi görülürken doğrulama daha çok sosyal bilimlerde sınama aracı olarak kullanılmaktadır. Sınama araçlarının bu farklılığı her iki bilim alanının araştırma nesnelerinin doğasından kaynaklanmaktadır.

Sosyal bilimlerde teorilerin oluşturulabilmesi hipotezlerin doğrulanabilirliği ve yanlışlanabilirliği ile ilgilidir. Doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirlik konusundaki tek sınama aracı, Quine’a göre gözlem olmaktadır. Quine gözlemin bize kanıtlar getirdiğini düşünmektedir. Dolayısıyla Quine için teorilerimizin son kertede duyu verilerine dayandığı ve a priori bir sınamanın mümkün olmadığı savlanabilir. Sosyal bilim teorileri, Quine’ın ifadesiyle düşük girdi ve yoğun çıktı ilişkisinde teori olmalarından dolayı yoğun çıktı kısmını temsil etmektedir. Dolayısıyla teorilerin, bu teorileri oluşturan iki unsura ayrıştırılması gerekmektedir. Bu ayrıştırma işlemi teorilerin dayandığı veriler ve bu veriler ile ilişkili olarak bilim insanının yorumları/katkıları olarak yapılmalıdır. Veriler ise gözlem kategorileri gözlem cümleleri olarak ayrıştırılmalı bunun dışında kalanlar ise bilim insanının yorumları/katkıları olup olmadığı konusunda analiz edilmelidir. Bu husus aslında Quine’ın soruşturduğu bir sorundur. Gözlem ve teori arasındaki ilişki cılız girdi ve yoğun çıktı ilişkisi olarak görürsek bu durum iki farklı şekilde değerlendirilebilir. Bunlardan ilki cılız girdi ve yoğun çıktı ilişkisinin basit bir uyaran ve tepki ilişkisi olması gibi mekanik bir ilişki ikincisi ise cılız girdi ve yoğun çıktı ilişkisinin içerisinde maksatlılığın karıştığı bir ilişkidir. Olav Gjelsvik’e göre (2014: 316), iki durum arasındaki farklılık duyu organlarının anlık olarak verdiği tepkilerin olduğu bağlam, doğrudan davranışsal tepki bağlamı olarak değerlendirilirken bir diğeri ise bazı bilişsel süreçlerden geçerek tepki verildiği için bilişsel tepki bağlamı olarak

adlandırılmaktadır. Quine'a göre bu iki bağlam arasında uyaran anlamı açısından bir fark görülmediğinden dolayı Gjelsvik tarafından eleştirilmiştir. Gjelsvik'in Quine'in uyaranlar konusundaki bir diğer eleştirisi ise bireyler arasındaki nörolojik farklılıkları görmeden, tüm bireylerin nöral açıdan homolog olduğunu varsaymasıdır (Gjelsvik, 2014: 317). Mekanik uyaran-tepki ilişkisi insan dışındaki canlılar konusunda -tartışmalı da olsa- kabul edilen bir düşünüş biçimidir. Canlılar, belirli uyaranlara belirli tepkiler verirler ancak insan söz konusu olduğunda uyaran-tepki ilişkisi mekanik bir süreç olmayıp bir takım bilişsel süreçleri de gerektirmektedir⁵⁹. Maksatlılık, sosyal anlamda tekil bir bireyin maksatlılığı ile birçok kişinin maksatlılığının birbiriyle aynı olmadığı üzerinden düşünülebilir. Bu durumda bir soru olarak A ve B kişilerinin aynı nesneye yönelik gözlemlerde yani cılız girdilere maruz bırakıldıkları ancak her ikisinin de gözlem sonuçlarının yani yoğun çıktılarının farklı olduğu görüldüğünde ortada bir sorunun varlığından bahsedilebilir (Gjelsvik, 2014: 315). Yoğun çıktı olarak teoriler söz konusu olduğunda bu farklılıkların dayandıkları kanıtların gözlemsel olmaları gerekmektedir. Bu konuda Quine, *Word and Object* (2013: 39) isimli eserinde hata payı olmayan cümlelerin uyarımlara dayalı cümleler olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla eğer bilimlerde hata payı olmayan bilgiler üretmek istiyorsak⁶⁰ bunun yolu Quine açısından uyarımlara dayanmasından geçmektedir. Sosyal bilimler söz konusu olduğunda ise cılız girdi ve yoğun çıktı arasındaki ilişkide yoğun çıktıya karışan öznel unsurların arındırılması mümkün olmasa da ortaya konulması ile bilimsel bilgide epistemolojik nesnellığe yaklaşıldığından bahsedilebilir. Zira öznelliğin azaltılması ile öznelararası alanda uzlaşının mümkün olduğu düşünülmektedir. Böylelikle sosyal gerçekliği açıklamaya çalışan bilim insanının inanç ağı ile bu gerçekliği alımlamaya çalışan diğer bilim insanlarının inanç ağları

⁵⁹ Bu yaklaşım çeşitli şekillerde eleştirilebilir. İnsan dışındaki diğer canlıların mekanik uyaran-tepki ilişkisine göre davranışta bulunduklarına yönelik bir kabulü içeren bu anlayış insan dışındaki diğer canlıların bir takım bilişsel süreçlerden geçirilerek kullanmakta mıdır sorusuyla ilgili olarak insan bilgisi söz konusu olduğunda diğer canlılardan farklı olarak bilgiyi üreten ve onu kullanan aynı zamanda onu depolayıp aktarabilen bir varlık olduğu ortadadır. Bu hususta Murat Baç, insan bilgisinin ayırı özellikleri konusunda, hayvanların kendi iç hallerine dair farkındalığa sahip olduğuna (acıkma ya karşı bir şeyler yeme vb.), toplu halde hareket etme, yön bulma gibi içgüdüsel farkındalık ve son olarak bedensel olarak öğrenilen şeylere sahip olduğunu ifade etmektedir (Baç, 2018: 6). Baç, bu hususların insan ve hayvanlarda ortak olduğunu ancak insan bilgisinin kavramsallaştırmayı gerektiren ve bu kavramsallaştırma sonucu oluşan kavramların bir başkasına aktarılması olduğunu ifade etmektedir (Baç, 2018: 7). Baç'ın kavramsallaştırma ve dil olarak ifade ettiği insan bilgisini diğer canlılardan ayıran özellikler konusunda diğer canlıların da bir çeşit ilkel farkındalıklara sahip olduğu anlayışı çıkarsanabilir. Bu farkındalık halleri belirli bir takım bilişsel süreçleri de gerektirse de basit bir uyaran-tepki ilişkisi temelinde açıklanamazlar.

⁶⁰ Bilimsel bilgi, yaklaşık, bağlamsal ve perspektif temellidir. Bu anlamda makul bir hata payı her zaman söz konusudur. Dolayısıyla hatasız bilimsel bilgi yalnızca bir ideal olmaktadır.

arasında bağlantılar kurulur. Böylelikle sosyal bilimlere özgü bir inanç ağı oluşur ki bu oluşan inanç ağı bir anlamda Thomas Kuhn'un paradigma anlayışına benzemektedir.

3.3. Sosyal Bilimlerde Doğallaştırılmış Epistemoloji Kullanımını Gerekçeleştirme

Bilimsel bilgi üzerine bir düşünüş olarak bilimlerin epistemolojileriyle ilgili iki riskten bahsedilebilir. Bunlar, bilimcilik ve ideolojilerdir. Epistemolojide bilginin unsurlarından biri olarak görülen inanç epistemolojik inanç olarak ifade edilirse bu inancın psikolojik olmayan bir inanç olduğu savlanabilir. Psikolojik inanç ile epistemolojik inançlar birbirlerinden farklıdırlar. Bilimcilik ve ideolojiler, psikolojik inançlardır. Bilimcilik bilindiği üzere, bilimsel bilgiyi tek geçerli bilgi türü olarak kabul eden ve diğer bilgi türlerinin hakikata ilişkin bir değer taşımadığını savlayan düşüncedir. İdeolojilerde bilimsel olarak doğrulanamayacak olan kanılardır (Özcan, 2012: 96). Özcan'a göre (2012: 97) ideolojiler de kanılar temel ve türemiş kanılar olmak üzere ikiye ayrılır. İdeolojilerin temel kanıları, değişmeyen, sorgulanmaya ve mutlak doğru kabul edilen kanılardır. Türemiş kanılar ise temel kanılardan türemiş olan tali kanılardır. İdeolojiler bu halleriyle etik ve politik doğada bulunurlar dolayısıyla normatif olan etik ve politik doğanın insan ve toplum bilimlerinde bulunmaları, bilimsellik açısından tehlikeli görülmektedir. Özcan ise bu tehlikeyi önlemek için epistemolojik zorunluluklar ve ideolojik inançlar arasında bir ayrımın yapılması gerektiğini, bu ayrımın ise psikolojinin yardımıyla olabileceğini öne sürmektedir. Bilimcilik ve ideoloji gibi psikolojik inançlar ve bilimsel bilgi üzerine düşünüldüğünde bilimcilik anlayışının Quine'ın bilgi anlayışı çerçevesinde sorgulanması gerekmektedir. Quine'ın bilgi anlayışına göre bilgilerimiz bir ağ gibidir. Ağı ören şeyler ise bizlerin deneyimle elde ettiği gözlemsel verilerdir. Bizler gözlemlerimizi genellikle gündelik yaşantı içerisinde sürdürürüz. Dolayısıyla ağı oluşturan önermelerin çoğunu da bu yolla ediniriz. Ağ içerisinde bilgiler türlerine göre kategorize edilmediği gibi kategorizasyona dayalı hiyerarşik bir yapıdan da söz edilemez. Ancak bu durum bilgiler arasında bir ayrıma gidilmemiş olduğunu göstermez. Ağın içerisinde bazı inançların daha çok kanıtlarla desteklendiği ve diğer bilgiler ile daha sağlam örüntüler oluşturduğu görülürken bazılarının daha az kanıtlarla desteklendiği ve daha az örüntüler oluşturduu görülür. Ağın merkezi ve çeperleri arasında kurulmuş olan bağlantılara göre inançların değişime olan dirençleri değişmektedir. Ağın en merkezi, kişilerin bireysel inançlarından oluşur, çeperlerde ise yeni inançlar bulunur. Bilgiler öncelikle bu ağ içerisinde çeperlere ulaşır ve diğer bilgiler ile olan uyumlarına göre merkeze doğru ilerler. Merkeze doğru ilerleyen bilgiler ise değişime daha dirençli hale gelirler. Şimdi bilim insanının bilgi ağı

düşünüldüğünde bilimcilik ve ideolojiler bu ağ içerisinde nerede yer alırlar sorusu sorulabilir. Bilim insanı, insan olma noktasında benzer bir bilgi ağı kurmaktadır ki, son kertede o da diğer insanlar gibi inançlara sahiptir dolayısıyla bu inançlarda bir ağ oluşturmaktadır. Daha önce değinildiği gibi bilim insanının anlamak için en doğru yöntem onun katmanlı bir doğaya sahip olduğunu düşünmektir. Bu katmanlardan ilki bilim insanının bir insan olma nedeniyle ait olduğu katmandır. Bu katman içerisinde bilim insanı da diğer insanlar gibi merkezi inançlarını oluşturur ve diğer inançları ile bilgi ağını şekillendirir. Diğer katmanda ise bilim insanı olması nedeniyle bilimsel perspektifi dahilinde şekillenen katman bulunur ki bu katmanda bilimsel düşünüş ve yöntem dahilinde kurulan inanç ağı bulunur. Bilimsel bilginin sosyal boyutu üzerine tartışmalar işte tam bu katmanda yürütülür. Bu tartışmalardan biri, yukarıda ifade edilen bilim insanının inanç ağını oluşturan iki katman arasındaki sızmalar üzerinedir. Özellikle birinci katman olan insan olma katmanındaki verilerin bir üst katman olan bilim insanı olma katmanına sızması durumu bilim insanı katmanının ürettiği bilginin niteliği dikkate alındığında istenilmeyen bir durumdur. Yine Quine perspektifinden değerlendirilecek olursa iki katman arasındaki sızma durumları Quine için “doğal” olarak görülür. Burada Quine’in doğalcı yaklaşımı, doğallaştırma perspektifinden daha tümel daha bütüncül bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğallaştırma perspektifi, bilim çalışmalarının bilime yönelik geleneksel felsefi yaklaşımları empirik yaklaşımlarla değiştirme ya da en azından güçlendirme veya geleneksel felsefi sorunları empirik yollarla yanıtlama girişimi teşkil eden yönleri vurgulamak anlamına gelir (Collin, 2011: vii). Ancak Quine’in doğalcı yaklaşımı dil-dünya ve davranış arasında bağlantılar kuran; ontolojik, epistemolojik ve metodolojik içerimleri olan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla metodolojik naturalizasyon olarak değerlendirebileceğimiz empirik yaklaşımları benimseme Quine’in naturalizasyonunun yalnızca epistemolojik-metodolojik kısmına işaret eder. Quine’a göre yöntem ve tekniklerin doğallaştırılması dışında bilgide doğallaştırılmalıdır. Quine’in gündelik bilgiden empirik bilgiye uzanan bu süreçte bilgide doğallığı öne sürmesi, bilimi tek hakikat olarak gören bilimci düşüncelere alternatif olarak bilimsel bilgi ile gündelik bilgi arasında semantik bir kopuşun olmadığını aksine birbiri ile etkileşim halinde olduğunu öne süren bir perspektife dayanmaktadır. Dolayısıyla Quine’in doğallaştırılmış epistemolojisi, sosyal bilimsel bilginin sosyal yönüne odaklandığı gibi bir yerden de metodolojik naturalizasyona uzandığı savlanabilir. Böylelikle diğer bilgilerden dolayısıyla sosyal yaşamdan soyutlanmış bir bilgi olarak değil sosyal devrim içerisinde aktüel halde olan bilgiye odaklanılmaktadır. Quine’in bu anlayışı ile sosyal gerçekliğin doğasının yakalanabileceği düşünülmektedir. Bir diğer

psikolojik inanç olan ideolojiler ve Quine'in doğallaştırma anlayışı birlikte düşünüldüğünde, doğallaştırılmış epistemolojinin gözlem ve teori üzerine odaklanması ve gözleme geri götürülebilen teori anlayışı, teoriye kaynaklık eden verilerinde deneyimsel olduğu sonucunu gerektirmektedir. Sosyal bilimlerde özelinde düşünüldüğünde Quine için sosyal bilim teorilerinin son kertede davranışlara ve bu davranışların gözlemine kadar geri götürülebilen bir süreç ile elde edildiği çıkarsanabilir⁶¹. Dolayısıyla sosyal bilimsel veriler olarak cılız olan gözlemsel veriler çıktı olarak teori düzeyinde yoğun bir bilgi içeriyorsa gözlem ve teori arasındaki bu süreçte hangi bilgilerin gözlemsel verilere eklemlendiği hususu belirlenmelidir. Bu belirlenme sürecinde gözlemsel verilere eklenen bilgiler eğer ideolojik kanılar ise bunlar ortaya konulmalı, ortaya konulan bu bilgi demarkasyon ayraç olarak değerlendirilmelidir. İdeolojik kanılar eğer teoriyi şekillendirmişse ortada bilimsel niteliği olmayan bir teori olduğu anlamına gelirken ideolojik konular eğer teoriyi şekillendirmemişse, teori gözlemsel veriler ile destekleniyorsa ortada bilimsel niteliği olan teorilerden bahsedilebilir. Doğallaştırılmış epistemolojiye yapılan normativite eleştirileri özelinde değerlendirildiğinde doğallaştırılmış epistemolojinin gerekçelendirme unsurunu elimine etmediği aksine bilgide ağ modeli ile gerekçelendirmenin bağdaşımca bir anlayış ile sağlandığı düşünülür. Bilimsel bilgi söz konusu olduğunda bu bilginin diğer bilim insanlarının sunmuş olduğu bilgiler ile olan ilişkisinin bir ağ modeli ile ele alınması, bilimsel bilginin hem sosyal yönünün dışarıda bırakılmamasına - yani Kuhn'cu anlamda bilim insanlarının oluşturduğu sosyal gruplar arasındaki uzlaşımını göz ardı etmemesine- ve bu bilginin ağ içerisindeki diğer bilgiler ile bağdaşımı temelinde sağlanan ağ içi tutarlılığı paradigma anlayışı ile ilişkili görülebilir. Gerekçelendirme konusunda epistemolojide gerekçelendirme unsuruna yönelik talebin arkasında, bilginin düzenlenmesi, yönlendirilme ve rehberlik edilme gibi normatif beklentilerin bulunduğu bu beklentilerin arkasında ise bilgide nesnelliğe yönelik beklentiyi karşılama ve sübjektivitenin minimize edilmesi düşüncelerinin olduğu görülebilir (Öztürk, 2007: 103). Doğallaştırılmış epistemoloji ise nesnelliği ve intersubjektiviteyi bilgideki ağı oluşturan önermelerin gözlem önermeleri ve bu gözlem önermelerinden oluşan gözlem kategorileri ile sağladığı savlanabilir. Dolayısıyla normativite eleştirilerindeki gerekçelendirme ve objektifliğe yönelik itirazlar aslında Quine'in holistik anlayışına bağlı kalınarak yanıtlandırılmalıdır. Bilimsel bilginin idealize edilen gerekçelendirme ve nesnellik düşünceleri de doğallaştırılmış epistemoloji ile zaten sağlanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus nesnelliğin ontolojik bir

⁶¹ Sosyal gerçekliğin dil ile inşa edildiği üzerine Searle'ün düşüncesi ve Quine'in dillerinde davranışsal gösterimlerle alımlandığı düşüncesi birlikte hatırlanmalıdır.

nesnellikten ziyade epistemolojik bir nesnelliği ifade etmesidir. Aradaki fark ontolojik nesnellikte insan zihninden bağımsız olarak varoluşu ifade edilmektedir ki bu varoluş modu, fiktif ya da konstrüktif olana karşıttır (Özcan, 2012: 162-163). Ontolojik nesnellikte *m* yerinde *t* zaman anında *a* gibi bir nesnenin varlığını ifade ederiz. Nesnenin varlığı şimdi ve orada oluşuyla ilgili olduğundan bir konstrüksiyonun ürünü olarak görülemez. Epistemolojik nesnellikte ise Searle'ün sosyal gerçekliğin inşasında anladığı şekliyle intersubjektif alanda bilginin doğruluğu, geçerliliği, uzlaşımı ifade edilir. Epistemolojik nesnellik, gözlemci ve gözlemlenen arasındaki ilişkide güçlü nesnellik ve zayıf nesnellik olarak iki kategoride değerlendirilir. Güçlü nesnellikte gözlemciden bağımsız olan bir gözlemleyen var iken zayıf nesnellikte gözlemci etkisinden bahsedilebilecek bir gözlemi söz konusudur (Özcan, 2012: 164-165). Gözlemlenen ve gözlemleyen arasındaki bu ilişkide bilinmesi gerekenin mutlak anlamda nesnel bilgi arayışının sorunlu olduğudur. Heisenberg'in belirsizlik ilkesinde atom-altı parçacıkların hızı ve konumunu ölçmek isteyen gözlemcinin ölçme edimi müdahale olarak görülmektedir. Sosyologlar da incelediği toplum içerisindeki öznelerin davranışlarından etkilenirler (Fay, 2017: 74-75). Dolayısıyla mutlak anlamda nesnellik bir idealden öteye geçemediği için yapılabilecek en doğru şey bu idealin peşine takılmak yerine iki hususa dikkat edilmelidir. Bunlardan ilki (1) gözlemlenen nesnenin bilgisine bulaşmış olan gözlemci etkilerinin analiz edilerek ortaya konulması, (2) gözlemlenen nesnenin bilgisi ortaya konulurken gözlem cümleleri ve gözlem kategorileri gibi öznelerarası alanda geçerliliği olabilecek tarzın benimsenmesi gerekmektedir. İlk yöntemde gözlemlenen nesnenin bilgisine bulaşmış olan şeyleri (sosyal bilimler için ideolojik, kültürel, dini, kuramsal şeyler) serimlemek ve neyin yalın veri neyin yorum olduğunu ortaya koymak, sosyal gerçekliğin doğasını açıklama hususunda nesnellik ideale yaklaşma sağlayabilir.

Özetle doğallaştırılmış epistemoloji anlayışı gözlem ve teori arasındaki ilişkiye odaklanırken Quine gözlemin ateşleyici unsuru olarak uyarımları görmektedir dolayısıyla bilimsel süreç uyarımlardan bilimsel bilgiye giden bir yoldur. Bu noktada fiziksel olan dış dünya, bilişsel olana ve bilişsel olandan davranışsal olarak sosyal olana uzanan bir süreçtir ve bu süreç lineer değil döngüsel bir süreçtir aslında. Fiziksel olan ve bilişsel olan ile sosyal olan arasındaki bütünlük Quine'ın holistik anlayışı ile ilişkilidir. Çelebi (2004: 133), bununla ilgili olarak aklın işleyiş mekanizmasının belirlenmesi nasıl ki biyoloji ve psikolojinin alanlarına girdiğini, biyoloji ve psikolojide yapılan araştırmaların bulgularının ışığında bireyin doğadan gelen bir varlık olduğunu ve aklın işleyişini doğa ve toplum içre kazandığını kabul ediyorsak, aklın işleyiş kurallarının doğanın ve toplumun işleyiş kurallarından apayrı, bambaşka

olduğunu ileri süremeyeceğimizi ifade etmektedir. Dolayısıyla Quine ve onun tüm felsefesi ile daha spesifik olarak doğallaştırılmış epistemolojisi, bize sadece bilişsel süreçler hakkında açıklamalara odaklanmamız gerektiğini salık vermediği gibi bilime, bilgiye bir bütün halinde bakmamız gerektiğini salık vermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gözlem yönteminin epistemolojik analizinde realist bilim felsefesi perspektifi diğer bilim felsefesi perspektiflerine göre daha kapsayıcıdır. Bu kapsayıcılık gözlemlenenler ve gözlemlenemeyenler konusunda bir ayrıma gidilmemiş olmasından kaynaklanır. Spesifik olarak sosyal bilimlerdeki gözlem yönteminin realist bilim felsefesi perspektifinden değerlendirilmesi diğer bilim felsefesi perspektiflerine göre daha uyumludur. Bunun gerekçelerinden biri sosyal bilimlerde gözlem nesnelerinin fizik bilimlerdeki gözlem nesnelerinden ontolojik olarak farklı olmalarıdır. Bilim felsefesi perspektifleri gözlemlenemeyenlerin gerçekliği tartışmasını, doğrudan insan duyusu ile gözlemlenemeyenler (atomlar, atom altı parçacıklar vd.) üzerinden tartışmaktadır. Sosyal bilimler söz konusu olduğunda doğrudan gözlemlenemeyenler olarak sosyal gerçekliği oluşturan niyetli davranışlar, realist bilim felsefesi perspektifinin gözleme konu nesne dizgelerini oluşturmaktadır. Gözlem konusundaki bu farklılık doğa bilimlerinin araştırılan nesne dizgelerine yönelik açıklamalarını “nasıl” sorusunu sorarak ortaya koymalarıyken, sosyal bilimlerde araştırılan nesne dizgesine öncelikle “niçin” sorusu sorulmakta ve eylemin arkasında yatan niyetlilik anlaşılmakta sonrasında “nasıl” sorusu sorularak eylem ve niyetliliğin arkasında bulunduğu varsayılan düzenlilikler ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu süreç bilimsel bir araştırma süreci dahilinde yürütülür. Bilimsel araştırma süreci için kiritik önemde olan veri toplama aracı gözlem olmaktadır. Dolayısıyla öncelikle gözlem yöntemi, unsurlarına ayrılarak analiz edilmelidir.

Gözlem yönteminin analizinde (1) gözlemleyen ve (2) gözlemlenen olarak iki ana parça bulunmaktadır. Bu parçalardan gözlemleyen, (i) gözlemci x kişisi ve (ii) gözlem aracından ibaretken gözlemlenen, (i) gözlemlenen α nesne dizgesi, (ii) gözlemlenenin yapıldığı t zaman anı veya $[t_1, t_2]$ zaman aralığı, (iii) gözlemlenen u yeri (uzay noktası veya bölgesi), (iv) $m_1, m_2, m_3, \dots, m_n$ dolaysız olarak gözlenen gözlem verileri, (v) S dolaylı olarak gözlemlenen gözlem sonucunu kapsar.

$$\text{Gözlem} = \{x + (\alpha + [t_1, t_2] + u + m_1, m_2, m_3, \dots, m_n + S)\}$$

Dolayısıyla gözlem, bir mekanizma olarak değerlendirilirse bu mekanizmanın unsurlarının birçok değişkenden etkilendiği çıkarsanabilir. Örneğin, gözlemleyenin parçalarından biri olan gözlemci x kişisi, gözlemlenen α nesne dizgesinin bilgisini nasıl alımlar sorununun açıklanması her ne kadar bilişsel süreçlere dayandırılrsa da bu bilişsel

süreçler aynı zamanda bilgideki öznellik ve nesnellik sorunu, kuram-yüklülük gibi bir takım felsefi sorunları da gündeme getirir. Dolayısıyla gözlem yalnızca bilişsel bir süreç olmayıp hem bilişsel hem de felsefi hinterlandı olan bir süreçtir. Dolayısıyla gözlem söz konusu olduğunda Quine'ın salık verdiği gibi bir felsefe-bilim ilişkisinden söz edilebilir. Gözlem sonucu elde edilen gözlem verileri konusunda da doğa bilimlerine göreli olarak sosyal bilimlerde daha karmaşık tartışmalardan bahsedilebilir. Bu tartışmalardan biri kuram-yüklülük ve bilimlerin nesnellik ideali yönündeki tartışmalardır. Sosyal bilimler söz konusu olduğunda kuram-yüklülük ve nesnellik tartışmaları sosyal bilimlerin bilimselliğine yönelik tartışmalara kadar uzanmaktadır.

Bilimlerde gözlem ile elde edilen veriler saf gözlem verileri olarak değerlendirilseler de bu verilerin kuram-yüklülük ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Zira bilim insanı, önceden sahip olduğu bir kuram perspektifinden gözlemde bulunur. Dolayısıyla gözlem ile elde edilen veriler her ne kadar saf gözlem verileri olarak görülseler de bu veriler kuram-yüklülük ile ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla saf gözlem verileri olarak ifade edilen veriler, algılarımızdan bilişsel süreçler sonrasında elde edilmesi noktasında farklılaşırlar. Saf gözlem verileri, doğrudan elde edilmeleri ve elde edilen verilere bilinçli şekilde herhangi bir veri eklenmemesi konusunda algılara yakındırlar. Gözlemsel veriler, insan duyuları vasıtasıyla alımlanırlar ve alımlanan veriler bir takım bilişsel süreçlerden geçirilerek bilgi haline getirilir. Bu bilgi ise genellikle epistemolojik açıdan mütekabiliyet teorisine göre sınanarak doğruluk değeri alır. Bu bakış bilimsel realizmin bakışı olarak görülebilir. Sosyal bilimlerin sunduğu bilgi söz konusu olduğunda, epistemolojik açıdan sınama, doğa bilimlerinde araştırılan nesne dizgelerindeki gibi doğrudan sınamanın yapılabileceği fiziksel bir nesne dizgesinden söz edilememektedir. Bu hususta elimizde olan tek fiziksel veri kaynağı davranışlar olmaktadır. Davranışlar örüntüler oluşturarak sosyal olguları oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyal bilimlerde bilgi ortaya koymanın yolu davranışı ortaya çıkaran içsel süreçler ve davranış ile ortaya çıkan dışsal süreçleri açıklamaktan geçmektedir. Bu durumda sosyal bilimler için hem içsel süreçlere yönelen hem de davranışların oluşturduğu sosyal olgulara yönelen yöntem ve teknikler seti kullanılmalıdır. Bu yöntem ve teknikler seti ise metodolojik çoğulculuk ile mümkündür. Metodolojik çoğulculuk, sosyal bilimlerin iki ana damarı olan pozitivist ve anlamacı perspektifler ve bu iki perspektiften neşet eden ara perspektiflerin bir arada kullanılmasını salık vermektedir. Davranışın, sosyal bilimlerdeki önemi, sosyal gerçekliğin kurucu unsuru olması nedeniyledir. Davranış, sosyal alanda anlamlı kılan faktörlerden birisi ise dil olmaktadır. Bu düşüncelerden hareketle sosyal gerçekliğin, dil, davranış ve düşünce

kombinasyonu ile açığa çıktığı ifade edilebilir. Dil, özellikle sosyolojik anlamda sosyal gerçekliği mümkün kılmaktadır. Dil, sosyal gerçekliği inşa ettiği gibi bu gerçekliğin bilgisi olarak bilimsel bilgiyi de mümkün kılmaktadır. Bilimsel araştırma süreci dilsel bir çerpe dahilinde sürdürölür. Dil hem sosyal gerçekliği inşa etmekte hem de bu gerçekliğin bilimsel açıklanmasında kullanılmaktadır. Burada bir çatallaşmadan bahsedilebilir. Bu çatallaşma “doğal dil” ve “bilim dili” ayrımıdır. Doğal dil, sosyal gerçekliğin inşasında ve taşınmasında kullanılırken bilim dili sosyal gerçekliğin bilimsel açıklamasında işe koşulmaktadır. Sosyal bilim kavramları konusunda iki dil arasında geçişler olabilmektedir. Bilim dili, doğal dillerden nesnelliği, nicelleştirilebilmesi noktalarında ayrılmaktadır. Sosyal gerçekliğin nicelleştirilebilmesi bu gerçekliğin dayandığı davranışın içsel ve dışsal yönleri ile ilişkili olarak farklılaşabilmektedir. Davranışların oluşturduğu sosyal yönü olan olaylar dışsal yönü ifade etmektedir. Davranışın dışsal yönü küme teorisiyle modellendiğinde, toplum evrensel bir kümeyi işaret etmektedir. Sosyal olaylar alt kümeleri ifade etmektedir. Sosyal olayların kesiştiği kesişim alanları, benzer sosyal olayları ifade etmektedir. İstatistiksel olarak ifade edilecek olursa sosyal gerçeklik, benzer sosyal olayların artan frekansları ve olaylar arasındaki sayısal örüntüleri ifade eder. Bu örüntüler sosyal gerçekliğin epistemolojik boyutuna işaret etmektedir. Davranışın içsel süreçlerinden bahsedildiğinde, bahse konu içsel süreçlerin nicelleştirilebilir olması ve nesnelliği konusunda tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Çalışmamız içerisinde içsel süreçlerin nicelleştirilebilir olması ve nesnelliği konusundaki tartışma, sosyal bilimlerde gözlem önermeleri sorunu olarak ifade edilmiştir. Sosyal bilimlerde gözlem önermeleri sorununun iki tarafı bulunmaktadır. (1) Gözlemlenen bir sosyal gerçeklik olmalıdır, (2) bu gerçekliği gözlemleyen gözlemci olmalıdır. Sosyal bilimlerde gözlemlenenler olarak nesne dizgeleri, dinamik ve aktüel yapıda olan sosyal gerçekliklerdir. Sosyal gerçekliğin bilgisi, zaman ve zemine bağımlı bir bilgi olup, onun aktüalitesi bir yerden de bu gerçeklik alanını şekillendirmesidir. Sosyal gerçekliğin dinamik doğası sosyal bilimlerde bir ilke, yöntem ve yasa olarak da kullanılan ceteris paribus imkanını dışlayan doğası ile ilişkilidir. İlke, yöntem ve yasa olarak ceteris paribus’un imkânı ile ilgili, yapılan eleştirilerden en güçlü olanı da bu nokta üzerinden yapılmaktadır. Bu nokta sosyal gerçekliğin çok fazla değişkenden etkilenmesi ancak bu değişkenleri ortaya koyabilecek standartların ortaya konulamamasıdır. Ceteris paribus tartışmaları sosyal gerçekliğin geriye götürüldüğü davranışların, içsel ve dışsal yönleri özelinde de değerlendirilebilir. Davranışın içsel ve dışsal yönleri birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Bu faktörlerin her birini ortaya koymak mümkün olmasa da çalışma açısından davranışın içsel yönünün kuram-yüklölük ile olan

ilişkisinden bahsedilebilir. Kuram-yüklülük, sosyal gerçekliği oluşturan davranışları etkileyen içsel faktörlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Burada kuram-yüklülük, -çalışmanın içerisinde de ifade edildiği gibi- geniş anlamda Gordon'un başlıklandığı şekilde ele alınmıştır. Bireyler, kültürlerine özgü alımladıkları birtakım ontolojiler doğrultusunda, yine aidiyetleri ve kimlik olarak kabullendikleri şeyler ile çıkarları doğrultusunda davranışta bulunurlar. Bu davranışlar ile sosyal gerçekliği şekillendirirler.

Sosyal gerçekliği gözlemleyen araştırmacı söz konusu olduğunda bu gözlemi etkileyen içsel ve dışsal faktörlerden bahsedilebilir. Bu içsel ve dışsal faktörlerde kuram-yüklülük ile ilişkilidir. Sosyal gerçekliği araştıran araştırmacı olarak gözlemcinin iki katmanlı bir doğası bulunur, bunlar belirli bir toplum içerisinde yaşamasından dolayı birey olma katmanı ve belirli bir toplumun içerisinde cereyan eden sosyal gerçekliği açıklamaya yönelen bilim insanı olmasından dolayı bilimsel düşünüş ile ilişkili olan katmanıdır. İki katman arasında kuram-yüklülük temelinde geçişler söz konusu olabilir. Bilim insanı olma katmanına birey olma katmanından, sosyalizasyon süreci ile edinilen kültüre özgü ontolojilerin, ideolojilerin sızması idealize edilir ki bu durum bilimlerin nesnellik ideali ile ilişkilidir. Çalışmanın Quine felsefesi ile teması bu açıklamalardan sonra başlamaktadır. Bununla ilgili Quine felsefesi iki noktada kullanılmaktadır. Birinci kullanılan nokta, (1) sosyal bilimlerde gözlemler neticesinde elde edilen verilerin ve bu verilere dayanılarak kurulan gözlem önermelerinin, sosyal gerçekliğin davranışlara ve oradan da içsel süreçlere uzanan doğası nedeniyle nesnellik imkanını garanti altına alma yönündeki sorundur. İkinci kullanılan nokta, (2) sosyal bilimlerde gözlem verilerimizi aşan, bir yerden de gözlem verilerimize dayandırılan teorilerin, bileşenlerine ayrıştırılması noktasıdır. Bu noktalardan ilki, sosyal gerçekliği gözlemleyen araştırmacının gözleme ilişkin verilerini nesnel şekilde önermeye dönüştürmesinin gözlem cümleleri ile sağlandığıdır. Gözlem cümlelerine dayandırılan gözlem önermeleri intersubjektif alanda nesnelliği garanti altına almaktadır. Gözlem cümleleri ve gözlem önermeleri arasında kategorik gözlemler bulunmaktadır. Kategorik gözlemler gözlem önermelerinden mantıksal akılyürütmeler ile türetilen çıkarımlardır. Quine'a göre bu süreç inanç ağlarımız içerisinde gerçekleşir. Quine epistemolojisi, sosyal bilimlerde veri toplama süreci ve bu toplanan verilerin gözlem önermeleri, gözlem önermeleri ile oluşturulan gözlem kategorileri ile ifade edilmesi, gözlem kategorilerinin bilimsel bilgileri de içerisinde barındıran bir inanç ağı oluşturmaya kadar olan süreçte işe koşulabilir. Buradan, Quine'ın inanç ağı olarak ifade ettiği şey ile sosyal bilim paradigmaları analiz edilebilir mi sorusu sorulabilir. Örneğin bir sosyal bilim paradigması olarak Marksizm, bir inanç ağı olarak kabul

edilip bu ağı oluşturan bileşenlere; gözlem cümlelerine, gözlem kategorilerine ayrıştırılması hususu soruşturulabilir. Böylelikle bir sosyal bilim paradigmasının deneyim ile ilişkisi ortaya konulabilir.

Davranışın içsel süreçlerini açıklamakta davranışsal verilerden yola çıkılmaktadır. Davranışsal verileri gözlemleyen gözlemci için kuram-yüklülükten söz edilebilir. Davranışsal verilerin hangi içsel süreçler ile eşleştirileceğine ilişkin bilgi, iki açıdan soruşturulmalıdır. Bunlardan ilki (1) içsel süreçlerin fiziksel dürtülerden kaynaklanan kısmı, diğeri ise (2) içsel süreçlerin psikolojik dürtülerden kısmı olarak ele alınabilir. İçsel süreçler eğer fiziksel dürtüler ise (örn. acıkma, susama vb.) buna ilişkin davranışsal veriler tüm canlı türlerinde birbirine benzer olabilir. Davranış ve içsel süreçler arasındaki bu ilişki gözlemci tarafından kolaylıkla kurulabilir. Bizler genellikle canlıların acıkmış olduğunu ya da susamış olduklarını bu canlıların davranışlarını gözlemleyerek anlayabiliriz. Niyetlilik ile ilişkili olan davranışların hangi psikolojik süreçler ile eşleştirileceği konusunda ise uzlaşa bulunmamaktadır. Buna ilişkin yorumlar kuram-yüklülükten daha çok etkilenmektedirler.

Quine felsefesinde kullanılan ikinci nokta gözlem ve teori arasındaki ilişkiler ile ilgilidir. Gözlem ve teoriler arasındaki ilişkide cılız girdiler olarak gözlemlerimizden bilimsel açıklamalar olan ve yoğun çıktılar olarak nitelenen teorilerimize doğru giden süreçte iki aşama olarak şunları düşünebiliriz; ilk aşama olarak (1) inanç ağından soyutlanmış halde lineer ilerleyen bir süreç olarak bilimsel metodolojide öncelikle bir problem ortaya konulur, sonrasında problem hipotezler olarak ifade edilir daha sonra veri toplama aşamasına geçilir, bu aşamada gözlemlerimiz ile veriler elde edilir, bu veriler tasnif edilir, tasnif edilen veriler ile hipotezlerimiz karşılaştırılır ve karşılaştırma sonunda teoriler elde edilir. Şu hâlde elde edilen teorilerden geriye doğru gidildiğinde gözlem verilerine eklenen şeyler görülebilir. İkinci aşamada (2) inanç ağından soyutlanmamış halde problem ortaya konulurken bu problemin inanç ağı ile olan ilişkisi soruşturulur ve hipotez ortaya konulur. Bu aşamada bilimsel problemin, araştırmacının inanç ağı ile olan ilişkisi irdelenir. Örneğin, farklı cinsel yönelimlerin evliliğine ilişkin tutum araştırması yapan bir araştırmacının, böylesi bir araştırma neden araştırma ufkuna girmiştir sorusu, araştırmacının inanç ağı ekseninde tartışılır. Sonra ki aşamada probleme yönelik veriler toplanırken yine bunun araştırma evreninin inanç ağı ile olan ilişkisi ortaya konulur ki veri toplama aşamasında, araştırma örnekleminin inanç ağı ve örneklemin temsil ettiği araştırma evreninin inanç ağı soruşturulur. Örneğin farklı cinsel yönelimlerin evliliklerine ilişkin tutum araştırmasının, araştırma evreni olarak herhangi bir üniversitenin ilahiyat fakültesi kabul edilmiş olsun. İlahiyat fakültesi

araştırma evreni olarak kolektif bir inanç ağına sahiptir. Bu fakültenin örneklemini oluşturan öğrencilerinde kendilerine özgü inanç ağları bulunur. Bu süreçte hem fakülte öğrencilerinin inanç ağları hem de araştırma evreni olan ilahiyat fakültesinin kolektif inanç ağı ortaya konulur. Sonra ki aşamada elde edilen verilerin analizinde yukarıda ifade edilen inanç ağları dikkate alınarak bu verilerin ve inanç ağlarının ilişkisi ortaya konulmaya çalışılır. Daha sonra ise hipotezler elde edilen verilerle karşılaştırılıp teoriler ortaya konulur. Bu şekilde işleyen bir süreçte teorilerden geriye doğru gidildiğinde inanç ağlarının araştırma süreci ve veriler üzerindeki etkileri ortaya konulabilir. Bu metodolojik çizgide dikkat edilmesi gereken şeylerden biri yine cılız girdilerden oluşan yoğun çıktılar olarak teorilerimiz olmaktadır. Sosyal bilim araştırmalarında cılız girdiler olaran değerlendirilen şeyler gözlemsel veriler, yoğun çıktılar ise bu verilerden oluşan ve bu verilere dayanan teoriler olmaktadır. Bu hususta üç durumun varlığından söz edilebilir. Bunlar (1) teorilerimiz doğrudan gözlemsel verilerden oluşmaktadır, (2) teorilerimiz doğrudan gözlemsel verilerden mantıksal akıl yürütmelerle türetilen verilerden oluşmaktadır, son olarak (3) teorilerimiz doğrudan gözlemsel verilere eklemlenen ve kuram-yüklülükten kaynaklanan verilerden oluşmaktadır. Bu üç durum içerisinde ilk iki durum gözlem verilerini aşan teoriler ortaya koymazken üçüncü durumda gözlem verilerini aşan ve hatta bu verileri manipüle eden teoriler ortaya konulabilmektedir. Dolayısıyla sosyal bilimlerde bilimsel açıklamanın dayandığı verilerin ortaya konulabilmesi bu açıklamanın bilimselliği açısından kritik önemdedir. Bilimsel açıklamaların kanıtsal verilerle desteklenmesi ile Quine'in inançların gözlemsel kanıtlarla desteklenmesi anlayışı paralellik göstermektedir. İnanç ağlarımız, gözlemsel kanıtlar temelinde oluşmaktadır.

Quine'in inanç ağı kavramı, iki unsur üzerinden yorumlanabilir. Bu unsurlardan ilki toplum içerisinde bireylerin kendi tekil inanç ağları ile toplum içerisindeki diğer bireylerin tekil inanç ağları arasındaki bağlantılar ve böylelikle yaratılan kolektif inanç ağlarıdır. Quine, inanç ağı kavramını yalnızca bireylerin tekil inançları üzerinden ele alır. Bilginin sosyal yönü, diğer bireylerin de inanç ağlarını dikkate almayı gerektirir. Dolayısıyla kolektif inanç ağları bir toplum içerisinde oluşturulan inanç ağlarını ifade etmektedir. Kuhn'un paradigma anlayışına benzeyen kolektif inanç ağları, bilimsel düşüncü etkilemekte ve bilimsel teorilerin üretilmesiyle şekillenmektedir. Bir diğer unsur ise genel olarak teknolojiler daha özel olarak iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile ilişkili olan, dünya içerisinde yaşayan bireylerin birbirleri ile etkileşimlerinde enformasyon aktarım hızlarının artışıdır. Dünya üzerinde her bir bireyi enformasyon aktarım ağları ile bağlayan bu teknolojiler ile bireyler arasında aktarılan enformasyonlar, her bir bireyin kendi tekil inanç ağları ile bu inanç ağlarını oluşturan

bilgilerin, mantıksal örüntülerin dünya üzerindeki başka bireylerin inanç ağları ile olan etkileşimleridir. Öyle ki fiziksel olarak bağlantısı bulunmayan bu insanların zihinsel anlamda birbirlerine yakın olmaları ile oluşan kolektif inanç ağları, sosyal epistemolojinin üzerinde durması gereken konular arasında görülebilir. Tüm bunlara ek olarak son kerte yapay zekanın ürettiği iddia edilen enformasyonun bir bilgi olup olmadığının, bu enformasyonun nitelik ve niceliğinin, elde edilme süreçlerinin kolektif inanç ağları ekseninde tartışılması gerekmektedir.

Quine'ın epistemolojiyi doğallaştırma projesi, epistemoloji ve bilim arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Doğallaştırılmış epistemoloji, bilimler ile olan ilişkisinde konu sosyal bilimler olduğunda bir sosyal bilim epistemolojisi olarak değerlendirildiğinde doğallaştırılmış epistemolojiyle sosyal epistemoloji birbirinden farklıdır. Sosyal epistemoloji epistemik süreçlerin sosyal yönüne, sosyal etkiye odaklanırken sosyal bilimler epistemolojisi sosyal bilimlerin bilgisinin, araştırmacı ve sosyal gerçeklik arasındaki bağlantıları üzerine odaklanmaktadır. Çalışmamız içerisinde soruşturulan konu sosyal epistemoloji olmayıp tam olarak sosyal bilimler epistemolojisinin Quine'ın perspektifiyle doğallaştırılması olmaktadır.

Doğallaştırılmış epistemolojiye dayanan bilimsel bir paradigmanın sosyal bilimler açısından sonuçlarına bakıldığında belirli ilkeler dahilinde metodolojik açıdan metot olarak kabul edilmesi gerekenler ve kabul edilmemesi gerekenler arasındaki kriterlerin normatif bilgisini bilim felsefesi tartışmalarına bıraktığı ifade edilebilir. Bilimin metot konusundaki kriterlerinden biri olarak nesnellik ideali, öznel olanı alabildiğine dışarıda bırakarak araştırılan nesne dizgesine yönelinmesini salık vermektedir. Bu hususta Quine'ın perspektifi metodolojik çoğulculuk açısından tekil bir ontoloji, epistemoloji sunduğu iddiası olmadığı gibi bu ontoloji ve epistemolojiden damıtılması olası olan metot önerilerinin, mevcut yöntem ve teknikler ile değerlendirilmesinin katkı sunulacağına işaret etmektedir. Metodolojik çoğulculuk yalnızca naturalist perspektiflerin değil konstrüktivist, bilimsel realist, eleştirel realist gibi perspektiflerinde işe koşulması anlamına gelmektedir. Bu hususta metodolojik çoğulculuk her bir perspektifin uğrak yerleri olan eklektik bir yöntem tasavvuru anlamına gelmektedir. Ancak bu tasavvur kendi içerisinde ontolojik ve epistemolojik bütünlüklü olmayı gerektirmektedir⁶².

⁶² Bilimsel bir paradigmanın birbiriyle ilişkili olan ontolojik, epistemolojik ve metodolojik boyutları bulunmaktadır. Dolayısıyla metodolojik çoğulculuk dikkate alınarak oluşturulan yöntem tasavvuru, ontolojik ve epistemolojik bütünlük içerisinde olmayı yani ontolojik ve epistemolojik boyutlarla uyumlu olmayı gerektirmektedir.

Metodolojik çoğulculuk konusunda sosyal bilimler söz konusu olduğunda mutlaklık-kesinlik ifadelerinin terk edilmesi gerekmektedir. Bununla ilgili olarak bütüncü yaklaşımla ilişkilendirilen ve toplumun genelini açıklama amacına hizmet ettiği ifade edilen makro yaklaşımların ve aynı şekilde bireyi toplumun atomları gibi gören ve sosyal gerçekliği bireye indirgeyen mikro yaklaşımların da aynı tuzığa düştüğü görülür. Bu tuzak her iki perspektifin kendi metodolojik sayıltılarının doğru olduğunu düşünmesi, diğer metotları dışarıda bırakmasıdır. Bu tuzaktan kurtulmanın yolu, araştırılan nesne dizgesine uygun bir yaklaşımın ya da yaklaşımların benimsenmesi olmaktadır. Yani katı sınırlar yerine perspektifler arası geçişlilik söz konusu olmalıdır. Bu durumda metodolojik çoğulculuktan bahsedilebilir. Metodolojik çoğulculuk söz konusu olduğunda yine multidisipliner çalışmanın öneminden bahsedilebilir. Sosyal bilimlerde multidisipliner çalışmanın önemi ile ilgili, doksanlı yıllarda toplanan Gulbenkian Komisyonunun “*Sosyal Bilimleri Açın*” isimli raporda ifade edilmiştir⁶³. Bu düşünceler aslında bilimlerin ontolojisine, epistemolojisine uygun olarak Quine’in doğalcı bakışı ile de örtüşmektedir. Quine, doğalcı bakışında parçalar yerine bütünlüğü önemseyerek gündelik bilgilerimizin, bilimsel bilgilerimizin, inançlarımızın bir arada bulunduğu ve hiyerarşiye dayanmayan bilgi anlayışı oraya koymaktadır.

Sosyal bilim perspektifleri sosyal gerçekliğin farklı veçhelerinde kendini açık etmektedir. Dolayısıyla bir bütün olan sosyal gerçekliğe yönelen sosyal bilim araştırmacısı bu veçhelerden ziyade sosyal gerçeklik olarak ifade edileni kendi bütünlüğü içerisinde açıklamaya yönelmelidir. Bunun için yapılması gerekenin yalnızca tekil bir sosyal bilim perspektifinden değil, çoğulcu perspektiflerle sosyal gerçekliğe yönelinmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu hususta Quine’in inanç ve bilgi üzerine düşünceleri bir rehber olabilir. Quine, gözlem ve teori arasında kurduğu ilişkide kuram-yüklülüğün döngüsellığe yol açacağı düşünülmektedir. Tekil sosyal bilim perspektifleri yerine perspektifler arasında akışkanlığın sağlanması böylesi bir döngüsellığe düşme tehlikesinden bizleri uzak tutabileceği gibi kavram dünyamızı çeşitlendirebilir, sosyal gerçekliğe ilişkin perspektif derinliğimizi artırabilir.

Yukarıdaki hususlar toparlandığında sonuç adına şunlar söylenebilir; sosyal bilimler dikotomik olarak çatılan ikicilikler yerine, bu ikiciliklerin bir aradılığını savunan bilimler olmaktadır⁶⁴. Bu ikiciliklerin bir aradılığı metodolojik anlamda çoğulcu yaklaşımları öne

⁶³ Gulbenkian Komisyonu, Immanuel Wallerstein başkanlığında, 1993 yılında organize edilen ve sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılmasına ilişkin multidisipliner çalışmaların yürütüldüğü bir komisyon olup “*Sosyal Bilimleri Açın*” ilgili komisyonun çalışma raporudur (Wallerstein, vd, 2014).

⁶⁴ Bu ikicilikler ile ilgili Fay, şu örnekleri vermektedir; benlik-öteki, atomculuk-bütüncülük, aynılık-farklılık, eylemlilik-toplumsal sistem, anlam-neden vd (Fay, 2017: 306). Fay ayrıca bu ikiciliklerin ne olduğu konusunda,

çıkarmaktadır. Metodolojik anlamda çoğulculuk ise yöntem ve teknik olarak birbirinden ayrışan yöntem ve teknikler yerine bunların bir aradılığını salık vermektedir. Birbirinden ayrışan yöntem ve tekniklerin ortak noktalarından biri, her birinin son kertede insan duyularıyla alımlanıyor olmasıdır. Duyularla alımlanma bu yöntem ve tekniklerin gözleme dayandığı anlamına gelmektedir. Gözlem söz konusu olduğunda realist bilim felsefesi anlayışının ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayılıtları gözlemine açıklama konusunda diğer bilim felsefesi perspektiflerine göre daha kapsayıcı olmaktadır. Şu hâlde sosyal bilimlerde açıklama söz konusu olduğunda, yukarıda izah edilen sosyal bilimler anlayışı ile uyumlu olarak realist bilim felsefesinin diğer bilim felsefesi perspektiflerine göre daha uyumlu olduğu ifade edilebilir. Gözlemin, analiz edildiğinde tek parçalı bir yapı olmayıp birtakım bileşenlerden oluştuğu görülebilir. Bu bileşenlerin hem bilimsel hem de felsefi perspektiflerle soruşturulması -sosyal bilimlerde bilginin de gözlem ile elde edildiği sayılıtsından hareketle- sosyal gerçekliğin açıklanması için birtakım ipuçları sunmaktadır. Zira gözlem, saf gözlem verilerinden oluşmayıp içerisinde bir takım bilişsel süreçlerin ve arka planında felsefi hinterlandın olduğu bir süreçtir. Felsefi hinterland ve gözlem arasındaki ilişki ise -geniş anlamda- kuram-yüklülük tartışmalarına uzanmaktadır. Kuram-yüklülük ve bilimsel bilginin olmazsa olmazı olan nesnellik ideali bu tartışmalardan biridir. Kuram-yüklülük tartışmaları gözleminde gözlemleyen konumu ile ilgilidir. Gözlemleyen, gözleminin iki ana parçasından biri olup bir diğer ana parçası gözlemlenendir. Sosyal bilimler söz konusu olduğunda gözlemlenen sosyal gerçeklik olmaktadır. Sosyal gerçeklik realist bilim felsefesinin ontolojik sayılıtsına göre insanın dışında açıklanmayı bekleyen bir gerçekliğe işaret etmektedir ve bu gerçeklik konstrüktivist perspektife göre insan yapıp etmelerinin ürünü olmaklığı üzerinden değerlendirildiğinde inşa edilen bir gerçekliktir. Realist bilim felsefesinin konstrüktivist perspektfi ile olan ilişkisi sosyal bilimler söz konusu olduğunda tartışmalı hale gelmektedir. Sosyal gerçeklik, dinamik ve aktüel bir gerçeklik alanıdır ki onun dinamizmi değişkenlerin çokluğu ve kontrol edilemezliği ile ilişkiliyken aktüalitesi sosyal gerçekliğin gerçeklik alanını yaratması-şekillendirmesi sürecine işaret etmektedir. Sosyal gerçekliğin oluşturulmasında dil büyük önem taşımaktadır. Dil, sosyal gerçekliği ontolojik olarak inşa ettiği gibi, epistemolojik anlamda öznelarası alanda sosyal gerçeklik konusundaki uzlaşımsallık ile bu gerçekliği başka zaman ve zeminlere de taşımaktadır. Gözlemi ile bu gerçekliğin bilgisini edinmeye yönelen sosyal bilim araştırmacısı da bu gerçekliği dil ile

sosyal bilimler felsefesinde egemen olan anlayışın iki seçenekten birinin seçilmesi gerektiği yönünde olduğunu söyleyerek ifade etmektedir (Fay, 2017: 305).

ilişkisi içerisinde gözlemleyerek edinmektedir. Sosyal bilim araştırmacısı hem sosyal gerçekliği üreten aktüalitenin öznesi hem de bu bilgiyi nesnellik ideali ile açıklamaya çalışan bilim insanıdır. Şu hâlde kuram-yüklülükten kaçamamaktadır. Kuram-yüklülükten kaçmanın imkanı konusunda sorunlar yaşanılıyorsa da yapılacak olan bilimsel bir araştırmada neyin deneyime yani duyuşal verilere dayandığı ve ne(ler)in bu verilere eklenerek sosyal gerçekliğe ilişkin açıklamalarda bulunulduğunun serimlenmesidir. Bu hususta gözlem ve teori arasındaki ilişkiye odaklanan Quine'ın doğallaştırılmış epistemoloji anlayışı, yukarıdaki sayıtlılara dayalı bir sosyal bilim paradigmasının inşasında epistemolojik katman için çerçeve sunmaktadır. Quine'ın doğallaştırılmış epistemoloji anlayışının anlaşılması için -onun holistik perspektifinden dolayı- tüm felsefesinin anlaşılması gerekmektedir. Quine felsefesinde bilgi, bir inanç kategorisi olup kanıtlarla desteklendiği ölçüde sahip olduğumuz inanç ağlarını şekillendirir. Bilgiler arasında hiyerarşi olmadığını savunan Quine'a göre bilgiler arasındaki farklılığın tek nedeni kanıtlarla desteklenme farklılığı ve düzeyi olmaktadır. Kanıtlar ise gözlem verileridir. Gözlem verileri söz konusu olduğunda yine bu gözlemi deneyimleyen kişinin deneyimine ilişkin kurduğu ve nesnellik ideali olan önermeler problemi ortaya çıkmaktadır. Quine bunun için gözlem cümleleri ve kategorik gözlemler kavramsallaştırmalarını kullanır. İçsel süreçlerin gözlem verilerine konu edilip eidlemeyeceği hususunda Quine, davranışçı tarafta yer alır. Özetle Quine, bilgide nesnellik sorununu davranışçılık ve gözlem verileri, gözlemsel kanıtlarla ilişkisi içerisinde ele alır. Sosyal gerçekliğin açıklanması hususunda Quine felsefesi işe koşulabilir ki Quine felsefesi bu konuda bizlere öncelikle şu çerçeveyi çizmektedir; gözlem ve teori arasındaki ilişkiye odaklanmak, bu ilişkide cılız girdilerimiz olan gözlemlerimizden yoğun çıktılar olan teorilerimize kadar olan süreçte gözlemsel verilere nelerin eklendiği sorusunu yanıtlamak. Bu sorunun yanıtı bizlere sosyal gerçekliği açıklayan teorilerin ne kadarının veriye dolayısıyla deneyime dayandığının ve ne kadarının kuram-yüklülük ile araştırmacının perspektifine dayandığının ya da ne kadarının deneyime dayanan verilerden mantıksal akıl yürütmelerle çıkarıma dönüştürüldüğünün serimlenmesi açısından metodolojik bir rehber olmaktadır. Böylelikle bir araştırma sürecinde gözlemden teoriye uzanan süreç sarıh şekilde ortaya konulurken, bilim insanı neyin duyuşal veri neyin mantıksal akıl yürütmelere dayalı çıkarım ve neyin kuram-yüklülüğe dayalı olduğunu ortaya koyabilecektir. Bu durum bizi bilimsel bilgide nesnellik idealine daha çok yakınlaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Aslan, H. (2006). Duhem-Quine Tezi. A. Cevizci (Dü.) içinde, *Felsefe Ansiklopedisi* (Cilt IV, s. 752-755). Babil Yayın Danışmanlık, Ankara.
- Audi, R. (2018). *Epistemoloji: Bilgi Teorisine Çağdaş Bir Giriş* (çev. M. Tuncel). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Baclawski, K. (2018). The Observer Effect. 2018 IEEE Conference on Cognitive and Computational Aspects of Situation Management. Boston, 11-14 June 2018, 83-89
<https://doi.org/10.1109/COGSIMA.2018.8423983>
- Baç, M. (2018). *Epistemoloji*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Başdağ Baş, H. (2023). *W. V. Quine'in Bütüncü Felsefesi*. Atlas Akademik Basım Yayın, Ankara.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği Geri Kazanmak: Çağdaş Felsefeye Bir Giriş*. (çev. B. S. Aydaş) Notabene Yayınları, Ankara.
- Bhat, P., ve Sahu, G. (1998). Quine On Observation Sentences. *Indian Philosophical Quarterly*, XXV.(3), s. 403-418.
- Brewer, W. F., ve Lambert, B.L. (2001). The Theory-Ladenness of Observation and the Theory-Ladenness of the Rest of the Scientific Process. *Philosophy of Science*. 68(3) s. 176-186.
- Carnap, R. (1959). Psychology in Physical Language. A. J. Ayer (Dü.) içinde, *Logical Positivism* (G. Schick, Çev., s. 165-198). New York: The Free Press.
- Carnap, R. (1959). The Old and the New Logic. *Logical Positivism* (I. Levi, Çev., s. 133-146). içinde New York: Free Press.
- Carnap, R. (1969). *The Logical Structure of the World & Pseudoproblems in Philosophy*. (çev. R.A. George). University of California Press, California.

- Carnap, R. (2021). Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma. *Viyana Çevresi* (Z. Özcan Çev., s. 135-162). Ankara: Fol Kitap Yayıncılık.
- Chakravartty, A. (2017). Scientific Realism. Erişim Tarihi: 09.07.2024 (*The Stanford Encyclopedia of Philosophy*) URL= <https://plato.stanford.edu/entries/scientific-realism/>
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Churchland, P. M. (1985). The Ontological Status of Observables: In Praise of the Superempirical Virtues. P. M. Churchland, ve C. A. Hooker (Dü) içinde, *Images of Science: Essays on Realism and Empiricism* (s. 35-47). United States of America: The University of Chicago Press.
- Collin, F. (2011). *Science Studies as Naturalized Philosophy*. Springer, London and New York.
- Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*. Anı Yayıncılık, Ankara.
- Çelebi, V. (2019). Bayes Teoremi Bağlamında Olasılıkçı Bayes Epistemolojisinin Kapsamı Üzerine Bir İnceleme. *FLSF: Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, s. 319-343.
- Çevik, D. (2021). Sosyal Bilimler ve Bilimsel Yasalar *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), s. 177-194.
- Çevik, D. (2023). Carnap ve Neurath'ın Feminist Bilim Felsefesi Açısından Olası Bir Değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63(1), s. 573-605.
- Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L., & Karlsson, J. C. (2018). *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm*. (çev. Ü. Tatlıcan) Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Danziger, K., (1980). The History of Introspection Reconsidered. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 16, s. 241-262.
- Davidson, D. (2002). Mental Events. D. Davidson içinde, *Essays on Actions and Events* (s. 207-227). New York: Oxford University Press.
- Delacampagne, C. (2020). *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi* (çev. D. Çetinkasap). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Demircioğlu, E. (2015). Quine ve Semantik Belirsizlik. *Felsefe Tartışmaları* (51. Kitap), s. 18-28.
- Douglas, H. (2000). Inductive Risk and Values in Science. *Philosophy of Science Association*. . 67(4) s. 559-579 Chicago: The University of Chicago Press
- Douglas, H. (2023). The Importance of Values for Science. *Sage Journals: Interdisciplinary Science Reviews*. 48(2) s.251-263 <https://doi.org/10.1080/03080188.2023.2191559>
- Dunford, R., Quanrong, S., Tamang, E., ve Wintour, A. (2014). The Pareto Principle. *The Plymouth Student Scientist*. 7(1). s. 140-148.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (çev. C. Saraçoğlu) Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul.
- Earman, J., Roberts, J., ve Smith. S., (2002). Ceteris Paribus Lost. *Erkenntnis*, 57, s. 281-301.
- Elliott, K.C. (2017). *A Tapestry of Values: An Introduction to Values in Science*. New York: Oxford University Press
- Fay, B. (2017). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çokkültürlü Bir Yaklaşım*. (çev. İ. Türkmen). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Flanagan, O. J. (1982). Quinean Ethics. *Ethics*. 93(1). s.56-74
- Flanagan, O. J. (1993). *Consciousness Reconsidered*. MIT Press, Massachusetts.
- Føllesdal, D. (2013). Preface to the New Edition. W. V. Quine içinde, *Word and Object* (s. xvii). London, England: Massachusetts Institute of Technology.
- Frege, G. (1989). Anlam ve Yönetim Üstüne. (H.Ş. Elkatip, Çev.). *Felsefe Tartışmaları*. 5. s.7-23
- Friedman, M. (2012). Philosophy and the Exact Sciences: Logical Positivism as a Case Study. J. Earman (Dü.) içinde, *Inference, Explanation, and Other Frustrations: Essays in the Philosophy of Science* (s. 84-96)
- Gettier, E.L., (1963). Is Justified True Belief Knowledge?. *Analysis*. 23(6). S. 121-123.
- Gillies, D. (2018). *Yirminci Yüzyılda Bilim Felsefesi: Dört Ana Tema*. (çev. M. Tuncel). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

- Gjelsvik, O. (2014). Quine on Observationality. G. Harman, ve E. Lepore (Dü) içinde, *A Companion to W.V.O. Quine* (s. 313-332). Oxford: Wiley Blackwell.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (çev. H. Özel). Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Goodman, N., (1983). *Fact, Fiction and Forecast*. Harvard University Press, Massachusetts.
- Goldman, A. I. (2010). Alvin I. Goldman. *A Companion to Epistemology: Second Edition* (s. 144-152). içinde United Kingdom: Wiley-blackwell Publishing.
- Goldman, A. I. (2018). Bilimler ve Epsitemoloji. P. K. Moser (Dü.) içinde, *Epistemoloji* (N. B. Atakul, Çev., s. 147-172). Ankara: Adres Yayınları.
- Gordon, S. (2015). *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi*. (çev. Ü. Tatlıcan, ve K. Hasan). Küre Yayıncılık, İstanbul.
- Grice, H. P., ve Strawson, P. F., (1956). In Defense of a Dogma. *The Philosophical Review*. 65(2) s. 141-158.
- Grunberg, T., ve Grunberg, D. (2011). *Bilim Felsefesi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Hanh, H., Neurath, O., ve Carnap, R. (2021). Dünyanın Bilimle Kavranması: Viyana Çevresi. *Viyana Çevresi* (Z. Özcan, Çev., s. 79-100). içinde Ankara: Fol Kitap Yayıncılık.
- Harman, G., ve Ernie, L. (1994). Introduction: Life and Work. G. Harman, ve L. Ernie (Dü) içinde, *A Companion to W.V.O. Quine* (s. 1-13). Wiley-Blackwell.
- Hempel, C. (2015). *Doğa Bilimleri Felsefesi*. (çev. C. İ. Özkan, ve T. Kabadayı). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Hempel, C. G., ve Oppenheim, P. (1948). Studies in The Logic of Explanation. *Philosophy of Science*, 15(2), s. 135-175.
- Hetherington, S. (2020). Epistemolojinin Geçmişi. *Epistemoloji* (H. R. Açar, Çev., s. 13-51). içinde Ankara: Fol Kitap Yayıncılık.
- Hofer, C. (2020). Scientific Realism Without the Quantum. S. French ve J. Saatsi (Ed.) *Scientific Realism and the Quantum* içinde (19-34. ss.). United Kingdom: Oxford University Press

- Hume, D. (1976). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine*. (çev. O. Aruoba). Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Jackson, F. (1982). Epiphenomenal Qualia. *The Philosophical Quartetly*. 32(1), s. 127-136.
- Jan, F., ve Scheper, W. J. (2003). Social Scientific Explanations? On Quine's Legacy and Contextual Fallacies. *Quality ve Quantity*(37), s. 135-150.
- Kayalığil, M. C. (2019). Bilimin Birliği Tezi ve Sosyal Bilim Yasaları. *VitaVerita: Disiplinlerarası Karşılaşmalar* (9), 106-127.
- Kaynak İltar, E. (2017). Henri Poincaré ve Konvansiyonalizm. *II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu* (s. 494-502). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Keat, R., ve John, U. (2016). *Bilim Olarak Sosyal Teori*. (çev. N. Çelebi). İmge Kitabevi Yayıncılık, Ankara.
- Kelly, T. (2014). Quine and Epistemology. G. Harman, ve L. E. (Dü) içinde, *A Companion to W.V.O. Quine* (s. 17-37). Wiley-Blackwell.
- Kemp, G. (2021). Quine. *Dil Felsefesi* (O. G. Birgül, Çev., s. 190-223). içinde Ankara: Fol Kitap Yayıncılık.
- Kim, J. (1988). What is "Naturalized Epistemology"? *Philosophical Perspective*. 2(1). s.381-405.
- Kincaid, H. (1990). Defending Laws in the Social Sciences. *Philosophy of the Social Sciences*. 20(1). s.56-83.
- Kindi, V. (2012). Kuhn's Paradigms. V. Kindi ve T. Arabatzis (Ed.) Kuhn's The Structure of Scientific Revolutions Revisited içinde (91-111. ss.). New York: Routledge
- Kornblith, H. (1994). Introduction: What is Naturalistic Epistemology. *Naturalizing Epistemology* (s. 1-14). içinde Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.
- Kuhn, T. S. (2021). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* .(çev. N. Kuyaş). Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Ladyman, J. (2002). *Understanding Philosophy of Science*. Routledge, London and New York.

- Lauden, L. (1981). *Science and Hypothesis: Historical Essays on Scientific Methodology*. Springer Dordrecht, Berlin.
- Lee, B. (2021). Giriş. B. Lee (Dü.) içinde, *Dil Felsefesi* (M. Ak, Çev., s. 11-51). Ankara: Fol Kitap Yayıncılık.
- Levy, A., ve Bechtel, W., (2013). Asbtraction and the Organization of Mechanisms. *Philosophy of Science Association* 80(2), 241-261.
- Little, D., (1993). On The Scope And Limits of Generalizations in The Social Sciences. *Synthese* 97(2), s. 183-207.
- Maxwell, G. (1962). The Ontological Status of Theoretical Entities. *Scientific Explanation, Space and Time. Minnesota Studies in The Philosophy of Science* (Cilt 3, s. 1-27). içinde USA/Minnesota/Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Memiş, C. (2023). Tartışmalar Işığında Doğal Epistemoloji. *İlim Dünyası*, 11(11), s. 19-33.
- Moser, P. K. (2018). Giriş. P. K. Moser (Dü.) içinde, *Epistemoloji* (H. Y. Başdemir, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Moses, J. W., ve Knutsen, T. L. (2020). *Bilmenin Yolları: Toplumsal ve Siyasal Araştırmalarda Rakip Metodolojiler*. (K. İlbaşı, ve E. B. Ersöz, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Nagel, E. (2013). *Bilimin Yapısı Bilimsel Açıklama Mantığında Problemler*. (çev. A. Yardımlı). İdea Yayıncılık, İstanbul.
- Neta, R. (2020). Quine ve Goldman: Epistemolojiyi Doğallaştırmanın İki Yolu. S. Hetherington (Dü.) içinde, *Epistemoloji* (Ş. Yalçın, Çev., s. 285-310). Ankara: Fol Yayınları.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (çev. S. Özge). Yayınodası Yayıncılık, Ankara.
- Neurath, O. (1959). Protocol Sentences. A. J. Ayer (Dü.) içinde, *Logical Positivism* (G. Schick, Çev., s. 199-208). New York: The Free Press.

- Nweke, V.C., ve Asiegbu, M.F. (2022). An Appraisal of Duhem-Quine's Thesis on Crucial Experiments in Physics: An Essay in Philosophy of Science. *Aquino Journal of Philosophy* 2(2) s. 12-20
- Özcan, Z. (2012). *İnsan ve Toplum Bilimleri: Epistemolojik ve Kavramsal Sınırlar* (Cilt 2). Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Özcan, Z. (2021). Giriş: Viyana Çevresi; Kökenler, Karakteristikler. Z. Özcan içinde, *Viyana Çevresi: Schilick, Carnap, Neurath, Hahn* (s. 11-78). Ankara: Fol Kitap Yayıncılık.
- Özcan, Z. (2023). *İnsan ve Toplum Bilimleri: Genel Bakış* (Cilt 1). İz Yayıncılık, İstanbul.
- Öztürk, F. S. (2007). Quine, Doğallaştırılmış Epistemoloji ve Epistemolojinin Normatif Yönü. *Felsefe Dünyası*(45), s. 92-110.
- Park, S. (2009). Philosophical Responses to Underdetermination in Science. *Journal for General Philosophy of Science*, 1(40), s. 115-124.
- Popper, K. R. (1986). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. (çev. İ. Aka, ve İ. Turan). Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Popper, K. R. (1989). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge ve Kegan Paul, London ve New York.
- Porta, D. D., ve Keating, M. (2015). Sosyal Bilimlerde Kaç Yaklaşım Var? Epistemolojik Bir Giriş. *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler: Çoğulcu Bir Perspektif* (Gürses, ve Sabri, Çev., s. 37-60). içinde İstanbul: Küre Yayınları.
- Preyer, G., ve Peter, G. (2017). Presentation of Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents. G. Preyer, ve G. Peter (Dü) içinde, *Social Ontology and Collective Intentionality: Critical Essays on the Philosophy of Raimo Tuomela with His Responses* (s. ix-xiv). Switzerland: Springer.
- Pritchard, D. (2020). *Bilgi Felsefesi Nedir?* (çev. H. Y. Başdemir). Küre Yayınları, İstanbul.
- Quine, W. V. (1960). *Word and Object*. The Technology Press of The Massachusetts Institute of Technology, New York and London.

- Quine, W. V. (1963). Identity, Ostension and Hypostasis. W. V. Quine içinde, *From a Logical Point of View* (s. 65-80). New York, Hagerstwon, San Francisco, London: Harper Torchbooks.
- Quine, W. V. (1963). On What There Is. W. V. Quine içinde, *From A Logical Point of View* (s. 1-19). New York: Harvard University Press.
- Quine, W. V. (1969). Epistemology Naturalized. W. V. Quine içinde, *Ontological Relativity and Other Essays* (s. 69-90). New York: Columbia University Press.
- Quine, W. V. (1969). Ontological Relativity. W. V. Quine içinde, *Ontological Relativity and Other Essays* (s. 26-68). New York: Columbia University Press.
- Quine, W. V. (1969). Propositional Objects. W. V. Quine içinde, *Ontological Relativity and Other Essays* (s. 139-160). Columbia: Columbia University Press.
- Quine, W. V. (1973). Reception and Perception. W. V. Quine içinde, *The Roots of Reference* (s. 1-4). Illinois: Open Court.
- Quine, W. V. (1977). Quine'ın Fikirleri: W. v. O. Quine ile Söyleşi. *Yeni Düşün Adamları*, 195-209. (B. Magee, Röportaj Yapan, ve F. Akatlı, Çevirmen) Birey ve Toplum Yayınları.
- Quine, W.V. (1982). *Theories and Things*. Harvard University Press, Massachusetts.
- Quine, W.V. (1985). States of Mind. *The Journal of Philosophy* 82(1), s 5-8.
- Quine, W. V. (1992). *Pursuit of Truth*. Harvard University Press, Massachusetts.
- Quine, W. V. (1998). *From Stimulus to Science* (Second Printing b.). Harvard University Press, London.
- Quine, W. V. (2004). On Simple Theories of a Complex World. R. F. Gibson (Dü.) içinde, *Quintessence-Basic Readings from the Philosophy of W. V. Quine* (s. 210-213). London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Quine, W. V. (2013). *Word and Object*. Massachuettts Institute of Technology, London.
- Quine, W. V. (2023). Nesnelerden Konuşmak. W. V. Quine içinde, *Ontolojik Görelilik ve Diğer Makaleler* (T. T. Şamcı, Çev., s. 17-44). Ankara: Dergah Yayıncılık.

- Quine, W. V., ve Ullian, S. J. (2001). *Bilgi Ağı*. (çev. A. H. Adanalı). Kitabiyat Yayınları, Ankara
- Raatikainen, P. (2006). The Scope and Limits of Value-Freedom in Science. *Science- A Challenge to Philosophy* içinde (27). s 323-333. Frankfurt am Main: Peter Lang
- Ratti, E., ve Russo, F. (2024). Science and Values: A Two-Way Direction. *European Journal for Philosophy of Science* 14(6) <https://doi.org/10.1007/s13194-024-00567-8>
- Reichenbach, H. (1961). *Experience and Prediction: An Analysis of the Foundations and the Structure of Knowledge*. The University of Chicago Press, London.
- Reichenbach, H. (2019). *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*. (çev. C. Yıldırım) Fol Kitap Yayınevi, Ankara.
- Reiss, J. (2017). Are There Social Scientific Laws?. *The Routledge Companion to Philosophy of Social Science*. (Ed. L. McIntyre ve A. Rosenberg). London: Routledge (295-310).
- Romero, F. (2019). Philosophy of Science and the Replicability Crisis. *Philosophy Compass*. 14(11):e12633. <https://doi.org/10.1111/phc3.12633>
- Ruben, D. H. (2004). *Explaining Explanation*. Routledge, London.
- Salmon, W.C. (1984). *Scientific Explanation and the Causal Structure of the World*. Princeton University Press, New Jersey.
- Salmon, W.C. (1999). Scientific Explanation. *Introduction to the Philosophy of Science* içinde s. 7-41. Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Salmon, W.C. (2006). *Four Decades of Scientific Explanation*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Sartori, G. (1985). Guidelines For Concept Analysis. G. Sartori içinde, *Social Science Concepts: A Systematic Analysis* (s. 15-85). London: Sage Publications.
- Sayer, A. (2019). *Sosyal Bilimde Yöntem Realist Bir Yaklaşım*. (çev. S. Gürses). Küre Yayıncılık, İstanbul.
- Searle, J. R. (1987). Indeterminacy, Empiricism, and The First Person. *Journal of Philosophy*, 84(3), s. 123-146.

- Searle, J. R. (2005). *Toplumsal Gerçekliğin İnşası*. (çev. M. Macit, ve Ö. Ferruh). Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Searle, J.R. (2016). *Zihin, Dil, Toplum*. (çev. A. Tural). Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Shook, J. R. (2021). *Pragmatizm: Peirce, James, Dewey*. (çev. C. Türer). Fol Kitap, Ankara.
- Simon, H.A., (1978). The Uses of Mathematics in the Social Sciences. *Mathematics and Computers in Simulation*. 20. s.159-166
- Stempsey, W.E., (2000). Social Constructivism vs. Scientific Realism. *Disease and Diagnosis*. 63(1). s. 9-33
- Strawson, P. F. (1967). Critical Notice of Wittgenstein's Philosophical Investigations. H. Morick (Dü.) içinde, *Wittgenstein and the Problem of Other Minds* (s. 3-42). New York Toronto London Sydney: McGraw-Hill Book Company.
- Ströker, E. (2005). *Bilim Kuramına Giriş*. (çev. D. Özlem). İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Şenol, F. H. (2012). *Tarih Felsefesi I*. (D. Özlem, Dü.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tağman, S. E. (2014). *Bir Söylem Kümesi Olarak Açıklamanın Yöntembilimsel ve Tarihsel Temelleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara:
- Tahko, T. E., (2021). *Unity of Science*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Turan, H. (2006). Olgu, Değer ve Kuram-Yüklülük. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(2), s. 83-89. 08 23, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803613> adresinden alındı
- Uebel, T. (2020). 'Epistemology Naturalized' and the Vienna Circle. *Revista de Filosofia Moderna e Contemporânea*. 8(2), s. 157-175.
- Uebel, T. (2021). On the Empiricism in Logical Empiricism. *Geltung* 1(1), 1-25.
- Ünlüsoy, A. (2017). Sosyal Ontoloji Açısından Di ve Yönelimsellik. *Route Education and Social Science Journal*, 4(4), s. 72-83.
- Vollmer, S. (2000). Two Kinds of Observation: Why van Fraassen Was Right to Make a Distinction, but Made the Wrong One. *Philosophy of Science*, 67(3), s. 355-365.

- Wallerstein, I., Juma, C., Keller, E. F., Kocka, J., Lecourt, D., Mudimbe, V. Y., . . . Lee, R. (2014). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yapılanması Üzerine Rapor* (Onuncu Basım b.). (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Wilson, T. P. (2013). Sosyoloji ve Matematiksel Yaklaşım. A. Giddens, ve J. Turner içinde, *Günümüzde Sosyal Teori* (Ü. Tatlıcan, Çev., s. 427-449). İstanbul: Say Yayınları.
- Winch, P. (2020). *Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe* (3. Baskı b.). (Ö. Demir, ve M. M. Şahşn, Çev.) İstanbul: Vadi Yayınları.
- Woodward, J. (2000). Explanation and Invariance in the Special Sciences. *British Journal for the Philosophy of Science*, 51, s. 197-254.
- Woodward, J. (2002). There is No Such Thing As a Ceteris Paribus Law. *Erkenntnis*, 57, s. 303-328.
- Woodward, J. (2003). *Making Things Happen: A Theory of Casual Explanation*. New York: Oxford University press
- Yavuz, T. (2020). *Analitik Felsefe Geleneği ve Quine'ın Ontolojik Bağlanma Kuramı: Mantıksal-Metafiziksel Bir İnceleme*. Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.
- Yazıcı, S. (2004). Realist ve Realist Karşıtı Görüşlerde Gözlenebilirlik Kavramı. *Felsefe Dünyası*, 1(39), s. 89-98.
- Yıldırım, C. (2016). *Bilim Felsefesi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yücekaya, Z., ve Yardımcı, A. B. (2021). Bilimsel Nesnellik, Kültür ve Protokol Önergeleri Tartışması: Carnap, Neurath ve Popper. B. Çağırkan (Dü.) içinde, *Düşünsel ve Görsel Boyutlarıyla Kültür* (s. 3-23). Ankara: Gazi Kitabevi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Şeref KARAKAYA
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Afyon Lisesi Merkez/Afyonkarahisar
Lisans Diploması	Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Pr. (2011) Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Felsefe Pr. (2015) İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Sosyoloji Pr. (2019)
Tezsiz Yüksek Lisans Diploması	Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Enstitü Anabilim Dalı, Toplumsal Yapı ve Sosyal Değişim Analizleri Tezsiz Yüksek Lisans (2014)
Dönem Proje Konusu	Allah’a İnanmanın ve Dini Yaşamının Toplumsal Yapıya ve Toplumsal İlişkilere Olan Etkisi: Oltu İlçesi Örneği
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Enstitü Anabilim Dalı, Sosyoloji Tezli Yüksek Lisans (2018)
Yüksek Lisans Tez Konusu	Sosyolojik Araştırma Tekniklerinin Sosyal Medya Üzerinden Kullanımı ve Saha Araştırması Verileriyle Karşılaştırılması
Doktora Diploması	-
Doktora Tez Konusu	Sosyal Bilimlerde Gözlem Önermeleri Sorununun Quine’ın Doğallaştırılmış Epistemolojisi Perspektifinden Analizi (2024)
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
MAKALELER	
Karakaya, Şeref. (2020). İntihar Olaylarında Varoluşsal Sorunlar: Felsefi Sağaltım Açısından Yaklaşım. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8), 71-91. Link: https://dergipark.org.tr/tr/pub/aksos/issue/58719/769506	
Karakaya, Şeref. (2019). Sosyolojik Araştırma, Yöntem ve Tekniklerinin Sosyal Medya Üzerinden Kullanımı. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (6), 37-56. Link: https://dergipark.org.tr/tr/pub/aksos/issue/50582/587582	
Metin, Osman. ve Karakaya, Şeref. (2017). Jean Baudrillard Perspektifinden Sosyal Medya Analizi Denemesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (2), 109-121. Link: https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil/issue/34128/377515	

BİLDİRİLER

Karakaya, Şeref. (2021). Foucault'nun İktidar Anlayışı Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Kimlikleri. 6. *Ulusal Çağdaş Siyaset Felsefesi Sempozyumu*, Antalya.

Link: http://ttsfd.org/sempozyum/6CSFS_%20BildiriOzetleriKitabi.pdf

İŞ DENEYİMİ**Çalıştığı Kurumlar**

İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Eskişehir İl Emniyet Müdürlüğü, Polis Memuru (2008-halen)

